ЛЮБОСЛОВИЕ

ГОДИШНО СПИСАНИЕ ЗА ХУМАНИТАРИСТИКА

№16
2016

тема на броя:
ЧИСЛАТА

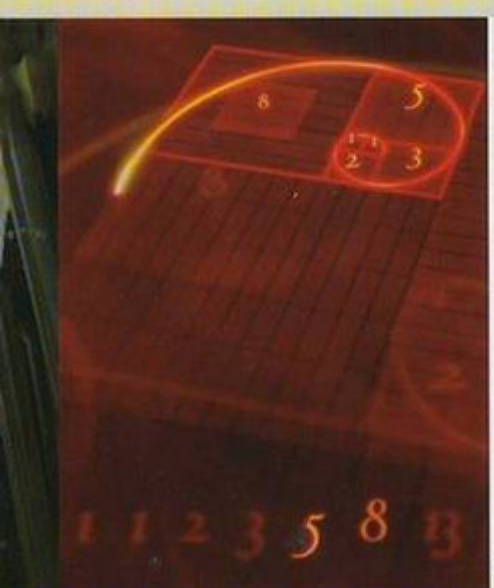

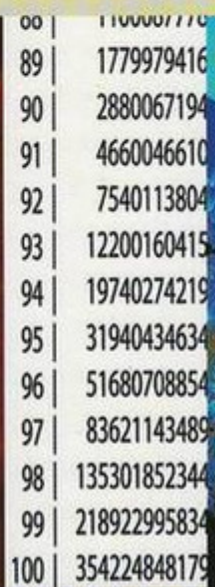

ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ "ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ"

ЛЮБОСЛОВИЕ

№ 16/2016

Тема на броя

ЧИСЛАТА

Университетско издателство
"Епископ Константин Преславски"

ЛЮБОСЛОВИЕ
Издание на Факултета по хуманитарни науки
Шуменски университет "Епископ Константин Преславски"

Редактор основател:
проф. д-р Николай Димков

Редакционен съвет:
проф. д.и.н. Тотьо Тотев
проф. д.ф.н. Добрин Добрев
проф. д.ф.н. Гражина Шват - Гълъбова
проф. д.ф.н. Ана Димова
проф. д.ф.н. Хана Гладкова
проф. д.ф.н. Ивелина Савова
проф. д.и.н. Иван Карайотов
проф. д.п.н. Румяна Йовева
проф. д.ф.н. Елка Добрева

Редакционна колегия:
доц. д-р Младен Енчев
проф. д-р Марияна Стефанова
доц. д-р Стефан Минков
доц. д-р Светлана Неделчева
гл. ас. д-р Снежана Великова

Рецензенти:
Проф. д.ф.н. Д. Чавдарова, проф. д-р М. Стефанова, доц. д-р Ю. Проданов, доц. д-р П. Шуликов, доц. д-р С. Бойчева, доц. д-р С. Неделчева, доц. д-р С. Минков, доц. д-р М. Енчев, гл. ас. д-р Б. Стоименова

Коректор:
гл. ас. д-р Снежана Великова

Превод и редакция на резюметата:
доц. д-р Светлана Неделчева

Художник на корицата:
гл. ас. Таня Йорданова

Предпечатна обработка:
Ваня Борисова

© Авторски колектив, 2016
© Университетско издателство "Епископ Константин Преславски", 2016

ISSN 1314-6033

LYUBOSLOVIE
Faculty of Humanities Issue
Konstantin Preslavsky University of Shumen

Founding Editor:
Prof. Nikolay Dimkov, PhD

Editorial Board:
Prof. Totyo Totev, Dr Habil.
Prof. Dobrin Dobrev, Dr Habil.
Prof. Gragina Shvat - Galabova, Dr Habil.
Prof. Ana Dimova, Dr Habil.
Prof. Hana Gladkova, Dr Habil.
Prof. Ivelina Savova, Dr Habil.
Prof. Ivan Karayotov, Dr Habil.
Prof. Rumuana Yoveva, Dr Habil.
Prof. Elka Dobreva, Dr Habil.

Editors:
Assoc. Prof. Mladen Enchev, PhD
Prof. Mariana Stefanova, PhD
Assoc. Prof. Stefan Minkov, PhD
Assoc. Prof. Svetlana Nedelcheva, PhD
Senior lecturer Snezhana Velikova, PhD

Reviewers:
Prof. D. Chavdarova, Dr Habil., Prof. M. Stefanova, PhD, Assoc. Prof. Y. Prodanov, PhD, Assoc. Prof. P. Shulikov, PhD, Assoc. Prof. S. Boycheva, PhD, Assoc. Prof. S. Nedelcheva, PhD, Assoc. Prof. St. Minkov, PhD, Assoc. Prof. M. Enchev, PhD, Senior lecturer B. Stoimenova, PhD

Proof-reader:
Senior lecturer Snezhana Velikova, PhD

Abstract Translation and Editing:
Assoc. Prof. Svetlana Nedelcheva, PhD

Cover Design:
Senior lecturer Tanya Yordanova

Prepress:
Vanya Borisova

© Authors, 2016
© Konstantin Preslavsky Publishing House, 2016

ISSN 1314-6033

СЪДЪРЖАНИЕ

ЧИСЛАТА

Яни Милчаков	Идеали, знаци, истории и илюзии на точността (Математически, количествени и статистически методи в литературната наука в края на XIX – началото на XX в.)	9
Клео Протохристова	„Вълшебната планина” и митът за числото седем	30
Веселин Панайотов	Тринадесетицата – числото на езотериците	49
Бойчо Бойчев	Ословесяването на числата (фрагменти)	64
Венета Янкова	Реликти от фолклора на кримските татари в Добруджа: една детска броилка	78
Светлана Неделчева	Числата в когнитивната лингвистика. Определяне прототипа на префикса ЗА-: честотност или яркост	88
Ася Атанасова	1905, 1917. Две години, две революции и един преврат	105
Цветана Иванова	Числата – в търсене на историческото време	131
Добромир Добрев	Париж, петък 13-ти	138

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ, ЛИНГВИСТИКА, ИСТОРИЯ, ТЕОЛОГИЯ, МЕТОДИКА НА ПРЕПОДАВАНЕТО

Надка Николова	Българският възрожденски пуризъм	144
Наталия Злыднева	Към проблема за балканската телесност	163
Yıldrım Tuğlu, Çağlayan Karaoğlu Bircan	Medienkompetenzentwicklung der deutschlehrerkandidaten an den ürkischen universitäten ein beispiel an der trakya universität edirne	173
Radostina Vladkova Iglikova	What`s Your Number? – Numeral Preference in Viral Headlines from 3 Websites	203
Снежана Великова	Журналистика и депрофесионализация	212
Страшимир Цанов	Смъртта на цар Самуил у Емануил Попдимитров – Контексти на смисъла	227
Валя Христова	Две истории за непокорни шуменци и една песен	241

AD HONOREM

Велка Попова, Стефка Петкова-Калева	На учителя с любов... Стефана Димитрова на 80 години	246

СПОМЕНИ И ДОКУМЕНТИ

Пламен Панайотов	Истинско удоволствие е да се занимаваш с такива студенти	249
Николай Димков	Няколко писма на поета Матей Шопкин до мен	251

РЕЦЕНЗИИ

Страшимир Цанов	Русия и руската литература в творчеството на Вазов	262
Надежда Цочева	Различните лица на Чудомир в сборника „Чудомир и нашето съвремие“	264
Младен Енчев	За литературата като за литература	269
Валентина Ганева-Райчева	Българите в Унгария: културна памет и наследство	271
Юрий Проданов	Да се променяш, подсвирквайки си със свирка в уста	274
Татяна Чалъкова	Учебник по руско странознание	277

IN MEMORIAM

	Проф. д.и.н. Тотьо Тотев	282

CONTENTS

NUMBERS

Yani Milchakov	Ideals, symbols, stories and illusions of the precision (Mathematical, statistical and quantitative methods in the literary studies – the end of the 19th – early 20th century)	9
Cleo Protokhristova	"The magic mountain" and the myth about number seven	30
Veselin Panayotov	Thirteen – the esoteric number	49
Boycho Boychev	Expressing numbers with letters (fragments)	64
Veneta Yankova	Relicts from the folklore of the Crimean Tatars in Dobrudzha: a children's counting rhyme	78
Svetlana Nedelcheva	Numbers in cognitive linguistics. Defining the prototype of the prefix ZA-: frequency vs. salience	88
Asya Atanasova	1905, 1917. Two years, two revolutions and a coup d'etat	105
Tsvetana Ivanova	Numbers – searching the historical time	131
Dobromir Dobrev	Paris, Friday the 13th	138

LITERARY THEORY, LINGUISTICS, HISTORY, THEOLOGY, METHODS OF TEACHING

Nadka Nikolova	Bulgarian Renaissance purism	144
Natalija Zlidneva	On the problem of the Balkan corporeality	163
Yıldırım Tuğlu, Çağlayan Karaoğlu Bircan	Developing the media knowledge of the candidates for German teachers at Turkish Universities. A case study at Trakya University in Edirne	173
Radostina Vladkova Iglikova	What`s your number? – numeral preference in viral headlines from 3 websites	203
Snezhana Velikova	Journalism and deprofessionalization	212
Strashimir Tsanov	Tzar Samuil's death in Emanuil Popdimitrov's work – contexts of meaning	227
Valia Hristova	Two stories about unruly citizens of Shumen and one song	241

AD HONOREM

Velka Popova, Stefka Petkova-Kaleva	To the teacher with love… Stefana Dimitrova's 80th anniversary	246

MEMOIRS AND DOCUMENTS

Plamen Panayotov	It is a real pleasure to work with such students	249
Nikolay Dimkov	A few letters by the poet Matey Shopkin to myself	251

REVIEWS

Strashimir Tsanov	Russia and Russian literature in Vazov's works	262
Nadezhda Tsocheva	The different faces of Chudomir in the collection "Chudomir and our times"	264
Mladen Enchev	Writing on all literature ... as literature	269
Valentina Ganeva-Raycheva	The Bulgarians in Hungary: cultural memory and heritage	271
Yuriy Prodanov	To change, whistling with a whistle	274
Tatyana Chalakova	A textbook on Russian cultural studies	277

IN MEMORIAM

	Prof. Totyo Totev, Dr Habil.	282

ЧИСЛАТА

ИДЕАЛИ, ЗНАЦИ, ИСТОРИИ И ИЛЮЗИИ НА ТОЧНОСТТА
(Математически, количествени и статистически методи в литературната наука в края на XIX – началото на XX в.)

Яни Милчаков

IDEALS, SYMBOLS, STORIES AND ILLUSIONS OF THE PRECISION
(Mathematical, statistical and quantitative methods in the literary studies – the end of the 19th – early 20th century)

Yani Milchakov

Summary: *The article deals with the earliest mathematically-oriented approaches to the literary text. It presents the problems concerning the subject, goals and cognitive limits of the mathematically-oriented poetics. The mathematical inspirations of the modern poetry that illustrate some numerological concepts are also analyzed, especially the obvious ones in the works of Stéphane Mallarmé and Velimir Khlebnikov. The paper recalls the theoretical heritage of rarely mentioned today researchers from the late 19th and early 20th century, such as Moritz Drobisch and Wincenty Lutosławski. Drobisch wrote the first statistical description of the ancient prosody. Lutosławski set up the basics of stylometry and by means of 500 items, called* stylemmas, *used this method to reconstruct the chronology of Plato's* Dialogues. *Generally speaking, the first mathematical approaches to the literature did not constitute an integral scientific trend. They were rather individual practical insights partially included in the overall methods of positivism, based on the ideal of precision and rationality. They presupposed that literature must be studied and interpreted by empirical experiments, accurate data and provable definitions of universal regularities. Although undoubtedly influenced by the positivism of the 19th century, mathematical methods in literary studies were not isolated from the overall artistic culture of that time. The aura of symbolism, decadence, modernism and Belle Époque were born. They all together showed the split between the limitation of accuracy of the mathematical data and the* beautiful infinity *of mathematical objects and symbols. Therefore, the article emphasizes the role of cmathematical methods among the first structural-semiotic interpretations.*

Key words: *literary studies, mathematical-oriented approaches, structural-semiotic interpretations, precision*

Скептицизмът на Роман Ингарден

На 19 юни 1967 г. Роман Ингарден изнася пред Комисията по история на изкуството в Краковското отделение на ПАН обширен доклад под заглавие „Въпросът за прилагането на статистически методи при изследване на произведение на изкуството“[1]. Повечето съвременници – биографи, колеги, ученици и познати на големия краковски феноменолог и хуманитарен мислител, отбелязват в спомените си неговата деликатност не само като човешки характер, но и като полемист. Когато различни обстоятелства са му налагали такава роля (неизбежна за сцената на научния живот изобщо, но доста тягостна в моноидеологическата конюнктура през първите години на „народна“ Полша), Ингарден я е приемал неохотно. Бурната дискусия с чужди концепции и текстове не е негова стихия, макар че оставя доста критични обзори за състоянието на полската философия, естетика и изкуствознание[2]; участва (задочно!) в една от най-важните като международен обхват и тематична дълбочина литературоведски дискусии на XX в. с Рене Уелек и Пражката школа[3]. В редки случаи Ингарден е смайвал своите студенти, когато с нервно почукване с пръстен по катедрата е отправял хапливи реплики по адрес на догматични марксисти или тесногръди (нео)позитивисти. Сам герой на добродушни академични пародии под името проф. Юберпарк (модификация на „градинското“ фамилно име), Ингарден с неподражаема светска щедрост в неформални ситуации е преливал от великолепно чувство за хумор и ирония към другите и към самия себе си[4]. Критичните размисли на феноменолога върху проблема „философска естетика и математическа статистика“ обаче внасят особена интрига в точно доловена интелектуална конюнктура. Има своето значение и биографичният факт, че математиката заедно с философията е другото студентско амплоа на младия Ингарден. В годините на хитлеристката окупация на Полша с всички смъртоносни рискове той тайно обучава по математика осиротели полски и

---

[1] Пълният текст на доклада е публикуван в: Ingarden 1968. Други студии на Р. Ингарден по проблема са: Ingarden 1966, 1972.

[2] „…Тук-там се информираха [...] по твърде повърхностен начин, обикновено от втора и трета ръка, избягвайки упорито сблъсъка с основните философски принципи на онова време, окупирайки се в терена на доста повърхностни психологически или семантични анализи“ – описва Ингарден полските философи от междувоенния период (Ингарден 1963: 646–647).

[3] Съвсем наскоро тази дискусия беше припомнена и задълбочено интерпретирана и в българската литературна наука (Григоров 2012: 250-255).

[4] „…като декан в годините 1958-1960, прочут с либерализма си към студентите, … Ингарден беше толерантен (например всеки можеше да работи заедно с него, независимо от политическите си възгледи)“ – пише в спомените си негов някогашен студент. „Професорът […] имаше своите философски симпатии и антипатии [...]. Не понасяше неопозитивизма и се „наежваше“, когато трябваше да каже нещо за това направление“ – отбелязва друга студентка (Макота, Воленски 2003).

еврейски деца в изумителната по своята хуманна организираност система на „подземното“ нелегално образование. До края на живота си по свидетелства на негови колеги Ингарден води чести професионални разговори с математици и физици и следи новостите в точните науки. 1967 г. в историята на литературната наука отбелязва момент, когато на Запад и на Изток амбициите на математическата поетика отиват много далече. Същата година в Нитра е основан Кабинетът по литературна комуникация, който се възприема с право като възраждане на Пражката школа. През 60-те – 70-те години на XX в. под заглавието „Поетика и математика“ се появяват известната книга на румънския математик Соломон Маркус (Маркус 1970). Книгата скоро е преведена на немски (Маркус 1973) и сърбохърватски (Маркус 1974), сборникът, съставен от М. Р. Майенова в Полша (Майенова 1965)[5], и специалният тематичен брой на сп. „Поетика“ (1974). В СССР с първата вълна на колебливата хрушчовска либерализация в културата и хуманитаристиката с препълнените зали и изпълнените вестници от дискусията „Физици или лирици?“ и идеологическите напрежения около кибернетиката на Н. Винер започва серията изследвания на Тартуско-московската семиотична школа. Силната математическа насока в нея (Левин 1964; Жолковский и Щеглов 1976) (с категорични резултати преди всичко в стихознанието и наратологията) полагат работите на големия математик с универсални философски и литературни интереси А. Колмогоров по алгоритмичната теория на ин формацията (Колмогоров 1997). В неподражаемия научен и литературен жанр на „Семотичните послания“ – особен епистолографски „тетралог“ между Колмогоров и Кибернетика, Литературоведа и Философа (фигури с прозрачни прототипове Вл. А. Успенски, В. Вс. Иванов и М. К. Поливанов) вероятностните модели на ямба и наративните схеми се преплитат с дълбоки рефлексии върху мисията на науката, нейния културен смисъл и пътищата пред човешкото познание. Математизирането на лингвосемиотичната поетика, която като „формализъм“ и „структурализъм“ е хладно толерирана и често нападана от разнорангови идеологически блюстители в СССР, обаче среща и вътрешни непреодолими блокади. Представа за тях дава дори един откъс от изследване на А. Жолковски с начална дефиниция на понятието „поетически свят“ (съчетание, което иначе много често се среща във всяко ученическо съчинение и във всяка импресия на литературен критик есеист):

> ***1.0.*** *В работите по модела «Тема* $\overset{\text{ПВ}}{\leftrightarrow}$ *Текст» беше въведено понятието поетически свят (ПС) как система* $\tilde{\Theta}^{\tilde{\text{т}}}_{\text{инв}}$ *— инвариантни мотиви, характеризиращи текстовете на един автор. Във връзка с това понятие нека направим следващите допълнителни бележки.* ***1.1.*** $\tilde{\Theta}^{\tilde{\text{т}}}_{\text{инв}}$ *— не е нещо друго, освен система инвариантни реализации*

[5] Най-последователното като статистическа методика изследване на българския стих от Ат. Славов беше публикувано също в Полша (Славов 1974).

> $\Theta^{\tilde{T}}_{\text{инв}}$ — *централноинвариантна тема на автора, единна за всички* $\tilde{T}$ *Казано другояче, ПМ представлява откроените по определен начин общи части на изводите на текстовете* $\tilde{T}$. *Доколкото са възможни различни прочити на един и същ текст от различни читатели, различни описания на един прочит с помощта на извод и различни начини на обособяване на общите части, очевидно е, че и комплексът* $\tilde{\Theta}^{\tilde{T}}_{\text{инв}}$ *характеризиращи ПС на автора, може, най-общо казано, да представлява множество (Жолковский 1979: 3).*

Известно е отдавна, че нито единичният литературоведски текст, нито литературнотеоретичните концепции и школи, възниквали през вековете под различни имена, не могат да представляват абсолютно автономни познавателни и терминологични системи. Философизиращо разширяване на проблема с класически цитати от Р. Декарт, Г. Лайбниц, Л. Витгенщайн и Р. Карнап тук не е необходимо. Отделни „пробиви“ на функционално разнородни елементи от други класове познават и терминологиите на точните науки, физиката например оперира с „тяло“, логическата алгебра – с „лъжа“, математиката – с „верига“. Литературоведският текст обаче, както посочи в една интересна студия В. Томашик, никога не е свободен от някаква степен на „лудичност“. Като че ли по силата на своята езиково-комуникативна и социална природа този тип текст е подвластен на една от основните стратегии на собствения си предмет и на игровите човешки действия – подражанието (Томашик 1990). Границата обаче никога не е ясно зададена, защото литературоведският текст практически съществува само в една рецептивна среда – на самите литературоведи, на отделни ли театори и (в различни степени) на обучаваните по литература. Помнят се забавни скандали с писани тенденциозно като пародии, но печатани в сериозни научни издания и възприемани съвсем сериозно „литературоведски студии“. Следващият хипертрофиран и пародиен пример е вдъхновен от – без съмнение! – исторически най-древната (не само като класическо антично гръко-римско наследство, но и като древноиндийско, арабско, древноирландско и древноисландско възприемане и описание на стиха), количествено най-богатата, „най-референтната“ и най-унифицираната терминологична система сред всички литературоведски (суб)дисциплини изобщо – стихознанието. Историята на стиховедската терминология, разбира се, има свои „мъртви пластове“ от несполучливи решения и причудливи неологизми (отдавна за „мъртво“ например се смята стиховедското словотворчество на В. Брюсов (вж. Гиндин 2007). В речника на стихознанието обаче няма никакъв термин, който визира чисто умозрителна категория или елемент; няма понятие, което да не е определено, емпирично посочено като езикова даденост и често пъти – статистически доказано. Доказателство за тази репутация е, че вече хилядолетия и столетия в европейския културен кръг пълноценно функционират термини като „ямб“,

„хорей“, „цезура“, „строфа“, „сонет“, „рима“; „дротквет“ и „хендинг“ значат за нас същото, каквото и за древните викинги; както арабско-персийско-тюркския „аруз“ или малайско-далекоизточните строфи „пантун“ и „муххамаса“ и няма изгледи да се деактуализират. Откъсът по-долу обаче ни убеждава през смях, че 100-процентово строгата терминологична чистота превръща дори стиховедския анализ в смислово и стилово чудовище и дискредитира дисциплината като гръмка пародия на самата себе си:

> *Хвалебнологични антиспасти, състоящи се от епитрити, заемащи четвърто място в първата сизигия, на прост език наричани фалектични единайсетостъпници, триметрични каталектики с антиспастични асклепиадови стихове, триметрични акаталектики, съставени от две дактилически коми, които някои учени наричат хориямби, където и двете са дистрофхични, риторични и хиперритмични, както и амфиболически…* (Гилилов 2002: 359).

В сходно звучене и цитираният по-горе свръхсциентичен анализ на А. Жолковски получава точна обща кризисна диагноза в появилото се тези дни много ценно изследване на Б. Риж върху концепцията за литературнотеоретичния език на структурализма:

> *Литературоведската интерпретация – пише авторът, – от една страна, е операция, която не се вмества в основната теоретична конструкция на структурализма. От друга, обаче, тя е представяна като задължителна задача за всеки литературовед. Интерпретацията навлиза в структурализма, така да се каже, с услужливостта на инвентар.* ***Това предизвиква нарастване на елементите, които все по-трудно могат да бъдат свързани в мрежа от релации с елементите, които за структуралистичния език представляват естествена основа [...]. Включването на интерпретацията в сферата на структуралистичния език е другият важен елемент, предрешаващ по-късната дезинтеграция на системата*** (подч. м. – Я. М.) (Риж 2013: 9).

В полемиката си със статистическите методи в изкуствознанието Р. Ингарден практически се ограничава до несъгласия с теорията на знака у Ч. Морис, информационната естетика на М. Бензе и неназована „дадена студия“ върху синтаксиса на прозата на М. Домбровска с установен дял на простите изречения в нея 74,5% като знак за „достъпност“. Без да отрича ничие право да извършва подобни изследвания, феноменологът твърди, че те всъщност: 1) се вместват в неговата концепция за многопластовия строеж на литературното произведение; 2) че най-често са наукообразна увертюра към банални и елементарни изводи; 3) че не стигат до интеграл ното художествено ядро на творбата; 4) че са безсилни пред индивидуалния художествен стил и естетическото преживяване, което не се влияе от атомарния сегмент, описван

статистически. Впечатлява, че в тази работа на Р. Ингарден (освен споменаването на Ч. Морис) по нищо не личи и най-малко внимание не само към вече солидната традиция на математическата поетика, но изобщо към структурно-семиотичните школи „на Запад и на Изток от Берлинската стена“ – американска, френска, пражка, тартуска, варшавска, московска, букурещка, нитрянска, повечето обстойно представени и задълбочено коментирани в серията изследвания на Иван Младенов (Младенов 1991). Възможно е още възторгът на младия пражки структуралист Р. Уелек – първия авторитетен критик на Р. Ингарден – пред таблиците и статистиките в изследването на Р. Якобсон и Я. Мукаржовски върху чешкия стих да е породил хладината у феноменолога спрямо цифровата аргументация на литературоведски идеи изобщо. Най-странно обаче е друго разминаване. Точно 20 години преди критичния обзор на Р. Ингарден върху количествените методи в хуманитаристиката, през 1946 г., отново в Краков и в същата зала (!) доклад на същата тема изнася световно признатият „баща“ на статистическия анализ на стила и авторството Винценти Лютославски. 50 години след своето откритие, наречено „стилометрия“ (Лютославски 1946), Лютославски обобщава постигнатите от него и последователите му резултати. Ще се спрем на него по-подробно след бегъл поглед в миналото.

Ретроспекция в движение

Двукратното преброяване на синовете на Израил по пътя им през пустинята, което заповядва Йехова, точно приведените цифрови данни за родовата структура и заетите с различни дейности юдейски племена и групи[6] са любими доказателства на социолозите за древността на тяхната дисциплина и описателни методи. Със сигурност посочените в Стария завет числа като 46 500 от Рувимовото племе, 74 600 – от Юдовото, 54 400 – от Исахаровото (Числа 1:21, 27, 29) и т.н. са носили освен количествена информация и някаква друга символика. Гротескните бройки от романа на Рабле „удавени в урина“ 260 418 и „събрани на дворцовия площад 1 856 011 (без жените и децата!)“ въздействат различно от 660-те „погубени от Пантагрюел рицари“. От библейските, античните, средновековните и ренесансовите числа обаче до технологиите на съвременните социологически сондажи приложимостта на математическите модели и методи в социалните науки предопределя двупосочни възможности и ограничения. Такива, от една страна, съдържа самата математика. Учените, за които тя е призвание и професия, могат да формулират чрез математически модели и алгоритми всичко в живота – от биологичната клетка, турбулентното движение и сеизмичните цикли до социалната динамика, биографичната траектория, ритъма на стиха и честотите на метафората. Няма да могат да формулират обаче с цифри самия живот на индивидуалния човек и писателя с всички възможни

[6] „Пребройте цялото общество израилтяни по семействата им, по бащините им домове, като броите по име всички от мъжки пол един по един…“ (Числа 1:2 и сл.; 2, 3).

негови обрати и драми, както и съдбата на едно художествено произведение през различните епохи. От друга страна, ограничения налагат автономните познавателни резултати, които внасят отделните „науки за духа“ в цялостния интелектуален климат на дадена епоха. Ясно илюстрира това например в средата на XX в. силната експанзия на структурната и математическата лингвистика извън собственото ѝ филологическо поле върху естетиката, антропологията, етнографията, социологията и политическата теория (К. Л.-Строс, Н. Чомски) (Лер-Сплавински 1987). Коя от страните в този епистемологичен процес може да изглежда „по-видима“ и „по-активна“ като „доминация“ и „трансфер“ зависи от много сложни видими или дълбинни напрежения и исторически констелации. Те протичат между сферите на езика като социално явление, науката, културата, художественото творчество, религията, философията, политиката, властта, образователните системи, морала, усещането на човека за миналото, поведението му в настоящето, страховете и надеждите му пред бъдещето и всички други условни единства, които Новият историзъм свързва като „ментални конюнктури“ и дори „интелектуални епидемии“. Създателите на тези атрактивни френски термини от школата Анали признават по същество еднаквия им смисъл с класическия немски Weltanschauung. Трудовете им обаче конкретизират как историкът може да му придаде на практика познавателна ценност (Мандро 1961: 347-348).

Във всеки случай общи констатации от рода на: „литературната наука на XIX в. изпитва силното влияние на Дарвиновото учение за еволюцията на биологичните видове и позитивисткия социологизъм на О. Конт“, „теориите за мита и архетипа дължат развитието си на прелома в психиатрията, извършен от З. Фройд и К.-Г. Юнг“, „Вторият закон на термодинамиката, наричан и „Закон за ентропията“ с кинетичната теория на топлината и топлинните движения в газовете, дава метафизично вдъхновение за философията на Анри Бергсон“, „модерната теория на стиха през 60-те години на XX в. прилага в максимална степен кибернетиката, теорията на вероятностите и формалните модели на информацията“ и т.н., изискват повече прецизност в детайлите на своята аргументация поради ред причини. В конкретния случай с отношението математика↔поетика може да бъде спомената мимоходом една от тях. В строго литературоведски смисъл тя отвежда още към числата като важен клас знаци в митопоетическите системи (Топоров 1982). В тази линия са древногръцкото възприемане на астрономията като „изящно изкуство“ и интегралната естетико-мате- матическа рефлексия на Питагор („не само в живота на боговете и демоните се разкрива могъществото на числата“). Неговите последователи през Средновековието и Ренесанса развиват в детайли учението за реда, числовите пропорции, хармонии и симетрии на света, небесните сфери и красотата. Според св. Августин тя представлява „числово равенство“, а култът към „златното сечение“, към което водят числата на Фибоначи, и рефлексиите над тайнствените зависимости в алгоритъма 1/1, 1/2, 2/3, 3/5, 5/8, 8/13, 13/21,

21/34... са голяма тема не само за изкуствознанието. Редът на Фибоначи и пряко производната му представа за спиралата от средата на XVIII в. нататък отварят пътя към важни технически изобретения (например корабния винт), както и към трудно изброими естетски съзерцания, емпирични изследвания, философски спекулации, идеологически доктрини и всевъзможни продукти на поп културата. С числата на Фибоначи и със спиралата от времето на Ш. Боне и Й. В. Гьоте до бестселъра на Дан Браун „Шифърът на Леонардо“ се обясняват спираловидните цикли и тенденции в природата и генетиката, обществото и историята, законите на естетиката и правилата на различните видове изкуства – до козните на световни конспиративни планове. Митопоетичната линия личи в мистичната традиция на Кабалата с нейната „магия на цифрите“ и „гематрия“[7]. Вече в ново време я изразяват предимно в афористична, мемоарна или есеистична форма някои велики физици и математици. „Теорията на Айнщайн за относителността – твърди Т. Кун в „Структура на научните революции“ – дори и днес [...] привлича хората главно по естетически причини“ (Кун 1975: 173). Точно обратно на разпространеното мнение за литературната наука като покорна, пасивна и благодарно „приемаща страна“ за иновациите в „точните науки“ – много учени физици и математици (сред тях няколко почитани като гении и аплодирани като нобелисти) признават значението на художественото въображение и изкуствата, на литературни импулси и дори на литературоведски идеи в своите търсения и открития. Тук можем да отнесем метафоричното, афористичното, есеистичното, естетизиращото, анекдотичното и изобщо – всяко фикционално проблематизиране на математиката в нематематически символи и категории. Към такива рефлексии са склонни немалко математици с литературни заложби и таланти. „Не можеш да си математик, без да бъдеш поет по душа“, казва С. Ковалевска, а известна мисъл на Б. Ръсел гласи, че „математиката [...] съдържа не само истина, но и висша красота – красота студена и строга, без великолепните атрибути на живописта или музиката“ (Успенский 2009).

Жреци и жертви на числата в литературата: Хлебников и Маларме

Числа

Мечтатели, сибили и пророци
по пътища на забранени мисли,
отвъд, през разума далеч проникват,
където греят царствените цифри.

[7] В огромната литература по кабалистична нумерология и гематрия с видимо внимание към нейните влияния върху различни сфери, включително музикалната естетика и криптографията (Цайтлер 2013; Клоусън 1999; Дейвис 1968 и др.), прави впечатление слабата и затихваща в хода на времето традиция в използването ѝ като инструмент за тълкуване на строго литературни и стилови похвати в други литератури извън юдаистичните и библеистичните студии (рядък пример представлява статията на Вайнтрауб 1980).

Предчувствието ще разкрива тайни,
като водач най-предан ще ни свети:
щом само прозвучи случаен намек,
обзема ни неописуем трепет.

Покланям ви се, искам ви, числа!
Свободни и безплътни, като сенки,
вий извисихте свързваща дъга
от размисъл към висше вдъхновение...
(подч. м. – Я. М.) (Брюсов 1997)[8].

В далечен от художествеността, но близък до дословността работен превод това стихотворение на В. Брюсов може да се чете като автономна поетизация на числата в символизма. В художествената система на направлението те са сред сериите търсени от направлението програмни „съответствия“ – от звуци, цветове и аромати – до еротични техники и културни реминисценции („мечтатели, сибили и пророци“ например в културна ретроспекция на типовете, надарени със свръхестествен смисъл, означава „Ново време→Античност→Библейска древност“). Както при всички символистични correspondances и в числата естетският култ и рационалната рефлексия са свързани в трудно разчленимо единство. Изграждат го напреженията между точния графичен израз и „отвъдколичественото съдържание на всяко число, което се възприема задължително в реда на останалите числа. Така то винаги дискретно означава… и „безкрайност“. Всички „обикновени“ числа с появата си в художественото произведение не само автоматично придобиват „необикновени“ ореоли с надредни значения. Вече споменатото 1 856 011 у Рабле например може да съществува с най-голяма вероятност в гротеската като хиперболизирано множество хора; в реалистичния „балзаковски“ или в криминалния роман като дължима, спечелена на борсата или получавана като рента, изгубена на карти или откраднатата от банка сума; като космическо разстояние 1 856 011 може да отброява светлинни години във фантастиката, но не можем да си го представим в романтичната лирика или в най-известната Елин-Пелинова повест. Тримата братя в нея, 40-те години труд и трупане на имоти от стария Герак, 4-те тополи, „3-те аршина мустаци“ и 5000 лева напомнят, че обикновените числа в литературата изграждат особени дискретни отношения със сакрализирани числови универсалии като 1, 3, 4, 7, 12, 13. Те могат да съществуват без задължителна връзка с обекти („ще има Аз, когато неговото делимо бъде единица“ у В. Хлебников) (вж. и Топоров 1982: 630). На свой ред техните регистри и модификации варират според числовите параметри на света в различните религии и култури (универсалията „четно/нечетно“, тройката в християнството, 11-ицата за древните келти и дори такова значещо само за познавачите на Кабалата трудно смилаемо число като… 142 857).

[8] Показателно за силата на числовия код е заглавието на последната концептуална книга върху българския символизъм (Ефтимов 2012).

В изключителната си студия „Нумерологическият проект на Хлебников като феномен на Сребърния век“ Л. Панова ревизира традиционното разбиране за аритметиката на Хлебников като манифестация на неговия пророчески дар, от една страна, и уникалността на неговия художествен експеримент, от друга, в полза на третото, интертекстуалното разбиране за цялото „математическо стопанство“ на Хлебников като закономерен продукт на Сребърния век:

> *В ръцете на недоучилия математик, историософ-любител и словоизпитател като Хлебников математиката с нейните най-елементарни операции се оказва ключ към ритъма на възникване на войните и техния характер, живота на народите и на отделния индивид, езиците изобщо и руския в частност – общо казано – към всичко. Извършвайки съответните измервания, Хлебников сумира данните в „закони“ на времето (по-правилно: на историята) и езика с далечна цел: да се предсказват бъдещите войни и така да се изтръгнат от съдбата мир и щастие за човечеството. Хлебников осъществява своята нумерологична дейност не само от позицията на пророк, но и на законодател. В това качество той учредява две нови институции, насочени към обединение на човечество: 317 Председатели на Земното Кълбо и „звезден“ език, и размишлява за ново държавно устройство в мащабите на Земята и Космоса (Панова 2008: 393-394).*

Хлебниковата математика с всички нейни фантастични формули, таблици и уравнения често е свързвана в паралел с нумерологичния проект на Стефан Маларме. Изглежда, че именно посветеността на двамата поети на символичните съотношения между числата и думите влияе решаващо върху тяхното възприемане като „пророци“. Съвременниците приписват на Хлебников пророчески дар. Гео Милев нарича Маларме „пророк“ с усещане за някаква надинтелектуална надареност на френския символист и изключителност на неговата поезия отвъд техниките и ефектите на „чистото изкуство“. Сходна рецепция на Маларме личи и у рационалния читател на френската лирика С. Радев. Още един паралел очертава „магическо-пророческото“ у двамата поети и митологизиращи математици: привързаността към архаичната експресия на заклинанието. Емблема на Хлебниковото творчество завинаги остава „Заклинание със смях“. Сходна особеност в експресивна оценка изтъква и български тълкувател на Маларме. „Понякога чрез необичайни [...] съчетания от думи, чрез музикалността и изу мителната им наситеност този тъй чужд на първичностите поет ни дава представа за най-въздействащото в изначалната поезия: заклинанията“ (Константинов 2005).

Предположенията, че прочутата поема на Маларме „Хвърляне на зарове“ („Coup de dés“) е построена изцяло върху някакъв нумерологичен модел, се потвърдиха в неотдавнашното изследване на Кантен Мейасу „Числото и Сирената“ (Мейасу 2011)[9]. В него (според френските коментатори) тайният код на поемата

[9] Дължа голяма благодарност на колегата Миряна Янакиева, която ме запозна с тази нова интерпретация, цитирана почти дословно тук, както и на българския преводач на Маларме – поета Кирил Кадийски.

от 1897 г. най-после е дешифриран. „Хвърляне на зарове“ е енигматичен текст, в който мнозина отдавна търсят дълбоко закодирана метафизика и тайнствено противопоставяне на Ницшевото „Бог е мъртъв“. Според Мейасу Маларме се надява, че нова религия е възможна и тя не би могла да бъде никоя друга освен самата Поезия. Така се заражда аналогия между смъртта на Бог и смъртта на александрина, напълно изтласкан от vers libre – „свободния стих“. Културният катаклизъм, наричан в етнологията „аномия“, е разбираем за всеки запознат с практически монометричния облик на френската поезия. След Средновековието с неговите два размера (10-сричник с преобладаващо цезурно деление 4+6 и безцезурен 8-сричник) от края на XVI до края на XIX в. тя не познава друг размер освен александрина 6+6 (!) (Гаспаров 2003: 111). След като той като код на поезията подлежи на изчезване, то и тя самата не е в състояние да заеме мястото на обществено значим ритуал. Тогава Маларме решава, че единственият начин да се приеме смъртта на александрина, без да се жертва метрическата същност на поезията, е да се изобрети нов принцип, скрит в най-абсолютизираната форма на свободния стих. В търсене на този принцип Мейасу констатира, че два от най-прочутите сонети на Маларме – „Тъй както голота гнети“ („A la nue accablante…“) и „Наздравица“ („Salut“) – съдържат съответно 70 и 77 думи. Изследователят си дава труда да преброи от колко думи се състои поемата „Игра на зарове“. Установява, че те са точно 707, където 7 е Бог, 0 е небитието и 7 е новият Бог. Така вместо в една-единствена Книга, търсеният от Маларме божествен принцип се въплъщава в едно-единствено Число („unique Nombre“).

Все пак във френската литература жертва на числовите тайнства са културните ореоли на един стихотворен размер, докато нумерологията на В. Хлебников има своя кошмарна реализация, чиято логика очертаха известната книга на Б. Гройс и други изследвания върху партньорството между художествения авангард и тоталитарния социален ред (Гройс 1992). „Самите ние сме Правителство на планетата Земя – възвестява Хлебников – …и сега пеем, крещим, изтръгваме от себе си страшната истина. Правителството на планетата Земя не съществува. Ние сме това Правителство!“ (Хлебников 1933: 162).

Във вселенските властови амбиции на числово програмираното „Правителство“ детето чудо на руския футуризъм не спира дотук. То с инфантилна невинност и откровеност посочва сред методите и целите на „Правителството“ още една цифра. Това е задължителното рутинно умъртвяване на всички негови поданици, надхвърлили 30-годишна възраст. Сякаш точно нумерологията на Хлебников, който умира едва надхвърлил 30-те през 1922 г., т.е. във времето на още необуздания от Сталин модернистки екстаз – подрежда номерата, заличили човешките имена на хората в ГУЛАГ. В лагерната проза на Ал. Солженицин и в спомените на други автори те се появяват като „зекове“ Х-123, Б-219, Щ-854 и т.н. „Зековете“ – вече непредсказана в „нумерологията“ подробност – обитават също така „номерираното“ пространство на закодираните като А-52, Л-143 и в още безброй числови комбинации концлагери, затвори, „места за превъзпитание“, „етапни разпределители“, „секретни

зони“ и „обекти със специален режим“. След това поучително допълнение отново се връщаме към хипотезата на Л. Панова и я разширяваме с твърдението, че релациите поезия– математика не са само експериментална ексцентрика на наистина ексцентрични поети мислители като Хлебников и Маларме, а паралелна линия в по-обща интелектуална и научна тенденция. Очертават я автори и изследвания, които заслужават да бъдат припомнени.

Хекзаметри, стилометрия, „златно сечение“, елипси, вероятностни вериги

В прегледна хронология партньорството между математиката и литературната наука в края на XIX и началото на XX в. изглежда така:

Година	Автор, образование и основно амплоа	Съчинения с използване на статистически методи върху литературни текстове и категории	Обща методика	Актуализации*
1866-68	**Проф. М. Дробиш** (математик, философ, психолог, музиковед)	„Статистическо изследване върху формите на латинския хекзаметър”	Изчисляване на съотношенията между дактили и спондеи в творчеството на Омир, Вергилий, Хораций	**3**
1885	**Б. Прус** (писател, публицист, незавършено математическо и селскостопанско образование)	„Фарис” от А. Мицкевич” (отделни ста-тистически наблюдения върху стиловите особености на И. Тен и Ч. Дикенс съдържат и други статии на Прус)	Статистически характеристики на стила, геометрични зависимости, аргументирани в духа на „златното сечение” чрез елементи от теорията на множествата и опозицията лъжа/истина в алгебрата на Бул	**0 /1**
1890 -1898	**Проф. В. Лютославски** (химик, философ, полиглот класик и ориенталист)	„Приципи на стилометрията”	Дефинирани и статис-тически детайлизирани в диахрония характеристики, количествени разпределе-ния и йерархии на елемен-тарни езикови и графични единици (т.н „стилеми”)	**2**

* Отразява относителната честотата на позоваване, цитиране, преводи на чужди езици,

1913	**Акад. А. А. Марков** / старши/ (математик)	„Пример за статистическо изследване над текста на „Евгений Онегин", илюстриращ връзката изпитания във веригата"	Последователна зависимост на случайни величини (марковски вериги), приложени върху фонетичната организация	**2**
1925-42	**Б.И. Ярхо** Филолог-германист	Освен „Граници на научното литературознание" (издадена през 1925г.) писаната през 30-те години„Методология на точното литературознание" е публикувана едва през 2006 г.	Математическите методи в стихознанието трябва да се допълват от количествен анализ и на други параметри на литературната творба, достъпни за формализация като мотивът и клишето.	**3**

Хронологията може да бъде допълвана с още имена и заглавия с необходимото memento, че не всяка числово илюстрирана емпирика означава приложение на математически методи в изследването на литературата. Не липсват и отделни куриози. Популярният литератор и политик по времето на Френската революция Пиер-Жан-Батист Шосар (Публикола) (1766 – 1823) изброява във френския стихотворен превод на Вергилиевите „Георгики" – дело на академика Жак Делил – и подрежда в педантични таблици 643 повторения, 558 антитези, 2157 „несъвършени" стиха от общото количество стихове 2642 (Шосар 1801)[10]. Близки до посочените съчинения по своите математически – и по-точно геометрични – инспирации са работите на стиховеда англицист Макс Дойчбайн от началото на XX в. върху древноанглийския алитерационен стих (Дойчбайн 1902). На геометрични съответствия между елипсовидната сюжетна форма на Шекспировия „Макбет" и елипсовидните йерархични равнища в архитектурата на бароковите църкви, установени от Дойчбайн, между другото се дължи и първата характеристика на Шекспир като „бароков" драматург (Дойчбайн 1936). Друг академичен англицист със сходни интереси – Бернхард

използване на данни, континуации в специализирани дисциплини на литературната наука и издания по квантитативна лингвистика: Glottometrics Journal, Quantitative Anlaysis of Texts and Language; Тешителова 1992; Щраус, Фан, Алтман 2008 и др. по условната скала 0 – няма; 1 – епизодично отбелязване; 2 – задължително коментирани в ретроспективни обзори по темата; 3 – активно разработвана научна традиция.

[10] П.-Ж. Шосар пише в нормативен класицистки дух като повторение на Н. Боало „Послание за някои жанрове" („Epitre sur quelques genres" 1811, преработена като „Poetique secondaire" (1817).

Фер, също аргументира бароковия характер на Шекспировата драма със синтактична „геометрия“ – орнаментална статистика на подчинените изречения. Въпреки декларираната точност и в двете концепции звучат доста неубедителни аналогии, които предизвикват критиката на Р. Уелек в дългата международна дискусия върху барока.

Не е такава съдбата на няколкото музиковедски (Дробиш 1846) и стиховедски студии (Дробиш 1866, 1868) на М. Дробиш. Математик, философ, психолог и музиколог, той присъства в историческите обзори на квантитативната лингвистика (Бест 2008). До днес стиховедското наследство на учения е коментирано и използвано с акцент върху статистическите параметри в сравнителния анализ на хекзаметъра (Кансик и др. 1979). Дробиш описва ритъма на Омировия стих в латинска версия у няколко поети като комбинирани пропорции между дактили (d) и спондеи (s) с обобщени данни като:

dsss 15,8	*ddss 11,4*	*sdss 9,8*	*ssss 5,9*
dsds 12,0	*ddds 6,2*	*sdds 5,1*	*ssds 5,4*
dssd 7,0	*ddsd 4,8*	*sdsd 4,0*	*sssd 2,6*
dsdd 3,6	*dddd 2,2*	*sddd 1,9*	*ssdd 2,4*

Като цяло Дробиш изпитва познавателната драма на всички стиховеди класици от своето съвремие. Възпитани в класически образци, те търсят античните размери и стъпки и там, където ги няма в „новите езици“. Линията на „стъпковата теория“ е почти ненарушима до началото на XX в. в руското (особено у В. Брюсов, макар остро критикувана вече в началото на 20-те години от Р. Якобсон (Якобсон 1922: 229) и в английското стихознание, което илюстрира тритомният труд по история на английския стих на Дж. Сейнтсбъри; разколебаването ѝ идва от експерименталнофонетичните подходи на френски учени като Пол Верийе (Верийе 1909–1910), чийто „приро́ден“ и „ро́ден“ в културен смисъл силабически слух не е „деформиран“ от класическите стъпки и силаботоничните им субститути в английски, немски и руски. Качествено предимство на Дробиш обаче е самият факт, че той подхожда към стиха не като филолог и естет, а като математик, заинтересован от моделирането на стиховия ритъм. Таблиците на Дробиш предвещават много по-късен облик на стиховедските изследвания.

dsss	*Ca.*	*P.*	*M.*	*Ci.*	*Ge.*	*Lz.*	*J.*	*Ln.*
15.0	*23.8*	*18.2*	*16.6*	*16.4*	*15.9*	*15.7*	*15.2*	*14.8*
dsds	*Fl.*	*Cl.*	*Ln.*	*St.*	*Ge.*	*Ca.*	*J.*	*O.*
11.8	*20.5*	*18.2*	*17.5*	*14.8*	*13.1*	*11.9*	*11.4*	*11.2*
ddss	*P.*	*Cl.*	*Ci.*	*Lz.*	*Ca.*	*Ae.*	*Fl.*	*O.*
11.0	*14.8*	*14.8*	*13.2*	*12.9*	*12.8*	*12.5*	*11.7*	*10.7*
sdss	*Ca.*	*Ci.*	*M.*	*J.*	*Cl.*	*Si.*	*Lz.*	*Ge.*
10.0	*15.1*	*13.7*	*12.0*	*12.0*	*12.0*	*11.25*	*11.2*	*10.8*
ddds	*St.*	*Lz.*	*Fl.*	*Ae.*	*O.*	*Cl.*	*H.*	*J.*

6.7	*10.2*	*10.0*	*10.0*	*8.1*	*8.0*	*6.8*	*6.4*	*6.2*
dssd	*O.*	*Fl.*	*H.*	*P.*	*J.*	*G.*	*Ln.*	*Lz.*
6.5	*13.9*	*8.1*	*7.9*	*7.4*	*7.1*	*7.0*	*7.0*	*6.4*
ssss	*E.*	*Ci.*	*Ca.*	*Si.*	*M.*	*Ae.*	*Lz.*	*H.*
6.1	*15.5*	*13.2*	*10.0*	*9.5*	*8.6*	*7.3*	*7.0*	*6.2*
ssds	*Si.*	*Cl.*	*E.*	*Sc.*	*H.*	*J.*	*Ci.*	*Ae.*
6.0	*9.6*	*9.1*	*8.5*	*7.7*	*6.8*	*6.8*	*6.2*	*6.2*
ddsd	*O.*	*Fl.*	*St.*	*M.*	*P.*	*Ge.*	*Ln.*	*J.*
5.0	*10.2*	*8.4*	*7.0*	*5.4*	*5.4*	*5.2*	*5.2*	*5.2*
sdds	*Ci.*	*Lz.*	*Cl.*	*Ae.*	*H.*	*St.*	*E.*	*Ge.*
4.8	*7.1*	*6.6*	*6.1*	*5.9*	*5.7*	*5.7*	*5.6*	*5.2*
sdsd	*H.*	*Si.*	*P.*	*E.*	*J.*	*Cl.*	*Ln.*	*M.*
4.11	*6.8*	*5.7*	*5.4*	*4.6*	*4.6*	*4.3*	*4.1*	*3.9*
dsdd	*O.*	*Fl.*	*St.*	*H.*	*P.*	*Ge.*	*Ae.*	*M.*
4.08	*9.6*	*7.7*	*7.1*	*5.4*	*4.9*	*3.8*	*3.6*	*3.4*
sssd	*Si.*	*F.*	*H.*	*Ge.*	*Lz.*	*Ci.*	*Ae.*	*J.*
2.6	*6.1*	*6.0*	*3.9*	*3.8*	*3.7*	*3.2*	*2.4*	*2.3*
dddd	*O.*	*E.*	*Fl.*	*St.*	*Ge.*	*Ln.*	*J.*	*P.*
2.4	*5.9*	*4.8*	*3.7*	*3.0*	*2.7*	*2.3*	*2.3*	*2.2*
sddd	*H.*	*E.*	*J.*	*Ge.*	*Ae.*	*O.*	*Ln.*	*Lz.*
2.0	*3.9*	*3.6*	*3.6*	*2.0*	*2.0*	*2.0*	*2.0*	*1.8*
ssdd	*H.*	*Si.*	*M.*	*St.*	*J.*	*E.*	*Ge.*	*Ci.*
1.9	*3.6*	*3.2*	*2.9*	*2.5*	*2.5*	*2.4*	*2.0*	*1.8* [11]

В момента на появата си през 1890 г. като термин и изследователска методика стилометрията добива силен международен отзвук чрез преводи на основните европейски езици и без преувеличение изглежда като експлозия на научна мода. Макар тя да отшумява с годините и да се прилага рядко, интересът към личността на нейния създател – големия полски филолог Винценти Лютославски – трае до днес (Гловински и др. 1988:497; Павловски 2004: 79–80).

Стилометричният анализ дефинира и статистически систематизира в характеристики количествени разпределения и йерархии на елементарни езикови и графични единици (т.нар. стилеми) на стила на даден писател, на дадена творба (или група творби), които служат основно за да доказват или отхвърлят хипотези около установяването на нечие спорно авторство и хронологията на индивидуалното творчество (Лютославски 1890, 1897a, 1897b, 1898). Практическото приложение на стилометрията, съчетано с ексцентричния образ на учения – революционер, радикален абстинент, йогист и източен мистик, донася слава на Лютославски. Той открива авторството на Джордано Бруно на неизвестен ръкопис и успява да реконструира хронологията на късните диалози на Платон.

---

[11] Съкращения: Ae. – Aenesis; Ca. – Catull; Ci. – Cicero; Cl. – Claudian; E. – Ennius; Ge. – Georgica; H. – Horaz; J. – Juvenal; Ln. – Lucan; Lz. – Lukrez; M. – Manilius; O. – Ovid; P. – Persius; Si. – Silius Italicus; St. – Statius; Fl. – Valerius Flaccus (Дробиш 1866: 126f.).

Развитието на изследванията под термина „стилометрия“ или със сходен апарат „преди и след В. Лютославски“ може да бъде ретроспективно проследено в цялата филологическа технология на авторската атрибуция. Тя става особено злободневна през Ренесанса с неговото изобилие от фалшиви текстове и официални документи, мними герои и амбициозни самозванци във всякакви, включително и най-престижни, политически роли (папи, династически претенденти, дипломати и т.н.); като първа по беда на науката над фалшификата се смята Declamatio на Лоренцо Вала (1407–1457), който доказва, че император Константин не е автор на спорен документ. Последва подем на ред ерудитски помощни дисциплини – архивистика, палеография, дипломатика, текстология, епиграфика, хронология. Техният смисъл днес виждаме в контекста на зараждащата се културна и ценностна категория на авторството и на стиловите канони, според които най-старият текст е не само най-верен по дух и буква, но и най-безпогрешен в езиково отношение, по-късните редакции са се приемали като „упадък“ на класическия латински. Актуалните стилометрични насоки под знака на компютърната лингвистика последно представят продукцията на Статуите на мисълта Специализирания уъркшоп „Стилометрия“ (Expert workshop „Stylometry@ Kraków“, 9-11 October 2013) и други издания.

Изследването на А. Марков-старши от 1913 г. по общоприето мнение представлява най-ранен пример за подход към художествения текст като статистически предмет в категориите на теорията на вероятностите. Марков проследява последователността и комбинаториката на 20 000 букви в началната глава на „Евгений Онегин“ според вероятностите в редуването „гласна/съгласна“ (Марков-старши 1913). В случая текстът на стихотворния роман е използван само като материал. Истински литературоведски ренесанс Марковите вериги дочакват половин век по-късно. Известните работи на Р. Коларов върху фоничната организация на художествената проза остават несравнимо по-високо по своите познавателни качества, отколкото пряко и дословно вдъхновената от А. Марков изследователска насока в СССР и Русия.

„Маргинални подходи“ или асимилирана научна традиция

Краткият обзор на математическата поетика от края на XIX – началото на XX в. подсказва няколко основни извода. Те внасят нюанси в общата оценка на П. Лер-Сплавински (Лер-Сплавински 1987: 101) за приложението на математическите методи като „израз на сциентичните стремежи на позитивизма към точност, обективност на познанието и откриване на всеобщи закони“, от една страна, и като следствие от априорни философски (в общ смисъл – „питагорейски“) представи за всеобхватността и тайнствата на числовия свят, от друга.

1. Макар действително повлияни от позитивизма на XIX в., математическите методи в литературното изследване не са изолирани от цялостната художествена и хуманитарна култура на своето време. То носи

ореолите на символизма, декаданса, модернизма и Belle Époque. Така те отразяват раздвояването между точността и красотата на математическите обекти, т.е. тяхното свойство да съществуват като символи независимо от човешкото съзнание.

2. Цялата културна, научна и литературна история, включително съприкосновенията между математика и литература от описвания период, учат, че условните линии на „математическата поетика“ и „поетизираната математика“ не се „пораждат“ една от друга и не ги свързва нито „праволинейно“, нито „сребрено“, а функционално „родство по избор“. В него (както при повечето бракове и сродявания) просто нечий глас в някои моменти звучи по-високо и по-силно. Броенето на дадени елементи в мита, в литературата и в изкуствата може да бъде инструмент на мистичен транс или на рационална програма, на спонтанно хрумване или на строго изграждана научна система, на помощна хипотеза и на цялостна концепция, на вярата или на разума.

3. Твърдението, че първите предмети на литературоведски статистики изобщо са избирани изключително сред „външните“ спрямо писателя и творбата реалии за сметка на „вътрешните“ стилови характеристики и повествователни елементи (Варнекен 1971: 98), е неубедително дори от формално-хронологична и фактологична гледна точка. Литературносоциологическата и библиотековедската статистика като обобщения върху различни показатели от регионално-демографски, комерсиално-потребителски, възрастов, хобистичен, професионален, образователно-културен, ценностно-психологически или друг характер се развиват синхронно в същите години, включително и в българската наука (Милчаков, Енчев 2010).

4. Знаменателното фокусиране и видимите резултати на първите математически методи в литературните изследвания върху стиха и стила остават най-вероятно поле за приложението им не само за тяхното време.

ЛИТЕРАТУРА

Бест 2008 Best K.-H. Moritz Wilhelm Drobisch (1802–1896). – Glottometrics, 2008, no. 17

Библия 1992 Библия. София: Синодално издателство, 1992 [Biblia. Sofia. 1992]

Брюсов 1997 Брюсов В. Я. Жизни мгновения. Стихотворения. Москва: ТОО Летопис, 1997 [Briusov, V. Ya. Zhizni mgnovenia. Stihotvorenia. Moskva, 1997]

Вайнтрауб 1980 Weintraub W. Gematria w funkcji chwytu literackiego: Mickiewiczowskie “czterdzieści cztery”. – Pamiętnik Literacki, 1980, no. 4

Варнекен 1971 Warneken B. J. Zur Kritik positivistischer Literatursoziologie. – In: Literaturwissenschaft und Sozialwissenschaften. Grundlagen und Modellanalysen. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1971

Верие 1909–1910 Verrier P. Essai sur les principes de la métrique anglaise. 3 tomes. Paris: H. Welter

Гаспаров 2003 Гаспаров М. Очерк истории европейского стиха. Москва: Фортуна Лимитед, 2003 [Gasparov, M. Ocherk istorii evropeiskogo stiha. Moskva, 2003]

Гилилов 2002 Гилилов И. Играта Уилиам Шекспир или Тайната на Великия Феникс. София: Фонд. Пространство Култура, 2002 [Ganilov, I. Igrata Wiliam Shekspir ili Tainata na velikiat Fenix. Sofia, 2002]

Гиндин 2007 Гиндин С. И. (съст.) Как Московский лингвистический кружок воевал с Брюсовым и Потебней. – Новое литературное обозрение, 2007, № 86, с. 70-78.

Гловински и др. 1988 Głowiński M. et al. (red.) Stylometria. – In: Słownik terminów literackich. Wrocław, Warszawa, Kraków: Ossolineum, 1988

Григоров 2012 Григоров Д. Градината на литературната история: Пражката школа и нейният принос за обновяването на литературната история. София: Сиела, 2012

Гройс 1992 Groys B. The Total Art of Stalinism: Avant-Garde, Aesthetic, Dictatorship, and Beyond. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1992

Дейвис 1968 Davis J. Biblical Numerology. Grand Rapids, MI: Baker Books, 1968

Дойчбайн 1902 Deutschbein M. Zur Entwicklung des englischen Alliterationsverses. Halle: E. Karras, 1902

Дойчбайн 1936 Deutschbein M. Shakespeares Macbeth als Drama des Barock. Leipzig: Quelle und Meyer, 1936

Дробиш 1846 Drobisch M. W. Über die mathematische Bestimmung der musikalischen Intervalle.Leipzig: Wiedmannsche Buchhandlung, 1846

Дробиш 1866 Drobisch M. W. Ein statistischer Versuch über die Formen des lateinischen Hexameters. – Berichte über die Verhandlungen der königlichen sáchsischen Gesellschaft der Wissenschaft zu Leipzig, Phil.-hist. Classe, 1866, No. 18

Дробиш 1868 Drobisch, M. W. Weitere Untersuchungen über die Formen des lateinischen Hexameters des Vergil, Horaz und Homer. – Berichte über die Verhandlungen der königlichen sáchsis- chen Gesellschaft der Wissenschaft zu Leipzig, Phil.-hist. Classe, 1868, No. 20

Ефтимов 2012 Ефтимов Й. Божествената математика. Тревожната хетероклитност на бъл- гарския символизъм. София: Просвета, 2012

Жолковский 1979 Жолковский А. Инварианты Пушкина. – Труды по знаковым системам, 1979, № 11

Жолковский, Щеглов 1976 Жолковский А., Ю. Щеглов. Математика и искусство (поэтика выразитель- ности). Москва: Знание, 1976

Ингарден 1963 Ingarden R. Z badań nad filosofią współczesną. Warszawa: PWN, 1963

Ингарден 1966 Ingarden R. Zygmunt Łempicki jako teoretyk literatury. – In: Z. Łempicki, Wybór pism, tom 11: Studia z teorii literatury. Warszawa: PWN, 1966

Ингарден 1968 Ingarden R. Sprawa stosowania metodstatystycznych do badania dzieła sztuki. – Kultura i Społeczeństwo, 1968, no. 4

Ингарден 1972 Ingarden R. Max Bense und das Problem der Anwendung statistischer Methoden in der Literaturforschung, Sprachkunst. – Beitrage zur Literaturwissenschaft, No., 1972 3/4

Кансик и др. 1979 Cancik H., H. Cancik-Lindemaier, D. Kottke, W. Ott. Untersuchungen zur Geschichte der Schemata – Forschung im Lateinischen Hexameter. – R.E.L.O., 1979, no. 3

Клаусън 1999 Clawson C. Mathematical Mysteries: The Beauty and Magic of Numbers. New York: Perseus Books, 1999

Колмогоров 1997 Колмогоров А. Семиотические послания. – Новое литературное обозрение, 1997, № 24

Константинов 2005 Константинов В. Маларме през погледа на Пол Валери. – Във: В. Константинов. Писатели за творчеството. Варна: LiterNet, 2004–2005. Достъпно на: <http://liternet. bg/publish3/vkonstantinov/tvorchestvoto/valeri.htm> (20.06.2015)

Кун 1975 Кун Т. Структура научных революций. Москва: Прогресс, 1975

Левин 1964 Левин Ю. Математика и языкознание. Москва: Знание, 1964

Лер-Сплавински 1987 Lehr-Spławiński P. O tzw. kierunku matematycznym w polskich i obcych badaniach nad literaturą w 2 pol. XIX i początkach XX wieku oraz o jego odleglejszych antecedncjach. – Z dziejów polskiej nauki o literaturze Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, T. 1. Prace Historycznoliterackie, 1987

Лютославски 1890 Lutosławski W. Principes de stylométrie.

Лютославски 1897а Lutosławski W. The origin and growth of Plato's logic. London, New York, Bombay: Longmans, Green & Co, 1897

Лютославски 1897б Lutosławski W. On stylometry. Abstract of a paper read at the Oxford Philological Society on May 21st by Dr. W. Lutosławski, of Drozdowo, near Lomza, Poland. – Classical Review, 1897, no. 11

Лютославски 1898	Lutosławski W. Principes de stylométrie. – Revue des études grécques, 1898, no. 41
Лютославски 1946	Lutosławski, W. Warunki stosowania stylometrii. – Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności, 1946, t. 47, no. 7
Майенова 1965	Mayenowej M. R. (red.) Poetyka i matematyka: praca zbiorowa. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965
Макота, Воленски 2003	Makota J., Woleński J. Roman Ingarden we wspomnieniach. – Estetyka i Krytyka, 2003, no. 4
Мандру 1961	Mandrou R. Introduction á la France modern. Paris: Albin Michel, 1961
Марков-старши 1913	Марков [старший] А. А. Пример статистического исследования над текстом „Евгения Онегина“, иллюстрирующий связь испытаний в цепь. – Известия Императорской академии наук, 1913, серия 6, том 7, № 3
Маркус 1970	Marcus S. Poetica matematica. Bucuresti: Ed. Academiei, 1970
Маркус 1973	Marcus S. Mathematische Poetik. Bucuresti, Frankfurt am Main: Ed. Academiei, Athenaum Verlag, 1973
Маркус 1974	Маркус С. Математичка поетика. Београд: Нолит, 1974
Мейасу 2011	Meillassoux Q. Le Nombre et la Sirène. Un déchiffrage du Coup de dés de Mallarmé. Paris: Fayard, 2011
Милчаков, Енчев 2010	Милчаков Я., М. Енчев. Славчо Паскалев – критикът на 1910 година. – Литературна мисъл, 2010, № 2
Младенов 1991	Младенов Ив. (съст.) Семиотика. Т. 1-2. София: Наука и изкуство, 1991
Павловски 2004	Pawłowski A. Wincenty Lutoslawski – a forgotten father of stylometry. – Glottometrics, 2004, no. 8
Панова 2008	Панова Л. Нумерологический проект Хлебникова как феномен Серебряного века. – В: Н. Грицанчук, Н. Сироткин, Вл. Фещенко (ред.) Велимир Хлебников и „Доски судьбы“: текст и контексты: статьи и материалы. Москва: Три квадрата, 2008
Поетика 1974	Poetics, 1974, no. 10 (Special issue: Poetics and Mathematics.)
Риж 2013	Ryż B. Koncepcja języka teoretycznoliterackiego strukturalistów polskich. Wrocław: Wydawnictwo Fundacji „Projekt Nauka“, 2013
Сейнтсбъри 1906–1910	Saintsbury G. A History of English Prosody from the 12th Century to the Present Day. Vol. I–III. London: Macmillan and Company.
Славов 1974	Sławow A. Zarys wersyfikacji bulgarskiej. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974
Тешителова 1992	Těšitelová M. Quantitative Linguistics. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Pub. Co., 1992

Томасик 1990 Tomasik W. O ludyczności tekstu literaturoznawczego. – Teksty Drugie, 1990, no. 5/6

Топоров 1982 Топоров В. Числа. – В: С. А. Токарев (ред.) Мифы народов мира. Т. II. Москва: Советская энциклопедия, 1982

Успенский 2009 Успенский Вл. Апология математики. Санкт Петербург: Амфора, 2009

Хлебников 1933 Хлебников В. Собрание произведений. Т. V. Ленинград: Издательство писателей в Ленинграде, 1933

Цайтлер 2013 Zeitler W. Musical Gematria. Musica Arcana, 2013

Шосар 1801 Chaussard, P.-J. B. Examen de l'homme des champs Appel aux principes, ou Observations classiques et littéraires sur les Géorgiques françaises. Paris, 1801

Щраус, Фан, Алтман 2008 Strauss U., F. Fan G. Altmann. Problems in quantitative linguistics 1. Lüdenscheid: RAM-Verlag, 2008

Якобсон 1922 Якобсон Р. Брюсовская стихология и наука о стихе. – В: Научные известия. Сборник второй. Философия, литература, искусство. Москва: Академический центр Наркомпроса, 1922

„ВЪЛШЕБНАТА ПЛАНИНА" И МИТЪТ ЗА ЧИСЛОТО СЕДЕМ

Клео Протохристова

"THE MAGIC MOUNTAIN" AND THE MYTH ABOUT NUMBER SEVEN

Cleo Protokhristova

Summary: *The paper offers a discussion on number symbolism in "The Magic Mountain" and more specifically on Thomas Mann's utilization of the repertoire of symbols belonging to number seven. The analysis focuses on the ways in which the multiple heptads in the novel rule over both its structure and contents. Hypotheses have been suggested about the various functions of the numerological references and the overall design implicitly present in them.*

Key words: *Thomas Mann, The Magic Mountain, number symbolism*

Имало едно време в Хамбург един млад инженер на име Ханс Касторп, който отишъл в планинския санаториум Бергхоф, за да посети своя болен от туберкулоза братовчед. Намерението му било да прекара там три ***седмици****, но останал* ***седем*** *години. Ханс представял* ***седмото*** *поколение мъже на своето семейство и бил останал сирак на* ***седем****годишна възраст. Тръгнал от Хамбург през* ***седмия*** *месец на 1907 година и пристигнал в Бергхоф на* ***седми*** *август. В трапезарията на санаториума имало* ***седем*** *маси, на всяка от които се хранели по* ***седем*** *души. Вечерята започвала в* ***седем*** *часа. Ежедневното мерене на температурата траело по* ***седем*** *минути, първото измерване било в* ***седем*** *сутринта. След* ***седем седмици*** *му направили рентгенов преглед.*

Имената на голяма част от обитателите на санаториума били с по ***седем*** *букви. Там срещнал* ***седем*** *души, които оказали влияние върху личността му. В името на най-важния от тях, който изиграл ролята на негов главен ментор, присъствала италианската дума за* ***седем****.*

Особено го очаровала мадам Шоша, която била отседнала в стая номер ***седем****. Той се влюбил в нея и в продължение на* ***седем*** *месеца прикривал чувствата си. След време неин партньор станал необикновен възрастен мъж, който излъчвал властно очарование и привличал вниманието на мнозина от обитателите на санаториума. Тесният му приятелски кръг наброявал* ***седем*** *души. С****едем*** *били участниците в оказалата се съдбовна за самия него екскурзия до водопада, ...*

Ханс обичал да се разхожда из природата. Едно от най-силните му преживявания било, когато в ***седем*** *часа вечерта видял, пътувайки с лодка в езерото възхитителната картина, съчетала залязващото слънце и изгряваща*

*почти пълна луна. Друг път, в планината попаднал в снежна буря, която била толкова силна, че били нужни поне **седем** кожуха, за да се предпази от студа.*

*Когато на края на **седмата** година от престоя му в санаториума започнала войната и той бил мобилизиран, полкът му вървял пеш към първото си сражение в продължение на **седем** часа...*

* * *

Това карикатурно резюме на „Вълшебната планина" отбелязва само част от далеч по-многобройните назовавания на числото седем в романа на Томас Ман. Съперничат им по брой множество други, разнообразни по характер референции към същото число. Естествено е подобна настойчивост на номинациите да предизвика критически интерес и наистина налице са немалко коментари върху явлението, което е частна проява на впечатляващата нумерологична фасцинация на автора[1]. Всички те обаче споделят непродуктивната нагласа да се ограничат единствено до констатацията за необичайно интензивното присъствие на числото седем в романа[2], понякога допълнена с уточнението, че числото седем има специален характер, или евентуално съпроводена от някаква теза за функционалността на неговата употреба.

Опитите за идентифициране на смисъла, който може да се изведе от натрапващите се референции към числото седем във „Вълшебната планина", са предсказуемо разнородни при различните автори. Според един от надеждните източници ролята им е двойствена и съчетава, от една страна, разграфяването на времето, с помощта на което бива детерминирана ситуацията на героите във времето и пространството, със символизацията на магическата природа на обстановката в Бергхоф, в която Ханс се опитва да търси отговорите на тревожещите го екзистенциални въпроси, от друга (Симингтън 2011: 22). В отделни случаи се предлагат психоаналитични обяснения за коментираната висока фреквенция като например това, че числото седем би следвало да се интерпретира като символ на рационалното себепреодоляване при ирационална очарованост от злото и смъртта (Кокс 2013:42). Или пък че основното му значение е да представи психо-биологичен цикъл в пълната му завършеност (Слочауър 1937:98).

Другото общо впечатление от издирените изследвания, които частично или поне донякъде обстоятелствено спират вниманието си върху коментирания тук литературен казус, е, че всички те, без изключение, отказват да видят систематичността, с която референциите към числото седем се проявяват в романа на Ман. Това е всъщност основният мотив за провеждането на този пореден опит върху темата. Защото тази систематичност е наистина забележителна. Нека очертаем обхвата на проявите ѝ.

---

[1] Вж. напр. Циолковски 1969: 83-84, Циолковски, Майер 2015:259, Симингтън 2011:21-23.

[2] Един от авторите дори конкретизира, че назованията са поне 61(вж. Симингтън 2011:22).

Във „Вълшебната планина" седмицата играе ролята на фундаментален структурно-композицизонен принцип. Романът е разделен на седем основни глави. Първоначално е бил издаден в два тома, първият от които (от първа до пета глава включително) завършва след изтичането на 7 месеца от престоя на Ханс Касторп в Бергхоф[3]. Подглавата „Сняг", която има изключително важно място в смисловото изграждане на сюжета, е седма по ред в шеста глава. Дискретно, но знаменателно препотвърждение на така проявяващия се принцип на седмичността е специалното маркиране на седма глава, която по волята на Ман е единствената измежду всичките седем, изписана в членувана форма (**Das Siebente Kapitel**, за разлика от предходните **Erstes Kapitel**, **Zweites Kapitel**...)[4].

Последователното провеждане на така идентифицирания композиционен принцип влиза в любопитно съответствие с факта, че самият роман е писан седем години[5]. Този факт, на свой ред, предлага нова смислова перспектива, тъй като в предисловието авторът споделя опасението си, че за написването на историята няма да му стигнат „нито седемте дни на една неделя, нито седем месеца", за да финализира тревожните си предположения със закачливото възклицание „За бога, дано само не станат седем години!" (Ман 1984:22), което издевателски посочва действителната продължителност на творческия процес.

Животът в санаториума също е последователно структуриран в съответствие с числото седем, на което преди всичко е подчинена основната процедура - измерването на температурата. То продължава точно седем минути, а първото за деня премерване е в седем часа сутринта. В трапезарията има седем маси (Ман 1984:60), на всяка от която се хранят по седем души[6]. Вечерята започва в 7 часа. Сметките по престоя се плащат на седмица[7]. Пощата се раздава веднъж на всеки седми ден[8]. На всеки две седмици в неделя се организират музикални изпълнения на терасата, като в романа е уточнено, че поредната програма „маркира четиринадесетдневката", през чиято втора половина Ханс е пристигнал

---

[3] Вж. Ман 1924. По-късните издания не са последователни в съобразяването с тази воля на автора. В преобладаващия брой случаи романът се публикува в еднотомен вариант. Когато се издава в два тома обаче се спазва оригиналното разделяне между пета и шеста част (вж. Ман 1954).

[4] Вж. Ман 1924. На този детайл е обръщано специално внимание (вж. Циолковски, Майер 2015:259; също и Хатфийлд 1979:101.

[5] Томас Ман замисля „Вълшебната планина" през 1912 г. първоначално като новела, започва да го пише през 1913-а, през 1915 г. вече споменава за проекта си като за роман, но началото на войната го кара да прекъсне работата си по него, за да я възобнови през 1919-а и да я завърши през 1924 г.

[6] Този брой не е назован пряко, но педантичното изброяване на присъстващите на една или друга маса неизменно довежда до седмина души, въпреки че масите са с по 10 места. Напр. „Накрая седеше на „лошата руска маса" заедно с двама арменци, двама финландци, един бухарец и един кюрд" (Ман 1984:716). Вж. също други, по-обстоятелствени описания на хранещите се на една или друга маса (Ман 1984: 100; Ман 1984:62), в които предвидимо се изброяват парадигмалните седем души.

в санаториума[9]. Скрупульозността, с която се спазва зададеният модел, се проявява дори в привидно незначителни детайли като този например, че една от обитателките на Бергхоф е назована "das ältliche Fräulein aus **Sieben**bürgen" (Ман 1952:448-449, подч.м. - К.П.), преведено на български превъзходно като „възстарата госпожица от **Седмо**градско". (Ман 1984:430, подч.м. - К.П.)[10].

Седмиците съпровождат настойчиво фигурата на главния герой. Ханс Касторп остава сирак седемгодишен. Тогава научава в един важен разговор с дядо си, че мъжете от седем последователни поколения на семейството му са били кръстени в семейния купел, който дядо му му показва. Самият Ханс е кръстен в него седем години преди този разговор. Към Бергхоф той отпътува през юли (седми месец) на 1907 година и пристига там на 7 август.

Личното му време в санаториума е детерминирано от същото число. Първоначалното му намерение да остане в Бергхоф три седмици. На края на третата седмица се оказва, че има повишена температура, което налага оставането му за по-продължителен период от време. Седем седмици след пристигането в санаториума му е назначена първата рентгенова снимка. След изтичането на тези първи седем седмици Ханс се замисля за това колко бързо се е изплъзнало изминалото време. Седем са важните личности, с които той се среща в санаториума и които оказват влияние върху личността му[11]. Името на Сетембрини **(Sette**mbrini), един от основните учители на Ханс, съдържа италианската дума за седем (sette).

Най-важните епизоди от престоя на Ханс в Бергхоф са свързани със същото число. Когато попада в снежна буря, която ще изиграе за него ролята на просветление, усещането му за студ е представено чрез мисълта за седемте кожуха, които биха могли да го защитят от него[12]. Едно по-прецизно изчисление може да докаже, че този знаменателен епизод се случва 21 месеца след пристигането ум в санаториума[13]. В седем часа вечерта е било възхитителното

[7] „ … във вторник нашият герой беше изкарал цяла седмица при ония тук горе и затова, като се прибра от сутрешната си разходка, намери в стаята си една сметка, първата седмична сметка,…" (Ман 1984:144).

[8] Вж. Ман 1984:248.

[9] Вж. Ман 1984:124.

[10] Siebenbürgen е немското наименование на район в централна Румъния, наречен така, защото през Средните векове е бил завзет от т.нар. Siebenbürgen саксонци (произходът на тяхното име се смята за необясним) (вж. Симингтън 2011:112. Успехът на българския превод изпъква особено на фона на английския, където Siebenbürgen е предадено като „Трансилвания", при което се губи неслучайната референция към числото седем.

[11] Йоахим, Беренс, Кроковски, Сетембрини, Нафта, Клавдия, Пеперхорн. Това обстоятелство е посочено от Родни Симингтън (вж. Симингтън 2011:86).

[12] „… **не биха стигнали и седем кожуха**, за да защитят костите от ледения ужас на студа; Ханс Касторп **не носеще седем кожуха**, а само една въленна жилетка, която иначе бе напълно достатъчна и дори му понатежаваше при най-слабото слънце" (Ман 1984:486).

[13] Аргументация в подкрепа на твърдението, че епизодът произтича през април от неговата втора година в Бергхоф, което в перспективата на пристигането му там в

му изживяване, което той с припомня в санаториума, когато по време на самотно пътуване с лодка по едно езеро вижда едновременността на слънчевия залез и изгрева на луната[14]. В седем сутринта излиза той, когато отива на дуела на Нафта и Сетембрини[15].

Към финала на романа, когато войната насилствено прекъсва седемгодишния херметичен сън на героя, Томас Ман го назовава няколкократно **Siebenschläfer** – вид съсел, известен с дългия си зимен сън, който продължава седем месеца, откъдето идва наименованието му[16]. А по-късно, изпратен на фронта, той ще върви с полка си към бойното поле пеш и в пълно снаряжение в продължение на седем часа[17].

Със седмици е белязана и любовта на Ханс към Клавдия Шоша. Тя обитава стая №7. Двамата разменят погледи седем пъти, преди тя да му се усмихне[18]. Две седмици след като е пристигнал в санаториума, той осъзнава феноменалната прилика между Клавдия Шоша и обожавания от него в детството съученик Пшибислав Хипе[19]. Седмица по-рано му се е присънил странен сън, чието значение тогава не е успял да дешифрира, в който като сюрреалистичен бриколаж ролята на Хипе е поета от Клавдия, но сцената е все пак ученическия двор. Седем месеца е периодът, през който страстта му към нея стига до своята кулминация. По време на карнавалния бал той изговаря любовта си към мадам Шоша с ритуалната фраза „седем месеца пред твоите очи“ („sept mois sous tes yeux”)[20].

С числото седем е обвързано също и присъствието на Йоахим Цимсен. Обяснявайки на Ханс процедурата с ежедневното измерване на температурата, той не само назовава седемте минути, но дублира посланието с вдигането на седем пръста[21]. Заминава за дома си, след като е престоял в санаториума 18

началото на август потвърждава отстоянието от 21 месеца, предлага Теодор Циолковски (вж. Циолковски 1969: 85).

[14] „Часът бе седем, слънцето бе слязло, а на изток, над гористите брегове, бе изгряла почти пълната луна.Тогава в продължение на десет минути, докато Ханс Касторп гребеше по тихите води, бе владяла една обърквaща констелация. На запад бе светил ден, една изцъклена, безцветна несъмнена дневна светлина, но извърнеше ли глава, той виждаше една също така подчертана вълшебна лунна нощ, в която бяха втъкани влажни мъгли” (Ман 1984:167).

[15] Вж. Ман 1984: 712.

[16] В българския превод на романа предаването на Siebenschläfer като „сънливец” (Ман 1984:) заличава тези артистично завоалирана референция към числото седем.

[17] „… по лоши пътища, по никакви пътища, шосетата бяха задръстени, **седем часа** (подч. м. - К.П.) те вървяха през ниви и тресавища с нагизнали шинели…” (Ман 1984:722)

[18] Вж. Ман 1984:155-156.

[19] Вж. Ман 1984:134.

[20] Разговорът между Ханс и мадам Шоша се води на смесица от немски и френски език (вж. Ман 1984:345).

[21] „Че колко време трае това? – попита Ханс Касторп и се извърна.
Йоахим вдигна **седем пръста** нагоре.
- Трябва вече да са минали седем минути! (Ман 1984:82 - подч.м. К.П.)

месеца, преизчислени в размислите на Ханс като „седем пъти по седемдесет дни" (Ман 1984:427). Завръща се в санаториума седем месеца след отпътуването си. Умира в 7 часа (Ман 1984:543).

Седмицата витае и около фигурата на Минхер Пеперхорн. Тесният приятелски кръг, който се създава около него, е от седем души[22]. В този състав от седем души се осъществява замислената и организирана от него екскурзия до водопада, по време на която той се самоубива.

Паралелно с преките номинации в романа присъстват и значително по-голям брой индиректни, по-явни или по-дискретни, референции към числото седем. Две от „привилегированите" числа са 21 и 28, които всъщност представляват произведенията от умножаването на 7 по 3 или 4. Обичайният повод за появите на първото от тях е многократно припомняното начално намерение на Ханс да остане в Бергхоф за кратък период от време, конкретизиран алтернативно като три седмици или 21 дена. Същото число е споменато и по повод на Пеперхорн, който играе с компанията си на „21", като тази референция е специално маркирана чрез извеждането на числото като заглавие на отделна подглава, при това изписано на френски език (*Vingt et un*).

Аналогична като последователност и забележително настойчива е употребата на числото 28. Клавдия Шоша „може да е най-много" на 28 години[23]. Госпожа Щьор се хвали, че може да готви 28 различни рибни соса. Когато след отпътуването си у дома Йоахим отново се връща в санаториума, той е настанен в стая № 28. Номерът на тази стая е споменат от самия Йоахим в началото на романа в разговор с Ханс, в който той му разказва за смъртта на „малката Хуйос"[24]. Когато Йоахим умира, Ханс е бил вече 28 месеца в Бергхоф.

Числото 28 има и допълнителна значимост, която надхвърля характера му на производно от умножението на 7 по 4, защото, от една страна, то означава лунния цикъл, на който е присвоена огромна символна стойност, а от друга, още от древността това число е имало специален статут, защото представлява сумата от сбора на първите седем цели числа (от едно до седем)[25].

Маркирана роля има в романа числото 34 - номерът на стаята, в която е отседнал Ханс Касторп. Специалната роля, която му е отредена, е силно подчертана -подобно на случая с 21 - чрез извеждането му в позиция на заглавие на подглава (вж. Ман 1984:29). Очевидната логика, по която това число се появява в доминираната от седмици книга, е комбинацията от цифри в изписването му, сборът от числовите стойности на които е равен на седем. Основана на най-елементарния нумерологичен принцип, тази логика се прояснява в сцената със спиритическия сеанс, когато Ханс пита „Холгер" колко ще продължи целият му престой в Бергхоф и в отговор получава енигматичната заповед „да пресече

[22] Вж. Ман 1984: 622.

[23] Вж. Ман 1984:217.

[24] „… беше тъкмо пред стаята на малката Хуйос, номер двадесет и осем" (Ман 1984:71)

[25] Вж. Шевалие, Геербрант 1996:347.

косо стаята си“[26], която може да бъде дешифрирана като поредно криптирано назоваване на символно натоварените седем години[27].

В друг, по-съществен, аспект на нумерологичните символизации във „Вълшебната планина” комбинацията от 3 и 4 експлицира две от основните идеологически теми на романа. В традиционната символика числото три означава духовното начало, докато четири се отнася към материалното. Поставени в положение на директна съпоставимост, двете числа пораждат редица от изоморфни опозиции, единият член в които се отнася до високото, небесното, нематериалното, метафизичното, а другият – до ниското, земното, вещественото, физическото, карналното. Тези опозиции съозначават човешкото положение на Ханс Касторп, разпънат между „планината” и „равнината”, между магията на херметичното пребиваване в Бергхоф и прозаиката и прагматизма на живота в Хамбург, а също и между интелектуализма, предлаган от Сетембрини и Нафта, и сенсуализма, практикуван от Клавдия Шоша, а изповядван и проповядван от Пеперхорн.

Вече в контекста на ангажимента, който „Вълшебната планина” има към образователния роман, комбинацията от 3 и 4 може без колебание да се разчете като алюзия за „седемте свободни изкуства”, незаобиколимия легитимиращ фундамент на традиционното образование. Като инженер Ханс разполага с „квадривиума”, но истинският му стремеж е към неналичния „тривиум”, към духовния аспект на себеизграждането, набавянето на който би трябвало да му осигури престоят в планината.

Съществува и мнението, че „34” подсказва за известния „магически квадрат”, представен в горния десен ъгъл на прочутия офорт „Melencolia I” на Дюрер (1514)[28]. Магическият квадрат представлява комбинация от числата от едно до шестнадесет, подредени в четири редици по четири така, че сборът от тях по хоризонтала, по вертикала и по диагонал е равен винаги на 34. Това е същият магически квадрат, който в „Доктор Фаустус” Адриан Леверкюн ще закачи на стената на студентската си стая в Хале (Ман 1981:117)[29]. Така разкриващата се алтернативна референция отваря поредна смислова перспектива от графиката на Дюрер, която представя алегория на Апокалипсиса и Страшния съд, вече към философията на Ницше, една от най-мощно детерминиращите контекстуални рамки за творчеството на Ман. Поредно потвърждение на усложнената генеалогична линия, която през Дюрер отвежда към Ницше, а оттам обратно към Дюрер и назад към мита, е обстоятелството, че в „Доктор Фаустус” точно 34-а глава представя „апокалипсиса” на Адриан Леверкюн (вж. Майерс 1975:166).

---

[26] “Geh quer durch dein Zimmer!” (Mann 1952 (2):703). Срвн. Ман 1984:674.

[27] Този детайл е дешифриран от Херман Вайганд (вж. Вайганд 1933:182).

[28] Вж. Вайганд 1933:182.

Изписването на заглавието от Дюрер по този некоректен начин, именно като **Melencolia**”е било повод на множество спекулации и хипотези, но продължава да остава загадка за науката.

[29] Съвпадението е отбелязано от Джефри Майерс (вж. Майерс 2013).

Сложната система, която изграждат съотнасянията на всички изредени епизоди и обстоятелства около отделните персонажи, определя вътрешния ритъм на романа, в който седмичността се явява като основен принцип[30]. Мрежата от темпорални означения, в които независимо от това, дали става дума за минути, дни, седмици или месеци, неотменно присъства числото седем или негови производни, реферира към нумерологичната символика, според която основни негови значения са сътворението, целостта, завършеният цикъл, мъдростта, вечността и т. н., и т. н.[31]

Настойчивите появи на числото седем във „Вълшебната планина" са в пряко съотношение и с определящата роля, отредена на музиката в това произведение, като реферират към нея чрез символното си отъждествяване със седемте тона на музикалната стълбица.

С музикалната природа на „Вълшебната планина" числото седем се съотнася обаче най-вече чрез функционирането на номинациите му като един от основните лайтмотиви на романа. Заедно с очите на мадам Шоша, които напомнят на Ханс за очите на някога обожавания съученик Пшибислав Хипе и митичния молив, взет назаем от него, а впоследствие като ритуален жест, поискан от Клавдия, седмиците във „Вълшебната планина" изграждат комплексна мрежа от тематични и вербални съзвучия, в която играят ролята на музикални мотиви[32]. Като елементи от романовата структура, която се уподобява на музикална симфония, изградена на принципите на полифонията и контрапункта, те са включени в някаква виртуозна игра на безкрайни аналогии, в които феноменална наличност и въображение, реалност и сън, пряко и преносно значение стават неразчленими. С лайтмотивната си техника Томас Ман гради картина на непрестанно разместващи се сегменти, в която феномени, несводими един към друг според логиката на практическия опит, се оказват в отношения на сякаш естествена, безпроблемна съгласуваност и хармонично взаимодопълване.

Числото седем играе определяща роля във „Вълшебната планина" и в плана на интертекстуалната му активност. Значителна част от неговите номинации в романа се представят като цитати или съдържат алюзии към определени хипотекстове. Най-ярко междутекстовият им потенциал се проявява при мотива за седемгодишния престой на Ханс Касторп в планината, който реферира пряко към популярната германска средновековната легенда от XIII век за Танхойзер[33], но също и към приказката на Вилхелм Хауф „Джуджето

[30] Идентифицирането на ролята, която числото седем играе за вътрешния ритъм на романа е заслуга на Т. Циолковски (Циолковски 1969:84-85).

[31] Върху символиката на числото седем съществува огромна книжнина (вж. напр. Шлимел 1993:127-155).

[32] Вж. Симингтън 2011:10.

[33] В легендата се разказва за майстерзингера Танхойзер - любимец на публиката, който попада в Планината на Венера и е прелъстен от езическата богиня на любовта, която в средните векове се мисли като женско въплъщение на дявола. Той прекарва в нейната пещера цяла година. Когато се осъзнава, той настоява да си тръгне, успява да се освободи

Дългоноско" („Zwergnase", 1826)[34]. Друга приказнична референция на седмиците в романа е към „Снежанка и седемте джуджета", която се активизира безотказно от натрапчиво повтарящото се назоваване на седемте маси в трапезарията на санаториума и също така свръхобстоятелствените обяснения за постоянните разместванията на седящите около тях.

* * *

Приведените дотук примери, броя на които едно допълнително скрупульозно преравяне на романовия текст би могло значително да увеличи, убедително доказват, че присъствието на числото седем във „Вълшебната планина" е проявление на мащабен проект, който надхвърля функциите на останалите теми и лайтмотиви в романа. Характерът и смисълът на този проект не се поддават на лесно и безуговорчно идентифициране.

Несъмнено е, че числото седем е основен агент в митотворческия механизъм на „Вълшебната планина". Употребата му е съотнесена с основни символизации, присъщи на това число – библейска, новозаветна, философски, календарни, общокултурни. Видно е, че подобно функционализиране на нумерологичните референции в романа е в пряка зависимост от устойчивия интерес на Ман към магическата символика на числата, който не се ограничава единствено до този роман. За чувствителността на писателя към моделното присъствие на седмичността в библейската традиция, например, свидетелства тетралогията му „Йосиф и неговите братя" (1933-1943), чийто сюжет цитира провиденциалиската формула за седемте безплодни и седемте обилни години,

от магията, покайва се за извършеното и отива да моли за прошка при папата, който обаче му отговаря, че грехът му ще бъде опростен само когато папският жезъл цъфне. Три дни по-късно жезълът действително цъфва, но отчаяният Танхойзер, изгубил окончателно пътя си към доброто и към хората, вече се е върнал отново при Венера.

Вагнер допълнително разгръща фабулата, като я свързва с легендата за състезанието на майстерзингерите във Вартбург. Във връзка с това въвежда допълнителни герои и интриги, основна роля между които играе любимата на Танхойзер Елизабет. Така мотивът за героя, прелъстен от Венера и потънал в забравата на сластно безвремие, се трансформира, за да бъде разгърнат в многопластова сюжетна структура, в която равнопоставено се съвместяват историите на гордост и покаяние, на честолюбие и смирение, на грях и опрощение, на морални и естетически избори, на авантюри и на личностно изграждане.

За „Танхойзер" като основен източник на „Вълшебната пранина" Контйе казва:Mann's most direct source is Wagner's "Tannhäuser" in which the hero is seduced away from his sense of purpose in the world by Venus in her enchanted mountain the "Hörselberg" (Контйе 2010:66).

По въпроса за неоднозначната приемственост между „Вълшебната планина" и Вагнеровата опера „Танхойзер" вж. Протохристова 2013.

[34] В тази приказка се разказва за едно момче, което е подмамено от магьосница и превърнато в джудже. То също мисли, че е прекарало при нея само един ден, но се оказва, че е отсъствало от дома си седем години. Връзката между „Вълшебната планина" и приказката на В. Хауф е документирана в писмо на писателя до Пол Аман от август 1915 г., в което той обяснява замисъла на романа си (вж. Ман 2005: VIII-IX).

алегоризирани в старозаветния разказ чрез пророческия сън на фараона за седемте охранени и седемте мършави крави, както и за седемте пълни и седемте празни житни класа (Битие 41:2-7), разтълкуван от Йосиф. Още по-красноречив пример се наблюдава в „Доктор Фаустус" (1947), където нумерологичната съобразеност с числото седем като символ на Апокалипсиса управлява цялостната семантична и композиционна структура на роман[35].

Употребата на седмиците във „Вълшебната планина" се осъществява в характерния за митологията режим на свръхозначаване, при който се акумулира излишък от означаващи. Така една и съща номинация на числото седем може да се отнася към най-различни референти, принадлежащи към мита или фолклора, литературата или музиката, философията или религията. Символната връзка между това число и култа към Аполон[36], например, кореспондира с постоянно провежданото в романа диалектично противопоставяне на дионисовското и аполоновското начало. Значението му като съвкупност на пространството и времето[37] се вплита в парадоксалната логика на Мановия Zeitroman, според която в планинския санаториум времето се превръща в пространство[38].

В този смислоизграждащ режим единично назоваване като Siebenschläfer се оказва отнесено едновременно и към съсела сънливец със седемесечния му зимен сън, и към Ханс Касторп с неговия седемгодишен „херметичен" престой в Бергхоф, и към германския народ, проспал недалновидно седемте предвоенни години[39], но също и към Вагнеровия „Танхойзер" или приказката за „Джуджето Дългоноско".

В същия режим е възможно едно банално назоваване на 34 като номер на стая в санаториума да присъства в текста и като символно натоварено заглавие, да означи фундаменталната седмичност, структурираща романа на всичките му нива, а същевременно да функционира като аналог на образователния пакет, съставен от „тривиум" и „квадривиум", и така да идентифицира изживяването на Ханс в планината като основен компонент от неговия Bildung; но също така да се обвърже интертекстуално с „Меленколиятата" на Дюрер и прочутия

---

[35] Вж. напр. Хатфийлд 1968 и Хартфорд 1974.

[36] Вж. Шевалие, Геербрант 1996:347.

[37] Вж. Шевалие, Геербрант 1996:347.

[38] Ето един характерен пример от романа за разсъждения в тази насока: „Пространството, което на вълма на вълма се наслагва между него и родната му леха, крие в себе си сили, които обикновено смятаме за присъщи на времето; пространството час по час предизвиква вътрешни промени, които много приличат на промените от времето, но в известен смисъл ги превишават. И пространството носи забрава…"(Ман 1984:24). Тези разсъждения на повествователя съдържат реминисценция за един от основните сюжетомоделиращи източници на романа, Вагнеровия „Танхойзер", в либретото на който фигурира твърдението „Тук времето се превръща в пространство" (Симингтън 2011:42).

[39] „После убиха един престолонаследник – това убийство за всички, освен за **немските сънливци** бе тревожен сигнал…" (Ман 1984:720). В оригинала – "Dann fiel der Fürstenmord ein, der für jedermann, außer für **deutsche Siebenschläfer**, ein Sturmzeichen war..." (Mann 1952:752 (подч.м. - К.П.).

магически квадрат в нея[40], а оттам с „Доктор Фаустус", но и с Ницше, а през Ницше отново към романа „Доктор Фаустус" и описания в неговата 34-а глава персонален и творчески апокалипсис на Адриан. Зашеметяващо гъстата и усложнена плетеница от съозначавания, отнасящи се към номинациите на числото седем, която се наблюдава във „Вълшебната планина", е представителна идентификационна характеристика на митотворческия роман на модернизма, на който опусът на Ман е образцова реализация.

* * *

Предложените дотук аналитични наблюдения и интерпретативни опити върху номинациите на числото седем във „Вълшебната планина", независимо от вложеното в тях усърдие, проявяват един сериозен недъг, който, ако не бъде неутрализиран, би предпоставил вероломно решение на изследвания проблем. Защото те не се съобразяват с фундаментално ироничния характер на романа. А независимо от това дали обект на обсъждане е самото високочестотно присъствие на числото седем в романа, или пък цялостният проект, на който то е симптоматична проява и за чието наличие бяха приведени достатъчно количество аргументи, задължителният контекст, в който би следвало да се проведат необходимите херменевтични операции, е вездесъщата пародийност, която Томас Ман припознава като спасителната алтернатива на съвременната му литература[41].

Важно е да се съобрази, обаче, че при Томас Ман пародията се проявява не в елементарните си снижаващи, карикатурно-развенчаващи варианти, а в съответствие с модернистичната й конкретизация – като сложна творческа стратегия с амбивалентни аксиологически координати, при която деструктивното и трансформационно-конструктивното начало са в равновесно отношение.

Първият сигурен идентификационен знак за пародийния характер на референциите към числото седем във „Вълшебната планина" е тяхната тенденциозно акцентирана множественост и превръщането им в лайтмотив. Настоятелно повтарящите се номинации създават усещане за излишество, за нелепа обстоятелственост на описанията, откъдето се поражда ефект на иронично одвусмисляне. Особено осезателен е този ефект при настойчиво възпроизвеждани словосъчетания като „трапезарията със седем маси" или „салонът със седем

[40] За обвързаността между Ман, Ницше и Дюрер вж. Пикар 1999:1-4.

[41] В свое писмо от 1921 г., докато работи над „Вълшебната планина", Ман пише: „Любовта към форма на изкуството, в историческата възможност на която не можеш да вярваш повече, неизбежно ще роди пародия" (цитирано по Хелер 1981:259). Друго често цитирано изказване на писателя, е: „На изкуството вече не е останала никаква друга възможност, освен да се превърне в своя собствена пародия (Хелер 1981:173). Своето убеждение Ман присвоява на героя си от „Доктор Фаустус" Адриан Леверкюн: „Защо всички неща ми изглеждат като пародия на тях самите? Защо ми се струва, че почти всички, не – всички средства и конвенционалности в изкуството са годни днес само за пародия?" (Ман 1981:164).

маси", които след поредното повторение започват спонтанно и непреодолимо да се възприемат като клише[42]. Още по-натрапливи са вариациите около числото 28 по повод самохвалството на госпожа Щьор относно изключителните й умения при приготвянето на рибни сосове[43].

Допълнителен ефект на ирония дискредитация при назоваванията на числото седем поражда в романа присъствието на специфично издевателска тактика, при която стриктното следване на зададената матрица бива засрещнато от подривни маневри на разколебаване или релативизиране на конструктивния й принцип. Обичайни са появите на словесни обрати, в които номинациите са съпроводени с демонстративни колебания, като например своенравната реторика в следното „опипващо" уточнение: „…после съобщи, че може да остане **осем дни, тоест една седмица, значи седем дни, а може би само шест**" (Ман 1984:434, подч.м. - К.П.).

Обект на иронично проблематизиране във „Вълшебната планина", изразено отново чрез номинациите на числото седем, е и драматичното несъвпадение между разказ и битие, почувствано и рационализирано от Ман. Подривните стратегии по отношение на Нютоновото рационализиране на човешкия битиен континуум, заложени в номинациите са най-разнообразни. Най-нагледната от тях е поставянето на акцент върху несводимостта между субективно и обективно време, която е изведена като основна лайтмотивна тема на романа. В серията експликации на тезата за относителността на перцептивното време, присъства активно числото седем. Един от уместните примери предлагат разсъжденията на Йоахим, който обяснява на Ханс: „… Да, когато го наблюдаваш, времето тече много бавно. Много обичам да си меря температурата, четири пъти на ден, защото тогава човек забелязва какво всъщност представлява то, **какво значи една минута или цели седем, след като тук седемте дена на една неделя по най-отвратителен начин се пропиляват като нищо** (Ман 1984:82).

---

[42] Напр. „…Пак седеше на мястото си в залата с еднообразно нашарените сводове и седемте маси – за четвърти път. Малко по-късно, в **седем часа**, той за пети път седеше там – за вечерята.

Той седеше в трапезарията със **седемте маси**, когато стъклената врата се затръшна с голям шум и влезе мадам Шоша в бяла блуза" (Ман 1984:98-99; подч.м. - К.П.)

„Никоя от **седемте маси** не се отличаваше с някоя осезателна изгода или несгода. Казано смело, те представляваха една демаскирана демокрация от **седем почетни маси**" (Ман 1984:716; подч.м. - К.П.).

[43] „…Тя обясни, че може да приготвя **двадесет и осем различни соса за риба**. … И въпреки всичко тя днес искала да го каже и откровено да признае, че може да приготвя **точно двадесет и осем вида сос за риба**. … Кажете ми откровено: смятате ли за възможно госпожа Щьор да умее да приготвя **двайсет и осем соса за риба**? …

- Двайсет и четири ли казахте? - попита той след малко.

- Не, **двайсет и осем**! – каза Ханс Касторп – **Двайсет и осем соса**!" (Ман 1984:99, 101-102; подч.м. - К.П.)

По-усложнена е стратегията на релативизиране на времето чрез подчиняването му на ритъма на седмичността, който присъства осезателно в романа, за да прояви логическата му парадоксалност. Логиката, по която идеята за времето е обвързана със седмочислието, има дълбоките си основания в репертоара на средновековната екзегетика, където със седем се означават едновременно и вечността, и изтичащото време (вж. Шлимел 1993:135) – апория, съизмерима с парадоксалистката интерпретация на времето във „Вълшебната планина". Същевременно, обаче, времето, което в цялата му комплексност и умонепостижимост би следвало да бъде основният предмет на рационализиране в едно произведение, окачествено от самия автор като Zeitroman, е представено в него с нелепа конструираност, основана на числовата изоморфия на логически несъвместимите компоненти, чрез които се представя – от седемте минути, определени за стандарт при премерването на температурата, през първите седем дни или седем седмици от престоя на Ханс Касторп в санаториума, до седемте месеца, а след това и седемте години на неговото непрестанно удължаващото се пребиваване. Допълнителна иронична перспектива към натоварването на числото седем със задачата за универсално, всевалидно означаване на времето въвежда уточнението, което повествователят прави по повод финалните размисли за седемте години, прекарани от Ханс „там горе", за това, че героят му е „**седял около всичките седем маси** в трапезарията, **на всяка от тях по около една година**" (Ман 1984:706; подч.м. – К.П.) Закачливото оползотворяване на масите като мярка за време съдържа дълбока и мощно проективна ирония, която работи за поредното релативизиране на времевите координати на сюжета. Защото, от една страна, в санаториума храненето е основната възможност за убиване на скуката (и съответно на времето), а от друга, възможността една маса да означи отрязък от една година препотвърждава последователно изгражданата убеденост в относителността на темпоралните измерения.

Има и друг начин обаче, по който задаващите матрицата седем години, прекарани от Ханс в омаята на омагьосаната и омагьосваща планина, са дискредитирани като реална протяжност, защото те „цитират" архетипния повествователен модел с конкретизациите му като средновековна легенда, вълшебна приказка или опера. Седемте години на Ханс Касторп се релативизират и в контекста на вече коментираното обстоятелство, че самият роман, който разказва за тях, е писан точно в продължение на седем години, което превръща въпросния отрязък от време в еквивалент на протяжността на творческия акт, произвел "Вълшебната планина".

Резултативното релативизиране на цялостната представа за време води към проблематизиране на самото повествование. Призвано да бъде образ на времето, то демаскира своята онтологична, функционална и епистемологична несъстоятелност. Но пък оздравително ироничната перспектива, материализирана чрез последователно удържаната стратегия на самопародиране, позволява неосъщественият в романа синтез на време и повествование да се

реализира все пак като съзидателен импулс. Тази парадоксална логика е уловена и формулирана най-успешно от Пол Рикьор, който, констатирайки че във „Вълшебната планина" "хаосът окончателно надделява над съгласуваността", все пак предлага компенсаторно утешителното твърдение, че самото съзнание за хаоса е "извисено" с една стъпка повече" (Рикьор 1985: 130).

Изключително усложнен и усъвършенстван механизъм на пародиране се проявява в специфичното разколебаване и проблематизиране на интертекстуалните референции, които често присъстват в номинациите на числото седем. Характерен пример предлага коментираният по-рано детайл от биографията на Ханс Касторп, че той е седмият от последователните поколения мъже в неговото семейство, който е лесно разпознаваема алюзия към известния фолклорен приказен мотив за „седмия син на седмия син". В повествованията, изградени на основата на този мотив, героят, който носи отличителната генеалогична характеристика, е надарен с изключителни способности. В текста на романа фолклорната формула е цитирана непълно, защото Ханс е наистина представител на седмото поколение от непрекъсната линия мъжки представители, но парадигмалният „седми син на седмия син" би следвало да бъде седмият от собствените му синове, появата на които е крайно проблематична, защото, както романът имплицитно подсказва, той едва ли ще има шанса за генетично възпроизводство.

Нещо повече, като логична последица от посочената имплицитна „недостатъчност" спрямо образеца, героят е представен от автора с непоколебима експлицитност – веднъж в предисловието на романа, след това отново в началото на първа глава, като „обикновен млад човек", което има сериозни основания да бъде прочетено като „простодушен", „наивен", „с нищо неправещ впечатление" или дори „посредствен"[44]. С тази квалификация, която като лайтмотив се преповтаря многократно в хода на повествованието в различни вариации[45], се задейства сложна стратегия на иронизиране. Защото, от една страна, с „Вълшебната планина" Томас Ман обиграва пародийно модела на билдунгсромана, в началото на който по предположение героят трябва да бъде простодушен и неопитен – архетипният модел е легендата за Граала,

[44] В оригинала Ханс е квалифициран като ***einfacher***, което означава „прост", „непретенциозен", „незабележителен". На английски това определение е предадено като ***simple-minded***, което означава най-вече „простодушен".

[45] Вж. напр.: „Ханс Касторп **не беше нито гений, нито глупец и ако при характеристиката му избягваме думата „посредствен"**, то става по причини, които нямат нищо общо с неговата интелигентност и едва ли нещо общо с неговата **скромна личност**…" (Ман 1984:50); **„неподправен и порядъчен продукт на тукашната почва"** (Ман 1984:47); „За да надхвърли мярата на обикновеното постижение, … човек трябва да притежава нравствена самостоятелност и прямота, каквато рядко се среща и е от героично естество, или много здрава жизненост. В случая с Ханс Касторп нямаме нито едното, нито другото, и тъй, **макар и в съвсем почтен смисъл, той все пак си бе посредствен"** (Ман 1984:51); „…ако бива да си послужим с такива претенциозни изрази по отношение на **нашия крайно непретенциозен герой**…" (Ман 1984:667).

чийто протагонист е „наивникът", „простият" Парсифал[46]. Но пък подсказаната, частично възпроизведена и оставена с отворени валенции формула за „седмия син на седмия син" повелява героят да бъде изключителен, каквато е впрочем и устойчиво закрепената в литературната история конвенция на традиционния роман, пореден обект на пародийно оспорване при романа на модернизма по-общо и във „Вълшебната планина" в частност.

Аналогичен е случаят със споменатата вече квалификация на Ханс Касторп като Siebenschläfer. Защото освен демонстративната игра на думи, при която името на съсела с дълъг зимен сън прилепва безотказно към героя, който е проспал седем години в планинския санаториум, в това назоваване се крие отправка към популярната легенда за „Седмината спящи"[47]. В нея се разказва за седем млади мъже от епохата на ранното християнство, които търсейки убежище от преследването на император Деций се приютили в една пещера. Императорът наредил входът на пещерата да бъде зазидан, но те били спасени от Бог, който им изпратил чудодеен „смъртен" сън и ги запазил „за цели две столетия нетленни и неизменни до тяхното събуждане"[48]. За разлика от светците, които потъват в спасителния сън като награда за предаността си към вярата и за да могат, когато се пробудят, да свидетелстват за чудото на божествената благодат, Ханс бива насилствено събуден от своя персонален вълшебен сън, за да попадне във всепомитащата касапница на войната, благополучният изход от която е повече от проблематичен.

Убедително доказателство за наличието на ирония перспектива към свръхвалоризацията на числото седем, провеждана във „Вълшебната планина", са случаите на демонстративна рефлексия на повествователя върху самото число, привидното предназначение на които е да експлицира криптираната, по предположение останала незабелязана от читателя, нумерологична игра в романа. Жестът обаче е демонстративно лукав, защото повечето от шифрите са преднамерено прозрачни, което означава и успешно разгадани, така че имплицитната покана за установяване на аналогията между седмиците, за които се говори, с онези, които са оставени скрити, всъщност заостря вниманието на читателя към тяхната множественост и към системността на появите им.

Първото фокусиране върху ангажимента към числото седем е още в цитирания по-горе пасаж от предисловието: „Излиза, че **разказвачът няма да свърши на бърза ръка с Хансовата история. Не ще му стигнат за това**

[46] За дълбоката съдържателна връзката между романа и сюжета за Граала е писано много. Самият Ман в лекцията си върху „Вълшебната планина" (Ман 1978:206-220), изнесена в Принстънския университет през 1939 г., се позовава с одобрение на едно американско изследване, което идентифицира сюжета като вариант на т. нар. Quest myth – в конкретния вариант Quester Legend и Quester Hero (Ман1978:218).

[47] Легендата има множество варианти, производни на разилчни религиозни вярвания. Християнската версия е известна под наименованието „Светите седем отроци от Ефес" или „Светите седем момци Ефески".

[48] Вж. Жития 1991.

нито седемте дни на една неделя, нито седем месеца. Най-добре ще бъде да не си изяснява предварително колко земно време ще изтече, докато историята го държи в своите мрежи. За бога, **дано само не станат седем години**!" (Ман 1984:22; подч.м. – К.П.) Както вече беше изтъкнато, споменаването на седемте години като мислимо най-неблагоприятна и, естествено, нежелана възможност за удължаване на процеса на писане на практика съвършено точно определя продължителността на периода, през който романът е бил сътворен, така че предохранителното възклицание, в което те биват назовавани, е двусмислено валоризирано като пророческо предсказание, от една страна, то борави с типологично присъща на жанра числова номинация и, което е по-важно, се сбъдва, но от друга, няма причина да се вярва, че думите от предисловието са написани наистина преди завършването на романа, когато е било напълно ясно колко точно време е продължило писането му.

Като „затваряща реплика" към този начален абзац в заключителната подглава „Мълнията" писателят подхваща отново същата тема: „**Седем години** остана Ханс Касторп при ония там горе – **едно незакръглено число за привържениците на десетичната система и все пак по-добро, своего рода порядъчно число**, може да се каже, **един митично-живописен отрязък от време, по-задоволителен за душата, отколкото например някаква прозаична полудузина**" (Ман 1984:706, подч.м. – К.П.) Тук вече обект на ирония е собственото съобразяване с конвенцията за свръхвалоризиране на числото седем. Наречено „незакръглено", „порядъчно" е дори „митично-живописен отрязък от време", противопоставен на „някаква прозаична полудузина." то е обект на очевидна издевка, аналогична на стратегията с амбивалентните квалификации, предложени за „посредствения" Ханс Касторп.

Ако описаните дотук многобройни, разнопосочни и разноформатни, но същевременно и безукорно систематични прояви на амбивалентната нумерологична стратегия, проявена във „Вълшебната планина", внушават присъствието на някакъв надреден смисъл, то той би следвало да се търси в специфичната Томас-Манова аксиологизация на „мита за числото седем"[49], която е аналогична на специфичната за писателя иронично митотворческа нагласа, при която митът се привлича като основен конструктивен принцип, като същевременно бива подложен на деконструираща проблематизация. Тази стратегия се проявява по всевъзможни начини, за да ревизира и преосмисли мощни масиви митична традиция, между които най-лесно могат да бъдат разпознати търсенето на Свещения Граал, както и моделните образи на героя търсач от типа на Парсифал или на майстерзингера Танхойзер, на който Ханс Касторп е пародийно уподобен. На тази стратегия е подложена също и Венера, синонимизирана с Цирцея и снижаващо успоредена с Клавдия. С нея се родее парадоксалното съозначаване на Дионис/Бакхус и Христос във фигурата на

[49] За термина „мит за числото седем" ("the seven myth") вж. Робъртсън 1936.

Пеперхорн. Романът предлага и травестирана версия на „свещената сватба на богинята", съпровождаща аграрно-календарните празници, чрез епизода с еротичното надиграване между Ханс и мадам Шоша през карнавалната „Валпургиева" нощ, след което тя изчезва, за да се върне по-късно с нов мъж. На пародийно-деструктивна интерпретация е подложена и описаната от Фрейзър в „Златната клонка" ритуална смяна на царя жрец чрез умъртвяването на стария цар, изгубил вече магическите си сили[50]. „Съперничеството" между Ханс и Пеперхорн е карикатурно, Ханс не е достоен претендент, псевдопреборването завършва с „брудершафт", а Пеперхорн се самоубива.

* * *

По някаква неподдаваща се на рационално обяснение логика този текст не иска да замълчи. Може би поради „миметично желание", внушено от непрекъснато отлаганото отпътуване на Ханс Касторп от Вълшебната планина. Или поради личната очарованост на пишещата го от магическото седмочислие, непомерно усилена от привидно нерелевантното обстоятелство, че самата тя е родена на седмия ден на седмия месец… Или, най-вероятно, защото, създаван с амбицията да се уподоби на симфония с полифоничната и лайтмотивната си структура – импулс, роден от едновременно възторжената и тревожна интуиция на Ман за дълбокото родство на мит и музика, изпреварила с десетилетия артикулирането на същата идея от Клод Леви Строс, романът наистина повелява да бъде възприеман като музикално произведение – многократно, отново и отново, с постепенно образоващо се „чуване", с откроряване на все нови и нови нишки от изтъканото плътно, до неразчленимост, повествование, с отгатването на неидентифицирани смисли, заложени във виртуозно криптираните му символни игри. Ако все пак е възможно тази непреодолима съпротива срещу финализиращо обобщение да бъде оползотворена, навярно това би станало с един следващ прочит на „Вълшебната планина" – от предисловието със заигравката му върху числото седем, през разказа за омагьосаните седем години, представен в неговите седем глави...

ЛИТЕРАТУРА

Вайганд 1933 Weigand H. Thomas Mann's Novel: Der Zauberberg. - In: A Study of Thomas Mann's Novel "Der Zauberberg" Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1965

Жития 1991 Жития на светиите. Партений, епископ Левкийски, архимандрит Атанасий (ред.). София: Синодално издателство, 1991 [Zhitija na svetiite. Partenii, episkop Levkiiskii, arhimandrit Atanasii (red.). Sofia: Synodalno izdatelstvo, 1991]

[50] Част от коментираните тук трансформации на мита във „Вълшебната планина" са посочени от Мелетинский (Мелетинский 1976:311-312).

Кокс 2013	Cocks G. Stanley Kubrick’s Dream Machine: Psychoanalysis, Dream, and History. In: Jerome A. Winer, James W. Anders. The Annual of Psychoanalysis, V. 31: Psychoanalysis and History. Routledge, 2013
Контье 2011	Kontje T. C. The Cambridge Introduction to Thomas Mann. Cambridge, New York, etc.: Cambridge UP, 2010
Майер, Цилковски 2015	Meyer H., Ziolkowski Th. The Poetics of Quotation in the European Novel. Princeton University Press, 2015
Майерс 1975	Meyers J. Painting and the Novel. Manchester University Press, 1975
Майерс 2013	Meyers J. From The Magic Mountain to Doctor Faustus. - Notes on Contemporary Literature, Vol. 43, No. 2
Ман 1924	Mann Th. Der Zaurberg. Roman. Berlin: S. Fischer Verlag, 1924
Ман 1952	Mann Th. Der Zaurberg. Roman. Fnakfurt am Mein: S. Fischer Verlag, 1952
Ман 1978	Ман Т. Въведение във Вълшибната планина. За студентите от Принстънския унивреситет. Т. 1. София: Наука и изкуство, 1939 [Man T. Vuvedenie vuv „Vulshebnata planina”. Za studentite v Prinstunskiya universitet. T. 1. Literaturna eseistika. Sofia: Nauka i izkustvo, 1939]
Ман 1981	Ман Т. Доктор Фаустус. София: Музика, 1981 [Man T. Doktor Faustus. Sofia: Muzika, 1981]
Ман 1984	Ман Т. Вълшебната планина. София: Народна култура, 1984 [Man T. Vulshebnata planina. Sofia: Narodna kultura, 1984]
Мелетински 1976	Мелетинский Е. М. Потика мифа. Москва: Наука, 1976 [Meletinskiy E.M. Poetika mifa. Moskva: Nauka, 1976]
Пикар 1999	Picart C. J. Thomas Mann and Friedrich Nietzsche: Eroticism, Death, Music, and Laughter. Rodopi, 1999
Прицлаф 1972	Pritzlaff, Christiane. Zahlensymbolik bei Thomas Mann. Buske Verl., 1972
Протохристова 2013	Протохристова К. Ханс Касторп и танхойзер – родство по избор? – Литературен вестник, 2013, N. 18 [Protohristova K. Hans Kastorp i Tanhoizer – rodstvo po izbor? – Literaturen vestnik, 2013, N. 18]
Рикьор 1985	Ricoeur P. Time and Narrative. Chicago and London: University of Chicago Press, 1985, vol. 2
Робъртсън 1936	Robertson J.M. The Seven Myth. In: Christianuty and Mythology. London, 1936
Слочоуър 1970	Slochower H. Mythopoesis: Mythic Patterns in the Literary Classics. Wayne State University Press, 1970
Слочоуър 1937	Slochower H. Three Ways of Modern Man. N.Y. International Publishers, 1937.

Симингтън 2011	Symington R. Thomas Mann's The Magic Mountain: A Reader's Guide. Cambridge Scholars Publishing, 2011
Хартфорд 1974	The Magic Square: Polar Unity in Thomas Mann's "Doctor Faustus" University of Hartford, 1974
Хатфийлд 1968	Hatfield H. The Magic Square: Thomas Mann's „Doktor Faustus". Carl Winter, 1968
Хатфийлд 1979	Hatfield H. Caraway. From The Magic Mountain: Mann's Later Masterpieces. Cornell University Press, 1979
Хелар 1981	Heller E. Thomas Mann: The Ironic German. CUP Archive, 1981
Циолковски 1969	Ziolkowski, Theodore. Dimensions of the Modern Novel. Princeton: Princeton University Press, 1969
Чърч 1983	Church M. Structure and Theme-Don Quixote to James Joyce. Ohio State University Press, 1983
Шевалие, Геербрант 1996	Шевалие Ж., Геербрант А. Речник на символите. Т.2. София: Родина, 1996 [Shevalie Zh., Geerbrant A. Rechnik na simvolite. T.2. Sofia: Petrikov, 1996]
Шлимел 1993	Schlimmel A. The Mystery of Numbers. New York, Oxford: Oxford UP, 1993

ТРИНАДЕСЕТИЦАТА – ЧИСЛОТО НА ЕЗОТЕРИЦИТЕ

Веселин Панайотов

THIRTEEN – THE ESOTERIC NUMBER

Veselin Panayotov

Abstract: *The article analyzes the relationship between esoteric societies in the use of number thirteen. It examines the hypothesis that the number is used as a sign of special reading in specific works of art. We study borrowings as facts from antiquity to the late European Renaissance.*

Key words: *thirteen, European Renaissance, esoteric societies*

Предубежденията и предразсъдъците, свързани с тринадесетицата, са всеизвестни и често пъти преповтаряни (особено в петък, 13-ти), но по принцип са европоцентрични, т.е. родени от културата на Европа. Черният петък, 13-ти (най-често споменаван във връзка с тринадесетицата) е основата, върху която се гради негативният образ на тринадесетицата като число. Интересно е, че тази визия се свързва с унищожаването на тамплиерите от техния финансов длъжник Филип IV Хубави – това става на 13 октомври 1307 г. Търсени последствия от тази дата са екзекуциите на декабристите (част от тях известни масони, т.е. наследници на тамплиерите) на 13 юли 1826 г., а като отмъщение може да се разбира избиването на руското царско семейство на 13 юли 1918 г. Като отдалечена реминисценция на враждебност срещу католическата църква (колебливото поведение на папа Климент V при избиването на френските тамплиери и скорошната му смърт) изглежда покушението срещу папа Йоан-Павел II, извършено на 13 май 1981 г.

Разбира се числото 13 има своите древни основания да се мисли като нещастно (заплашително) число. В древния Египет смятали, че до висшето знание се стига по тринадесет стъпала. Това е първата връзка на числото с езотеричния кръг на мъдреците. Можем да разглеждаме това виждане като структура 12+1, защото последното стъпало е свързано с вечността и задгробния живот. Тази представа има връзка с картите Таро, в които 13-та е фигурата на Смъртта с коса в ръка и качулка на главата.

Римляните не обичали тринайсетицата, а в скандинавската митология трикстерът Локи е 13-ти в компанията на дванадесетте полубожества и виновник за смъртта на Балдър.

Според възгледите на християнска Европа съборът на вещиците се състои от 13 присъстващи. В този случай, ако се абстрахираме от християнското мнение и се върнем на смисъла на думата с корен *ВЕЩ-*, който отнася цялото

семантично гнездо към понятието „*знание*", т.е. тринайсетицата и в този случай може да бъде обвързана с ограничения кръг на знаещите (етически и идеологически причислени към нечистата сила).

Числото 13 в представите на древните се е свързвало с хода на слънцето през съзвездията по енклитиката, които са тринадесет: към всеизвестните дванадесет зодиакални знака трябва да се добави и този на *Змиеносеца*. Съзвездието има връзка с цикличност от около 26 000 години, при която центърът на земната координатна ос, свързана с равноденствието, съвпада с координатния център на вселената ни. Това съвпадане образува осемлъчна "звезда" (навярно профанният анализ на фигурата води до назоваването на най-близкото съзвездие *Паяк* вм. *Ophiuchus – Змиеносец*: 30 ноември – 17 декември). Интересно е, че осемлъчната звезда се изобразява върху дрехата на Богородица!, а също присъства и на множество паметници на изкуството. Човекът вдишва около 26 000 пъти на ден (13 000 нощем и 13 000 денем), което е броят годините в голямата Платонична (галактическа) година. Може би тези цифри трябва да се съпоставят с творчеството на Леонардо да Винчи – *Рисунка на кухо повдигнато тяло с 26 основи* (Vigintisex basium elevates vaiuus) – Милано, Библиотека Амброзиана.

Тринайсетицата е заложена и в концепцията за изграждането на "пирамидата", която е част от символиката на масоните. Тя има тринадесет нива от каменни блокове на изображението върху еднодоларовата банкнота, както и тринадесет стрели в ноктите на орела, тринадесет листенца върху клонката и също толкова маслини в ноктите на другия крак, тринадесет звезди и външни орнамента, по тринадесет орнамента разграничаващи трите полоси на пространството... Разбира се тук може да се предполага нарочно съответствие с броя на щатите, които подписват първия договор за създаването на Съединените американски щати, но не може със сигурност да се твърди дали това е случайност или не. Във всеки случай пирамидата и тринадесетицата несъмнено се отнасят към културата на масоните – такива са били водачите на американското общество в това число и част от неговите президенти.

В „Пистис София" едноименният персонаж се явява едва в 29 глава на текста, като съжалява, че не е сред дванадесетте еона като тринадесети (лишен от андрогинен двойник)... Вижда се, че тук тринадесетицата означава висше ниво на еоните, което дава своето име на целия кодекс! В този езотеричен текст функцията на тринадесетицата тепърва ще се изследва, но за тази работа е важен преди всичко фактът, че числото играе важна роля в мисленето на кръг от висши мислители.

Трите същности на християнския бог и десетте чина на ангелската йерархия оформят небесната християнска тринадесетица, която ще се намали с отпадането на ангелите от десетото небе. По подобен начин намаляват апостолите с „предателството" на Юда (от 12+1 – апостолите с Исус до 11+1 и отново към тринадесетицата 12+1 с Матий). Изображенията на „Тайната вечеря" включват винаги 13 фигури. Същото е с Успение Богородично или сюжети, свързани с Богородица:

Уилтънски диптих (около 1395–1397 г.)

Най-забележителното в диптиха, част от който е горното изображение, е въпросът защо ангелите са единадесет? Защо не са десет (по броя на небесата у Псевдо-Дионисий Ареопагит) или девет (след отпадането на десетия чин) по броя на небесата в ортодоксалното християнство; защо не са дванадесет (по броя на бъдещите апостоли или по броя на израилските родове)? Навярно търсената символика може да се открие и в лицата зад Богородица и Младенеца и пред тях, но така или иначе тринадесетицата е налице, повторена от броя на едрите цветя в краката на фигурите. Важен елемент е тамплиерското знаме, което отнася изображението към културата на езотеричния орден.

Пластика от слонова кост, представяща мистичното короноване на Отон Втори с Теофано от самия Христос (Музей *Клюни* – Национален музей на Средновековието – *Musée National du Moyen Âge* в Париж) съдържа сходно изображение с тринадесет пролуки между колоните и общо девет в краката на Христос и Теофано. Костеният релеф е създаден вероятно през 973 г., за което свидетелства датата, издълбана между фигурите на Христос и Теофано (вторите две цифри са разменени). Авторът се е изобразил в краката на императора и е обхванал подножието на постамента на Христос.

Император Отон Втори и императрица Теофано
(костена пластика от Музей *Клюни* – Париж)

В една алхимична гравюра от „Мутус Либер" (1677 г.), представяща утаяването на утринната роса, еманацията на космическия разум в сферата на материята е изобразена с тринадесет падащи от небето полоси (Блек 2009: 29). „Мутус Либер", известна и като *Нямата книга*, се представя на читателската аудитория като перфектен образец на алхимическата символичност. Опитите за разчитането на гравюрите до днес не са дали особен резултат. „Мутус либер" има второ издание от 1702 г. Там част от символиката влиза в системата на масонската култура. Това може да се види например в гравюрата на „слънчевото затъмнение". Присъствието на слънцето и луната е важна част от масонския мироглед и философия. Принципно съчиненията на алхимиците съставят затворен кръг от текстове за посветени, където устното знание е основа за разбирането на истинското значение. Така е навярно и с коментарите в „Мутус либер". Следващата гравюра представя събирането на утринната роса.

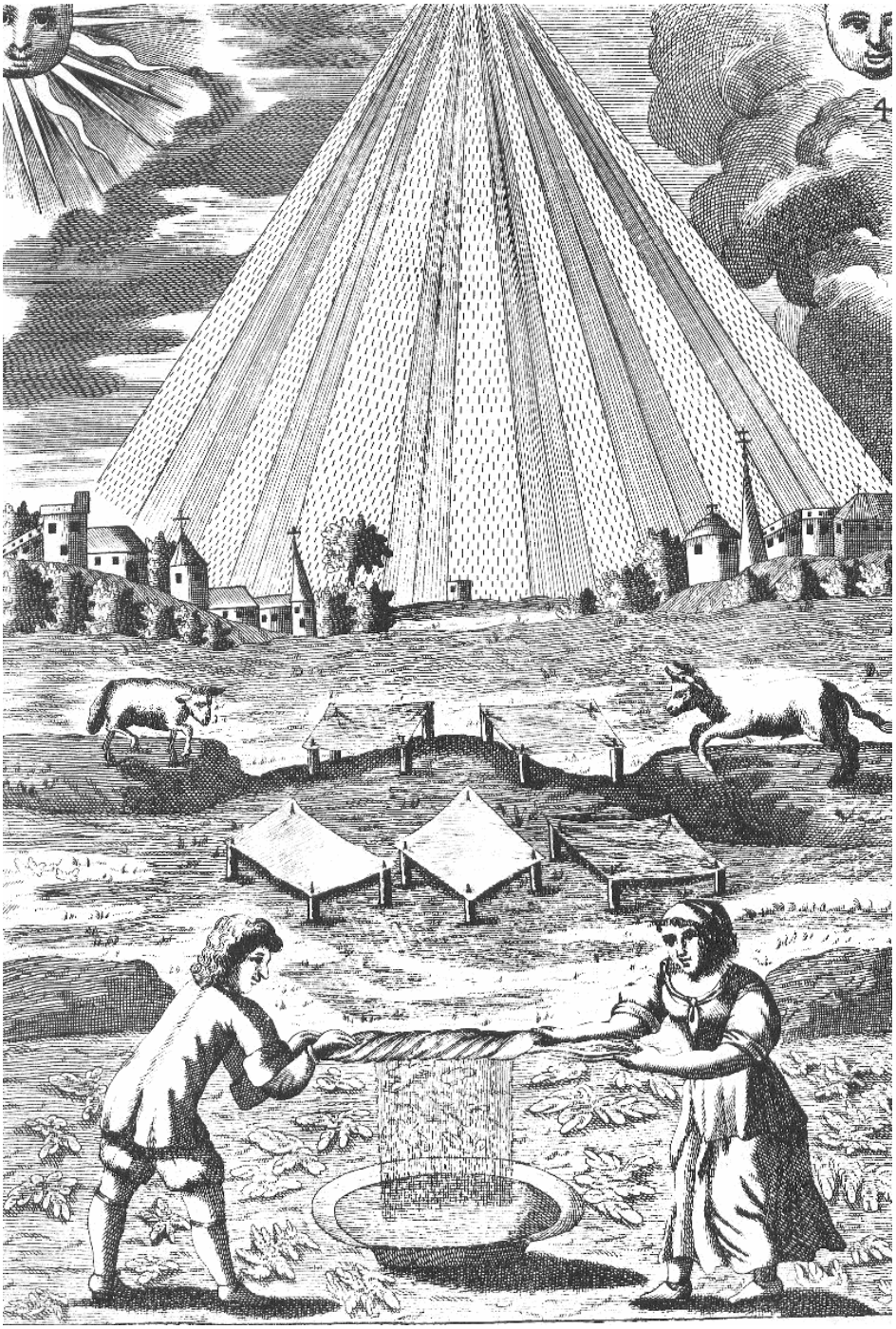

Гравюрата има няколко варианта, но същността не се променя. Присъствието на тринадесетицата в книга на алхимиците е важен факт за езотеричната ѝ употреба.

Д. Блек публикува едно изображение на три дървета, трима работници, отсичащи дърво, и три домашни животни, които ще се хранят с него. Картината регистрира важен факт: дървото, което ще послужи за храна, има тринадесет клонки (Блек 2009: 40).

Тринадесетицата е основно число, около което са изградени игри с карти, основани на числото 52 (4x13). Може да се предполага, че игри с разпределение на тринадесетица в четири посоки се свързват с посоките на света, а тяхната първоначална същност не е била свързана с удоволствието и игралната страст на участващите, а с нещо много по-съществено: магическо решаване на предимство, на проблем или ситуация. Възможно е също така игрите да са част от езотерични действия на избрано общество – нали отначало те са част от бита на аристокрацията.

Украсата на уникалния парижки храм „Нотр Дам" представя централна фигура на Богородица със симетрично поставени по шест изображения от двете страни (6+1+6). Шестте изображения са в три колони по шест за всяка страна (дясно и ляво), т.е. можем да предположим три комплекса по тринадесет, всеки от които съдържа основната фигура на лозата – Богородица (Блек 2009: 56).

Старинната книжнина от девети век използва тринадесетицата в особени лабиринти и доказателство за това е творчеството на Рабан Мавър, който в два лабиринта използва фигурата на кръста и съставящата я тринадесетица. Тези лабиринти са наречени „За славата на светия Кръст" (De Laudibus sanctae crucis). Първият е в Рим, Ватиканска апостолическа библиотека. В този кръст фигурите са тринадесет, а в другия (Виена, Австрийска национална библиотека) броят на буквите в рамената е също толкова.

В *Мюнхенското евангелие* от X век една миниатюра привлича вниманието с особените си характеристики. Тя е посветена на измиването на нозете на апостолите от Христос. Представен е символичен храм със симетрични кули. Най-интересната част от представянето на храма е вертикалната стена, която се състои от три реда камъни, най-долният от които е съставен от тринадесет камъка, а неговите амбразури между зъберите и тези на централната кула също са общо тринадесет. Също толкова е броят на прозорците от лявата и дясната страна, всеки от които, събран с броя на прозорците от задната част на сградата дава същото число. Най-абсурдната характеристика на предната стена е, че тя е представена като недовършена пирамида – един типичен знак на свободните зидари. Така тринайсетицата изглежда като таен знак на свободните зидари, реализиран в редица строежи, включително и в строежите на Атон (въпреки отрицателното отношение на църквата към обществото на свободните зидари по необходимост или поради неведение те са наемани за строителни работи и са оставили своите знаци по сградите на манастирските комплекси). Проблемът в случая е откога този знак присъства в културата на Европа. Всеки факт в това отношение трябва да бъде преценяван от различни ъгли и преди всичко без ентусиазъм и прибързаност.

Мюнхенско евангелие на Отон III (Баварска държавна библиотека – Мюнхен) от края на X век

Ритуалното пространство в миниатюрата също в съществена степен отговаря на това от културната дейност на свободните зидари – двете колони и сакралния златен фон. Колоните са типичен елемент от културната практика на масоните и на изкуството, което е продукт на тяхното мислене.

Живописта също използва тринадесетицата. Пиетро дела Франческа създава своята картина „Sacra conversazione" („Мадоната с младенеца в разговор със светци и миряни" в олтара на Монтефелтро), 1472-1474 г. (Еко 2006: 68), която днес се намира в Пинакотека Брера в Милано. Център на платното е Богородица с младенеца, а край нея на преден план са светци (Йоан Кръстител, св. Бернардин, св. Йероним, който удря гърдите си с камък, св. Франциск, който сочи стигма на гърдите си, свмч. Петър, св. Йоан Богослов). Вдясно е коленичил херцог Монтефелтро в доспехи, но със свалени ръкавици. На втори план са архангели (?) и жени. Картината изобразява общо тринадесет фигури, тринадесет гънки на мидата в арката, тринадесет плоскости в междуколонните пространства.

Sacra conversazione (Мадоната с младенеца в разговор със светци и миряни), Пиетро дела Франческа (1472-1474 г.)

Комбинацията на архитектурния елемент „мида" с образа на Дева Мария е здраво включена в структурата на сюжета на картината „Sacra conversazione". В интерпретацията на Доменико ди Томазо Бигорди (Гирландайо) Богородица е на трон с надпис AVE MARIA GRATIA PLENA DOMIN... В скута ѝ е Христос, а тя е в обкръжението на светци. Тази връзка се вижда в неговия канон за изображение (вж. напр. „Sacra conversazione di Monticelli", 1483 г., както и следващото изображение и други рисунки на сцената от същия автор).

В творчеството на Джото ди Бондоне тринадесетицата заема важно място. Така е в иконата „Богородица с ангели" (галерия Уфици, Флоренция), но тази тема изисква специално изследване. Много важни детайли показват принадлежността на Джото към кръг от мислители и интелигенти, за който древните тайни не се загадка.

В картината „Богородица в розариума" на Щефан Лохнер Дева Мария е заобиколена от 11 фигури, с които тя и Младенеца съставят 13 фигури. В небесната сфера присъстват още 3 в горната част на пространството. От друга страна, ангелските образи са 13, а извън тях е Троицата и Дева Мария. Короната ѝ е украсена с 13 цветни акцента: 5 камъка в основата, 7 скъпоценни петолистни цвята и 1 камък, който е на самия връх. Традиционно Богородица е обкръжена от 7 цъфнали бели лилии (мисля, че има и 7 пъпки), които, събрани с шестте разцъфнали червени рози от всяка страна, съставят тринайсетицата на нейното съвършенство, според европейската християнска символика.

Оттук нататък са възможни още еквилибристики от типа на събирането на броя на розите от лявата и дясната страна на Богородица (6 + 1 в ръката на ангела + 6=13); броя на плодовете и броя на ангелите от лявата страна на Богородица и пр.

„Богородица в розариума на Щефан Лохнер

В „Благовещение” на Албрехт Дюрер близките сводове на сградата са от по тринадесет камъка, което може да се обясни или със строителната технология на тогавашното строителство, или с Дюреров похват, свързващ строителството с любимото число на масоните и Богородица. Тоест това е или реален факт от архитектурата, или внушение на художника. Ще отбележа, че строежите на свободните зидари на Атон използват същото число камъни в сводовете на прозорците на манастирите.

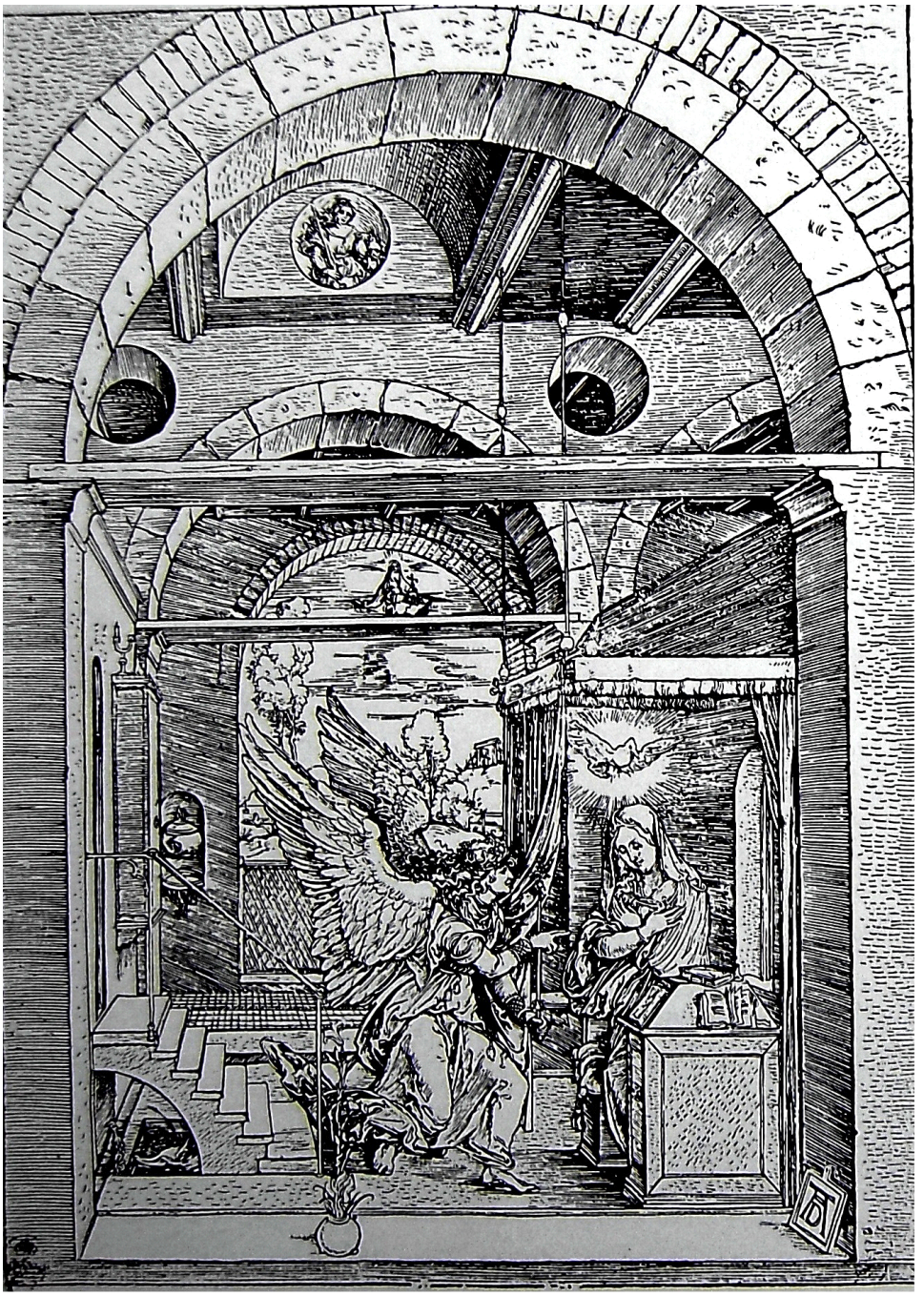

Благовещение на Албрехт Дюрер

В живописните сюжети за Богородица тринайсетицата е логично срещана в картините, изобразяващи Успение Богородично (обикновено 12 апостоли и Дева Мария в „земното ниво" на композицията"), срвн. напр. Холбайн Старши.

Успение Богородично, Холбайн Старши

Най-ярък пример за присъствието на числото 13 в културата на свободните зидари (масоните) е творчеството на д-р Франциск Скорина. Показателна в това отношение е гравюрата на Соломоновия дом (в III книга царства, Прага, 1518 г.). Тя изобразява триетажна сграда с дървени прегради между колоните на последния етаж.

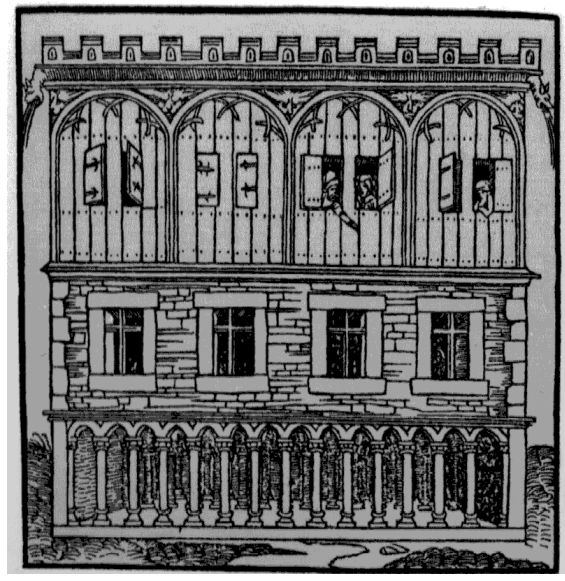

Гравюра на Соломоновия дом към III книга *Царства*, Прага, 1518 г.

Първият етаж е от колонади, крепен от 13 каменни колони, вторият има 13 ъглови камъка, третият се състои от 13 дъски вляво от централната колона и 13 вдясно от нея (общо 26). Три човешки фигури се показват от прозорците, едната от които прави указателен жест на съседната, а третата е дистанцирана. Жестът (както ще се види и от друга работа на Скорина) принадлежи на майстора, а по логиката на тристепенното разделение на ложата по-близката фигура трябва да е на калфата, а пък по-далечната на чирака. На покрива има 13 зъбера. Вижда се, че всяко ниво на сградата е подчинено на числото 13, което може да е свързано с „черния петък" и разбиването на тамплиерския орден във Франция. Намек за деня може би има в петте заплашителни глави, разположени под зъберите. Те, заедно с водосточните тръби, образуват дните на седмицата. Не е сигурно дали единственият динамичен елемент в гравюрата - течащата вода от тръбите не е намек за кървавата баня след разгрома. Принадлежността на печатаря към обществото на масоните сме разглеждали на други места (Панайотов, Иванова 2011: 175-183; Панайотов 2013: 224-233).

Тринайсетицата обаче може да се открие и в други гравюри от печатарското дело на д-р Скорина: в изображението на масата - 13 плочки на пода пред нея и 26 (13+13) стърчащи украси; в изображението на требника – 13 плочки на задната му страна (предната и лявата имат алогично съответно по 11 и 7 плочки в 5 реда); сборът от чашите на светилника от средата към двете страни е 4+9=13; образът на херувимите – 13 плочки в задния край на пода; в съда на Соломон има 13 живи същества (12 човека и един лъв).

Друга подобна символика може да бъде открита и в интерпретацията на гравюрата „Строителството на храма в Йерусалим" (в III книга *Царства*, 1518 г.). За значимостта на тази гравюра може да се предположи и по мястото ѝ в издадената от д-р Скорина книга Царства – именно тази гравюра е във функцията на титулен лист тук. Според най-разпространените версии възникването на масонството датира от библейски времена. През 950 г. пр. н. е. цар Соломон възлага на архитекта Хирам да построи в Йерусалим храм на Йехова. Мъдрият строител разделил работниците според техните професионални умения на чирак, калфа и майстор. Това са трите основни степени и в съвременното масонство. Тези три степени могат да се наблюдават и в гравюрата на Франциск Скорина: на преден план с гръб е майсторът (Хирам), чираците са на две групи: едната двойка е приклекнала долу и дяла камъни (символиката на необработения и на дялания камък също е основна в обществото на свободните зидари – чиракът се уподобява с необработения камък, който трябва да се труди и да работи върху себе си (Палу 2004: 237); втората двойка е горе на самата постройка; майсторът е в дясната част на гравюрата, като че ли е покачен на стълби, ръката е издигната нагоре и сочи към втората двойка чираци; в другата ръка държи предмет, от който може да се разпознае като прав ъгъл:

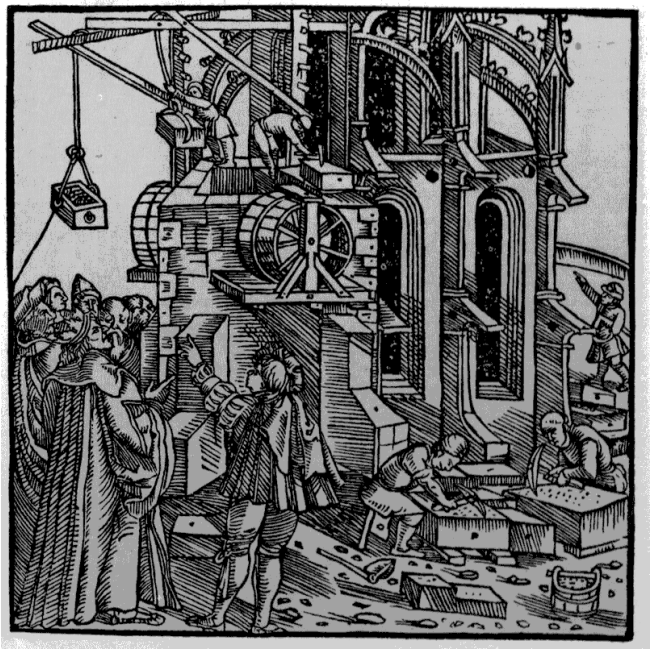

Гравюра *Строителството на храма в Йерусалим* към III книга *Царства,* 1518 г.

Лявата страна е легендарна: Соломон и неговите съветници, вдясно от тях е чужденецът майстор Хирам. Тя може да се разглежда и в контекста цялата долна част от миниатюрата, защото зад гърба на майстор Хирам може би стоят двама чираци и калфа, двама от които държат оръдията на убийството на своя майстор (ъгъл и чук). Тази легенда е основна за масонството и през 1730 г. Великата ложа на Англия я възприема като емблема на масонството.

Интересно е това, че девет от гравюрите на Франциск Скорина са свързани и изобразяват вътрешността (богатствата и предметите) на Соломоновия храм. От III книга *Царства* (1518 г.) това са: Образите на двата херувима – със знаци (л. 135), Двата стълба (л. 137), Изображението на морето/медните умивалници (л. 139), Десетте поставки – л. 139об. Другите гравюри, свързани с храма, се намират в кн. *Изход* (1519 г.): Изображението на кивота – херувими без знаци (л. 45), Изображението на масата (л. 46об), Изображението на свещника (л. 47), Изображението на требника (л. 50об) и Изображението на ризата на първосвещеника (л. 52 об). Тези гравюри точно съвпадат с описанието на предметите в храма, а също така са и аналогични на изобразяването им в други миниатюри и рисунки, например едно такова съответствие открихме в една рисунка на вътрешността на храма от XVI в.

Прави впечатление едно несъответствие – богатството и предметите на Храма са описани подробно във II книга *Паралипоменон* и в III книга *Царства*. Д-р Скорина публикува четири гравюри в III книга Царства и останалите пет се намират в *Изход*, където няма нито едно описание на Храма. Този факт би могъл да се интерпретира от гледна точка на това, че за издателя по-важно е присъствието на самите изображения, а не толкова обвързването им с библейския текст.

Следователно очевиден и вероятно умишлено търсен е акцентът върху Соломоновия храм в гравюрното изкуство на д-р Скорина и това е обяснимо, като се има предвид особено значещото присъствие на този символ сред тамплиерските и масонските общества.

Всичко това взето заедно показва, че в своите миниатюри, отпечатани в книгите на Свещеното писание, д-р Франциск Скорина е използвал символика и знаковост, които са присъщи за езотеричните общества най-познати днес като тамплиери и свободни зидари (масони). Ранните свидетелства за тяхна символика в изкуството могат да променят представата ни за тяхното развитие или да осветят непознат период от историята на ордените или поне тяхната начална форма. От друга страна, символният език на свободните зидари е засега единственият адекватен език, чрез който можем да разберем непонятните иначе знаци в миниатюрите на белоруския първопечатар и преводач.

Вижда се, че по един или друг начин тринайсетицата присъства в живописта на Европа поне от епохата на Ренесанса, при това с по-голяма честотност в творчеството на определени автори и никак у други. Предполагам, че това може да се дължи повече на принадлежността на творците към езотеричните общества, отколкото на случайност.

Тематичната свързаност на тринайсетицата е най-често със сюжети около образите на Христос и Богородица (особено видими в изображенията на Тайната вечеря и Успение Богородично) или в архитектурните детайли от епохата на Ренесанса насам.

ЛИТЕРАТУРА

Блек 2009 — Блек Д. Апокрифната история на света. София, 2009. [Blek, D. Apokrifnata istoria na sveta. Sofia, 2009.]

Еко 2006 — Еко У. История на красотата, представена от Умберто Еко. София, 2006 [Eko, U. Istoria na krasotata predstavena ot Umberto Eko. Sofia, 2006.]

льо Гоф 1999 — льо Гоф Ж. Цивилизацията на средновековния Запад. София, 1999 [Le Gof, Zh. Civilizaciata na srednovekovnia Zapad. S., 1999.]

Палу 2004 — Палу Ж. Масонството. Организация, ритуали, символи. София, 2004. [Palu, Zh. Masonstvoto. Organizacia, rituali, simvoli. S., 2004.]

Панайотов 2013 — Панайотов В. Една миниатюра от Мюнхенското евангелие на Отон III (*Иисус мие краката на ап. Петър*). – Във: Вяра и знание. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. Ангел Кръстев и 20-годишнината на специалност Теология в Шуменския университет. Шумен, 2013.

Панайотов, Иванова 2011 — Панайотов В, Д. Иванова. Знаци и символи в творчеството на доктор Франциск Скорина. – Епископ-Константинови четения. Т. 16, Шумен, 2011. [Panayotov, V., D. Ivanova. Znaci i simvoli v tvorchestvoto na Francisk Skorina. - Episkop-Konstantinovi chetenia. T. 16, Shumen, 2011.]

ОСЛОВЕСЯВАНЕТО НА ЧИСЛАТА (фрагменти)

Бойчо Бойчев

EXPRESSING NUMBERS WITH LETTERS (fragments)

Boycho Boychev

Abstact: *The fragments are representing the basics of the whole thing: the numbers are derived from the words and they possess a seeming external reality. Their instrumentality and language interaction dialectics, their validity occur when they merge with the words.*

Key words: *numbers, words, philosophy, Bible, repetition*

„*Три* неща са непостижими за мене,
дори *четири*, които не разбирам..."
Притч. 30:18

ЕДНО. Synopsis

Контекст: „*Три неща удивляват в числата, дори четири*, които ги свързват със словесността". Първото е, че тях ги *има*; второто, че *знаем* за тях; третото, че *чрез тях* знаем; а чрез четвъртото те напускат себе си, връщат се в словото, но продължават да ни удивляват.

Числата ги има. Това, че числата ги *има* е някак интуитивно безспорно. *Наличното* във вещния свят е налично тъкмо чрез *величината* си, а величината е изразима чрез *числата*. Величината на нещата може да се регистрира непосредствено в сетивния опит и така да се установи тяхното съществуване. В интуицията съществуването на нещата е съществуване и на числата, защото без (не само сетивно възприемаема, но измерима и числово изразима) величина *няма как* да съществува каквото и да е. Тъй като интуицията се основава на „здравия разум", а той - на сетивата, именно чрез последните се „убеждаваме", че всяко нещо съществува като *отделно* от всяко друго и като такова то е *единица*. Сетивата, обаче, не обобщават и тяхната „убедителност" стига до там да приемем (подобно на питагорейците), че „...съществуващите неща са числа" (Аристотел 2000: 295). Доколкото в сетивния опит ние не само отличаваме едно съществуващо от друго, но възприемаме и отделните съществуващи като *едно*, макар и съставно, но все пак – цяло; дотолкова и „всяко съществуващо нещо представлява по същество организирана в относително устойчиво единство множественост..." (Бояджиев 1994: 74). А това означава, че „съществуващото е *число*" не само като *единица*, но и *като* различните вариации на множествеността, изразими със съответните числови стойности. И ето – числото го *има*, то *съществува* „във" и „чрез"

вещта и същевременно то „...**определя** вещта, придавайки ѝ субстанциалност и битийственост" (Бояджиев 1994: 71); но в това все още няма нито проблемност, нито удивителност, нито словесност. Числото е това, в което се „побира" вещта и благодарение на което тя е възприемаема – чрез сетивата и чрез ума.

Проблемността се появява, когато *съществуването* на числото се „открие" (впрочем не толкова лесно) на едно друго „място", различно от сетивната вещ, а именно – в *мисълта*. Самото това *раздвоение* на числото вече е проблемно, защото мисълта „абстрахира" числото от вещта, придава му автономност, която, тъкмо защото е „отвлечена", го *отличава* като *отделно*. Но мисълта за съществуването на *отделното* може да се изрази само като *име*; в мисълта числото го *има* като *име*, което е различно от *името* на вещта. Заедно с това *имената* на числата се „раздвояват", най-общо казано – в *думите* и *цифрите*. Основата на това „раздвоение" – *едното* и *единицата*, по-нататък се интерпретира и като основа на *словесяването* на числата. Така числото „произвежда" още една проблематизация – *инструменталното* му използване от мисълта (оцифроваването) и непосредственото му участие в *действието* ѝ (словесяването). Като единни, но все пак различими реалии *езикът* (като знакова *система*) и *словото* (като *действие* и *дейност*) дават пътищата на решението на проблема – пътят на „овеществяването" на числото чрез езика и на „развеществяването" му чрез словото. Основната теза на работата е, че *словесяването* на числото започва с *развеществяването* и *разцифроваването* му.

.....

Числата – *при* името си *отвъд* него

Чрез *името* на числото се представя това, което не е, няма как да бъде и никога не е било число, но от което числата произтичат и при което се завръщат – *едното*, а оттам и *всичко*.

.....

ДВЕ. Питагорейският път

Контекст: *Едното* се „отдалечава" и се „завръща" чрез другите числа.

Питагорейското учение за числата е свързано с проблемната ситуация, възникнала със самата философия.[1] В него числата имат характеристиките и носят белезите на начала: те са основание за съществуването на нещата; те интегрират нещата в Космос, затова са всеобщи; редът на нещата е според тях,

[1] Накратко, когато възникването на философията се представя като преход от мита към логоса, се има предвид, че съзнанието преминава от хомогенно (слято, синкретично – мисълта и предмета са едно цяло, мисълта не може да мисли себе си отделно от предмета, нито да мисли предмета, отделно от себе си) в хетерогенно състояние – мисълта схваща себе си като мисъл за предмета, а предмета – като предмет на мисълта. Проблемната ситуация се изразява в това, че, от една страна, е изгубена първичната (изначално първичната) слятост на мисълта и предмета, а от друга, съзнанието се стреми да я възтанови. И понеже не може да я реабилитира като първична, той осъществява възстановката ѝ като словесна процедура, в която логосът (а не митът) преодолява „дистанцията" и придава достатъчност на новото единство (Бойчев 1995: 101-107).

значи те са принципът, който прави света цялостен (действително съществуващ, реален) и хармоничен (целесъобразен, в разумна форма). Питагорейците не разглеждат числата само като израз на количествените характеристики на нещата. Числото е причастно към величината на нещата и я изразява. Заедно с това то е въплътено и в контура (фигурата, формата) на нещата, т. е. всяко число има геометричен, пластичен и физичен еквивалент.

Заедно с тези натурални характеристики, числото играе и значителна познавателна роля. „Естеството на числото е такова – пише Стобей, – че дава познание, направлява и учи всекиго относно всичко онова, което за него е съмнително и неизвестно... Всяко нещо, което е познаваемо, има число, понеже без число е невъзможно нито да се разбере нещо, нито да се опознае“ (Кашъмов, Панчовски 1994).

.....

В схващането на питагорейците числото е комплексно основание за тяхното съществуване. Именно като такова числото е едновременно формален и реален техен принцип. Формален, защото според него (спазвайки го) се формират и съществуват отделните неща. При този аспект числата в известен смисъл са не толкова схема, отколкото *ейдос*, „проектиран” и очертаващ външния им контур. Заедно с това те са и реален принцип на нещата. Числото е същност и вътрешен смисъл на съществуването на вещта, „...нейният **логос**, нейната иманентна структура” (Бояджиев 1994: 72). Всяко нещо съществува, защото има величина чрез числото, има фигура чрез числото, съотнесено е с останалите неща и със света чрез числото, може да бъде познато чрез числото. Така числото като реален и формален принцип на нещата е тяхна веществена природа и същевременно словесно изразима идея.

.....

В питагорейското учение *монадата* заема важно място и има особено значение и смисъл. Тя е „начало на числото, а число – множеството, съставено от единици” (Кашъмов, Панчовски 1994: 81). Тя е „начало” и на всяко *нещо*, защото *нищо* не съществува, а всяко нещо „започва” от *едно* (единствено, а не множествено) нещо, а не от *нищо* – ето защо *нулата* не е число и не съществува, защото ако съществуваше като число, щеше да е число на *нещо*, а не на *нищо*. Най-после, *монадата* е „начало” и на мирозданието, защото *всичко* е „побрано” в *един Космос*, диференцирайки се от *едно* първоначало (*архе*). В този смисъл, ако нулата е „напълно несмисловата немота” (Бояджиев 1994: 79) на *нищото,* което е неизразимо (поради неговото не-съществуване) *не-битие*, то *монадата* е не-предшестваното „начало” на всичко, което „започва”, за да се „разгърне” и да получи смислова „пълнота” и „завършек” – контура, фигурата, пластиката, артикулацията, звука – *цялото*ословесяване на *битието.*

Характеризирането на монадата се допълва и от това, че тя не може да се дели на никое число, нито пък от нея може да се извади някакво число; тъждествена на самата себе си, тя е абсолютно единство и определеност. На

монадата противостои следващото число в реда на натуралните – двойката – *диадата*. *Диадата* е сбор от две единици, т.е. от две определени и тъждествени монади. Поради това диадата е *неопределена* и *раздвоена*, а следователно и несъвършена. Монадата и диадата, както и отношенията между тях, лежат в основата на числовата система и принципа на хармонията. Нито монадата, нито диадата сами по себе си могат да бъдат съвършени и хармонични. Монадата, защото е затворена в собствената си идентичност, защото няма съставни части и няма как да бъде вътрешно различена. А хармонията е именно различаване и равновесие на различните. Диадата, макар и саморазличена, е неопределена, а при неопределеността няма среда, спрямо която да се центрират, балансират и уравновесят различните. Ето защо в питагорейската система на числата прототип на съвършенството е *триадата* – тя е сума от монада и диада, следователно уравновесява и хармонизира (примирява) противоположните им характеристики; тя е симетрично, хармонично и съвършено цяло, едно спокойно равновесие на противоположните монада и диада.

Пълната „о-**лице**-твореност и о-**зву**-ченост на съществуващото" (Бояджиев 1994: 72) е „дадена" в *декадата*, получена от сбора на първите четири числа, които в някаква степен съответстват и на четирите стихии и намираща пластичен израз в *сферата* – конструктивния принцип на Космоса. „Творенията и същността на числото – пише Стобей – трябва да се съзерцават според силата, която е в десетицата..., защото е велика, завършено цяло и всетворяща, и участвува като начало и водач и в божествения и небесния живот... Без нея всичко е безпределно, неясно и безвидно..." (Кашъмов, Панчовски 1994: 49).

.....

ТРИ. Пътят на елеатите

Контекст: *Едното* не „напуска" себе си, а остава чрез *битието*.

Пътят на *елеатите* (Ксенофан, Парменид, Зенон и Мелис, макар последният да е от Атина) при ословесяването на числата е по посока на *единството* и *тъждеството* (на *битие*, *мислене* и *истина*), както и на недопускането на *противоречие* (противоречието елиминира единността и поражда *множествеността*). Тази посока се задава от *метода* и понеже той не допуска да има противоречие между мисълта и това, което се мисли (предмета на мисълта), следва че може да се мисли само *битието*. Мисълта не е в противоречие с битието и съвпада напълно с него – в този смисъл мисълта е битие. Но щом мисълта съвпада с битието, тя е неотносима към не-битието. *Небитието* (може приблизително да се нарече и „несъществуващото") не може да се мисли и не може да се ословесява, то е невъзможно, а това означава, че предмет на мисленето може да бъде *единствено и само битието*. Небитието – немислимо, неизразимост, невъзможно. „Има битие – казва Парменид, – а небитие въобще няма."

След като съществува *само* битието, то е *едно* (*единствено*). Щом обаче то е *едно*, означава, че няма начало, защото никога не би могло да възникне,

тъй като от къде би възникнало, при положение, че е едно[2]. Битието не само не възниква, то и не престава да съществува. *Друго* (*второ*, *трето* и т. н.) битие освен него няма, а да се превърне самото то в небитие е невъзможно. Това би означавало, че и небитието би могло да се превърне в битие, което е недопустимо. Битието не възниква и не изчезва, няма начало и край, значи е *вечно*. „Битието не е породено – пише Парменид – и не се подчинява на смъртта. Всичко е цяло, то е безкрайно неподвижно и еднородно. То не е съществувало в миналото, няма и да съществува, но е всичко в настоящето. То е без прекъсване *едно*."

След като битието е вечно и в него няма никакви минали и бъдещи състояния, значи то е тъждествено със самото себе си и не съдържа никакви моменти на саморазличие. Затова е *винаги* в настоящето, винаги *сега*. *Самотъждеството* на битието означава, че то е *единно*. А като *едно* и *единно*, битието е *еднородно*, което значи, че не е съставно и не съдържа части. То не може да бъде повече или по-малко, тъй като е действително съществуващо и е противоречиво да се твърди, че може да бъде повече или по-малко действително съществуващо. Битието **е**, а „**е**"-то не може да се степенува. Неговото противоположно е „не е", но тъй като „не е" няма действителност и е невъзможно, то не може да бъде нито степен, нито алтернатива на „**е**". Битието няма как да е съставно и да има части, то не може да бъде *много*, а само *едно*. Защото съществуването *само по себе си* (като *съществуване*, а не като „до" и „след" *съществуване*, не като *съществуване*-и-*несъществуване*) не може да се състои от отделни съществувания. Всяко *отделно* съществуване е съществуване на нещо, докато *само по себе си* то е безотносително към отделно съществуващите неща; *само по себе си* то не е съществуване на нищо конкретно и определено, то е *едно*, но вече не е *единица*.

Елеатите разглеждат битието като „чисто" и „голо". Но изчистено от всяка определеност и освободено от всяка определеност, то е мисъл и нищо друго. Именно като такова е действително и истинско. Като такова то е най-дълбоката същност, основа и основание на света, защото е *самото то*, определено само по себе си, а не чрез нещо друго.

Всяко конкретно съществуване е илюзорно и недействително, защото не е и не може да бъде само по себе си, защото не може да бъде необусловено, непосредствено и вечно. То винаги е съществуване чрез нещо друго, а това значи – обусловено, опосредено и преходно. Такова съществуване (благодарение на нещо друго) е недействително. Истинското битие е винаги самодостатъчно,

[2] Защото ако се допусне, че битието все пак е възникнало, значи има нещо *друго* (друго *едно*), от което то да възникне. Тъй като битието е *едно* (*само* едно), онова, от което то би могло да възникне, не може да бъде друго освен небитие (което не е *едно*, а *нищо*). Значи битието е небитие, което е противоречиво, а от това – недопустимо. Битието не би могло да възникне от нещо, което преди това не е било битие, защото като небитие то всъщност е нищо, а „от нищо нищо не може да възникне". Битието не може да възникне и от някакво друго битие, защото е това, което е, и затова е само то, без нищо друго.

безусловно, тъждествено със себе си, вечно и непрекъснато. Като такова то е мисъл, която може да се изрази единствено чрез *слово*. Като *логос* битието не се променя, не преминава в *много*, нито става повече или по-малко. То е еднакво и равно на себе си, а така погледнато то е *завършено* и като завършено е *съвършено*.

.....

ДОРИ ЧЕТИРИ. Повторностите[3]

Контекст: *Едното* се „възпроизвежда" в *същото* и *другото*.

***Едното* и *същото*.** Само човек прави едно-и-също. Животното (и машината) прави *само* едно и *само* същото. В неговата дейност липсва нагледненужното свързващо "и". Животното (и машината) прави *едно,*защото остава в еднократността на акта, без да може да напусне пределите му. За него актът не е уникален, защото не е възможно де бъде регистриран, установен и рефлектиран. Животното не пре-живява акта, защото не го надмогва, неговата жизнена дейност съвпада с неразчленимостта и неразличимостта на същия този акт. То не може да го превъзмогне и да се устреми към *същото*; за него не съществува преход от едното към същото. Следващият акт е пак *едно*, но това *едно* не е нито *същото*, нито *друго*. Реално то не е напуснало едното, макар да е налице придвижване от един момент на времето в друг момент на времето. Самото това придвижване е *същото* на акта, без да може обаче да се положи границата на *едното*. Едно-и-същото на човешките жизнени актове (в това число и мисловни) е във възможността поне за тяхното минималното различаване и отграничаване. Повторяемостта се основава именно на отделността във времето на актовете, които се повтарят. *Едното* прехожда в *същото,* но *същото*, макар и *също* на *едното* вече (във времето) е друго, отделно от него. Макар донякъде да е *второ*, то не е *първото*, нито пък с него прави *две*; то е *другото* на *едното*, което от своя страна също не е точно *първо(то)*. Същевременно *едното* носи себе си в този преход, именно то се озовава в *същото* и чрез това отново е налице и присъства. Така *същото*, макар и като *друг* акт, се завръща в *едното,* препотвърждава го като *същото-това-едно* и така отрича себе си като *друго*. До тази спонтанно появяваща се и резонно угасваща *другост* на „следващия акт" се свежда смисълът на *едно-и-същото*, на неговата диалектичност. То е различимо, установимо и може да се рефлектира както в самата му процесуалност (при всичките ограничения за това), така и извън (преди или след) нея. То е лесно описуемо (тъкмо като повтаряща се културна форма - природните и жизнените цикли не са фикции, а се схващат като реални процеси), докато *едното* (като „едно") и *същото* (като „също") са *неописуеми*.

***Едното* и *другото*.** Повторенията имат смисъл в човешката дейност именно като изграждащи знание и опит, като преутвърждаващи истината. Повтарянето на *значимото* го прави достояние на общността, разкодира го пред очите на всички, социализира го. Това „кодиране" чрез числата и „декодиране"

---

[3] Вж. по-подробно Бойчев 2003: 110-133.

в практиката на повторенията осъществява прехода от *числовата* „форма" към *словесното* „съдържание"[4].

В самия човешки живот *повторенията* се внедряват в *три* основателни роли: *първо*, приобщават към споделянето на общите (достойните) ценности максимално широк кръг индивиди; *второ,* "осигуряват" им *трайност* във времето; *трето*, обезпечават колективната памет (а в по-широк смисъл и традициите) и значимата връзка между поколенията. Повторенията успяват да свържат индивидите с общ смисъл, който те си предават както един на друг, така и на самите себе си в уникалните актуални изживявания на живота си. От тях започва синхронизацията на социалната ритмика на човешкото съществуване и приближаването му до ритмиката на биологичната му наличност. Това ограничава произвола в дейността на човешките същества, структурира света им и дава възможност на схематичното мислене да се ориентира както във физическото, така и в социалното пространство и време. Повторността, разбирана като *ословесяване* на *числовостта*, "укрепва" комуникативните канали и установява определена мрежа от опорни стойности, спрямо които индивидите съизмерват, осъществяват и коригират (доколкото това е позволено от системата на значимите повторения) своите отношения.

Поведенческият аспект на повторенията много често ни представя модели, които нямат комуникативни стойности, а само присъствени. При тях по принцип се игнорира възможността *чуждото* да бъде прието като *друго*, т.е. да се осъществи комуникативен "пренос" от една културна среда в друга. Такива повторения разчитат само на "своестостта" на *своето* и "чуждостта" на *чуждото*. Отсъствието на Другия като комуникативен агент лишава повторенията от способността за разбиране – както на *чуждото*, така и на *своето* (вж. по-подробно Лазаров 2010). "Другият – отбелязва Бодриар, – е този, който не ми позволява да се повтарям до безкрайност" (Бодрияр 1993: 174). Това означава, че комуникативните възможности на повторенията са ограничени и зависят от формите, в които се осъществяват.

---

[4] „Биде вечер, биде утро – ден един" (Бит. 1:5); „Биде вечер, биде утро – ден втори" (Бит. 1:8)..., и така до „Биде вечер, биде утро – ден шести" (Бит. 1:31), като в ритмиката на сътворението на света от Бог повтарящото се и различното са дадени не отделно, а в-едно. Този път на ословесяване на числата може да се види и в своеобразното „сътрудничество" на Бог с човека: „... всички полски животни и всички небесни птици..., та както човек нарече всяка жива душа, тъй да бъде името ѝ" (Бит. 2:19); измерването на времето и съвкупността на човешкия живот (Бит. 5); „инструкциите" за размерите, които Бог дава на Ной при построяването на ковчега (Бит. 6:15) (същото се повтаря и при редица други обстоятелства и случаи – Кивота, скинията, обсадата на Йерихон, храма и пр.); дните на Потопа и оттеглянето на водата (Бит. 7, 8); преброяването на „цялото общество Израилеви синове според родовете им, според челядите им, според имената им, всички от мъжки пол до един" (Числ. 1:2 и сл.) и още, и още...

.....

Неповторяемото. Уникалното индивидуално съществуване се заключава не само в неизпитваемостта от друг на собствените преживявания и опит, но и в неповторимостта на жизнените актове, които индивидът не може да завърне в мигновеността на актуалното им изживяване. Затова той се стреми да сбира в едно онова, което по принцип "отпада" с изживяването му. Вътрешната устойчивост на човешката индивидуалност се свежда не толкова до повтарянето, а по-скоро до "откриването" на *повторяемото* като почти-монолитно, като съхраняващо се във времевите актове. Идентичността не се опира на това в следващия миг да се начене приключилото в предходния, но при всички случаи "устойчивото" се различава на "фона" на повтарящото се – не самото то като повтарящо се, а като присъстващо в сходното.

.....

Преписите – повторност и уникалност. На пръв поглед изглежда, че *преписът* е най-елементарната форма на повторение, но той е свързан само с *писания текст* и се предхожда от другите форми на повторността. За да има преписване, преди това трябва да има писане. Изглежда така, сякаш писането е нещо изначално, което не повтаря нищо в реалността и дейността. Идеята за неговата "фундаменталност" се подкрепя и от факта, че създавайки графични знакови последователности, в които е кодирана (по различен начин от съществуващите природни носители) информация, която може да се декодира само от него, човек внася в действителността такива вещи (текстовете), които няма как да възникнат по естествен път. Нито текстът, нито процедурата по неговото "производство" не е повторение на нищо в природата. Следователно писаният текст не повтаря нищо друго, освен себе си – той може да се възпроизвежда буквално, приблизително или с големи отклонения от първоначалния вариант, но всички тези повторения не са нищо друго освен преписи. Оригиналът обаче не е повторение на нищо, което той, като писан текст, е бил. От момента на своето създаване той може да остане единствен уникален екземпляр, да бъде повторен веднъж, а после – в ограничен или неограничен брой преписи. Самият факт обаче на възможната *уникалност* на един текст подсказва, че писането на този текст също е уникален акт. Ако се продължи в този дедуктивен дух, може да се стигне до извода, че писането на всеки оригинален текст е по същество уникален акт, т.е. нито едно *първо* писане не е *повторение* на нещо налично, то "прибавя" към физическата реалност несъществували досега текстове, а в сферата на осмислената действителност – нереализиран все още смисъл. Всеки текст и всяко писане, които не са препис и преписване, по същество са оригинални и уникални.

Писането като *първото*, което повтаря. На писането, дори когато не е препис, също може да се гледа като на своеобразно повторение. Процедурата на писане като човешка дейност, е разновидност на речевия акт, т.е. на привеждането в действие на общия за комуникиращите език. В писането се повтарят елементите

и кодовете на същия език, които се повтарят и при говоренето. Човек се научава да пише, многократно повтаряйки все същата процедура на обхващане на писеца и неговото движение по листа – никой не започва да пише изведнъж, спонтанно. Никой не се научава да пише в някакво мигновение, при което не-пишещият, без поне веднъж да е "имитирал" движенията на пишещата ръка, да стане пишещ. Това са елементарните основания да се смята, че *писането е също вид повторение*, но освен тях, могат да се приведат и други.[5]

В този смисъл текстът винаги явява някакво възможно, мислимо, въобразимо състояние на света, който е даден в текста, то е *повторение* на този свят.[6]

.....

Писането е повторение дори само заради това, че веднъж написаният текст, оставяйки *единствен* и непреписан, съдържа винаги *едно и също*, *повтаря се* със същите думи и изречения, независимо от това, по какъв начин се чете от другите и как се тълкува от тях. В крайна сметка "книгата казва винаги едно и също" (Слезак 2002: 57).

.....

Резонно е в този план да се споменат и онези текстове, които имат свещен смисъл (*Писанията*) и които се смятат за валидни и адекватни както

---

[5] Писането не е механична работа на производство на графична продукция, то винаги е запис. Този запис може да е запис на вътрешната реч на продуцента или записване на един или друг дискурс – и в двата случая това е повторение на вече съществуващо говорене. Говоренето може и да не бъде записано, но няма такъв смислен запис, който да не е запис на някакво говорене. Дори когато записът е спонтанен и не може да се каже, че той следва някакво предхождащо го говорене, той пак е отклик на някакво състояние на съзнанието и в този смисъл дублира, явява се едновременно с възможния речеви изказ. Възможният контрааргумент, че съществуват графични записи, които не са записи на реч, но могат да се тълкуват като текст (например кардиограмата, сеизмограмата и др. под. "грами"), няма валидност в плана на това разсъждение. Графичните записи на уредите не са писани текстове – те нямат автори, но се превръщат в текстове, когато бъдат изтълкувани по някаква предварително съществуваща система от знания. Данните на кардиограмата, например, сами по себе си не са текст, текст е анамнезата, която, отчитайки тези данни, описва здравословното състояние на пациента. В този смисъл анамнезата е текст – повторение на някакво състояние на нещата. Няма универсални анамнези, всяка анамнеза е уникална, но всяка уникална анамнеза е повторение на състоянието на пациента.

[6] Текстът е макрознак и като такъв той носи основната характеристика на знака – да бъде репрезентант, да представя, да замества. В този смисъл всеки текст, независимо от неговата уникалност, дублира описваната в него действителност. Но да повтаря действителността в текст, е присъщо само на човека. Човекът е този, който пише текстовете. С писането на текстовете човек става реален съ-автор на действителността. Първо, защото независимо от това, дали описва, обяснява, или обявява действителността за непознаваема и недостъпна, той така или иначе повтаря фрагментите от нея, които присъстват в текста. Второ, защото самият текст става факт от действителността и я коригира съобразно мярата на човешкото присъствие в нея.

за отминалото време, така и за това, което предстои. Те могат да се считат за изначални, но и същевременно за крайни (описващи историята) текстове. Тяхната *повторяемост* е перманентна, те се преутвърждават във всеки един момент от историческото време, дори когато този момент не е настъпил. Пророческите *Писания* (например "Откровението на Йоан") са също повторения, макар и това, което касаят, да не е настъпило. Те могат да се приемат като човешкия изказ на онази част от историята, която не е достъпна за *крайния* човешки живот, но спрямо която човек има уверението от единствения свидетел на *цялата* история (Бог), че ще се случи. *Писанието* не е предположение или хипотеза, а твърдение, описание. То е *повторение* в словесна форма на онова, което вече е станало в божествения проект на света, но е недостъпно за крайното и ограничено във времето човешко съществуване.

.....

Писането трябва да бъде основателно. По принцип всяко писане има основания, но тъй като разликата между наложеното от външни обстоятелства (или воля) писане и писането като «израз на *невъзможността* да не се пише» (Петров 1991) е твърде голяма *основателно* е именно второто.

.....

Основателното писане е оттласкване от *видимостите*, които самото то създава, и търсене *отвъд* тях. Писането не е *другото* на говоренето, то е по-скоро *друго* говорене. Писането е: (а) *прекъсване* на *тривиалното* говорене; (б) *запис на говоренето* с уговорката, че не става въпрос за протоколен запис (това е, първо, запис на «беседата, която душата води сама със себе си по въпроса, който разглежда» (Платон1990: 183), второ, то е запис на всеки смислен и значим дискурс, трето, то е запис на някакъв *проект* или *модел* на света); (в) *говорене на самото себе си.* Основателното писане не полага граници, макар че онова, което то продуцира (писаният текст) «се създава *веднъж и винаги* се възпроизвежда като *едно и също*» (Дерида 1991: 4). Говоренето на писаното слово не е просто неговото произнасяне, не е само даване на *глас* на написаното, защото това би било признание за «привилегията, с която се ползва устният разговорен език над писмения» (Дерида 1991: 6). Основателното писане тъкмо заради своята основателност, придобива *собствен глас*, то само се говори, т.е. то има силата да *произведе* собствения си глас, да го настрои според себе си, да му даде простор според собствената си просторност. Говоренето на основателното писане е негово *о-гласяване*, писането е облякло себе си в глас и в такъв случай гласът става подчинен, *вторичен*, избран да бъде глас.

.....

Писането продължава както в говоренето на самото себе си, така и в четенето. В този смисъл четенето е усилие за разбиране, защото разбиране от само себе си, т.е. без интелектуално усилие, е тривиално. Четенето на основателно написания текст е до-писване, защото писането на такъв текст никога не завършва - всяка интерпретация и всяко четене на текста е негово

съ-писане. Дерида изтъква, че работата на философа се заключава в това, да прочита един текст чрез друг (Дерида 1991: 16-17). Ето защо четенето не е просто хедонистично съ-преживяване, но и поделяне на отговорността. За това говорят всички възможни варианти на четенето «с молив в ръка»: от подчертаването до записките, бележките и коментарите.

.....

Преписът е повторност на писането, писане на *същото*, което вече е написано. Той е израз на *двойствеността* на писането – в него има както незавършеност, така и окончателност. Писането на един (значим) текст никога не завършва - не само всяка интерпретация, но дори и всяко четене на текста е негово до-писване. Същевременно един текст няма как да бъде написан *отново за първи път* (също както след като е прочетен, той няма как да бъде прочетен за първи път, макар при всяко ново четене да се откриват нови и незабелязани до това четене неща). Написването на един текст е негово "вписване" в комуникативното поле, "разполагане" в културното пространство – с това той е *екзистенциално осъществен*, но с това той е и *хеременевтично осъществяващ се*.

.....

Преписът – *чуждото* и *собственото*. След като текстът е *веднъж написан*, всяко следващо негово писане е равнозначно на *пре-писване*. Преписването не предполага създаването на *нов* текст, затова то изглежда противоположно на основателната усилност на писането (по-точно – на *първото* писане). То е *вторично*, но не и *второ* (*друго*, *отделно*). Самото писане *се усвоява* именно като пре-писване, а не като при-писване. В този смисъл преписването е в някаква степен *усвояване* на *чуждия* текст, негово познание. Не случайно през средновековието преписването се е считало за стъпало към образоваността: текстът „прониква" през очите, преминава през ума и сърцето и „изтича" през пишещата ръка. В елементарната на пръв поглед ловкост на ръката има както „концентриране на *душата* в ръката», така и «придаване на смисъл на самото *усилие* да се пише» (Янакиев 1991).

Средновековният маниер на ръко-писане (и пре-писване) е симптоматичен изобщо за основателното писане, без оглед на разположеността му в историческото време: то мотивира всички, които са ангажирани с него (пишещи и четящи) да се завръщат отново и отново към него. В това гравитиране към основателното писане (и към неговия резултат) липсва екзалтацията на «първото» писане (четене). За сметка на това в преписването резонно присъстват два елемента, от които то се нуждае, за да бъде *основателно* допълване на *основателното* писане.

Първият от тях е *самокритиката* на самото писане. Всеки значим (във всяка сфера на културата) текст поражда със себе си ново писане. Такъв текст никога не е окончателен, неговият смисъл е поливалентен, поради което към него може да се *прибавя* или *отнема* (в граници, които запазват целостта му)

определен текстов материал. За извършването на такава промяна е необходимо текстът да бъде пре-писан.

Разбира се, би могло да се възрази, че на един вече редактиран текст може да се гледа и като на *нов* текст, защото той по същество влиза в определени релации (на идентичност и различие) с първоначалния (нередактиран). В известен (може да се каже ексцентричен) смисъл – да, но по същество целта на редакцията не е да се пише *ново* произведение, а да се внесат промени във вече съществуващото. Редактираният вариант на един текст не е нова продукция, а *самокритичен* (или критичен ако е направен от друг) *препис* на вече продуциран текст.

Вторият елемент, характеризиращ основателния препис, е *преводът*[7]. Преводът е препис, но на *друг език*, който запазва не само цялостния смисъл на текста, но и смисъла на думите и понятията, които го изграждат[8]. Целта на превода е постигане на съответствие с оригиналния текст. Преведеният текст е *различен* от оригиналния, но не дотам, че да има статута на самостоятелен (в смисъл на *собствен*).

.....

ЧЕТИРИ, ДОРИ ПОВЕЧЕ..?

Контекст: *Едното* се „връща" в словесността и се *слива* със *Словото.*

„Изчезването" на числата – въпроси.

Има ли число „*много*"? *Много* ли са числата на „*едното*"? Колко са имената на *числото* „едно"? А на *едно* (което и да е) число? Число ли е „*малко*"? *Крайното едно* ли е или *много*? Какво е числото на *безкрайното*? Число ли е *нулата*? Защо *едно* „празно" множество има *нула* елементи? *Едно* ли е множеството на *всички* множества; *колко* елемента съдържа то; съдържа ли това *едно* (*единствено*) множество като *един* от *многото* елементи себе си (Парадоксът на Ръсел)?...

Защо не могат да се изразят с числа думи като: *количество*, *вечност*, *пределно*, *безпределно*, *начало*, *край*, *неопределено* и др.?...

Какви са числата на ословесените числа?

.....

Аргументът на Борхес[9]

Борхес го нарича ARGUMENTUM ORNITOLOGICUM и макар да не е теологичен аргумент, поставя нови въпроси, свързани с *предела* на ословесяването на числата, който няма как да не започне и да не завърши в Бог:

---

[7] Преводът е отделна и специална тема, която няма да бъде подробно разисквана тук.

[8] В тази насока има поне два аргумента: (а) една целенасочена интерпретация би могла да започне с превод, но задължително завършва с продукция на нов текст; (б) "най-добър" е онзи превод, който в най-голяма степен съхранява смисъла на оригиналното произведение. Тук не става дума толкова за *строгост* или *свобода* на превода, а за това, че призванието на превода е не да *продуцира* нови текстове, а да *репродуцира* вече създадени. Ето защо преводът не е нов текст и колкото и голямо да е различието му с оригиналния, те все пак остават *едно* произведение

[9] Вж. Борхес 2004: 329.

„Затварям очи и съзирам ято птици. Виденията трае секунда, може би дори по-кратко; не зная колко птици съм видял. Определен ли бе броят им или неопределен? Този въпрос включва въпроса за съществуването на Бога. Ако Бог съществува, броят е определен, защото Той знае колко птици съм видял. Ако Бог не съществува, броят е неопределен, защото никой не би могъл да ги преброи. В такъв случай съм видял по-малко от десет птици (да речем) и повече от една, ала не съм видял девет, осем, седем, шест, пет, четири, три или две птици. Видял съм някакво число между десет и едно, което не е девет, осем, седем, шест, пет и тъй нататък. Това цяло число е невъобразимо: ergo Бог съществува" (Борхес 2004).

Пределът наословесяването

Шестте дни на сътворението; осветеният *седми* ден; „ден *първи*, ден *осми*, ден невечерен"; *третият*, *шестият*, *деветият* час; *първа*, *втора*, *трета* стража; *дванадесетте* апостоли; *четиридесет* дни (и нощи), *четиридесятница*; *петдесет* (дни, години – *юбилей*), *петдесятница*; *тримата* влъхви; *петте* хляба и *двете* риби за *пет хиляди* души, *седемте* хляба и *няколко* рибки за *четири хиляди* души[10]; *тридневното* Възкресение...

.....

„И ядоха *всички*, и се наситиха. И дигнаха къшеи и *остатъци* от рибите *дванайсет* пълни коша. А ония, които ядоха хлябовете, бяха до *пет хиляди* мъже." (Марк 6:42-44).

„И ядоха и се наситиха; и дигнаха останали къшеи *седем* кошници" (Марк 8:8).

„Мрежата, пълна с едри риби, на брой *сто петдесет и три*; и макар да бяха *толкова*, мрежата не се съдра" (Йоан 21:11).

.....

Единият Бог, Който е *Троица*[11].

---

[10] Как става така, че едно определено количество (напр. петте хляба), когато се дели на части (къшеи) става повече (като количество), а не остава същото? Има ли „предел" такова делене, като се има предвид, че с умножествяването си „частите" (ако изобщо могат да се нарекат така), не стават всяка поотделно по-малка по количество (защото насищат), но и след като са наситили остават много повече (като количество), отколкото са били първоначално? Може ли изобщо да се „изчисли" как се отнасят количествено „остатъците" (съответно – дванадесет коша и седем кошници) спрямо „изходните" пет и седем хляба?

[11] Това е логичният завършек на темата. В един по-широк вариант обаче „уплътняването" на контекста му може да се осъществи както богословски, така и исторически. „Щрихите" на историческото уточнение са свързани със *Символ на вярата*. Той е изготвен от свв. Отци на Първия и Втория Вселенски събори (Никейски – 325 г. и Константинополски - 381), т. е. на *два* събора. Драматичната борба на Православните отци срещу *арианската ерес* има интересно средоточие, което понятие да изразява в Символа връзката на Господ Иисус Христос с Бог Отец: *неподобен* (крайните ариани), *подобосъщен* (умерените ариани) или *Единосъщен* (православните). Богословската интерпретация „отваря" нова тема, в центъра на която е св. Литургия и Евхаристията

ЛИТЕРАТУРА

Аристотел 2000 Аристотел. Метафизика. С., 2000. [Aristotel. Metafizika. S., 2000.]

Бойчев 1995 Бойчев Б. Очерци по философия. Част първа: Философия и история. С., 1995. [Boichev, B. Ocherci po filosofia. Chast 1. S., 1995.]

Бойчев 2003 Бойчев Б. По границите на комуникативността. Варна, 2003. [Boichev, B. Po granicite na komunikativnostta. Varna, 2003.]

Борхес 2004 Борхес Х.-Л. Смърт и компас. София: Труд, 2004. [Borhes, H.-L. Smurt i kompas. Sofia, 2004.]

Бояджиев 1994 Бояджиев Ц. Античната философия като феномен на културата. С., 1994. [Boyadzhiev, C. Antichnata filosofia kato fenomen na kulturata. S., 1994.]

Дерида 1991 Деррида Ж. Московские лекции - 1990 г. Свердловск, 1991. [Derrida, Zh. Moskovskie lekcii - 1990 g. Sverdlovsk, 1991.]

Кръстева 1999 Кръстева И., Вл. Градев. За превода. - Дельоз Ж. Различие и повторение. С., 1999. [Krusteva, I. Vl. Gradev. Za prevoda. - Delioz, Zh. Razlichie i povtorenie. S., 1999.]

Лазаров 2010 Лазаров Ив. Парадоксалната феноменология на другостта. Варна, 2010. [Lazarov, Iv. Paradoksalnata fenomenologia na drugostta. Varna, 2010.]

Петров 1991 Петров П. Хомо скрибенс. - Философски преглед, 1991, 1. [Petrov, P. Homo skpibens. - Filosofski pregled, 1991, 1.]

Кашъмов, Панчовски 1994 Питагор и питагорейците. Кашъмов Ал., И. Панчовски (съст.). С., 1994. [Pitagor i pitagoreicite. Sofia, 1994.]

Платон 1990 Платон. Диалози. Т. 4. С., 1990. [Platon. Dialozi. T. 4. Sofia, 1990.]

Слезак 2002 Слезак Т. А. Да четем Платон. С., 2002. [Slezak, T. A. Da chetem Platon. Sofia, 2002.]

Янакиев 1991 Янакиев К. Средновековната книга като „дом“ на словото. - Философски преглед, 1991, кн. 3. [Yanakiev, K. Srednovekovnata kniga kato „dom“ na slovoto. - Filosovski pregled, 1991, kn. 3.]

Бодрияр 1993 Baudrillard J. The Transparency of Evil. Essays on Extreme Phenomena. London, New York, 1993

РЕЛИКТИ ОТ ФОЛКЛОРА НА КРИМСКИТЕ ТАТАРИ В ДОБРУДЖА: ЕДНА ДЕТСКА БРОИЛКА

Венета Янкова

RELICTS FROM THE FOLKLORE OF THE CRIMEAN TATARS IN DOBRUDZHA: A CHILDREN'S COUNTING RHYME

Veneta Yankova

Summary: *This article studies an unknown and unexplored fragment from the folklore of the Crimean Tatars in Dobrudzha – a children's counting rhyme. Its source are the explorations of the Hungarian linguist Istvan Mandoky-Kongur (1944-1992). I suggest that these children's texts can be attributed to the cultural memory of the Crimean Tatars in Bulgaria, which has both general Tatar and pan-Turkic, but also local manifestations.*

Key words: *Crimean Tatars, Folklore*

Една от основните задачи, с които българската фолклористика се оформя като наука през XIX-тото столетие, е регистрирането, записването и съхраняването на традиционната словесност, което е свързано с нейното осмисляне като ценност и градиво за назряващи национални проекти. Такава етноцентрична и/или идеологически обусловена позиция на първопредходниците естествено предпоставя предпочитанието към проявленията на „своето" наследство срещу пренебрегването на „другите" наследства. Поради това за повече от век и половина данните за фолклорната култура на етническите и на религиозните „други" остават единични, почти отсъстващи, непроучени и несистематизирани. Това довежда до непълна и неадекватна представа за богатата и хетерогенна традиционна култура по българските земи и на Балканите. Този когнитивен проблем се усложнява и от настъпващите в средата на XX век социо-културни процеси като модернизация, урбанизация, миграция и пр., които пряко въздействат върху традиционната култура и довеждат до същностни трансформации и изграждане на нови явления, наричани „постфолклор". Ето защо с повишена стойност и с носталгичен привкус за съвременния човек се възприемат съхранени все още „отломки" от предишни състояния на фолклора.

Специфичен случай за безвъзвратно изгубена ценност представлява примерът с традиционната култура на кримските татари в България, която до неотдавна е била вън от полезрението на учените – етнолози и фолклористи. Нужно е да се подчертае, че нейните проявления съществено влияят при

оформянето на локалното своеобразие на някои райони като например географско-етнографската област Добруджа. Но в началото на XXI век под въздействието на неизбежни асимилационни и демографски процеси тази уникална традиция е застрашена от изчезване. Бледи следи от нея все още се съхраняват в устните разкази, в местната и в семейно-родовата памет. При това ценни следи могат да се открият и сред бележките на чуждестранни учени, които (макар и с други цели!), посещават селища, обитавани от татари.

Отбелязаното до тук обуславя и задачите на това изложение, чиято основна цел е насочена към оповестяването на непознат и неизследван фрагмент от фолклорната култура на татарите в Добруджа. По-конкретно то е съсредоточено върху непопулярни и слабо известни на българския читател свидетелства из дейността на унгарския езиковед Ищван Мандоки-Конгур (1944 - 1992) (Васари 2012; Молнар 2012; Барта 2002; Баскиі 2011; Янкова 2014).

Основната линия в трудовете на видния тюрколог е посветена на проучването на куманските елементи в унгарския език. В резултат от задълбочени теренни изследвания Мандоки-Конгур подбира и класифицира текстове с потенциално куманска лексика и предполагаем кумански произход, сред които са и детски броилки**,** които той нарича „kunsági kiszámoló/ kiszámolóvers". Това са характерни стихове с игрово предназначение, изградени на принципа на алитерацията. По своята функционалност броилките са елементи на детското ежедневие, игра, но те, както подчертава Мандоки-Конгур, задължително битуват в културата на групата, т. е. те съществуват и се съхраняват преди всичко в общност, в която куманският език или негови остатъци все още битува (Мандоки-Конгур 1993:70-92). По време на своите проучвания в унгарската област Голяма Кумания (Nagykunság) в селищата Карцаг/Karcag, Кишуйсалаш/ Kisújszállás, Кунмадараш/Kunmadaras той записва общо седем варианта от текста на броилката, като ги подлага на обстоен лингвистичен анализ. В реконструирания прототип на текста първата дума от всеки стих представлява числително редно име на тюркски език: **bir** (1), **iki** (2), **üç** (3), **dört** (4) и т. н., което не е регистрирано в записаните унгарски варианти. Изследователят достига до заключението, че по-пълна и съответстваща реконструкция на предполагаемия кумански първообраз на броилките е възможен единствено чрез съпоставителен анализ с други примери.

В търсене на допълнителни материали за своите проучвания през периода от 1964 до 1976 година Мандоки-Конгур събира в румънска и в българска Добруджа около 2500 татарски поговорки (atalar sözü, "бащини думи") като с това установява жизнеността на словесния фолклор на местните кримски татари („a máig virágzó dobrudzsai tatár népköltészetnek") (Мандоки-Конгур 2012: 261).

За нашата тема особено интересни са личните свидетелства на тюрколога за моменти от обиколките му из румънска Добруджа през 1968 год., по време на една от които в татарското село Азаплар (Comana) ученият забелязва играещи момиченца и чува вариант на детска броилка. По-долу поместваме добруджанския

вариант на броилката според записа на Мандоки-Конгур (Мандоки-Конгур 1993: 79; (Мандоки-Конгур 2012: 146).

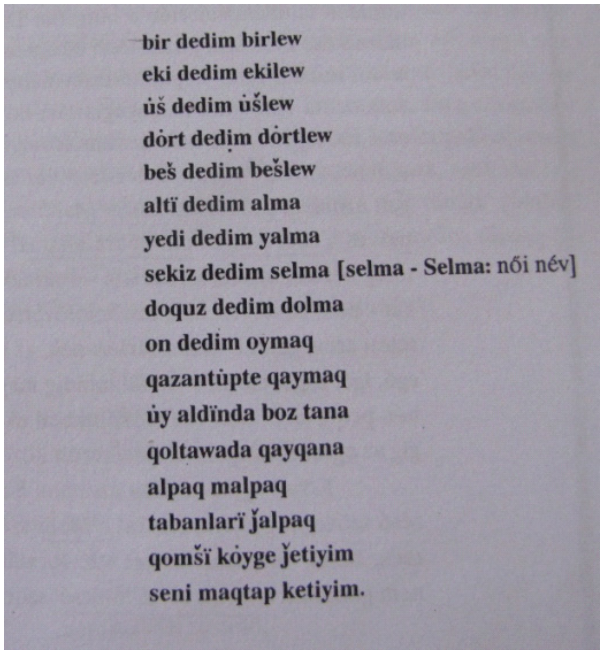
bir dedim birlew
eki dedim ekilew
ůš dedim ůšlew
dȯrt dedim dȯrtlew
beš dedim bešlew
altï dedim alma
yedi dedim yalma
sekiz dedim selma [selma - Selma: női név]
doquz dedim dolma
on dedim oymaq
qazantůpte qaymaq
ůy aldïnda boz tana
qoltawada qayqana
alpaq malpaq
tabanlarï ǰalpaq
qomšï kȯyge ǰetiyim
seni maqtap ketiyim.

Превод на български език:
Едно казвам – първи
Две казвам – втори,
Три казвам – трети,
Четири казвам – четвърти,
Пет казвам – пети,
Шест казвам – ябълка,
Седем казвам – изяж,
Осем казвам – Селма
Девет казвам – *долма,*
Десет казвам – напръстник,
На дъното на гърнето сметана/каймак,
Пред къщата – сив юнец (млад вол),
В тигана пържени (бъркани и пържени) яйца, трептящ/и,
Плоска (ниска) подметка (на обувка),
Отивам/Преминавам в съседното село,
Тебе похвалвам.

Когато през декември 1968 г. Мандоки-Конгур за пореден път посещава българска Добруджа с надежда да открие нови кумански следи в местните татарски говори, той регистрира същия вариант, за който отбелязва: „*знаеха го навсякъде, във всяко село, където в българска Добруджа живееха татари*.”

(Мандоки-Конгур 1993:79). Особено ценни са езиковите консултации с местните татари Енвер Махмут, Наги Али Джефер, Недрет Махмут и Юсуф Невзат, наречени „татарски приятели", благодарение на които се изясняват лексикални и фонетични детайли от броилката и най-вече – структуропораждащата роля на алитерацията. Но макар основните цели на изследователя да са езиковедски, той съхранява информация за тогавашното състояние на татарския детски фолклор и за неговата жизненост.

Проучванията на унгарския тюрколог и на неговите последователи установяват разпространението на различни варианти на тази броилка сред редица азиатски народи и най-вече – у казахите, при които текстът е популярен и като гатанка, и като скоропоговорка (Мандоки-Конгур 1993: 86; Мукушева 2008). Те са познати под названията: sayışma/lar (турски, азербайджански); санамышлар (татарски); санамақтар (казахски) и др.

И тъй като сравнителният анализ на фолклорния текст в неговата вариантност е обект на друг тип проучване, тук ще бъдат очертани най-общите му особености. Казахските варианти са най-богато представени откъм пълнота и лексикално многообразие. Ето един от тях:

- Bir dedim birev,

(2) Yeki dedim yekev,
(3) Üs dedim üsev,
(4) Tört dedim törtev,
(5) Bes dedim besev,
(6) Altı dedim alma,
(7) Jeti dedim jalma,
(8) Segiz dedim Selma,
(9) Toğız dedim tolma,
(10) On dedim oymak,
Kazan tüpte kaymak,
Üy adlında boz tana,
Koltabada kaykana,
Alpak-malpak,
Tabandarı jalpak,
Körsi avılğa jeteyin,
Seni matkap keteyin. [по: Mukusheva 2008:145 – 146]

Упоменатите в казахските варианти лексеми се отнасят към сферата на труда/занаятчийския труд (точило, пила, свредло), бита (легло, люлка, напръстник, коприна), животински и човешки свят (глезен, козел), качества (пъстър). Това са думи и понятия с познавателен потенциал относно данни за необходими предмети и явления от непосредствения свят на човешкото ежедневие според традиционната култура. Макар и по-различен добруджанският вариант следва подобна тематична зададеност с доловим акцент върху дома/селския дом,

стопанството/отглеждането на животни, селската общност и върху характерни женски дейности като приготвяне на храна и шиене. Този лексикален набор в добруджанския вариант се обяснява с неговите вероятни създатели и носители, в случая – момичетата; той е характерен за полово-възрастовата диференциация в традиционната култура.

Устойчив характер във всички варианти, независимо до каква степен те са запазени, имат числата, с които започва всеки стих. В записания си вид добруджанският вариант е познат с последователно изброяване на всички числа от едно до десет, т. е. той представя една завършена числова цялост според съвременната изчислителна система (Топоров 1982). Числото маркира началото на стиха, подсилва значението на фразата и е функционално подобие на стилистичната фигура анафора. За звуковата организация на текста са важни алитерацията (birlew – ekilew) и римата – в края на стиха и вътре в него – например: alma – yalma – Selma - dolma; oymaq – qaymaq; boz tana – qayqana; alpaq – malpaq и др. Структурно всеки стих е идентичен на другите и е подчинен на схемата: *обект (числително име) – глагол (казвам) – обект (съществително име)*. Цялостната организация на текста – стилистична, фонетична, лексикална и пр. е основание да се предположи, че той е създаден с прагматична функция за нуждите на т. нар. „народна педагогика". Това е текст, който чрез улеснен начин на запомняне и на възпроизвеждане и чрез включването му в детската игра помага на най-младите членове на селската общност за тяхното „обучение в култура" (по Т. Ив. Живков).

Непълната информация, запазена от Мандоки-Конгур до известна степен може да се обогати с някои съвременни данни, макар и запазени доста фрагментарно. Ще се позова на споделеното от Гюлсер Джанай. То е важно заради доказателството, че до скоро сред татарите в Добруджа са битували детски броилки и заради по-подробната информация за контекста, в който те са съществували.

Пример първи: Аз се допитах до една от моите разказвачки и песнопойци, която си спомня, че като деца подред се люлеели на люлка. Броели до десет. Прибавените думи в началото до четири са измислени и нямат смислово понятие, продължава с други предметни имена, но също нямат смисъл, докато не се изрече името на девойчето, което ще заеме мястото в люлката. Например: "*Бир дедим – ляу/LÂU, еки дедим – ляу....., dört dedim – selma, beş dedim – elma (ябълка).....*" („Едно казвам – ляу, Две казвам – ляу....., четири казвам – Селма, пет казвам – ябълка").

В този пример е отразен кратък вариант на броилката, записана от Мандоки-Конгур, потвърждава се неговата функция като част от детския фолклор на момичетата и неговата отнесеност с играта. Видима е произволната обвързаност на числата в началото на стиха със съществителното в края му, с което може да се предположи разнообразие от комбинации според конкретната игрова ситуация и нейните участници.

Пример втори: Ще предложа и един житейски пример за залъгване на деца от баба ми....Фатма Мехмед, позната като Фатма Молла. Тя беше душата на семейството ни - мъдра и спокойна, умееше да разсмива и да критикува, без да нарани и винаги правдива. При нея хората идваха за съвет, споделяха с нея или просто общуваха, защото тя винаги имаше позитивно мислене. Големият ми племенник до четири годинки израсна на село. В началото не му се ходеше на детска градина и една сутрин се скрил при баба ми, не ще и не ще да тръгва. Тогава баба ми се обърнала ласкаво към него и му казала: "Хайде, мойто момче, нека да броим до пет, да видим дали ще отидеш, или не на детска градина; ако се падне "отиваш" – отиваш, ако се падне "не отиваш" – не отиваш. И започнала да брои бавно пръстите на ръката си: "*Bir dedik – ketesin, eki dedik – ketmiysin, üç dedik – ketesin, dört dedik – ketmiysin, beş dedik – ketesin!*" (с радостен и тържествен тон). („Едно казвам – отиваш, две казвам – не отиваш, три казвам – отиваш, четири казвам – не отиваш, пет казвам – отиваш"). Моят племенник ще не ще тръгва, макар и да не може да схване по каква логика трябва да се подчини.

При този пример броилката и броенето имат възпитателен и обучителен характер.

Варианти на броилки с числа, числови гатанки и скоропоговорки се срещат и в българския фолклор и в средновековната книжнина. Такава например е гатанка с предполагаем апокрифен праобраз, записана от Ст. Н. Шишков в с. Ситово, Пловдивско в края на XIX век. Сюжетният мотив, в който обикновено се вмества подобен текст, е "състезание по наддумване (надхитряване)" (КБП *1093 А*).

Един дявол искал да излъже един човек.
- Едно колко е? - попитал дяволът.
- Сам Господ! - отвърнал човекът.
- Две колко е? - Чифт волове.
- Три колко е? - Три месеца ежът носи.
- Четири колко е? - Четири са на кравата цицките?
- Пет колко е? - Пет месеца овцата носи.
- Шест колко е? - Шест месеца - половин година.
- Седем колко е? - Седем дена има една неделя.....

(Зайков, Асенова 1984:128-129; 218).

И така оповестеният в това изложение отломък от фолклорното наследство на кримските татари в Добруджа дава увереност да се предположи съществуването в миналото на детски броилки с числа/числови гатанки и вероятно – и на числови скоропоговорки. Можем да го отнесем към дълготрайната културна памет на кримските татари у нас, която има както общотатарски и общотюркски, но и локални (добруджански) и местни (селищни) проявления. Бъдещите теренни проучвания по татарските селища могат да регистрират някои все още запазени фрагменти и ще дадат възможност за допълнителни

наблюдения. Независимо от оскъдния материал, записаното сред татарите в Добруджа би могло да се съотнесе с фолклорното наследство на други народи с тюркски традиции (турски, азербайджански, казахски и пр.), което трасира и нова сравнителна изследователска перспектива.

Посочените примери подкрепят заключението, че във фолклорната култура привличането на числа и на тяхната семантика се свързва с областта на емпиричното и с трудово-поминъчната дейност. Ето защо са възможни различни варианти на съотнасяне между число и съществително, което сочи обекта на тази дейност (предмет от бита, описание на човешкото тяло и на животинския свят, полезни знания от аграрно-скотовъдната практика и пр.). Така се съхранява и предава непосредствено емпирично познание за света – природен и окултурен. В процеса на тази когнитивна трансмисия е основополагаща ролята на числата като знаци за количествено-качествените характеристики на селския микрокосмос и специфичен код за ориентация в него, както и – подстъп за неговото усвояване и очовечаване. Числата са тези, които преобръщат в ред привидната безсмислица и хаотичност на словесния текст, хармонизират я, за да я превърнат чрез акта на играта в лесно усвоимо и трайно познание, необходимо за продължението на живота.

ЛИТЕРАТУРА

Агостон 1993 Ágoston Gábor. Karcag és a Magyar turkológia. – Jászkunság – társadalom, kultúra, XXXIX évlolyam, 5 szám, 1993, okt.-nov.

Антонов 2004 Антонов Ст. Татарите в България. Добрич: Наврез, 2004 [Antonov St. Tatarite v Balgariya. Dobrich: Navrez, 2004]

Барта 2002 Bartha J. A Kunság népi kultúrájának keleti elemei. Nyomta a Kapitális. Debrecen, 2002

Баски 2011 Baski I. A kun nevek, mint nyelvemlékek, és kutatásuk története. (Tudomány történeti visszatekinés). – In: Kunok és jászok 770 éve a Kárpát-medencében. A Jászkunság kutatása. Szolnok, 2009

Боев 1964 Боев Ем. Некоторые особености татарского говора в городе Варна. – В: Български език, 1964, 8 [Boev Em. Nekotorye osobenosti tatarskogo govora v gorode Varna. – V: Balgarski ezik, 1964, 8]

Боев 1971 Боев Ем. Изследвания и материали по татарска диалектология в България. – В: Годишник на Софийския университет, Факултет по Западни филологии, 1971, 64-2 [Boev Em. Izsledvaniya i materiali po tatarska dialektologiya v Balgariya. – V: Godishnik na Sofiyskiya universitet, Fakultet po Zapadni filologii, 1971, 64-2]

Боев 2000 Боев Э. Крымские татары и их язык. Татарские диалекты в Болгарии – функциональные формы и стили, результаты контактов с другими языками и диалектами. – В: Симеонова Р., Данчев А. (съст.). Езиков контакт, интерференция,

	езикоусвояване. София: Св. Климент Охридски, 2000 [Boev E. Krymskie tatary i ih yazik. Tatarskie dialekty v Bolgarii – funktshionalynye formi i stili, rezulytaty kontaktov s drugimi yazykami i dialektami. – V: Simeonova R., Danchev A. (sast). Ezikov kontakt, interferentshiya, ezikousvoyavane. Sofiya: Sv. Kliment Okhridski, 2000]
Боев 2009	Боев Ем. Названията на годините от животинския цикъл у татарите в България. – В: Димов Т., Муртаза Н. (съст.). Татарите в България – общество, история, култура. Сборник доклади от кръгла маса, проведена на 29. 05. 2009 г. в град Добрич, Добрич: КПЦ Наврез, 2009, 5-28 [Boev Em. Nazvaniyata na godinite ot zhivotinskiya tshikal u tatarite v Balgariya. – V: Dimov T., Murtaza N. (sast.). Tatarite v Balgariya – obshtestvo, istoriya, kultura. Sbornik dokladi ot kragla masa, provedena na 29.05.2009 g. v grad Dobrich: KPTSH Navrez, 2009, 5-28]
Васари 2012	Vásáry, I. A turkológus Mándoky Kongur István. – In: Mándoky Kongur, I. Kunok és magyarok. Molnár Kiadó. Budapest, 2012
Джанай 2012	Джанай Г. Дошлите с огъня си. София: Проф. М. Дринов, 2012 [Dzhanay G. Doshlite s oganya si. Sofiya: Prof. M. Drinov, 2012]
Димов, Муртаза 2009	Димов Т., Муртаза Н. (съст.). Татарите в България – общество, история, култура. – В: Сборник доклади от кръгла маса, проведена на 29.05.2009 г. в град Добрич, Добрич: КПЦ Наврез, 2009 [Dimov T., Murtaza N. (sast.). Tatarite v Balgariya – obshtestvo, istoriya, kultura. Sbornik dokladi ot kragla masa, provedena na 29. 05. 2009 g. v grad Dobrich: KPTSH Navrez, 2009]
Еминов 2000	Eminov A. Turks and Tatars in Bulgaria and the Balkans. – In: Nationalities Papers, Vol. 28, N1, 129-165. - http://en.calameo.com/read/002333863b42aaab6015e, последно посетен 19. 01. 2016
Еролова 2010	Еролова Й. Добруджа – граници и идентичности. София: Парадигма, 2010 [Erolova Y. Dobrudzha – granitshi i identichnosti. Sofiya: Paradigma, 2010]
Зайков, **Асенова 1984**	Зайков Ил., Зл. Асенова. Играчка плачка. Български народни игри и играчки за деца. София, 1984 [Zaykov Il., Zl. Asenova. Igrachka plachka. Balgarski narodni igri i igrachki za detsha. Sofiya, 1984]
Зайончко́вски 1975	Zajączkowski W. Język i folklor tatarów z Dobrudży Rumuńskiej. Kraków. 1975
КБП	Даскалова-Перковска Л., Д. Добрева, Й. Коцева, Евг. Мицева. Български фолклорни приказки. Каталог. София: Св. Климент Охридски, 1994 [Daskalova-Perkovska L., D. Dobreva, Y. Kotsheva, Evg. Mitsheva. Balgarski folklorni prikazki. Katalog. Sofiya: Sv. Kliment Okhridski, 1994]
Кръстева и др. 2003	Кръстева А., Д. Колев, Т. Крумова. Истории край огнището. Учебно помагало за ученици от 2 до 4 клас. Астарта, 2003 [Krasteva A., D. Kolev, T. Krumova. Istorii kray ognishteto. Uchebno pomagalo za uchenitshi ot 2 do 4 klas. Astarta, 2003]

Мандоки-Конгур 1993 Mándoky-Kongur I. A kun nyelv magyarországi emlékei. Karcag, 1993

Мандоки-Конгур 2012 Mándoky-Kongur I. Kunok és magyarok. Molnár Kiadó. Budapest, 2012.

Милтенова 1998 Милтенова Ан. Числови модели в южнославянски средновековни erotapokriseis. – В: Безсмъртната вселена. Сборник, посветен на 90-годишнината на Клод Леви-Строс. София, 1998 [Miltenova An. Chislovi modeli v yuzhnoslavyanski srednovekovni erotapokriseis. – V: Bezsmartnata vselena. Sbornik, posveten na 90-godishninata na Claude Lévi-Strauss. Sofiya, 1998]

Михайлова-Мръвкарова 1999 Михайлова-Мръвкарова М. Етнокултурни процеси у кримските татари от Североизточна България. – В: Лозанова Г., Миков Л. (съст.). Съдбата на мюсюлманските общности на Балканите. Т. 4. Ислям и култура. Изследвания. София: Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия, 1999 [Mikhaylova-Mravkarova M. Etnokulturni protshesi u krimskite tatari ot Severoiztochna Balgariya. – V: Lozanova G., Mikov L. (sast). Sadbata na myusyulmanskite obshtnosti na Balkanite. T. 4. Islyam i kultura. Izsledvaniya. Sofiya. Mezhdunaroden tshentar po problemite na maltshinstvata i kulturnite vazimodeystviya, 1999]

Михайлова-Мръвкарова 2013 Михайлова-Мръвкарова М. За кримските татари от Североизточна България. София: Авангард Прима, 2013 [Mikhaylova-Mravkarova M. Za krimskite tatari ot Severoiztochna Balgariya. Sofiya: Avangard Prima, 2013]

Молнар 2012 Molnár Á. Mándoky Kongur István írásainak gyűjteményes kötete elé. – In: Mándoky Kongur I. Kunok és magyarok. Molnár Kiadó. Budapest, 2012

Мұқышева Мұқышева Р. Қыпшақ санамағы. (Иштван Мандоки Қоңыр мен Зәки Ахметов зерттеулерінің тоғысуы). – http://kaz.docdat.com/docs/index-80128.html?page=41, последно посетен 19. 01. 2016 [Mukysheva R. Kypshak sanamagy. (Ishtvan Mandoki Konyr men Zeki Akhmetov zertteulerinin togysuy]

Тончева 2004 Тончева В. Варианти на един кумулативен песенен модел. – В: Регионален исторически музей – Русе. Юбилейна научна конференция по етнология на тема „Градът". Том VIII. Русе, 2004 [Toncheva V. Varianti na edin kumulativen pesenen model. – V: Regionalen istoricheski muzey – Ruse. Yubileyna nauchna konferentshiya po etnologiya na tema "Gradat". Tom VIII. Ruse, 2004]

Топоров 1982 Топоров В. Н. Числа. – В: Мифы народов мира. Т. 2. Москва, 1982 [Toporov V. N. Chisla. – V: Mify narodov mira. T. 2. Moskva, 1982]

Цанкова, Първова 1994 Цанкова Т., Първова Ф. Благолаж. Кн. I. Габрово, 1994 [Tshankova T., Parvova F. Blagolazh. Kn. I. Gabrovo, 1994]

Янкова 2003 Янкова В. “Поповската песен” от Охридско и християнизацията на етничния хронотоп. – В: Известия на Историческия музей в Шумен. Книга 11. Шумен. 2003 [Yankova V. “Popovskata pesen” ot Okhridsko i khristiyanizatshiyata na etnichniya khronotop. – V: Izvestita na Istoricheskiya muzey v Shumen. Kniga 11. Shumen. 2003]

Янкова 2014 Янкова В. Между биографичното и легендата. (За тюрколога Ищван Мандоки Конгур). – В: Унгаристични изследвания. 30 години специалност „Унгарска филология”, СУ „Св. Климент Охридски”. София: Изток – Запад, 2014 [Yankova V. Mezhdu biografichnoto i legendata. (Za tyurkologa Ishtvan Mandoki Kongur). – V: Ungaristichni izsledvaniya. 30 godini spetshialnost “Ungarska filologiya”, SU “Sv. Kliment Okhridski”. Sofiya: Iztok – Zapad, 2014]

ЧИСЛАТА В КОГНИТИВНАТА ЛИНГВИСТИКА
Определяне прототипа на префикса ЗА-: честотност или яркост

Светлана Неделчева

NUMBERS IN COGNITIVE LINGUISTICS
Defining the prototype of the prefix ZA-: frequency vs. salience

Svetlana Nedelcheva

Summary: *This paper applies quantitative and empirical methods, developed for analyzing linguistic phenomena, to the highly polysemous Bulgarian prefix ZA-, which has almost completely lost its spatial meaning. It aims to determine the prototype of ZA-, which is its central meaning, and to find motivation for relating the other senses to the systematic network. In this study we look at the interplay between frequency and salience and describe the major paths in which the meaning of ZA- develops from the oldest attested meaning of the cognate preposition ZA (*Behind*) to the extension into the domain of grammatical aspect (*Ingressiveness*).*

Key words: *prototype, frequency, salience, verbal prefixes, za-*

1. Въведение

1.1. Понятието „прототип“

Прототипът обикновено се дефинира като най-добрия пример или “най-ясния случай” на една категория, по-представителен за категорията от другите членове” (Рош 1978: 36, Левандовска-Томашчик 2007: 145). Той се определя от концептуалната яркост, с други думи съотнесеността с физическия опит на човешкото тяло (въплътеност на човешкия опит) (Лейкоф 1987) и честотността на употреба (Гиърертс 2006).

Определенията за *прототип* не са еднозначни и стриктно очертани. Според Гиърертс ‘прототипът’ сам по себе си е “прототипно понятие” (Гиърертс 2006: 146), защото много често различни значения могат да са кандидати за тази позиция в зависимост от различни критерии (Гошлър, Стефанович 2008; Шмид 2010). Според В. Евънс “прототипът е относително абстрактна картина в съзнанието, която обединява ключовите особености или черти, които най-добре представят примерите на дадена категория. Съответно, прототипът се разглежда като схематично представяне на най-ярките и централни характеристики, асоциирани с членовете на дадена категория” (Евънс 2007: 175). Ситуацията може да се усложни още повече от факта, че прототипът не е неизменна категория и може да се промени с течение на времето (Дики 2007). При славянските глаголни

префикси пътят на промените в прототипа се движи от пространствената сфера към сферата на граматичните категории. Има и специфични за езиците промени в прототипа. Те се дължат на когнитивните механизми на метафората и метонимията. Българските префикси не правят изключение в това отношение.

Прототипът в настоящото изследване се разглежда като централното значение, около което се организира семнатичната мрежа на префикса за-. Изборът на прототип се оказва нелесна задача, за обективното решаване на която са необходими ясно дефинирани критерии.

1.2. Критерии за прототипност

В когнитивната лингвистика различните автори посочват различни критерии за прототипност, напр. *яркост, въплътеност, представителност, честотност* и др.

• ЯРКОСТ

Понятието *яркост* се характеризира със степени на достъпност (degrees of accessibility). Те подпомагат аналитичния подход за изследване на развитието на метафоричното значение (вж. Джиора 1997, 1999). Значението се счита за ярко, ако е изключително достъпно в определен момент от време в определен контекст.

• ВЪПЛЪТЕНОСТ

Прототипът се свързва с основния въплътен човешки опит като движение, гравитация, пространство и др. "Прототипът се асоциира обикновено с въплътения опит като двигателни взаимодействия и движения" (Лейкоф 1987: 56).

• ПРЕДСТАВИТЕЛНОСТ

По отношение на *представителността* възниква въпросът дали най-добрият пример на категорията е нейният най-добър представител. Рош смята, че прототипите на категориите са "най-ясните случаи в категорията, определени от преценките на хората за това, колко добри членове са те на тази категория" (Рош 1978: 36).

• МОТИВИРАНОСТ

Мотивираността се разглежда като отправна точка за връзката с останалите членове на категорията. Гиърертс представя т. нар. Референтна хипотеза, според която „прототипността е резултат от факта, че някои примери от категорията споделят повече характеристики с други примери от същата категория, отколкото определени периферни членове на категорията" (Гиърертс 2006: 28).

• ЧЕСТОТНОСТ

От статистическа гледна точка „прототипът е най-честотният член на категорията" (Гиърертс 2006а: 29). Това обаче веднага повдига въпроса, дали яркостта и високата честотност винаги съвпадат. И ако не съвпадат, какво показва високата честотност?

2. Висока честотност или яркост

В това изследване се фокусираме върху два от критериите: честотност и яркост. Съществуват различни мнения за отношението между честотност и яркост и тяхната значимост за определянето на прототипа.

• Честотност = Яркост

Някои автори (Гиърертс 1988, Стабс 2004, Унгерер 2007) разглеждат *честотността* като еквивалентна на *яркостта*. Според Гиърертс прототипната теория е част от прототипното ядро на когнитивната парадигма в семантиката, а „градиентността и яркостта са сред лингвистично значимите аспекти на семантичната структура“ (Гиърертс 1988: 207). Унгерер, от своя страна, заявява, че „яркостта се основава на честотността на употреба“ (Унгерер 2007: 655).

• Честотност ≠ Яркост

Други автори (Кенеди 1991, Синклеър 1991, Шмид 2007) посочват *честотността* и *яркостта* като различни термини. Шмид, например, споделя мнението на Ланакър (1987) и свързва *честотността* с *вкореняването* (*entrenchment*): “Степента на вкореняване на една когнитивна или лингвистична единица съвпада с честотата ѝ на употреба” (Шмид 2007: 119). Понятието *яркост*, от друга страна, според него се използва по два различни начина. Единият от тях нарича “когнитивна яркост” и “се отнася до активирането на концепти в действителни речеви ситуации” (Шмид 2007: 119). Другият се описва като „онтологична яркост” и засяга “присъщо и следователно повече или по-малко постоянно качество на обектите в реалния свят” (Шмид 2007: 120).

• Честотност ~ Яркост (централност)

По думите на Гошлър и Стефанович (2008) между честотност и яркост съществува по-сложна връзка. Конкретните значения са винаги централни, но различната дистрибуция в честотата на употреба между конкретните и абстрактните значения води до различия в структурата на категорията.

В настоящото корпусно изследване приемаме, че съществува сложна връзка между *честотност*[1] и *яркост*. Използваме и двата критерия, за да определим прототипното значение на префикса за-. Проверяваме хипотезата с емпирични данни и данни от Българския национален корпус като разглеждаме глаголите, образувани с префикса за-. До сега изследванията на отношението между честотност и прототипност са правени предимно върху лексикални единици и синтактични структури, тук ние тестваме това теоретично предположение върху морфологичен елемент.

Изборът на префикса за- за обект на изследване се обуславя от няколко причини:

[1] Терминът „честотност“ се използва за два вида честотност: токен и тип, които се асоциират по различен начин с яркостта. Тук изследваме токен честотността, защото това е възможността, която предоставя Българския национален корпус (вж. 4.).

• За- е един от най-продуктивните префикси. Според „Граматиката на съвременния български книжовен език“ на БАН (Тилков и др. 1983: 218) той участвува в изграждането на 11 типа глаголи, повечето от които продуктивни.

• За- има различни значения в комбинация с различни глаголи. Гореспоменатият източник изброява типовете глаголи, без да се опитва да открие връзка или взаимозависимост между тях и не посочва никое от значенията като основно. Глаголите са описани като означаващи:

1. начало на действието: *заохкам, заброя, завикам* и др.
2. довеждане на действието до резултат: *забавя, завърна се, загасна* и др.
3. действие, чрез което обектът получава ново качество: *заблатя се, забременея, задомя се* и др.
4. довеждане до резултат и насочване в дълбочина: *забия, забода, загнездя*, и др.
5. довеждане до резултат и центробежно насочване: *забутам, завея, запратя* и др.
6. довеждане до резултат и разпространяване върху целия обект: *замрежа, затрупам* и др.
7. довеждане до резултат и разпространяване върху цялостната повърхност на обекта: *закрия, закътам, замотая*.
8. сближаване на обектите на действието: *забримча, залепя, запоя* и др.
9. действие, което се извършва в слаба степен: *забърша, завехна, загния* и др.
10. действие, което се осъществява продължително и в силна степен: *забъбря се, загледам се, заговоря се* и др.
11. Действие, което унищожава, отрича действието на основния глагол: *залича, запразня, зарека се* (Тилков и др. 1983: 218).
    - За- е един от първичните префикси, произлязъл в резултат на граматикализацията на предлога *за*, по-късно *зад* (вж. 4.1.).
    - Има две значения кандидати за ролята на прототипа: пространственото значение СТОЯ ЗАД/СКРИВАМ (BEHIND/ COVER) и ингресивното значение на за- (ЗАПОЧВАМ/ START) (вж. Неделчева 2010, 2012).

3. Корпус: българският префикс за-

За целите на корпусното изследване извлякохме всички глаголи, префиксирани със за- от изчерпателното изследване на Пашов (1966) „Българският глагол“, общо 1182. Като втора стъпка проверихме дали тези глаголи са налични в Българския национален корпус (http://ibl.bas.bg/en/BGNC_en.htm). По настоящем корпусът се състои от приблизително 1.2 милиарда думи и повече от 240 000 текста. При проверката се оказа, че за част от глаголите намат попадения в националния корпус, от което заключаваме, че честотността им на употреба е прекалено ниска, т.е. те могат да се причислят към остарялата или неактивната лексика. Това обуславя изключването им от

корпуса на изследването. В резултат на данните от Българския национален корпус глаголите достигнаха числото 1101.

Комбинирането на глаголната основа с няколко префикса е типична черта на славянските езици. “До седем предлога могат да се прикрепят към един глаголен корен в българския език” (Истраткова 2004). За- е много продуктивен в съчетание с други префикси, когато носи ингресивното си значение. Префиксирането с няколко предлога остава извън рамките на настоящото изследване, тъй като смятаме, че ще наруши баланса по отношение на глаголите със за- в различните им значения поради голямата продуктивност на ингресивното значение. По тази причина глаголите, префиксирани със за- и друг предлог, бяха изключени от корпуса.

4. Методология за определяне прототипа на за-

Използваме подхода на когнитивната лингвистика, по примера на Тайлър и Евънс за определяне на прототипното значение, което те наричат протосцена (Тайлър, Евънс 2003: 45) и изграждаме полисемантичния модел на българския префикс за- като радиална мрежа от взаимно свързани значения, организирани около прототипното значение.

За да отразим относителната яркост на различните значения в модела, трябваше да използваме типовата честотност на отделните глаголни лексеми, които представляват различните значения на префикса. Определянето на типовата честотност обаче се оказа невъзможно, защото установихме, че приложението на Българския национален корпус за търсене на леми не работи. Макар, че създателите на корпуса са предвидили редица приложения като анотиране, токинизиране, разделяне на изреченията и др., ръчната проверка показа, че резултатите от честотността съответстват само на отделните токени в полето за търсене. Това ни накара да проверим честотността на различните форми на отделни глаголи, за да установим кои форми са най-често използвани. Резултатите, които получихме отличиха формите за първо лице, единствено число и трето лице, единствено число, сегашно време. Тези форми на глаголите (токени) проверихме за всеки глагол и след това сумирахме резултатите. Крайните резултати, които използваме в корпуса представляват сбора на числата за първо и трето лице, единствено число за всеки за- глагол в корпуса. Тъй като резултатите не включват честотността на останалите форми от парадигмата, това ги прави приблизителни, но представителни, защото са използвани най-честотните форми.

Определянето на прототипното значение сред многобройните други значения в една семантична мрежа е трудна задача. Тайлър и Евънс (2003) разработват набор от критерии за установяване на протосцената, които прилагат при семантичния анализ на пространствените предлози. Тук ще приложим тази теория, за да изследваме семантичната мрежа на префикса за-, като използваме следните критерии:

1) най-ранното засвидетелствано значение;
2) доминираща конфигурация в семантичната мрежа.

4.1 Най-ранното засвидетелствано значение

Повечето префикси (за-, на-, от-, по-, над- и др.) са сродни с пространствените предлози и имат общ произход. Значенията на предлозите, които изразяват пространствени отношения, се считат за доста стабилни. Следователно най-ранното значение изглежда подходящ кандидат за прототипно значение. Тайлър и Евънс обаче посочват, че има някои изключения, дължащи се на влиянието на други езици и развитието на езика във времето (Тайлър, Евънс 2003: 47-48).

Префиксът за- е сроден с предлога *за*, който е открит в източници от старобългарския период (IX - XI век). В старобългарския език *за* е използван с пространствено значение '**за, отвъд, зад**' (вж. Неделчева 2010).

В съвременния български език предлогът *за* вече не изразява пространственото отношение 'зад'. Единственото пространствено значение, което е оцеляло и се използва в наши дни наричаме 'дестинация' (вж. Неделчева 2010) и изразява '**цел на действие, предназначение на предмет**'.

Префиксът за-, съгласно критерия за най-ранното засвидетелствано значение, споделя прототипното значение на предлога *за* – СТОЯ ЗАД/ СКРИВАМ.

4.2 Доминираща конфигурация в семантичната мрежа

Доминиращо за семнатичната мрежа се счита значението, което стои в основата на всички останали и представлява мотивираща връзка между тях. Фигура 1 представя семантичната мрежа на префикса за-.

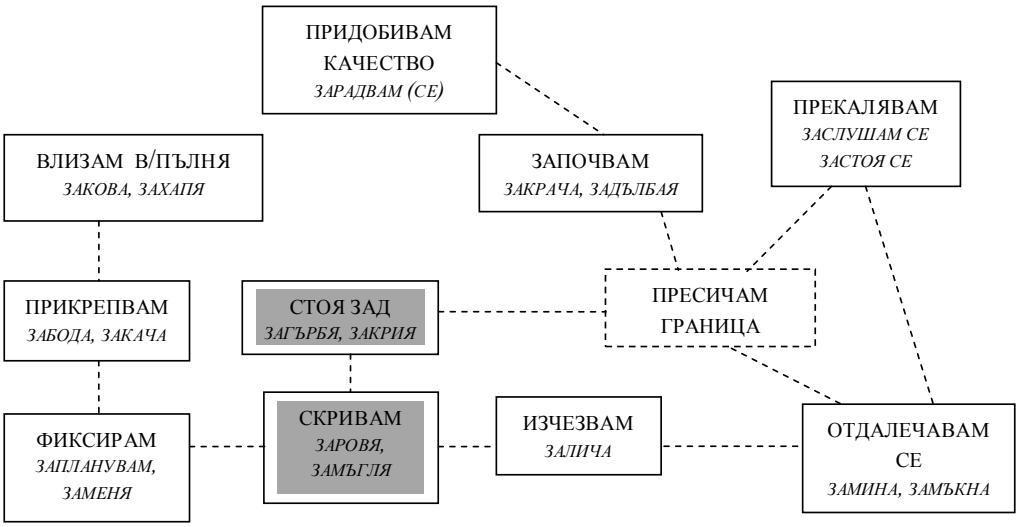

Фигура 1. Семнатична мрежа на префикса за-

Значенията в семантичната мрежа са организирани в две групи, едната включва *пресичането на граница*, а другата е свързана с *фиксиране*. Стоя зад и скривам (маркирани със сиво поле на фигура 1) са в центъра на семнатичната мрежа и представляват връзката между двете обособени групи. Групата *пресичам граница* се асоциира със значенията започвам, прекалявам, отдалечавам се, изчезвам. Започвам от своя страна е свързано с придобивам качество. Започвам е общо значение за всички ингресивни глаголи и от тази гледна точка представлява граматикализацията в значението на префикса, напр. *замънкам, замъркам, замърморя, запея, запелтеча, запискам, запищя, заплющя, запращя* и др. То представя ситуация, в която се описва началото на някакво действие и то обикновено е неочаквано. В този смисъл *пресичането на граница* е абстрактно, от състояние на бездействие към състояние на действие, като в *заговоря* ‘започвам да говоря’. Глаголите от подраздела придобивам качество са произлезли до голяма степен от прилагателни или съществителни имена: занемея (*ням*), запаметя (*памет*), зарадвам се (*радост*), заситя (*сит*), заслепя (*сляп*), засрамя (*срам*), застраша (*страх*), затопля (*топъл*) и др. Значението прекалявам се свързва с описването на ситуации, в които действието продължава извън нормалните граници, напр. *запия се, заплета се, заседя се, заслушам се, застоя се* и др. Прави впечатление, че глаголите от тази категория са възвратни. Глаголите от подраздела отдалечавам се освен с *пресичането на граница* са свързани и със значението прекалявам. Отдалечавам се не трябва да се разбира изцяло в прякото си значение и да се отнася единствено към пространствени глаголи, въпреки че част от примерите имат това значение: *заведа, закарам, завлека*, *заобиколя*, но и по-общо, в абстрактната сфера, напр. *завия, закривя, заглъхна*. Изчезвам може да се разглежда като финален етап на отдалечавам се. Тук се включват глаголи като *залича, залутам се, запилея, запусна, зарея се, заточа* и др.

Групата, свързана с *фиксиране,* включва значенията: скривам, фиксирам, прикрепвам, влизам в. Значението скривам се асоциира с фиксиране на предмети, например към земната повърхност: *засипя, затрупам, застроя*. Много от глаголите в този раздел произхождат от съществителни имена: забримча (*бримка*), заледя (*лед*), заскрежа (*скреж*), засенча (*сянка*), затревя (*трева*) и др. Прикрепвам обобщава глаголи, които изразяват прикрепването на един обект към друг, например *забода, забуча, завържа, закача, заклещя* и др. Тясно свързани с тази група, но по-абстрактни са значенията на глаголите от раздела фиксирам, които изразяват преминаване в сравнително неактивни и перманентни състояния. Глаголите от раздела влизам в се обединяват от общата идея за навлизането на обект в триизмерно пространство, например: *загащя, заговея, замезя, захапя, захраня*, което го отличава от въздействието върху двуизмерна повърхност, с която се асоциират скривам и прикрепвам.

Количественият анализ показва, че най-многобройна е групата на ингресивните глаголи (започвам). Те представляват 65.9% от общия брой 1101 глагола префиксирани със за-. Другите групи с по-голям брой глаголи са

ПРИДОБИВАМ КАЧЕСТВО (8.8%) и СКРИВАМ (6.2%). В останалите раздели броят на глаголите представени в проценти е по-малък от 4 %. Те са отразени в таблица 1.

За-глаголи	Общ брой	%
ФИКСИРАМ	42	3.8
ПРЕКАЛЯВАМ	35	3.1
ПРИКРЕПВАМ	29	2.6
ВЛИЗАМ В	16	1.4
СТОЯ ЗАД	15	1.3
ИЗЧЕЗВАМ	10	0.9
ОТДАЛЕЧАВАМ СЕ	6	0.5

Таблица 1. Количествен анализ на глаголите от корпуса на изследването, префиксирани със за-

Графично процентното съотношение на глаголите с различни семантични значения е представено във фигура 2. Тук е необходимо да се направи уговорка, че теорията за „размитите граници (fuzzy boundaries) на категориите“ (вж. Крофт, Круз 2004; Унгерер, Шмид 1996) е напълно приложима при категоризирането на за-глаголите. Ингресивните глаголи имат подраздел ПРИДОБИВАМ КАЧЕСТВО, който представлява отделен раздел за останалите за-глаголи.

Фигура 2. Процентно съотношение на групите глаголи, префиксирани със за-, в корпуса на изследването.

При проверка на честотността на глаголите в Българския национален корпус отново доминира употребата на ингресивните глаголи в сравнение с останалите групи, въпреки че има високо честотни за-глаголи и в другите раздели. Следващата таблица 2 представя разпределението на глаголите по категории при най-честотните 100 глагола, префиксирани със за-.

Най-честотните 100 за-глагола	%
ЗАПОЧВАМ	36
ПРИДОБИВАМ КАЧЕСТВО	21
СКРИВАМ	4
ФИКСИРАМ	13
ПРЕКАЛЯВАМ	9
ПРИКРЕПВАМ	6
ВЛИЗАМ В	4
СТОЯ ЗАД	5
ИЗЧЕЗВАМ	1
ОТДАЛЕЧАВАМ СЕ	2

Таблица 2. Най-честотните 100 за-глагола

Фигура 3. Най-честотните 100 за-глагола по категории

Въпреки че няма точно съответствие с процентите на глаголите от целия корпус и извадката от най-честотните глаголи, тенденцията е запазена. Отново най-многобройна е групата на глаголите от категорията ЗАПОЧВАМ (36%), последвана от ПРИДОБИВАМ КАЧЕСТВО (21%) и ФИКСИРАМ (13%), а всички останали категории са с представителство под 10%. Двойно по-големият брой

на ингресивните глаголи в корпуса в сравнение с извадката (70% - 35%) може да се обясни с високата продуктивност на категорията ЗАПОЧВАМ, в която с помощта на за- голям брой несвършени глаголни основи се превръщат в ингресивни свършени глаголи, много от които са характерни предимно за разговорната реч или за някои диалекти: *терзая – затерзая се; откровенича – заоткровенича; празнувам – запразнувам; мамя – замамя; капризнича – закапризнича; кахъря – закахъря се; жужукам – зажужукам; жуля – зажуля* и др.

От направения дотук количествен и качествен анализ можем да заключим, че ако критерият, по-който определяме протипното значение, е **(1) най-ранното засвидетелствано значение**, тогава СТОЯ ЗАД и СКРИВАМ трябва да са в центъра на семантичната мрежа на предлога за-. А ако използваме другия критерий **(2) доминираща конфигурация в семантичната мрежа**, прототипното значение е ЗАПОЧВАМ. За да разрешим тази дилема, се обръщаме към критерия *яркост,* като използваме емпирични данни от проучване, проведено за целите на това изследване.

5. Експеримент

Целта на експеримента е да провери дали честотността на глаголите, която получихме при изследването на корпуса, съответства на резултатите, получени от информантите. По този начин експериментът адресира когнитивната яркост на различните значения, представени в речниковия запас и граматиката на информантите.

5.1. Дизайн

В експеримента участваха 41 информанти. Групата беше балансирана по отношение на възраст, пол и образование. Имаше представители от всички части на България:

- североизточна – Шумен, Добрич, Варна, Търговище, Разград, Исперих, Провадия, Нови Пазар, Преслав, Горна Оряховица;
- югоизточна – Бургас, Котел, Поморие, Сливен, Айтос и др.;
- северозападна – Лом, Видин и др.;
- югозападна – София, Кърджали и др.

Задачата беше информантите да напишат с всеки глагол стимул три изречения, като това трябваше да са първите три изречения, за които са се сетили.

Единадесет глаголи стимули, префиксирани със за-, бяха включени в теста: *задраскам, забия, забутам, забъркам, загазя, задимя, заиграя, закъсам, замириша, запечатам, запълня, заредя, заточа*. Изборът им беше продиктуван от два основни критерия:

- да имат повече от едно значение
- едното от значенията им да е ЗАПОЧВАМ.

Някои от глаголите могат да се използват като възвратни, което разширява контекста на употребата им. Те пренасят действието обратно към говорещия.

Следващите примери са почерпени от Българския национален корпус, за да илюстрират разликата в значенията:

✓ *забутам се*

Зяпачите запищяха и се забутаха да се отдръпнат от пътя му (ЗАПОЧВАМ).

По този начин ротите се забутаха в една труднопроходима местност... (ПРИДОБИВАМ КАЧЕСТВО).

✓ *забъркам (се)*

Робърт забърка с лъжицата си из купата, но така и не я вдигна към устата си. (ЗАПОЧВАМ).

- Кога ще вземеш жена освен - забърках се в непристойния си въпрос (ПРИДОБИВАМ КАЧЕСТВО).

✓ *заиграя (се)*

Илия заигра ръченица още преди гайдата да смени ритъма (ЗАПОЧВАМ).

Заигра се с едно от копчетата му, докато събираше мислите си (ПРЕКАЛЯВАМ).

Два от глаголите – *заредя* и *забия* – притежават омонимни съответствия. Двата глагола *заредя* са засвидетелствани в речниците[2], докато единият от глаголите *забия* се използва все още само в разговорната реч и интернет пространството:

✓ *заредя*

Докато зареди отново, диваците вече се бяха скрили (ФИКСИРАМ).

Във въображението й се заредиха дръзки картини, мечти за победа и слава (ПРИДОБИВАМ КАЧЕСТВО).

✓ *забия*

Сърцето му заби лудо (ЗАПОЧВАМ).

Компютърът ми заби (ФИКСИРАМ).

За да анализираме резултатите от теста, възприехме тройна система за изчисляване на точки. Ако едно от значенията на префикса за- е използвано в първото изречение, написано от информанта, то получава 3 точки, значението във второто изречение получава 2 точки, а на това в третото изречение се дава 1 точка. Например за глагола *запечатам* един от информантите е генерирал следните изречения:

1. Запечатах плика. → СКРИВАМ = 3 точки
2. Той запечата момента в съзнанието си. → ВЛИЗАМ В = 2 точки
3. Машината запечата. → ЗАПОЧВАМ = 1 точка

[2] Вж. www.eurodict.com

Резултатите, получени от различните значения на тестваните глаголи от всички информанти, бяха обобщени. Таблица 3 представя резултатите в проценти, за да определи йерархията в използването на различните значения на глаголите, префиксирани със за-, като по този начин доказва относителната яркост на значенията.

Експеримент (%)	започвам	придоб. на качество	скривам	фиксирам	прекаляваме	влизам в	стоя зад	отдалечавам се
задраскам	9,5 %		90,5 %					
забия	3 %			32,7 %		61,3 %		3 %
забутам	31,7 %						68,3 %	
забъркам	17,9 %	11,7 %		70,4 %				
загазя	26,3 %	73,7 %						
задимя	20,2 %	79,8 %						
заиграя	20 %				80 %			
закъсам	16,6 %	83,4 %						
запечатам	4,2 %		75,1 %			20,7 %		
запълня	2,4 %					97,6 %		
заредя	2,8 %					97,2 %		

Таблица 3. Честотност на използваните значения на глаголите, префиксирани със- в изреченията на информантите (процентите са изчислени от точките, получени за всяко значение)[3]

Примери от експеримента, илюстриращи различните употреби на глаголите[4]:

Започвам

Дрехата се закъса.

Ще забъркам един кекс.

Придобивам качество

Този път той загази страхотно.

[3] Данните, получени от теста, трябва да се възприемат като относителни стойности, тъй като при отделни глаголи информантите не бяха представили три, а само две изречения в отговор на задачата. В други случаи бяха образували причастия от дадените глаголи в изреченията си. Освен това имаше единични случаи на неправилни употреби, напр. Къщата на дядо Стоян беше в края на селото – самотна и *забута.

[4] Две от значенията – ПРИКРЕПВАМ и ИЗЧЕЗВАМ – не са използвани от информантите, тъй като семнатиката на глаголите, включени в теста, не е свързана с тези две значения.

Заведението се задими.

Скривам

Учителят задраска примера.

Полицаите запечатаха помещението.

Фиксирам

Забърках голяма каша.

Той ме заби с това, което каза.

Прекалявам

Детето се заигра с котката.

Иван и Мария се заиграха.

Влизам в

Той заби един кол на посоченото място.

Трябваше да запълни празните графи.

Стоя зад

Кокошката се забута някъде в храсталака.

Пак ли си забута ключовете?

Отдалечавам се

Ще забият нанякъде.

Къде се забихте в тази бърлога?

Обобщените резултати в таблицата ясно показват, че значението започвам не е доминиращо при нито един от анализираните глаголи. Всички останали значения са използвани с по-голяма честотност от него. Следователно емпиричните данни тук ни помогнаха да решим дилемата между **1) най-ранното засвидетелствано значение**, (стоя зад/скривам) и **2) доминираща конфигурация в семантичната мрежа** (започвам) в избора на прототипното значение. Оказа се, че по-широко разпространеното значение започвам, асоциирано с много повече глаголи, не е с по-голяма яркост (salience) от **най-ранното засвидетелствано значение**.

6. Заключение

Това изследване показва как количественият метод, приложен към корпусния анализ, и емпиричният подход могат да се използват за проучването на лингвистични феномени и по-специално за полисемантичния български префикс за-. За да определим прототипното/централното значение на префикса за- изградихме семнатичната му мрежа, в която включихме всички глаголи, префиксирани със за-, организирани в категории. Мрежата показва основните тенденции в развитието на за- от най-старото значение на сродния предлог *за* (*зад*) до сферата на граматикализация, където за- маркира начало на действието (ингресивност).

Приложихме критериите *честотност* и *яркост* за максимална обективност при определянето на прототипното значение. Резултатите

от критерия *честотност* показаха, че глаголите със значение ЗАПОЧВАМ (ингресивно значение) надвишават многократно общия брой на глаголите от всички останали категории в корпуса, създаден за целите на изследването (70%). Тези резултати се потвърдиха от Българския национален корпус, където отново глаголите с ингресивно значение бяха най-много (35%), независимо че голяма част от глаголите в корпуса на изследването нямаха попадения в Българския национален корпус. Тази тенденция обаче не се потвърди от резултатите, получени от критерия *яркост*. В изреченията, генерирани от информантите, значението ЗАПОЧВАМ на глаголите е използвано, но рядко то е първото в списъка. Диапазонът на значението варира от 2,4 % до 31,7 %, като няма глагол, при който тези проценти да надвишават употребата на другите значения на глагола. Всичко това ни води до извода, че високата честотност на употреба не е достатъчна за определянето на прототипното значение. Яркостта също оказва влияние, в случая решаващо за структурирането на семантичната мрежа.

Резултатите от изследването показват, че въпреки способността на прототипното значение да се променя във времето с развитието на езика, това не се е случило с прототипа на за-. Ингресивното значение не се е наложило засега като централно за семантичната мрежа независимо от продуктивността си. Но изградената семнатична мрежа показва някои силни тенденции, подвластни на когнитивните механизми, за промяна на прототипа, например интерес представлява голямата честотност на значението ПРИДОБИВАМ КАЧЕСТВО, което може да е обект на самостоятелно изследване.

Наименованията на категориите в семнатичната мрежа не бива да се считат за абсолютни и могат да бъдат променени. Те са подчинени на един общ абстрактен смисъл, който обединява глаголите в категорията. Но както беше доказано в изследването, често един глагол има повече от едно значение и може да попадне в две и дори три различни категории. И въпреки че различните значения са зависими от контекста и повлияни от интерпретацията на събеседниците, те са мотивирани от съществуващи в концептуалната система когнитивни модели. Изобразяването на значенията в една обща мотивирана семантична мрежа може да помогне в представянето и обясняването на полисемнатичните префикси при преподаването на български език като чужд.

ЛИТЕРАТУРА

Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998	Бояджиев Т., Куцаров И., Пенчев Й. Съвременен български език. София: Петър Берон, 1998 [Boyadzhiev T., Kutsharov I., Penchev Y. Suvremenen bulgarski ezik. Sofiya: Izdatelstvo P. Beron, 1998]
Български национален корпус	Bulgarian National Corpus. – http://www.ibl.bas.bg/BGNC_classific_bg.htm

Георгиев, Гълъбов, Заимов 1971 Георгиев В., Гълъбов И., Заимов Й. Български етимологичен речник. София: БАН, 1971 [Georgiev, V., Gulubov, I., Zaimov, Y. Bulgarski etimologichen rechnik. Sofiya: BAN]

Гиърертс 1988 Geeraerts D. Where does prototypicality come from? – In: Rudzka-Ostyn, B. (ed.). Topics in Cognitive Linguistics. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins

Гиърертс 2006 Geeraerts D. Where does prototypicality come from? Words and Other Wonders: Papers on Lexical and Semantic Topics. Mouton de Gruyter. Berlin, 2006

Гиърертс 2006а Geeraerts D. "Prototype theory: Prospects and problems of prototype theory". Cognitive Linguistics: Basic Readings. Geeraerts, D. (ed.). Berlin, 2006

Гошлър, Стефанович 2008 Goschler, J., Stefanowitsch, A. Frequency and centrality in lexical categories. Presentation at the Third International Conference of the German Cognitive Linguistics Association (GCLA-3), Leipzig, Germany, September. Available at: http://www.uni-leipzig.de/~gcla08/upload/abstr36.pdf

Джиора 1997 Giora R. Understanding figurative and literal language: The graded salience hypothesis. Cognitive Linguistics, 1997, 8(3)

Джиора 1999 Giora R. On the priority of salient meanings: Studies of literal and figurative language. – Journal of Pragmatics, 1999, 31

Дики 2007 Dickey S. M. A prototype account of the development of delimitative po- in Russian. – In: Divjak D., Kochansk A. (eds.). Cognitive Paths into the Slavic Domain. Berlin, New York (Mouton de Gruyter), 2007

Еванс 2007 Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007

Истраткова 2004 Istratkova V. On multiple prefixation in Bulgarian. P. Svenonius ed. Nordlyd, CASTL, Tromsø, 2004, vol. 32 (2)

Кенеди 1991 Kennedy G. Between and through: the company they keep and the function they serve. – In: Karin Aijmer and Bengt Altenberg (eds.) English Corpus Linguistics: Studies in Honour of Jan Svartvik. London: Longman, 1991

Крофт, Круз 2004 Croft W., Cruse D. A. Cognitive Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2004

Ланакър 1987 Langacker, R. W. Foundations of cognitive grammar. Vol. 1. Theoretical prerequisites. Stanford: Stanford University Press. Stanford, California: Stanford University Press, 1987

Левандовска-Томашчик 2007 Lewandowska-Tomaszczyk, B. "Polysemy, prototypes, and radial categories". The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Geeraerts D., Cuyckens H. (eds). Oxford, 2007

Лейкоф 1987 Lakoff G. Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind. Chicago: University of Chicago, 1987

Неделчева 2010 Nedelcheva S. On the semantics of the preposition ZA and the prefix ZA- in Bulgarian. Text Processing and Cognitive Technologies N19, Proceedings of the XIIth International Conference Cognitive Modeling in Linguistics, Dubrovnik, Croatia. Solovyev V., Polyakov V. (eds.)

Неделчева 2010а Неделчева С. Определяне на централното значение на предлога ЗА с модела „принципна полисемия". – В: Епископ-Константинови четения. Шумен, 2010. [Nedelcheva S. Opredelyane na tshentralnoto znachenie na predloga "ZA" s modela "printshipna polisemiya." – Episkov Konstantinovi cheteniya. Shumenski universitet, Shumen]

Неделчева 2012 Nedelcheva S. Bulgarian Ingressive Verbs: The Case of Za- and Do-. – Godishnik na Shumenskia Universitet. Shumen: Episkop Konstantin Preslavsky, 2012

Речник на българския език 1977 Речник на българския език. Чолакова (ред.). София: БАН, 1977 [Rechnik na bulgarskiya ezik. Cholakova K. (ed.). Sofiya: BAN, 1977]

Рош 1978 Rosch E. Principles of Categorization. Cognition and Categorization. Rosch, E., Lloyd, B.B. (eds). Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, (Hillsdale), 1978

Синклеър 1991 Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. Oxford: Oxford University Press, 1991

Стабс 2004 Stubbs M. On the frequent phrases in English: distributions, functions and structures'. Plenary lecture given at ICAME 25 (InternationalComputer Archive of Modern and Medieval Enflish), Verona, Italy, 19-23 May 2004. Available at http://www.uni-trier.de/uni/fb2/anglistik/Projecte/stubbs/icame-2004.htm.

Тилков, Стоянов, Попов 1983 Тилков Д., Стоянов С., Попов К. Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. София: БАН, 1983 [Tilkov, D., Stoyanov, S., Popov, K. Gramatika na suvremenniya bulgarski knozhoven ezik. T. 2. BAN, 1983]

Тайлър и Евънс 2003 Tyler A., Evans V. The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition. Cambridge: Cambridge University Press, 2003

Унгерер 2007 Ungerer F. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Geeraerts D., Cuyckens, H. (eds.). Oxford University Press, 2007

Унгерер, Шмид 1996 Ungerer F., Schmid H. J. An Introduction to Cognitive Linguistics. Harlow: Longman, 1996

Шмид 2007 Schmid H. J. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Geeraerts, D., Cuyckens, H. (eds.). Oxford University Press, 2010

Шмид 2010 Schmid H. J. Does frequency in text really instantiate entrenchment in the cognitive system? – In: Quantitative methods in cognitive semantics: Corpus-driven approaches. Glynn D., Fischer K. (eds.). Berlin etc.: Walter de Gruyter, 2010

1905, 1917. ДВЕ ГОДИНИ, ДВЕ РЕВОЛЮЦИИ И ЕДИН ПРЕВРАТ

Ася Атанасова

1905, 1917. TWO YEARS, TWO REVOLUTIONS AND A COUP D'ETAT

Asya Atanasova

Summary: *In the beginning of the XX century Russia goes through three revolutions rather belated, large-scaled and very bloody. Nevertheless, they do not manage to put the country on the road to democratic development. The democratic forces fail and then prevail those who lead the country to a regime - more dreadful and destructive than the autocracy.*

Key words: *revolution, strike, coup d'état, constitution, political parties, repressions*

През 1915 г. в Петроград се провежда изложба на руски футуристи „0,10“. Там за първи път е изложена картината на Казимир Малевич „Черния квадрат“. Въпреки че е нарисувана по-рано, в началото на XX в., до този момент картината не е показвана на широката публика. „Черния квадрат“ се превръща в една от най-известните руски картини, днес тя се оценява на повече от 20 млн. долара. Повечето хора я възхваляват, казват, че „*поставя началото на модернизма*“, не липсват и критици, които я смятат за „*безсмислена*“, „*може да бъде нарисувана и от дете*“ и т.н. Сайтът за класации topten.net я поставя на № 8 сред най-значимите картини в света в категорията „С най-прост сюжет!“ Между другото под № 7 е картината на Василий Кандински „Композиция 8“, а категорията е „Най-артистична“ (във всяка категория има по една картина).

Андрей Кончаловски пише хубава статия „От „Черния квадрат“ до черната дупка в изкуството“, но да се върнем към черните дупки на историята.

За тези, които искат да свържат картината с бъдещите събития в държавата, тя се явява предсказание/предупреждение за това, в какво ще се превърне Русия. Трите революции – Първата от 1905 – 1907 г., Февруарската и Октомврийската от 1917 г. – ще трансформират огромната империя в черен квадрат, който ще я погълне – Русия никога няма да е същата.

Ако трябва да следваме определението за революция, то след всяка една такава трябва да има промяна в политическия режим. Оттук следва логичният въпрос, дали Първата руска революция от 1905 – 1907 г. може да се нарече така, защото самодържавието се запазва, и дали Великата октомврийска революция е такава, или обикновен държавен преврат? За Февруарската нещата са ясни,

на 2 март Николай II подписва своята и на сина си абдикация и праща империята на Романови в историята. Личността на Николай II е най-трагичната от всички императори на Русия. За тях най-важната цел е да запазят абсолютната власт на самодържавието и да не допуснат революция. Той не успява и вижда не една, а цели три революции. По време на Първата от 1905 г. с манифеста от 17 октомври Николай II губи своето достойнство и чест, като дава на Русия Дума. За него това не е либерален акт, който ще доближи страната до развитите държави и ще задвижи така нужните реформи, а тежко поражение. По време на втората – Февруарската революция – Николай II губи царството си, като подписва не само своята, но и тази на сина си абдикация. Става свидетел и на Октомврийската революция, като след нея губи и живота си.

Интересен факт в руската история е, че промените винаги се извършват отгоре, от властта, която се страхува от народа, между тях има огромна пропаст. Изключение тук прави Октомврийската революция и всички знаем печалните последици, породени от това събитие. Русия е държава, която се самореформира отгоре, от страх процесът да не започне отдолу. Прекрасна илюстрация на това твърдение е терминът „*революция отгоре*“, въведен от Натан Ейделман за реформите на Александър II.

Връщайки се назад в историята, можем да проследим и още един факт, свързан с властта в страната – само тя е тази, която може да разруши държавата. Движеща сила на политическата разпокъсаност са дворяните, основна причина за завладяването на Киевска Рус от монголите и за нейния край. С недалновидната си политика Николай II разрушава империята отвътре. Разпадането на Съветския съюз е процес, дирижиран отново от властимащите, не от народа. Русия може да бъде разрушена отвътре, не отвън.

Първата руска революция през 1905 – 1907 г. е изключително закъсняла за империята. Докато в Западна Европа бушуват политическите страсти, избират се и падат парламенти, то Русия сякаш е застинала във времето. Абсолютната монархия е непоклатима, властта на царя е *„абсолютна и неограничена“*. Доказателство са думите на Д. Мережковский, че ако императорът може да стане конституционен монарх, то православният цар не може. Двойствената природа на властта му – на „*цар*“ и на „*духовник*“ – възпрепятства всякаква еволюция и обрича самодържавието на застой. Тоест в Русия не може да функционира парламентарна монархия както на Запад. Последиците от тази революция го доказват, самодържавието не може да еволюира, то трябва да бъде съборено.

Б. Литвак също е на мнение, че първият, извършил „*революция отгоре*“, е Александър II, защото след неговите реформи се ражда „*буржоазна Русия*“. Докато реформите на Петър I и Екатерина I запазват „*феодална Русия*“ (Литвак 1991: 85). В този ред на мисли можем да кажем, че Николай II също извършва “революция отгоре“ през 1905 г., променяйки Русия от абсолютна в парламентарна монархия, макар и само на книга. Но ако Александър II има

желание за извършените реформи, то последният Романов няма. Всичко е направено от страх пред надигащите се народни маси. И двамата императори, дръзнали да нарушат статуквото, са убити.

И въпреки че има историци, които не виждат в събитията от 1905 г. революция (Торштендал 2002: 57-58), то повечето са убедени в обратното. Според тях през разглеждания период в Русия има безпрецедентно по мащабите си работническо и селско движение; участие на много войници и матроси в антиправителствените вълнения; поредица от въоръжени въстания против царската власт, придружени от лозунга "*Долу самодържавието*!"; радикален характер на исканията от страна на левите партии; идея за пълно унищожение на помешчическите земи и т.н. През 1905 г. под въпрос се поставят не само съществуващият държавен строй, но и системата на отношения на собствеността, която се налага от средата на XIX в., а това е достатъчно, за да се говори за революция. И още един довод: това, че една революция е неуспешна, не означава, че тя е нещо друго, а не революция.

Както всяко едно друго нещо в Русия, така и тази революция има много особености, които я различават от буржоазнодемократичните революции на Запад. Казвам буржоазнодемократична, защото всички в Русия са съгласни, че събитията, обхващащи периода 1905 – 1907 г., са с точно такава насоченост. Но през 1905 г. в Русия буржоазията е изключително слаба, обвързана със самодържавието и работеща за него, да не говорим, че до тази година тя дори няма свои политически партии. Макар да носи гръмкото име буржоазнодемократична, нейни водещи сили са руската интелигенция (коренно различаваща се от западната по своя произход и дейност), работниците (които в голямата си част още не са се освободили от селския си манталитет) и селяните. Затова и резултатите не трябва да изненадват никого, интелигенцията пречупва революцията през своята призма, обрича я на неуспех. Чудесна илюстрация на руската интелигенция дава сборникът „Вехи"[1].

Година преди да избухне революцията се случват поредица от значими събития, които доближават империята до подобна развръзка. Русия губи войната с Япония, започнала през 1904 г. Ще оставя настрана причините, довели до този сблъсък и пълното му неглижиране от страна на Николай II, който иронично нарича японците „жълтури". И ако след загубата от Кримската война (1853 – 1856) следват реформи, то след тази отговорът е революция. През лятото на 1904 г. е убит министърът на вътрешните работи

[1] Сборникът „Вехи" излиза през 1909 г. като отговор на бурните събития, започнали през 1905 г. в Русия, и последиците от тях. В него пишат Николай Бердяев, Сергей Булгаков, Александър Изгоев, Пьотр Струве, Семён Франк и др. Всички те обръщат особено внимание на ролята на т.нар. интелигенция в Първата руска революция. Те я обвиняват (по думите на П. Струве), че вместо да възпита народа в духа на парламентаризма и компромиса, интелигенцията успява да изкара неговите най-тъмни и разрушителни сили. Иронично интелигенцията е наречена „интелигенщина".

Вячеслав Плеве[2]. Покушението е извършено от бойните групи на социалистите революционери (есери), които през 1902 г. убиват и неговия предшественик Дмитрий Сипягин. И макар че Николай II прави съвсем лека отстъпка, назначавайки либерално настроения княз Святополк-Мирски, „революцията в умовете“ вече е запалена.

На 6 ноември е открит I конгрес на земствата[3], където за първи път се споменава искането за свикване на Народно събрание. Следва „банкетната“ кампания (по подобие на „банкетната“ кампания от революцията във Франция през 1848 г.) от 1904 г. (в чест от 40-годишнината от Съдебната реформа). Тази обществено-политическа акция, организирана от либералната опозиция, обхваща повече от 34 града и провеждането на 120 банкета, където се издигат искания за незабавни реформи. На 14 декември (годишнина от декабристкото въстание) близо 1000 участници настояват за свикването на Учредително събрание.

Американският историк Ричард Пайпс придава голямо значение на I конгрес на земствата като събитие с историческа тежест, той го сравнява със свикването на Генералните щати, а „кървавата неделя“ – с превземането на Бастилията (Пайпс 2005). Според него началото на революцията трябва да се измести напред – на 6 ноември 1904 г. Историкът обръща специално внимание и на студентските вълнения, започнали през 1899 г. в Петербург и нестихващи до началото на революцията, като обхващат и други градове. Безспорен факт е, че университетите стават ядра на опозицията срещу самодържавието. Премахването на тяхната автономия, уволняването на по-будните преподаватели стават запазена марка за реакционно настроените императори.

Първата руска революция започва така, както повечето революции – с проливането на кръв. Мирната тълпа носи икони и лозунги „Боже, пази царя!“ (типично по руски народът все още вижда в лицето на своя цар пазител от лошите дворяни). Той им отвръща с огън (типично за руската власт) – равносметката е хиляди убити и ранени. Колоритна е личността, която води хората към Зимния дворец – поп Георги Гапон. Неговата роля в революцията е изключително противоречива, спорно е дали е бил по-близък до работниците и левите радикални партии, които се създават тогава и имат влияние над работниците, или до полицията, обвиняван е за неин агент. Неговото име се свързва и с контрабандата на оръжие, закупено с японски пари и предназначено за вдигане на революция в Русия. Убит е от есерите през 1906 г. (Пушкарева 2005: 154-

[2] Вячеслав Плеве е министър на вътрешните работи от 1902 до 1904 г. Изключително консервативен, той се стреми с всякакви средства да спре надигащата се опозиция срещу самодържавието. Като директор на полицията си поставя нелеката задача да разгроми „Народна воля“ – организацията, отговорна за убийството на Александър II; потушаването на селските бунтове; с името му се свързват еврейските погроми в Кишинев и Киев и др.

[3] Земства – изборни органи на местното самоуправление от 1864 г., въвеждат се с реформите на император Александър II.

166; Гапон 1926). Г. Гапон е смятан за наследник на С. Зубатов[4], той е автор на петицията, с която работниците отиват при царя.

„Кървавата неделя“ предизвиква вълна от възмущение срещу действията на царя. Отзвукът от нея излиза извън границите на империята. Консервативната преса подкрепя решителните действия на самодържавието, като го съветва то да противопостави всичките си сили, ако не иска да загине. На другия полюс са подкрепящите демократичните сили в Русия. В много европейски столици има масови протести срещу убийството на руските работниците. Повечето от тях са организирани от социалдемократическите партии. Смята се, че протестите на френските работници са най-масови и се доближават до протестите им през 1871 г. Роза Люксембург е убедена, че работниците в тази революция няма да се водят нито от Гапон, нито от либералите, а от социалдемократите. Събитията, станали на 9 януари, стигат и до Латинска Америка (Пушкарева 2005: 196-198).

За няколко месеца стачки и бунтове обхващат цялата страна. В тях се включват все повече социални слоеве от населението: работници, селяни, войници. По-голяма част от буржоазията също подкрепя исканията за ограничаване властта на самодържавието. За съжаление растат и беззаконието, ненаказаните грабежи и убийства. Не липсват сблъсъци и на етническа основа, най-големият е между арменци и азери, в който загиват повече от 750 човека.

Едно от важните събития, станали в първите месеци на революцията, е създаването на изборни демократични работнически организации, които се заемат с внасянето на ред в стачните действия и политическото възпитание на работниците. Тези организации носят името „съвет“. Прието е за първи съвет да се смята този в Иваново-Вознесенск през май месец, но преди него е този в Алапаевск (Урал), създаден на 8 март (Тютюкин 2002: 134; Королева 2005: 239). Тези първи съвети функционират повече като профсъюзи, отколкото като нова форма на местната власт. В Иваново вече имаме орган на народовластие. В основата на съветите стоят представители на меншевиките, по-умерените представители на Руската социалдемократическа работническа партия (РСДРП). В тях те въплъщават идеята си за самоуправление на работниците, за въвличането им в партийната работа, за създаване на широка безпартийна класова организация. Техният водач Юлий Осипович Цедербаум (Мартов) пише на Павел Акселрод, че те са реално *„революционно самоуправление“*, дори надежда *за конструирането на партията в „легална“* (Мартов 1924: 145-146). През 1905 г. съветите не изиграват значима роля, но през 1917 г. те вече ще са най-важният орган на управление. Първоначално Ленин има негативно отношение към тези организации, притеснява се, че те ще се превърнат в конкурент на РСДРП и ще изместят ръководната ѝ роля сред пролетариата, но

[4] С името на Сергей Зубатов се свързва така наречения “полицейски социализъм”. Под контрола на правителството се създават легални работнически организации (зубатовки), които имат за цел да спират революционната пропаганда сред работниците, да ги отдалечат от политическата борба, а и да служат като техен отдушник.

по-късно мнението му ще се промени – съветите ще станат инструмента, чрез който болшевиките ще вземат властта.

Селяните също се включват активно в революцията, те създават свои организации, които издигат техните искания, най-вече политически. На 24 май е формиран Общоруският селски съюз, а на 31 юли – 1 август тайно се провежда I Общоруски селски конгрес. Селяните искат премахване на откупните плащания, повече земя, свикване на Учредително събрание. Към сътрудничество със селяните се стремят всички опозиционни партии (Королева 2005: 257).

Всичко това кара Николай II да пристъпи към свикването на Държавна дума на основата на заповед, подписана на 18 февруари. Проектозаконът е подготвен от министъра на вътрешните работи Александър Булигин. Той заменя княз Святополк-Мирски, подал оставка след „кървавата неделя“, и остава на този пост до 17 октомври 1905 г. На 6 август е подписан указ за учредяване на Държавна дума и избирателен закон. В манифеста се говори ясно за запазване на самодържавието и неговите основни закони. И нещо повече – думата ще е със законосъвещателни функции. Изборният закон е изработен така, че оставя огромна част от населението без право на глас: жените; всички под 25 години; работниците; военнослужещите; студентите; наложен е висок ценз; за селяните изборите са четиристепенни и т.н. Пределно ясно е на кои слоеве от населението ще разчита самодържавието, то все още вярва в монархическите илюзии сред селяните и сляпата им вяра в царя. От близо 140 милионното население на империята, само 4 милиона получават правото да гласуват (около 3%), това остро противоречи на идеята за народно представителство.

Булигинската дума не удовлетворява никого. Тя не само че не успокоява страстите, но засилва още повече желанието за коренни промени в редиците на опозицията. По-голяма част от либералите са за бойкот, есерите и болшевиките също, много от селяните също не искат да участват. Меншевиките, верни на вижданията си за излизане от нелегалност и използването на всички предоставени от правителството възможности за легална политическа дейност, решават да използват изборите за свои цели. Истината е, че тази дума щеше да е на мястото си, ако беше свикана по време на реформите на Александър II, но тя, както и всичко в политиката на Николай II, е необратимо закъсняла. Булигинската дума сама показва своята несъстоятелност и не се реализира, Русия е обхваната от масови стачки.

Пикът на революцията е през месец октомври, 66 губернии са парализирани от всеобща стачка, като в нея се вливат почти всички социални групи от руското общество, общият брой на участниците е близо 2 млн. души (Пушкарева 2005: 302-303). Икономическите искания се преплитат с политическите. Разбира се, не всички слоеве от населението имат еднакви виждания относно изхода на революцията, не всички преследват еднакви интереси, но всички искат промяна. Според Н. Пушкарева тази масовост, тази обща воля и настроение се дължат на една характеристика в руската менталност – „*общинната съборност*“, която стимулира и революционната солидарност през 1905 г. (Пушкарева 2005: 303).

По време на тази революция все повече нараства ролята на работниците. Те започват ясно да се разграничават и да се възприемат като отделно съсловие със свои нужди и желания. Това се дължи и на засилващата се агитация сред тях от страна на РСДРП. На 13 октомври се създава Петербургският съвет на работническите депутати като орган на революционната власт на работниците. По-късно Съветът в Москва ще се превърне и в център на въоръжено въстание. Проблемът, дали да се въоръжи народът, става особено остър сред социалдемократите. И двете фракции не изключват създаването на „бойни групи“, но според меншевиките те трябва да служат за самоотбрана от произвола на полицията и „черните сотни“[5]. Ленин има друг план – на основата на тези групи да се създаде „революционна армия“ и народът да се подготви за въоръжено въстание.

На 17 октомври 1905 г. идва най-голямата победа на революцията. Обнародван е манифест „За усъвършенстване на държавния ред“, който дава граждански свободи и обещание за свикване на Дума, която този път да не е законосъвещателна, а законодателна. Вече може да се говори за революция, Русия променя държавния си строй – от абсолютна монархия тя се трансформира в парламентарна (друг е въпросът дали тя е работеща). 17 октомври бележи още една граница – слага се край на буржоазнодемократичната революция и тя навлиза в друг етап от своето развитие. Въпреки че не всички либерали са доволни от неясностите в манифеста, те предпочитат революцията да приключи и да даде път на реформите. Но не така мислят социалдемократите и есерите.

Либералите се възползват от дадените свободи и създават свои партии. Първа се изгражда Конституционно-демократическата партия (кадети) с лидер Павел Милюков. Тя защитава интересите на градската буржоазия, на либерално настроената интелигенция. Кадетите са по-радикални, по-леви в своите виждания и по-големи критици на самодържавието отколкото другата либерална партия – тази на октябристите. Съюз 17 октомври се създава през ноември месец, в нея влиза едрата буржоазия, тя е по-умерена в своите възгледи и е склонна към съвместни действия със самодържавието за реализацията на дадените с манифеста от 17 октомври свободи.

Социалдемократите и есерите като истински радикални партии, разбира се нелегално, вече са създали своите организации. Първите още през 1898 г.[6], а вторите през 1902 г. Затова те не губят време, а се хвърлят в продължаващата

[5] „Черни сотни“ – най-реакционните и консервативни сили в империята, които искат запазване на статуквото. Тези организации са доста активни по време на революцията от 1905 г., името им се свързва с репресии и еврейски погроми. Октомврийските погроми взимат повече от 4 хил. жертви и близо 10 хил. ранени, хора от всички националности в империята.

[6] Първият конгрес на РСДРП е проведен през 1898 г. в Минск, но тогава не са приети програма и устав на партията. Тя се сдобива с такива през 1903 г. в Лондон на нейния Втори конгрес. Тогава делегатите се разделят на меншевики, водени от Мартов, и болшевики начело с Ленин.

за тях революционна борба. Социалдемократите пропагандират идеите си много активно сред работниците и войниците. Едни от най-масовите въстания са на матросите от Кронщад и Севастопол. В края на 1905 г. събитията се преместват в Москва, когато стачката прераства във въоръжено въстание. Нещо, за което Ленин мечтае и развива като теза в работата си „Двете тактики на социалдемокрацията в демократическата революция“, писана през 1905 г. В нея лидерът на болшевиките сравнява решенията от Третия конгрес на РСДРП[7], където присъстват само болшевики, и Женевската конференция на меншевиките. Ленин и неговата партия от „нов тип“ е готова за въстание, за вземане на властта – неща, за които меншевиките са упреквани, че избягват. Болшевикът не разбира как може да предпочиташ легалната дейност пред въстанието, как може да допускаш въстание, без да искаш да вземеш властта (Ленин 1905)? Начертани са стратегическият план и тактическата линия на болшевиките за превръщането на буржоазната революция в социалистическа, за водещата роля на пролетариата в нея и съюза му със селяните и т.н.

Манифестът от 17 октомври отваря една от многото кървави страници на Русия в този период. Населението са разделя на десни, които подкрепят царския режим, и леви, които са за неговото сваляне. Не са малко авторите, които виждат в последващите събития гражданска война. Сергей Вите[8], действителният автор на манифеста, е поставен в много деликатно положение между царя и либералите. Отказът на либералите да влязат в управлението тласка Вите все повече към репресии спрямо демократическите сили в страната (Тютюкин 2005: 356). Погрешно е твърдението, че либералите с нежеланието си да участват в управлението на страната са я тласнали към революция. Тези, които пропускат шанса Русия да тръгне по пътя на реформите, са членовете на царското правителство начело с императора. Управлението на страната не отговаря на времето си, самодържавието по своята природа и същност отново избира репресиите пред реформите.

Новосъздадените консервативни партии се хвърлят в истинска война с революционерите. Водеща е Съюзът на руския народ, покровителствена от

[7] Третият конгрес на РСДРП е проведен в Лондон 12 – 17 април 1905 г. Меншевиките не желаят да участват в него и провеждат паралелно Първа общоруска конференция на партийните работници в Женева – края на април началото на май 1905 г. Резолюциите от двата форума показват огромните различия вътре в РСДРП. Разцеплението между фракциите продължава и по време на Четвъртия конгрес през април 1906 г. На него фракциите дори не могат да се разберат кой по ред е този конгрес, за болшевиките е четвърти, за меншевиките – трети. Наречен е Обединителен, но за всички е ясно, че това обединение е илюзорно.

[8] Сергей Вите е министър на финансите от 1892 до 1903 г., от 1903 г. е председател на Комитета на министрите, а от 1905 г. и на Съвета на министрите до 1906 г. Често е наричан „баща на руската индустриализация“. През 1905 г. подписва Портсмутския договор, сложил край на войната с Япония. Извършва финансова (1897 г.) реформа, като въвежда златния стандарт за рублата.

самия Николай II. Английският историк Орландо Фиджис описва партията така: „*антилиберална, антисоциалистическа и преди всичко антисемитска*“, това му дава основания да я определи като „*една ранна руска версия на фашистко движение*“ (Фиджис 2010: 238). Последвалите погроми на политически, социален, религиозен принцип и хилядите жертви от страна на населението ни карат да се съгласим с тази оценка. И двете страни не отстъпват и продължават насилието. В резултат ситуацията се изражда в хронична гражданска война (Вебер 2007: 60).

В този момент дори фракцията на меншевиките залита наляво и се радикализира, включва се във въоръженото въстание, наблюдава се процес за сближаване с болшевиките. Царското правителство бърза да ограничи свободите, дадени на 17 октомври, това е коронен номер на самодържавието, който действа безотказно. Цензурата е засилена, отново се арестуват и депортират хора. На 29 ноември е предоставено правото на местните власти да се борят активно със стачките в железниците и пощите. Следва царски указ от 2 декември, който налага временни правила за наказанията за участие в стачки. Сигнал за нова борба е арестът на лидерите на Петербургския съвет[9], който е извършен на 3 декември.

Центърът на действията се измества в Москва. Там са силни не само ляворадикалните партии, но и либералните. В града липсва съсредоточаването на силна и многобройна армия, както в столицата. Максим Горки подкрепя стачниците с храна, пари и подслон. Въпреки това въстанието бързо е потушено, като първи от него излизат меншевиките (решението е взето на 15 декември) и се връщат на старите си позиции. Причините за разгрома на декемврийското въстание са много, една от основните е, че ако през октомври имаме общонационална стачка, то в Москва нещата са коренно различни и в много по-малки мащаби. Ясно се вижда, че пролетариатът не е готов за въстание и най-вече не са готови неговите водачи. За меншевиките въстанието е грешка, показва огромното разминаване в желанията и възможностите на РСДРП (Мартов 2000: 162). Оценката на либералите също е отрицателна, но както П. Струве, така и П. Милюков критикуват много повече безсмислените жестокости на царското правителство, отколкото действията на стачниците. От московските събития във възторг е Ленин, за него това е крачка напред към победата, подготовка за нещо много по-масово. Болшевикът вижда и недостатъците на въстанието или както той ги нарича „уроците“: много от работниците остават настрани и не взимат участие; не успява да се осъществи съюз между армия, работници и селяни, а Ленин е убеден, че без армията не може да има „сериозна борба“; слабост в тактиката и организацията и т.н. (Ленин 1906).

[9] Арестувани са 267 депутати от Петербургския Съвет. Съдебният процес срещу тях продължава повече от месец, те са защитавани от едни от най-добрите адвокати в столицата. Провежда се на 19 септември 1906 г., когато революцията е в спада си. Привлечени са повече от 200 свидетели. Повечето революционери са осъдени на отнемане на гражданските права и безсрочно заточение в Сибир. Между тях е и Троцки, който през 1907 г. бяга извън Русия.

Важен резултат от въстанието в Москва е, че всяка една партия прави решителна крачка напред в своята идентификация, определя политическото си поведение, по-добре разграничава своите съюзници и врагове (Тютюкин 2005: 388). Пропусната е изключителната възможност за съюз между самодържавието и либералите, за което изцяло е виновно първото. Влизането на либералите в правителството в момент на пик на революцията и неясни обещания от страна на самодържавието ще е пагубно за тях. Отворена е и още една пропаст между либералите и революционните сили, едните искат реформи, другите – революция. П. Милюков констатира, че московското въстание прокарва „*непроходима граница*“ между двете съсловия (Милюков 1991: 294).

Краят на московското въстание е край на подем на революцията, тя навлиза в нов етап от своето развитие, напълно дирижиран от монархията. По думите на Макс Вебер Манифестът от 17 октомври 1905 г. не е нищо друго, освен преход към “*псевдоконституционализъм*”. “*Официално се дарява свобода, а после, когато хората искат да се възползват от нея, се оказва, че тази свобода е илюзия*” (Вебер 2007: 62).

По думите на един от основателите на Съюз 17 октомври П. Корф „*свикването на Държавната дума – това ще е края на революцията*“. И става точно така. Отново е на ход правилото на самодържавието – с укази да се отнемат свободите, дадени на 17 октомври. Въпреки че са много по-смекчени, изборните правила, приети на 11 декември 1905 г., отново са в ущърб на работниците и селяните. Избирателната процедура е изключително сложна, но като се имат предвид и ниската политическа култура и липсата на опит (това са първите в руската история избори), изходът от изборите става непредвидим. На практика, вместо да гарантират победата на силите, които поддържат самодържавието, изборите дават предимство на опозицията. Селяните вече не поддържат сляпо царския режим, това е една от големите победи/промени на революцията. Както казва П. Милюков, „*Вите изпусна шанса да използва изборите за всенароден плебисцит в полза на самодържавието*“ [Милюков 1991: 352] (като визира безусловната поддръжка на французите към император Наполеон III). Режимът се подсигурява и с още един ограничаващ думата закон, приет на 24 април 1906 г. Още преди това се тръгва към реформирането на Държавния съвет. На 20 февруари 1906 г. той получава равни права с Думата, в това число и законодателна инициатива. Разбира се, с тази уговорка, че Държавният съвет е верен на императора, а Думата – не.

Свободата за създаване на легални политически партии и сдружения се дава с „Временни правила“, приети от правителството на 4 април. В началото на януари има разработен проект за Основни закони, той се разглежда в дните между 7 и 12 април, като основен въпрос е този да се даде определение за имперската власт (Христофоров 2005: 406-407). Утвърдените на 23 април Основни закони са съставени от пет глави: за върховенството на самодържавната власт; за правата и задълженията на руските граждани; за Държавния съвет и Държавната дума;

за Съвета на министрите и управляващите отделните части. Още в глава първа е казано, че върховната власт принадлежи на императора… както повелява Бог (Христофоров 2005: 409).

Законите са приети на 24 април и ограничават правата на Думата както в законодателните, така и във финансовите функции. Министрите са отговорни само пред царя, Думата няма право да се трансформира в Учредително събрание и др. Новият режим по интересен начин съчетава абсолютната с парламентарната монархия, с превес на първата – парламентарен абсолютизъм. Има автори, които виждат в Основните закони конституция, много консервативна, но все пак конституция. Има и такива, които смятат, че абсолютната монархия умело се „прикрива" зад тях. Действително Николай II запазва за себе си не само изпълнителната власт, но и огромна част от законодателната, което обезсмисля работата на думата. Да кажем, че от 1906 до 1917 г. Русия е конституционна монархия, няма да е коректно към страните от Западна Европа, имащи подобен политически строй (Христофоров 2005:411). Ще оставя настрани опитите на А. Медушевски да приравни режима от 1906 г. с болшевишката тоталитарна държава (вж. Медушевски 1994: 45; Медушевски 1998: 198-201), макар и да има прилики между тях.

Огромната победа на кадетите в Първата дума показва, че въпреки ограниченията, наложени от царското правителство, Манифестът от 17 октомври 1905 г. и Основните закони от 24 април 1906 г. дават шанс за легална и ползотворна дейност на опозицията. Неднократни са опитите на царските министри и С. Вите, и П. Столипин да склонят кадетите към общи действия, но те остават безрезултатни. Много съвременници на епохата смятат, че с радикализма си и отказа от съвместни действия с правителството кадетите пропиляват всички шансове за формирането на преходно правителство (Галин 2004: 40). За Сергей Булгаков, автор от сборника „Вехи", на *кадетите им липсват държавнически разум и воля и достойнство пред революцията… кадетите си остават революционери в същата степен, както и болшевиките* (Булгаков 1991: 300-302). Кадетите са либерална партия, но не западна, те си имат своите руски специфики. П. Милюков не вярва на царското правителство – и с право. За пропуснатия шанс много повече вина носи самодържавието, което между другото продължава политиката си на терор. Разпускането на Думата само 72 дни след нейното начало (тя функционира от 27 април до 9 юни 1906 г.) показва ясно тази тенденция. Ябълката на раздора става аграрният въпрос. *Предложени са два проекта: на кадетите и на трудовиките*. С проекта си *кадетите* показват, че не са либерална партия от класически тип. В него се говори за отчуждение на помешчическите земи, за тяхното раздробяване, неща далеч от представите за частна собственост. В страна, където е трудно да се говори за частна собственост, а народът е обхванат от колективен дух, налаган му от векове, е трудно да си либерал. За да са близо до народа (който между другото либералите не харесват), те са по-скоро нещо средно между либерална

и лява партия. Но и това не им помага, те си остават неразбрани от същия този народ, заради който правят всичко това.

Проектът на *трудовиките* е по-радикален. Те са за пълно отчуждаване на помешчическите земи и то без никакви компенсации. Участието на меншевиките в Думата показва работещата позиция, която те заемат относно участието в изборите. По-късно Ленин ще признае, че бойкотът е бил грешка.

Самодържавието не издържа на постоянната критика, идваща от Думата. Вместо да предприеме реформи и политика на подобряване на живот в империята, то отново тръгва по вече изпробвания път – на репресии. Щом Думата не е в полза на режима, значи трябва да бъде премахната. Въпреки шума около изборите в работата на Думата и нейното разпускане проличава, че тя няма необходимия авторитет сред народа, няма това значение, каквото имат западноевропейските парламенти, и това е напълно обяснимо. Отношението към Думата ясно личи, когато Николай II слага нейния край. Липсват очакваните протести, социалният взрив, работническите стачки. Отношението към нея се дължи на факта, че тя не успява да прокара нито един закон, очакван с нетърпение от народа (Христофоров 2005: 459).

Думата е разпусната в неделя, още един напълно умишлен ход на правителството, който не допуска бърза и адекватна реакция от страна на депутатите. От понеделник техните действия стават нелегални, влизат в противоречие със закона – обстоятелство, което поставя кадетите в доста деликатна ситуация. Те не могат да се обявят за Учредително събрание или Временно правителство както левите или да апелират за въстание, не могат и да си отидат мирно по домовете както умерените (Тютюкин 1991: 60-61).

Кадетите взимат решението да се съберат във Виборг (Финландия) и да изготвят манифест. Към тях се присъединяват трудовиките (партия, близка до есерите, която е втора по численост в Първата дума), те също не са единни, но повечето не подкрепят идеята на есерите за вдигане на незабавно въстание. Разединени са и социалдемократите, меншевиките този път са за въстание, влизат в ролята на болшевики, но това се дължи на огромното им желание да защитят Думата, това според тях е въстание в името на парламентаризма. Болшевиките, не придавайки подобно значение на Думата, застават на изчакваща позиция. Тяхната логика е, че въстание, поддържано само от работниците, няма да успее, необходимо е и участието на селяните, които преди септември няма да се включат (Тютюкин 1991: 94-121).

Под манифеста от 9 юли стоят подписите на кадетите, меншевиките и трудовиките, той призовава към гражданско неподчинение [Пак там: 89]. Левите партии пишат апел и към армията и флота, а по-късно и към селяните с призив към въстание (Христофоров 2005: 459). Но всички документи, написани във Финландия, остават без особен резонанс сред народа, което показва безизходицата на политическите сили, а и тяхната слабост. Самодържавието за пореден път печели битката с опозицията.

Още един удар върху кадетите е обвинението, отправено към тях в действия, призоваващи населението към неспазване на закона. 155 депутати, участвали в подписване на *Виборгския апел*, са арестувани (Тютюкин 1991: 89). Участниците в това деяние, подведени под отговорност, не могат да участват в изборите за Втора дума (нещо, с което кадетите са много добре запознати, повечето от тях са адвокати, оттук и въпросът – защо въобще отиват във Виборг), което предначертава и ролята на кадетите в следващото народно събрание. Виборгският манифест е грешка на кадетите, с него те късат връзките си както със самодържавието, така и с народа.

Въпреки многобройните стачки и надигания срещу самодържавието, революцията постепенно върви към своя край. През юли 1906 г. има поредица от въстания сред армията, матросите, работниците, селяните. Народното движение не стихва и по време на Втората дума, но то вече няма този заряд както през декември 1905 г.

След края на Първата дума изгрява звездата на Пьотр Столипин, който става министър-председател на Русия до убийството му през 1911 г. Като всяка една силна личност Столипин едновременно е и силно критикуван, и възхваляван. Но неговата грешка идва от твърдото му решение по едно и също време да проведе реформи, да потуши всякакви надигания на народа и да запази самодържавието, неща, които, ако преди са спасявали империята многократно, то след 1905 г. вече са несъвместими, тоест неработещи. Въпреки това Столипин реформира монархията с аграрната си реформа (1906 г.). Тя дава повече права на селяните и премахва селската община. С нейното премахване се слага край на тази вековна институция, която държи селяните в пълно подчинение на държавата и не им позволява да притежават частна собственост. Въпреки че е символ на самодържавието, по време на революцията общината работи срещу него, като се превръща в център на селската революция. Тоест за нейното премахване министърът е воден не само от икономически съображения. С репресиите си Столипин отблъсква от себе си либералите, докато с реформите си си печели славата на „консервативен либерал“. Още едно интересно/странно определение за либерализъм, което показва, че тази идеология е усвоена повърхностно и тя остава неразбрана в Русия.

Втората дума се открива на 20 февруари 1907 г. Репресиите продължават с пълна сила, за свобода на словото е немислимо да се говори, още повече се ограничава бройката на гласувалите работници и селяни. И парадоксът – Втората дума е още по-лява от Първата. В нея трудовиките са 104, есерите – 37 (всъщност те са повече – 62, но по тактически съображения се вливат или сред трудовиките, или са безпартийни (Леонов 1997: 636), социалдемократите са 66, като повечето от тях са меншевики. Резултатите са удар за П. Столипин, той е наясно, че с такава Дума няма как да работи. Под въпрос са както неговите реформи, така и опитите за ограничаване на репресиите, а и самото съществуване на думската монархия (Христофоров 2005: 459).

На 1 юни 1907 г. министър-председателят иска незабавното изгонване от Думата на 55 членове от социалдемократическата партия, като 16 от тях да бъдат съдени за заговор и подготвяне на въоръжен метеж. Николай II не дочаква отговора на Думата, на 3 юни той подписва манифест за нейното разпускане. Тази дата фиксира няколко събития в руската история. Първо, слага край на Първата руска революция. Този път липсва реакция от страна на всички партии – нито есерите, нито РСДРП предприемат действия за защита на Думата, за призив към въстание. Дори нещо повече министърът на финансите Владимир Коковцев вижда едно облекчение сред всички слоеве на обществото, според него се слага край на това нервно напрежение, в което живее страната от февруари миналата година, и сега всеки може спокойно да продължи с делата си (Коковцев 1933). Второ, поставя се началото на така наречената Третоюнска политическа система, характеризираща се със съюз между империята и едрата буржоазия, която е представена в Третата дума, наречена „дума на помешчиците“. Трети юни е и поредната *„революция отгоре“*. Въпреки че Николай II обвинява Думата в държавен преврат, то такъв извършва самият той, потъпквайки всички закони. Ако на 17 октомври 1905 г. той променя Русия от абсолютна монархия на парламентарна, на 3 юни 1907 г. последният Романов отново връща държавата към абсолютен монархически режим.

Въпреки това революцията е факт, Русия се променя, хората се променят, институциите се променят. В страната за първи път има избори, партии, парламент, макар и със своите руски специфики. Селяните се отърсват от вековната си заблуда за царя като техен закрилник, *бащица*. Работниците се консолидират като съсловие, което ще се бори за правата си. Партиите се обособяват, намират мястото си в политическия спектър, намират социалната си база и партньори. За много от участниците в революцията, а и за подкрепящите левите партии тя няма успех. Демократичните сили са сломени, интелигенцията – разочарована. Но по-големият удар пада върху самодържавието, Николай II се проваля, за него 17 октомври не е либерален акт, а провал, край на мощта на империята. Самодържавието не извлича необходимите уроци от революцията, но все пак след 1907 г. то запазва шанс за промяна, двата взаимосвързани процеса в Русия – реформаторският и революционният, все още работят и се балансират. За разлика от 1917 г., когато на реформите ще бъде сложен край.

Февруарската революция от 1917 г. е различна от Първата революция. При нея нещата се случват много по-бързо, развръзката идва буквално за няколко дни. Резултатът е много по-впечатляващ – пада самодържавието. Тоест тук няма спор имало ли е революция, или не. Разбира се, причините са назад във времето, крахът на самодържавието се е подготвял с години, може и с векове. Февруарската революция не е изненада, тя не идва от нищото. Колкото и да е кратка и с ясен край, революцията е едно от най-противоречивите и парадоксални явления в руската история. И до днес липсва единомислие за нея. Едно от първите противоречия е въпросът, дали тя е продължение на революцията от 1905 г.,

или нещо напълно изолирано от нея? Ако Първата революция беше успешна, ако се беше наложил работещ парламентарен режим в страната, дали щеше да има Февруари 1917 г., а Октомври 1917 г.? И още нерешени въпроси: Октомври продължение ли е на Февруари, или не? Едно е сигурно – на всички тези въпроси не може да се отговори едностранно, а може би и не трябва. Ако само на един от тези проблеми се даде конкретен отговор, това означава край на неговото анализиране и осмисляне.

Стабилизацията на режима след 3 юни 1907 г. не трае дълго. Но трябва да се признае, че реформите на П. Столипин дават резултат, годините от 1908 до 1914 г. могат да се нарекат „златен век" на руския капитализъм (Верт 2000: 67). До избухването на войната Русия навлиза и в период на културен възход. Музиканти, поети, художници за пореден път доказват, че културно Русия е Европа. Тогава е нарисуван и „Черният квадрат" на К. Малевич, все по-популярни стават и передвижниците[10] със своя водач Иля Репин. Колкото и парадоксално да звучи, тази модернизация е една от причините за избухването на революцията. Тя е породена не само от изостаналостта в социалните отношения, проявяващи се в съхранение на елементи от полукрепостния строй и съсловната организация на обществото, но и от „модернизацията" в икономиката, политиката, културата. От нея следва остра поляризация между селото и града, между „низините" и „върховете" и т.н. (Хеймсън 1994: 22-23). Но войната прекъсва всичко.

Както през 1905 г., така и сега водещ е гладът. Този път преплитащ се със студ и война, взривоопасна комбинация, която води до революция. Студът парализира и транспорта, което още повече нарушава доставките на хляб за столицата. Продоволствената криза се дължи не толкова на липсата на храна, колкото на слабата организация и неумелите действия на правителството. Възниква и друг важен въпрос: войната ли е виновна за свалянето на самодържавието? Ще бъде несериозно да отговорим еднозначно с „да". Тя се превръща в една от много важните причини за революцията, но наред с много други. Царското правителство не успява да накара руснаците да приемат Първата световна война като национална/отечествена. Този порив се вижда само в първите месеци от нейното започване. Много бързо войната започва да работи за нуждите на революцията, не на империята. Макар че винаги в исторически изследвания вървят като второстепенни, тук е важно да кажем, че в началото на века, и особено по време на войната, бързо се променят и моралът, и менталното състояние на руснаците. Не са малко анализаторите, които смятат, че именно „*психоменталното състояние на социума във военно време е важна духовна предпоставка за бъдещите руски драми*".

[10] Передвижници – скитници, странстващи художници реалисти. Това са група от 14 студенти от Имперската академия на изкуствата, които през 1863 г. я напускат. Те смятат своите преподаватели за консервативни, а методите на работа – за изостанали и ограничаващи тяхното развитие. До 1923 г. организират множество изложби в цяла Русия. Един от най-ярките им представители е Иля Репин.

Кризата на властта в края на февруари 1917 г. е пълна, като придобива системен характер. През месец януари на 1917 г. има само 11 дни без стачки. Николай II е на път да загуби не само достойнството си, както през 1905 г., когато ограничава самодържавието, но и царството си. В Русия се въвежда купонна система. На 20 февруари Путиловските заводи обявяват локаут, а стачките там са започнали преди два дни. Още един от нерешените въпроси е дали Февруарската революция е спонтанна, или умело дирижирана? В историографията се е наложило мнението, че нито една партия не успява да предвиди революцията, камо ли да я оглави. Дори Ленин, който живее за революцията, за да вземе властта, казва малко преди нейното начало: „*Ние, старото поколение, няма да видим бъдещата революция*“ (Ленин 1973: 328).

На 23 февруари (8 март) е организирана манифестация на работничките. Тя се разраства светкавично и събира хиляди на улицата. Самодържавието реагира така, както е свикнало – изпраща конната полиция. Николай II пуска телеграма до ген. Хабалов за незабавно прекратяване на безредиците. В този момент армията отказва да стреля по народа (казаците също са пасивни и не влизат в сблъсъци с работниците), тя минава на страната на стачкуващите – преломен момент в революцията. Въпреки това на 26 февруари са убити близо 200 човека, взема се решение за разпускане на Думата. Нейният председател Михаил Родзянко предупреждава, че напрежението ще ескалира и трябва да бъдат предприети незабавни мерки, като съветва царя да назначи ново „правителство на доверието“. Последният Романов отказва и за пореден път пропуска да спаси самодържавието, с действията си той сякаш работи за революцията. Последният му опит да накара хората да се приберат по домовете си отново е погрешен, изпратената войска е задържана от въстаналите железничари. На 27 февруари стачниците и армията вече са едно цяло. Войниците нямат план, те просто отказват да стрелят по народа и да се подчиняват на офицерите си. В същия ден е превзет Арсеналът, а оръжието се раздава безразборно. Освободени са затворници, като много от тях са престъпници, които се отдават на грабежи и насилие. За О. Фиджис Февруари е много по-кървав, отколкото Октомври, нещо като селски бунт „*безсмислен и жесток*“, както пише Пушкин. Но историкът си дава сметка, че: „*всички социални революции по своето естество са склонни към проливане на кръв...*“. Хората спонтанно отвръщат на кървавите репресии, искат да унищожат всички форми на привилегии, а заедно с това и символите на старата държавна власт (Фиджис 2010: 360-362). Не са малко историците, които виждат в действията на народа през тези дни на февруари „*хулигански действия*“. Но важното е, че те не губят своите политически искания дори когато към тях се присъединяват и войниците. Показателен за това е изборът на последната сграда, към която се отправят. Това е политическият център на страната – Таврическият дворец, там, където заседава Думата.

Въпреки „стихийността“ на революцията, ако някой действа организирано през тези няколко динамични дни, това безспорно са работниците от столицата.

Само през 1917 г. тяхната численост, в сравнение с 1913 г., е нараснала с 1,5 пъти и достига 400 хиляди, това са 12% от работниците в цялата страна. Всичко показва, че работниците са си научили много по-добре урока от 1905 г., отколкото политическите партии.

На 27 февруари лидерите на думските фракции се събират на частно съвещание и избират Временен комитет към Държавната дума с ръководител М. Родзянко. На следващия ден Николай II се опитва да стигне до Царско село, но не успява и е принуден да се насочи към Псков. На 2 март става ясно, че царят няма подкрепата на армията и е посъветван да се откаже от престола. Първоначално той се отказва в полза на своя син Алексей при регентството на княз Михаил Александрович. Впоследствие документът е изменен и неговият краен вариант е едновременната абдикация на Николай II и сина му Алексей в полза на княз Михаил. Абдикацията е връчена на двама представители на Временния комитет – А. Гучков и В. Шулгин. Съдбата на самодържавието остава в ръцете на Михаил.

Трудно е да си представим какви мисли са се въртели в главата на Николай II, дали се е надявал, че силите, поддържащи самодържавието, ще застанат зад брат му и ще спрат разпада му, дали знаейки, че той няма право да подпише от свое име абдикацията на сина си, ще направи документа несъстоятелен. Между другото отричането от престола на Николай II и по-малкия му брат Михаел от юридическа гледна точка е потъпкване на Основните държавни закони от 23 април 1906 г., но за по-нататъшното развитие на събитията това няма никакво значение. След кратка среща на 3 март между Михаил и представители на Временното правителство, князът взима решение да се откаже от върховната си власт. Не липсват и такива, които го съветват да запази короната си, като П. Милюков и А. Гучков, но повечето начело с Александър Керенски, надделяват. Трудовикът предупреждава княз Михаил, че ако запази короната, няма да може да гарантира неговата безопасност (Галин 2004: 98). Романови падат, сложен е край на самодържавието, както и на надеждите за конституционна монархия.

Февруарската революция ражда два центъра на власт. По-интересният от тях е Петроградският съвет. Той се създава на 27 февруари в една от залите на Таврическия дворец по подобие на съветите от 1905 г. В Петроградския съвет на работническите депутати влизат представители на фракцията на меншевиките в Думата Николай Чхеидзе и Матвей Скобелев, освободените от затвора представители на Работническата група към Централния военно-промишлен комитет[11] Борис Богданов, Кузма Гвоздев, есерът Александър Керенски и други

[11] Работническата група (РГ) се формира през 1916 г. към Военно-промишления комитет, орган, създаден от руските предприемачи през 1915 г. с цел подпомагане на армията по време на Първата световна война. Негов ръководител е октябристът Александър Гучков. Задача на Работническата група е да се грижи за по-добрите условия на труд и живот на работниците, а и да служи като техен отдушник. Болшевиките отказват да участват в нея. Начело на групата застава меншевикът Кузма Гвоздев, а неин секретар е Борис Богданов. РГ бързо излиза от първоначалните си рамки и се превръща в политическа

членове на социалистически партии. Там е и Хрустальов-Носар, председателят на Петроградския съвет от 1905 г.

Като се вземе предвид тяхната минимална роля в изминалите дни, тези представители на политическите партии идват да оберат плодовете от революцията, когато тя е приключила. Решено е същата вечер да се проведе първото заседание на Съвета, а работниците да изберат свои представители. В зала 12 на Таврическия дворец се събират повече от 250 човека, като повечето от тях не са работници, а социалисти и войници. Съветът от работнически е преименуван в Съвет на работническите и войнишкиите депутати. Това става в град, където работниците са в пъти повече от войниците. Тези, които са извършили революцията, губят нейното управление – нещо, характерно и за много други революции. Избран е Изпълнителен комитет, Н. Чхеидзе е председател, а негови помощници са М. Скобелев и А. Керенски (Вж. Суханов 1991; Галили 1993). Де факто властта е в ръцете на меншевиките, подпомагани от есерите и болшевиките, които са най-слабо представени. Меншевиките, които ръководят Съвета, не са изявени лидери на тази фракция, те са нейни водачи в Думата и хората, идващи от РГ на Военно-промишления комитет. Тоест хора, свикнали да работят в легални организации, и по-важно, свикнали да работят с либералите. В Петроградския съвет няма радикали, това ще проличи веднага в неговата работа. И Н. Чхеидзе, и М. Скобелев, и всички останали са типични представители на меншевизма – нерешителни, склонни към компромис, повече мислещи, отколкото работещи, необичащи да поемат отговорност. И нещо друго – никой от меншевиките в Съвета не желае продължаване на революцията. Ако до този момент те са се възхищавали на работниците и войниците, оттук нататък искат да ги приберат по домовете и казармите им.

Тези, които поемат инициативата, се организират във втората власт, която ражда революцията – Временният комитет към Думата. Първата власт е нелегитимна, но има поддръжката на улицата, докато втората е официална, като наследник на Четвъртата дума, но няма власт над народа.

При така създалата се ситуация и едните, и другите разбират, че не могат да съществуват разделени, затова са предприети стъпки към съюз. Съветът следва и политиката на меншевиките, възприета от марксизма, че преди извършване на социалистическа революция социалистите нямат място в управлението. Комисия, водена от Н. Чхеидзе, влиза в преговори с Временния комитет за съставяне на правителство. Неговите членове са известни още на 2 март. Министър-председател и министър на вътрешните работи става княз Георги Лвов, П. Милюков – министър на външните работи, А. Гучков – военен министър,

---

организация на работниците, а и в посредник между тях и Държавната дума. В началото на 1917 г. тя започва призиви за стачки и сваляне на царското правителство. На 27 януари почти цялата РГ е арестувана и вкарана в затвора „Кръстовете“. Дъщерята на Б. Богданов вижда пряка връзка между тези действия на РГ и започването на Февруарската революция (вж: Богданова Н. Мой отец – меньшевик. Санкт-Петербург, 1994, 27-31).

А. Коновалов – на търговията и т.н. В правителството влиза и А. Керенски като министър на правосъдието, което е в противоречие с политиката на Съвета, Н. Чхеидзе категорично отказва предложения му пост на министър на труда. Но А. Керенски е различен, той прилича повече на буржоа, отколкото на социалист, всъщност може умело да влезе в ролята и на либерал, и на радикал. Властта го привлича, за разлика от меншевиките, управляващи Съвета. Първоначално новият министър на правосъдието е член на Трудовата партия, след това на есерите. А. Керенски е най-познатото име от правителството сред народа и той се възползва максимално от това. Неговата трагедия е, че с политиката си става една от причините за идването на болшевиките на власт (Вж. Керенски 2006).

В Русия следва период на „*двувластие*“, но за много съвременници то преминава в „*многовластие*“ или „*безвластие*“. Това идва от политиката на кадетите и меншевиките. Въпреки строгото си придържане към максимата „няма социалистическа революция, няма участие във властта“, меншевиките влизат в коалиционно правителство. Това става на 6 май 1917 г. Към тази нова за тях ситуация ги повежда грузинецът Ираклий Церетели. Меншевиките не само че странят от властта още от 1903 г., което ги отличава от болшевиките, но те дори нямат „*воля за власт*“ и „*това произтича от тяхната меншевишка психология*“ (Денике 1988: 35). И. Церетели умело променя тези възгледи на фракцията, създавайки в нея ново течение на „*революционните отбранители*“ (Атанасова 2013: 219-238). Вземането на властта от умерените сили в Русия поражда много въпроси. Много историци твърдят, че идването на болшевиките на власт е нещо нормално, закономерно, произтичащо от цялата история на страната. Но тези няколко месеца показват друго – че либералите и меншевиките са имали своя шанс, и нещо повече – те са били поддържани от масите. Това поражда въпроса, дали само политиката на Временното правителство е причина за възхода на болшевиките, или добирането им до властта е било въпрос на време? Така или иначе правителството до Октомври допуска поредица от грешки, които отварят вратите на Ленин пред неговата мечта. Но трябва да отбележим, че който и да беше взел властта след Февруари 1917 г., трудно щеше да извърши реформи, спирани с векове, само за 8 месеца, и то в условията на война. Времето изиграва лоша шега на демокрацията, води и до обезверяването на хората, които искат реформи сега и веднага. Но правителството чака, според него набелязаните промени не могат да се осъществят в условията на продължаващата война, членовете му искат да останат лоялни към своите съюзници и да не изкарват Русия от конфликта. Не въвеждат 8-часов работен ден, не променят администрацията, не извършват аграрна реформа, не свикват Учредително събрание и т.н. Неща, които с лека ръка започват да се обещават от болшевиките.

Има няколко събития между февруари и октомври, които доближават Ленин до властта. Първото е Заповед № 1, написана още на 1 март 1917 г. и публикувана на следващия ден. Тази заповед изравнява политическите и гражданските права на войниците, когато са извън военната си служба, с

останалите хора в империята; военните части на столичния гарнизон са подчинени на Съвета; заповедите на Военната комисия от Думата ще се изпълняват, ако не противоречат на Съвета; не се дава оръжие на офицерите; създават се войнишки комитети; забранява се грубото отношение на офицерите към войниците и т.н. Тази заповед, написана и приета набързо, има огромно значение за „водачите“ на революцията. Води ги страхът от все повечето войници, идващи към Таврическия дворец. Страх революцията да не прерасне във войнишка анархия. Думите на Ал. Керенски говорят за това: „*Пред нас имаше неорганизирана тълпа и тя трябваше да се организира*“. Войниците, от своя страна, искат гаранции, че няма да бъдат наказани от офицерите си, когато се върнат в казармите. Съветът и Временният комитет се страхуват и от царските войски, които все още не са минали на страната на революцията и на които им е заповядано да я смажат. Ако за обикновените войници Заповед № 1 демократизира руската армия, то за много наблюдатели тя я съсипва. Показателни са думите на ген. Антон Деникин: „*Заповед № 1... дава първия и главен тласък за разпада на армията“* (Деникин 19121). С много точни думи генералът описва как войниците посрещат вестта за абдикацията на своя главнокомандващ: „*Войската беше шашната... Нямаше нито радост, нито тъга. Тихо, съсредоточено мълчание*“ (Деникин 19121). Тази заповед действително води не до демократизация, а до анархия в армията, както и самата революция. След като научава за абдикацията на Романови, войската, която е най-силният стълб в тяхното управление, се разпада. До февруари 1917 г. дезертьорството в армията е близо 6346 човека на месец, а до август то скача на 31 000, като това е официална статистика, неофициално за този период дезертиралите войници са приблизително 200 хил. на месец. Към 1 октомври 1917 г. из страната бродят повече от 1, 5 млн. дезертьори…(Галин 2004: 99).

Заповед № 1 изиграва своята роля за Съвета в началото на революцията, но по-късно тя ще стане една от основните причини за неговото сваляне. Повечето от тези войници ще се влеят в редиците на болшевизма. Но за момента армията е подчинена на Съвета. Социалистите много добре разбират значението на действията си, Керенски по-късно заявява, че би дал десет години от живота си, но тази заповед да не беше подписвана, докато Чхеидзе се оправдава, че няма пръст в нейното съставяне (Деникин 1921).

Следват две събития, от които първото е на крачка да изчисти болшевиките от политическата сцена на Русия, а второто ги връща с пълна сила. През лятото на 1917 г. се разиграва поредната правителствена криза, тя отново е свързана с отказа на властимащите да изведат страната от Първата световна война. На 2 юли войниците, отказващи да заминат на фронта, излизат на улицата, към тях се присъединяват и работници, които стават все по-недоволни от бавещите се реформи. 3 и 4 юли са дни на масови въоръжени демонстрации. Правителството решава да отвърне на удара, но преди това болшевиките имат огромен шанс да вземат властта. Споровете, дали Ленин е имал план за това, или тълпата го изненадва с действията си, още продължават. Партията на Ленин е разделена,

повечето са на мнение, че не е дошло време за вземането на властта, но Военната организация е на друго мнение. Самият Ленин е във Финландия и се организира бързото му прибиране, за да сложи точка на този спор. Но той също повече клони към извода, че всичко това е прибързано. Пред Таврическия дворец се е събрала огромна тълпа от работници и войници, там са и матросите от Кронщад, които отдавна са си спечелили славата на революционери и привърженици на болшевиките. Но няма кой да ги поведе. Правителството се възползва от тази нерешителност и бързо взима инициативата в свои ръце. Вестта за пристигането от фронта на Волинския полк им вдъхва още повече сили. Нещата се обръщат, болшевиките са обвинени в контрареволюционни действия. Започват репресии срещу тях, пресата им е спряна, обвинени са и в шпионаж в полза на Германия (Троцки 1995: 34-35). Троцки си спомня разговор с Ленин на 5 юли, който му казва*: „Сега ще ни избият – каза Ленин. – Това е най-подходящият за тях момент“* (Троцки 1995: 35-36). Но съдбата на болшевиките през юлската криза, за добро или за лошо, е различна от тази на Карл Либкнехт и Роза Люксембург в Германия през 1919 г.

„*Събитията от юли 1917 г. се оказват неволна репетиция за държавен преврат*“ (Волкогонов 2007: 197). Но до истинския преврат има още три месеца. Месеци, през които болшевиките стават все по-силни. Юлската криза ясно показва слабостта на правителството. На 24 юли е формирано ново коалиционно правителство начело с А. Керенски, а за главнокомандващ е избран Лавър Корнилов. Около него започват да се консолидират десните сили, недоволни от липсата на ред както в политиката, така и в армията. Създават се няколко организации от едрия бизнес, които имат същите желания – Общество за възраждане на икономиката в Русия, Републикански център и други. Съветите стават все по-нежелан партньор в управлението на страната.

За Корнилов основен враг на Русия се оказват крайно левите сили (вж. Фиджис 2010: 478-480)[12], за Керенски – десните. И двамата искат да спасят отечеството си, но по различен начин. Резултатът е, че помагат на тези, които мразят, да вземат властта – болшевиките. Ген. Корнилов иска бързи реформи, но Керенски отказва да действа под натиск. Кадетите начело с Милюков застават зад Корнилов, който ход ги дискредитира за пореден път пред обществото. В своето отчаяние Керенски събира всички, които не желаят въвеждането на военно положение. Болшевишките лидери са освободени от затворите и заедно с това реабилитирани.

Получава се странна ситуация. Ген. Корнилов не е дал заповед за сваляне на правителството, а единствено за спирането на болшевиките (Суханов 1991). В същото време А. Керенски също събира войски за защита на Временното

[12] За О. Фиджис основен враг на Корнилов са съветите и крайно левите. Той не иска да свали Временното правителство, а да го предпази от тях. Керенски му се противопоставя, защото е искал той да диктува политиката на правителство, а не генералът. Въпросът е, че има „двама мъже и само един бял кон“.

правителство, като голяма част от тях са контролирани именно от болшевиките. В своите спомени Троцки пише: „*Армията, която се вдигна срещу Корнилов, беше бъдещата армия на октомврийския преврат. Използвахме възможността, за да въоръжим работниците, които преди това Церетели непрекъснато разоръжаваше... Революционният подем на масите беше толкова могъщ, че корниловският метеж просто се стопи, изпари се. Но не безследно: той изцяло беше в полза на болшевиките*“ (Троцки 1995: 41).

Започва болшевизацията на съветите, както и бързата радикализация на обществото. Лозунгът „Цялата власт на съветите!“ завладява Русия. А. Керенски е загубил подкрепа както отдясно, така и отляво. Нерешителните и безсмислени ходове, които предприема, показват изолацията, в която е изпаднал. На 1 септември, без да свика Учредително събрание, той обявява Русия за република.

Ленин е в коренно противоположно настроение. Часът на неговата революция е дошъл и този път няма да пропусне момента както по време на юлските събития. От Финландия водачът на болшевиките апелира за незабавно въстание. Въпреки че има и противници на това решение (Каменев и Зиновиев), то е взето на 10 октомври. На 12 октомври към Петроградския съвет се създава Военно-революционен комитет, който става щаб на въоръженото въстание. На 22 и 23 октомври работниците и армията са окупирали почти целия град, което показва реалните сили на болшевиките. На 22 октомври се провежда общоградска конференция, на която се приема Устав на Червената армия. „*Работническата Червена гвардия е организация на въоръжените сили на пролетариата за борба с контрареволюцията и защита на революцията*“. Започва превземането на стратегическите центрове в столицата. Сутринта на 25 октомври Ленин пуска възвание „Към гражданите на Русия“, че властта е в ръцете на Военно-революционния комитет. Същия ден са арестувани и министрите на Временното правителство.

На 25 октомври е открит II Общоруски конгрес на съветите. Меншевиките, есерите и Бунда напускат събранието и окачествяват действията на болшевиките като „*държавен преврат*“. Мартов остава в залата с неголяма група от меншевиките-интернационалисти, но Троцки ги напада с думите: „*Вие сте жалки и нещастни същества, претърпели провал. Ролята ви свърши. Вървете там, където ви е мястото: на бунището на Историята!*“ (Суханов 1991).

Приети са резолюция, която дава властта в ръцете на съветите, както и два декрета, които имат за цел да успокоят тълпата – за Мира и за Земята. Болшевиките не искат да допуснат грешките на Временното правителство. Първата крачка за налагане на болшевишката диктатура е направена, втората е бруталното разгонване на първото в историята на Русия Учредително събрание. То е свикано на 5 януари 1918 г., като в него превес имат есерите. След като става ясно, че събранието няма да може да се контролира от болшевиките, то е разпуснато. На прохождащата демокрация е сложена точка, а болшевиките извършват още един държавен преврат.

Революционният период в Русия завършва. В него има много надежди и очаквания, както и много сълзи и кръв. Хората се събуждат от вековна летаргия, назад в историята остават много стереотипи и заблуди. Всеки изживява революциите по свой начин, както пише Борис Пастернак в „Доктор Живаго“: *„Революцията избликна от само себе си, като дълго спиран дъх. Всеки живна и се прероди, у всички стават някакви промени и преломи. Може да се каже: всеки изживя по две революции – едната своя, лична, другата обща...“*. Но това пробуждане в руския народ трае кратко, най-съзидателно и ползотворно е то по време на Първата революция и може би, но доста по-малко, и по време на Февруарската. Октомврийската е друго нещо, няма я тази масовост, няма ги ентусиазма и желанието за промяна, всички са изморени и отчаяни, като изключим, разбира се, болшевиките. Докато Ленин и Троцки извършват своята революция в Зимния дворец, останалият град следва собствен ритъм на живот. Театрите, ресторантите, магазините са пълни с хора (Фиджис 2010: 526). Тази масовост и величественост на 25 октомври 1917 г. ще бъде добавена по-късно от болшевиките и съветските историци. Или както пише Н. Бердяев в „Новото средновековие“, преди още болшевиките да се осъзнаят и нарекат своето творение от 25 октомври Велика революция: *„Руската революция не е призната за велика, засега тя е само голяма революция и е лишена от нравствен ореол. Но ще се намерят историци, които ще я идеализират и канонизират, като я въздигнат в чин „велика“, ще създадат легенда, ще я обградят с ореол, макар че след това ще се появят други историци, които ще разобличат тази идеализация и ще низвергнат легендата“* (Бердяев 2003а: 551). Колко прав е бил. Но историята е обречена да се повтаря, дано колелото не се завърти и пак да се намерят историци, които да пишат за 25 октомври 1917 г. като за Велика революция.

Русия няма късмет със своите революции, въпреки че са продължителни и кървави, те не измиват вековната изостаналост на страната, не я извеждат на пътя на демокрацията. Може би за империята най-добрият сценарий би бил успехът на Първата революция, в Русия да заработи действителна парламентарна монархия, държавен модел, към който руснаците биха могли да се приспособят, който ще им е познат и близък до тяхното светоусещане. На тях демокрацията и либерализмът им са чужди. *„В руската революция утописти бяха кадетите, докато болшевиките бяха реалисти“* (Бердяев 2003а: 553).

От края на XIX в., когато се завърта колелото на революциите и на козметичните реформи е сложен край, се променя и самата менталност на руснаците, социално-психологическите настроения се изменят. Въпреки че това е субективна причина за революциите, тя е от огромно значение. Религиозната етика е изгубена и е заменена с революционна. Падането на самодържавието се посреща с облекчение и радост, но в перспектива това е събитие, което носи негативи за държавата. Пак ще цитирам Н. Бердяев, който казва, че „*огромно значение за душевната дисциплина на руския народ има идеята за царя. Царят бе духовната спойка на народа... Народът не си представяше без цар нито*

държава, нито закон, нито ред, нито подчинение на общото и цялото. Без цар за огромната маса на руския народ Русия се разпадна и се превърна в купчина боклук… Или цар, или пълна анархия…“ (Бердяев 2003: 23-24). За руския философ *основна грешка на православието в Русия е, че то векове наред възпитава в народа религиозно подчинение към царя, без да възпитава самоинициатива и самодисциплина.*

След края на Февруарската революция на *демократичните сили* не им стига времето да вкарат Русия в коловозите на демокрацията. Народът не поема самоинициативата, той предпочита отново да се пусне по течението, отново да изпадне в добре познатата политическа апатия и да поеме по пътя на един нов, още по-мащабен и кървав режим.

ЛИТЕРАТУРА

Атанасова 2013 Атанасова А. Ираклий Церетели – за поражението на демокрацията в Русия. – История, год. XXI, книжка 3, София, 2013 [Atanasova A. Irakliy Tshereteli – za porazhenieto na demokratshiyata v Rusiya. – Istoriya, god. XXI, knizhka 3, Sofiya, 2013]

Бердяев 2003 Бердяев Н. Новото средновековие. Т. 2. Философия на неравенството. С., 2003 [Berdyaev N. Novoto srednovekovie. T. 2. Filosofiya na neravenstvoto. Sofiya, 2003]

Бердяев 2003а Бердяев Н. Новото средновековие. Т. 2. Новото средновековие. С., 2003 [Berdyaev N. Novoto srednovekovie. T. 2. Novoto srednovekovie. Sofiya, 2003]

Булгаков 1991 Булгаков С. Христианский социализм. Новосибирск, 1991 [Bulgakov S. Xristianskiy sotshializm. Novosibirsk, 1991]

Вебер 2007 Вебер М. О России. М., 2007 [Veber M. O Rossii. Moskva, 2007]

Верт 2000 Верт Н. История на Съветския съюз. С., 2000 [Vert N. Istorya na Savetskiya sayuz. Sofiya, 2000]

Волкогонов 2007 Волкогонов Д. Ленин. Руският демон. С., 2007 [Volkogonov D. Lenin. Ruskiyat demon. Sofiya, 2007]

Галили 1993 Галили З. Лидеры меньшевиков в русской революции. М., 1993 [Galili Z. Lidery menshevikov v russkoy revolyutshii. Moskva, 1993]

Галин 2004 Галин В. Тенденции. Война и революция. М., 2004 [Galin V. Tendentshii. Voyna I revolyutshiya. Moskva, 2004]

Гапон 1926 Гапон Г. История моей жизни. Ленинград, 1926 [Gapon G. Istoriya moey zhizni. Leningrad, 1926]

Денике 1988 Денике Ю. Меньшевики в 1917 году. – В: Меньшевики. Сб. Воспоминаний и документов. Составитель Ю. Фельштинский. Бенсон, Вермонт, 1988 [Denike Yu. Mensheviki v 1917 godu. – V: Mensheviki. Sb. Vospominaniy I dokumentov. Sastavitel Yu. Felshtinskiy. Benson, Vermont, 1988]

Деникин 1921 Деникин А. Очерки русской смуты. Т. 1. Париж, 1921. http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai2/1_06.html [Denikin A. Ocherki russkoy smuty. T. 1. Parizh, 1921. – http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai2/1_06.html)

Керенски 2006 Керенский А. Прелюдия к большевизму. М., 2006 [Kerenskiy A. Prelyudiya k bolshevizmu. Moskva, 2006]

Коковцев 1933 Коковцев В. Из моего прошлого. Воспоминания 1903 – 1919 гг. Тома I и II. Париж, 1933. – http://www.rummuseum.ru/portal/node/3102 (Kokovtshev V. Iz moego proshlogo. Vospominaniya 1903 – 1919 gg. - http://www.rummuseum.ru/portal/node/3102)

Королева 2005 Королева Н. Власть и общество в период подъема революции. – В: Первая революция в России. М., 2005 [Koroleva N. Vlast I obshtestvo v period podema revolyutshii. – V: Pervaya revolyutshiya v Rossii. Moskva, 2005]

Ленин 1905 Ленин В. Две тактики социал-демократии в демократической революции. 1905. – http://uaio.ru/vil/11.htm#s166 [Lenin V. Dve tatktiki sotshial-demokratii v demokraticheskoy revolyutshii. 1905. http://uaio.ru/vil/11.htm#s166]

Ленин 1906 Ленин В. Из статьи „Уроки московского восстания“. Пролетарий, № 2, 29 августа 1906 г. [Lenin V. Iz statii “Uroki moskovskogo vosstaniya”. Proletariy, № 2, 29 avgusta 1906 g.]

Ленин 1973 Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Июль 1916 – февраль 1917. Т. 30. М., 1973 [Lenin V. I. Polnoe sobranie sochineniy. Iyul 1916 – fevral 1917. T. 30. Moskva, 1973]

Леонов 1997 Леонов М. Партия социалистов-революционеров в 1905 – 1907 гг. М., 1997. [Leonov M. Partiya sotshialistov-revolyutshionerov v 1905 – 1907 gg. Moskva, 1997]

Литвак 1991 Литвак Б. Реформы и революции в России. – История СССР, 1991, № 3. [Litvak B. Reformi i revolyutshii v Rossii. – Istoria SSSR, 1991, № 3]

Мартов 1924 Письма П. Б. Аксельрода и Ю. О. Мартова. Берлин, 1924 [Martov. Pisma P. B. Akselroda I Yu. O. Martov. Berlin, 1924]

Мартов 2000 Мартов Л. Избранное. М., 2000 [Martov L. Izbrannoe. Moskva, 2000]

Медушевски 1994 Медушевский А. Конституционная монархия в России. – Вопросы истории, 1994, № 8 [Medushevskii A. Konstitutshionnaya monarxiya v Rossii. – Voprosy istorii, 1994, № 8]

Медушевски 1998 Медушевский А. Демократия и авторитаризм. Российский конституционализм в сравнительной перспективе. М., 1998 [Medushevskii A. Demokratiya I avtoritarizm. Rossiyskiy konstitutshionalizm v sravnitelnoy perspective. Moskva, 1998]

Милюков 1991 Милюков П. Воспоминания. М., 1991 [Milyukov P. Vospominaniya. Moskva, 1991]

Пайпс 2005 Пайпс Р. Русская революция. Пайпс Р. Русская революция. Т. 1, 2. М.: Захаров, 2005 – http://krotov.info/libr_min/16_p/ay/ps_14.htm [Payps R. Russkaya revolyutshiya. – http://krotov.info/libr_min/16_p/ay/ps_14.htm]

Пушкарева 2005 Пушкарева И**.** „Кровавое воскресенье“. Начало революции. – В: Первая революция в России. М., 2005 [Pushkareva I. “Krovavoe voskresenie”. Nachalo revolyutshii. – V: Pervaya revolyutshiya v Rossii. Moskva, 2005]

Пушкарева 2005 Пушкарева И. Георгий Гапон и „тайна“ его влияния на работчих. – В: Первая революция в России. М., 2005 [Pushkareva I. Georgiy Gapon I “tayna” ego vliyaniya na rabotchix. – V: Pervaya revolyutshiya v Rossii. Moskva, 2005]

Суханов 1991 Суханов Н. Записки о революции. Кн. 1. М., 1991 [Suxanov N. Zapiski o revolyutshii. Kn. 1. Moskva, 1991]

Торштендал 2002 Торштеньдал Р. А была ли революция? – Родина, 2002, № 7 [Torshtendal R. A byla li revolyutshiya? – Rodina, 2002, № 7]

Троцки 1995 Троцки Л. Моят живот. Т. 2. С., 1995 [Trotshki L. Moyat zhivot. T. 2. Sofiya, 1995]

Тютюкин 1991 Тютюкин С. Июльский политический кризис 1906 г. в России. М., 1991 [Tyutyukin S. Iyulskiy politicheskiy krizis 1906 g. v Rossii. Moskva, 1991]

Тютюкин 2002 Тютюкин С**.** Меньшевизм: страницы истории. М., 2002 [Tyutyukin S. Menshivizm: stranitshi istorii. Moskva, 2002]

Тютюкин 2005 Тютюкин С. У порога гражданской войны. – В: Первая революция в России. М., 2005 [Tyutyukin S. U poroga grazhdanskoy voyny. – V: Pervaya revolyutshiya v Rossii. Moskva, 2005]

Фиджис 2010 Фиджис О. Човешка трагедия. Руската революция 1891 – 1924. В. Търново, 2010 [Fidzhis O. Choveshka tragediya. Ruskata revolyutshiya1891 – 1924. Veliko Tarnovo, 2010]

Хеймсън 1994 Хеймсън Л. Исторические корни Февральской революции. – В: Анатомия революции. 1917 год в России: массы, партии, власть. СПб, 1994 [Xeymson L. Istoricheskie koreni Fevralskoy revolyutshii. – V: Anatomiya revolyutshii. 1917 god v Rossii: massy, partii, vlast. Sankt Peterburg, 1994]

Христофоров 2005 Христофоров И. От самодержавия к Думской монархии. – В: Первая революция в России. М., 2005 [Xristoforov I. Ot samodarzhaviya k Dumskoy monarxii. – V: Pervaya revolyutshiya v Rossii. Moskva, 2005]

Христофоров 2005 Христофоров И. Финал революции. – В: Первая революция в России. М., 2005 [Xristoforov I. Final revolyutshii. – V: Pervaya revolyutshiya v Rossii. Moskva, 2005]

ЧИСЛАТА – В ТЪРСЕНЕ НА ИСТОРИЧЕСКОТО ВРЕМЕ

Цветана Иванова

NUMBERS – SEARCHING FOR THE HISTORICAL TIME

Tsvetana Ivanova

Summary: *The article discusses the problem of historical time and its importance to the educational process. It examines the basic characteristics of this historical knowledge category, as well as the aspects of teaching history in Bulgarian schools. The causes of common weaknesses in the educational model are diagnosed. An important question in this context is the volume of the chronological information presented in the educational discourse. The article explores possible solutions for improving students' perceptions and their ability of understanding history.*

Key words: *educational process, historical knowledge, educational model, chronological information, historical time*

„Няма нищо по-страховито от дългия списък с дати,
който узурпира името на историята..."
Туньон де Лара „Часовникът на историята"[1]

Действително едва ли има човек, който да не свързва изучаването на история с безкрайната редица от числа – дати, които трябва да запомни и които бележат неговите постижения в полето на историческото знание. Това абсолютизиране на хронологията в историята има своето обяснение в обстоятелството, че числата са тези, които подреждат света на миналото. Без тях, и най-вече без техния строг ред, пъзелът на отминали събития не може да бъде нареден, а още по-малко разбран. Но това не означава, че те сами по себе си са цел на историческото образование. Те са само скелета, в който да се разположи богатата материя на миналото.

Представата за време е от особена важност за човека и началото на неговото измерване бележи цивилизационен стадий в развитието на човечеството. Времето като историческа категория се свързва и с един от основните принципи на историческото познание – този за хронологията или темпоралността (Шопов 1978: 141; Шопов 1996: 141; Табакова 2013: 75-81). Неговото измерване се фиксира чрез математически мерни единици, обозначаващи случили се в миналото събития. Познаването и осмислянето на понятието за хронология е

[1] Вж. Табакова 2013: 79.

един от основополагащите за историческото образование очаквани резултати. Неправилно и несправедливо би било обаче да изискваме от учениците да запомнят всички дати, с които се обезпечава учебното съдържание. Това е не само невъзможно, но и ненужно, учениците не са и не би трябвало да бъдат „ходещи" хронологически таблици. Много по-съществено за познавателния процес е те да могат да оперират с параметрите на историческото време и да ги превръщат в рационален инструмент за обяснение на миналото.

Контекстуализацията в историческото време е една от най-важните компетенции, които се очаква да придобият младите хора в резултат на училищното историческо образование. От своя страна това ще им помогне не само да разбират смисъла на събитията и процесите от миналото, но и да виждат тяхната проекция в съвременния свят, да си обясняват заобикалящата ги действителност и в най-оптимистичния вариант да градят стратегии за бъдещето.

Историческото време е повече от хронология на събитията, то е инструмент, който позволява те да бъдат обяснени. Но то е далечно, абстрактно, безлично и това предизвиква затруднения в осмислянето на тази фундаментална историческа категория от учениците (Табакова 2013: 76). От прагматична гледна точка в образователната парадигма би могло да се определи оптимум от дати – да го наречем „хронологически оптимум" – който да бъде усвоен като един вид ориентир, ос, спрямо която ще се локализират историческите събития[2]. Това е особено важно не само за националната, но и за световната история и би допринесло за постигането на изискването за синхронност в представянето на историческите процеси. Подобни образователни практики съществуват в някои европейски страни, където в зависимост от национални специфики се търсят варианти за известно синхронизиране на учебната литература. Например в холандската образователна система е въведен т. нар. „Исторически канон", който определя съдържателни параметри, задължителни за учебниците и учебните програми (Кърстейнс 2012: 13-27).

В българската учебна литература с особена важност стои въпросът за необходимостта от синхронизиране на хронологията в учебните текстове (Мишев 2015: 114-121). Разминавания се маркират както по хоризонтала – в различните учебници за един и същ клас, така и по вертикала - за различните класове при концентричното структуриране на учебното съдържание по национална история. Не един пример би могъл да илюстрира това. В пети клас учениците научават за въстанието на братята Петър и Асен, избухнало на Димитровден 26 октомври 1185 г. и последвалият го Ловешки мир от 1187 г. Така е във всички сега действащи учебници (Мутафчиева и др. 2006: 88; Ангелов и др. 2006: 52; Гаврилова и др. 2006: 56). Достигайки до осми клас, обаче, ученикът

[2] Възможен вариант за решение би било да се фиксират в учебните програми, така както в действащите до 2015 г. учебни програми са фиксирани заглавията на отделните уроци за 5-6 клас.

вече разбира, че трябва да отнесе Ловешкия мир към 1186 г.(Кушева 2009: 94), а в единадесети клас дори, че въстанието е избухнало през 1186 г., а Ловшкият мир е подписан през 1188 г. (Гюзелев и др. 2001: 42). Известни са академичните спорове във връзка с хронологията на тези събития, те имат своето място в специализираните научни издания, но резонен е въпросът, защо трябва да присъстват и в учебника за задължителна общообразователна подготовка, която е предназначена за всички ученици, а не за тези, които проявяват специален интерес към историята. Тези спорове в науката биха могли да са обект на представяне в часовете за избираема подготовка, да се направи дискусия, да се анализират доказателства, но хронологичното разминаване в общия случай само объркава средностатистическия ученик и създава усещане за несигурност и некоректност.

Друг голям въпрос, който възниква е с приемането на т. нар. „нов стил" и темпоралния дисонанс, който се забелязва в учебниците. Въвеждането на понятието „нов стил" в хронологията става в 6. клас, когато в учебните текстове се маркират символни дати на българската историческата памет, какъвто е случаят с гибелта на Васил Левски. В два от учебниците (Кушева и др. 2007: 46; Гаврилова и др. 2007: 50) понятието е разяснено в речника към урочната статия, като е посочен и механизма на преизчисляване на датите, с което очевидно авторите помагат да се открие обяснението, защо в текста пише, че Васил Левски е обесен на 18.02.1873 г., а честванията традиционно се състоят на 19.02. В учебника на издателство „Анубис" (Косев и др. 2007) липсва обяснение на понятието нов стил, както и на разминаването в датите, което явно е оставено като ангажимент за работата на учителя. В следващите урочни текстове и в трите учебника се ползва обозначаване на датите, без да се посочва по кой стил, като изключение се прави само за Санстефанския мирен договор и датата на гибелта на Христо Ботев, но не и за началото на Априлското въстание, което в последните години някои групи от обществото отбелязват на 1.05, а други на 20.04. Би могло да се отдели малко повече внимание на този специфичен за измерване на историческото време въпрос. Очевидно е необходимо прецизиране с оглед постигане на по-добра хронологическа ориентация на учениците в тези важни за националната памет събития.

Хронологическата информация в образователния дискурс трябва да бъде част от единен комплекс на представяне на събитията, за да се впише естествено в историческото познание, а не изолиран елемент, самоцелно фиксиран в стройна редица от цифри. Точно в такива случаи тя затруднява учениците, за които запомнянето на дати се превръща в самоцелна затормозяваща дейност, а не е част от обяснението на историческите процеси. Обхватът на хронологията, с която борави ученикът, зависи от обема на учебния текст и от избраните от авторите акценти (Мишев 2015: 114-115). Това довежда до значително различаваща се по съдържателни параметри хронологическа информация в различните учебници. Ще вземем за пример урок за 6. клас: „Освобождението: Руско-турската война

(1877-1878)". В учебника на издателство „Анубис" основният учебен текст включва 13 дати и 12 цифрови обозначения за числеността на различни армии и отряди или общо 25 (Косев и др. 2007: 64-67), с които ученикът ще се опита правилно да борави. По-различна е картината в учебниците на издателство „Просвета" (Гаврилова и др. 2007: 53-55) и издателство „Азбуки-Просвета" (Кушева и др. 2007: 52-54). Там основният текст е значително олекотен и съдържа 8 ключови за разбиране на събитията дати и нито едно цифрово обозначение за броя на съответните войски. Ако трябва да отговорим на въпроса, кое е по-удачно за възрастта на учениците и за смисъла на историческото образование – да разберат децата защо и как се случват събитията, безспорно предпочитанието ще бъде в полза на втората интерпретация на историческата материя.

В съвременната образователна парадигма се търсят различни способи, за да се улесни възприемането и запомнянето на основните дати по дадена тема, например като се извежда паралелно с основния авторов текст самостоятелен елемент – хронологическа таблица, понякога и в края на учебника за целия исторически период, урочните статии се съпътстват с условно-графични изображения – „линия на времето" в различни вариации – с цел образно, а това би трябвало да означава и по-трайно възприемане на основна хронологическа информация. На ориентацията в историческото време се отделя специално внимание още в първите срещи на учениците с историята като организирано учебно знание – чрез уроци упражнения за работа с „линия на времето" в 5. клас (Мутафчиева и др. 2006: 15-16).

Би могло да се обобщи, че са налице два основни вида разминавания в хронологията: дават се различни дати за едно и също събитие или различна по обем и наситеност с числа хронология. В някои учебници за определени събития дати въобще не се фиксират, което всъщност би могло да бъде съвсем в реда на нещата, ако е съобразено с възрастта на учениците и други обстоятелства[3]. Понякога, не рядко, авторите изпадат в хронологически максимализъм и претрупват изложението на учебния материал с прекалено много числа. Така например в учебник за 7. клас (изучава се Антична история) в хронологическата таблица на урока обобщение за Древния Изток са поместени 30 дати, които би трябвало да са основополагащи ориентири за знанието на ученика за този исторически период. Част от тях обаче предизвикват основателни въпроси за своята фундаменталност за историческата култура на младия човек: „1490-1436 г. пр. Хр. – управление на Тутмос III, провежда 17 военни похода (добре поне, че не са изброени и те – б.м. Ц. И.); 1279-1213 г. пр. Хр. – управление на Рамзес II; 1115-1077 г. пр. Хр. – управление на Тиглатпаласар; възмогване на Асирия", следва създаване на Еврейското царство – години и царе, разделяне на

[3] Например при сравниение на текстовете за управлението на цар Иван Александър (1331-1371 г.) в учебниците за 5. клас на издателство „Анубис" и на издателство „Просвета" е очевидна разликата в обема не само на учебния текст, но и на хронологическата информация, която той носи.

Еврейското царство, Асирия по същата схема – години и царе, Нововавилонското царство, също и Персийската империя и т.н (Арнаудов и др. 2008: 64). Може да се продължи с примерите: в урочната статия за Гръко-персийските войни хронологическата таблица съдържа осем дати (Арнаудов и др. 2008: 94); в тази за Римската експанзия в Средиземноморието датите са десет (Арнаудов и др. 2008: 146) и т.н. Примерите биха могли да бъдат и от други учебници и други исторически периоди (Косев и др. 2007: 64-67). Това структуиране на учебното съдържание от една страна довежда до стремеж на учениците да запаметят фиксираната хронология, но от друга – до невъзможност в много от случаите да сторят това[4]. Така те се изправят пред една демотивираща ситуация, когато полагайки усилия всъщност не успяват да постигнат задоволяващи ги резултати.

Трудност предизвиква и традиционното за исторически текст изписване на векове и хилядолетия с римски цифри, чието правилно разчитане затруднява част от учениците (и студентите). Това поражда необходимост от допълнителна работа, тъй като непознаването на римската графична система за обозначаване на числата прави невъзможна дейността на ученика за хронологическа ориентация и локализация на събитията.

За да разбират историята, учениците трябва да познават езика на числата, защото, освен за обозначаване на историческото време, те се използват и при много други случаи – териториални параметри, икономически показатели, статистически данни, брой жертви, бежанци, репарации и мн. др. Съвременните учебници са изпъстрени с разнообразни числови таблици, диаграми, статистики (Табакова 2013: 234-236). Числата в този случай, сами по себе си, не дават разбиране на историческите процеси, те трябва да бъдат включени в познавателни задачи, чрез които ученикът да анализира числовата информация и да я превърне в историческо съждение. Числата са показател, параметър на промяна, възход или падение, но без критично осмисляне биха останали суха статистика. Те самите не създават историческата представа за събитията, например за последиците от една война – 100 000 бежанци, 300 000 убити и ранени... Числата са много по-малко въздействащи от изображенията например. Една автентична фронтова фотография създава много по-въздействащ образ в съзнанието на ученика. „Цифри... Те нищо не струват без въображение" е заключил проф. А. Пантев (Пантев 2003: 355). Но без тях рационалното представяне на събитията ще бъде невъзможно. Те създават предпоставки да се поставят разнообразни самостоятелни задачи на учениците, които да ги провокират да се замислят върху статистическата информация и не само да търсят отговори, но и да поставят въпроси.

Това изисква учебният дискурс да се композира по съответстващ начин – чрез достатъчно информация и свободно интелектуално пространство, в което ученикът да разположи своите мисловни конструкти. Така на практика числата

[4] Анализ на причините за тези и други затруднения на учениците вж. у: Мишев 2014: 24-26.

се явяват едно основно градиво на историческото познание, но сами по себе си те не изграждат образа на миналото. Към тях трябва да се добави критична мисъл и интерпретация. В образователната парадигма е особено важно намирането на баланс, тъй като не би било добра практика нито абсолютизирането, нито неглижирането на числовата информация за сметка на образния разказ.

Безспорно едно от най-важните достижения на съвременното историческо образование е плуралистичният подход към миналото. Многостранното разбиране на историята в учебния дискурс би могло да бъде съчетано с една общоприета платформа от ключови дати – ориентири за изграждане на умението за хронологическа локализация и контекстуализация, фундаментално за историческото знание. Това би изисквало постигането на национален консенсус за обема на хронологическата информация и нейното фиксиране например в учебните програми за съответните класове. Тази унификация би имала за цел единствено създаването на предпоставки за по-качествен учебен процес и постигане на съизмеримост на резултатите в национален мащаб. Тя не би препятствала плурализма в интерпретациите на историята и многоперспективното представяне на събитията или личностите. А по-скоро би допринесла за освобождаване на учебно време и мисловно поле за разглеждане на миналото като споделено пространство и общо историческо време, в което се срещат народи и култури, раждат се и загиват държави, чиито наследници сме ние днес.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов и др. 2006 Ангелов П. и колектив. История и цивилизация за 5. клас. София: Прозорец, 2006 [Angelov, P. i kolektiv. Istoriya i civilizaciya za 5. klas. Sofiya: Prozoretz, 2006]

Арнаудов и др. 2008 Арнаудов В. и колектив. История и цивилизация за 7. клас. София: Булвест 2000, 2008 [Arnaudov, V. i kolektiv. Istoriya i civilizaciya za 7. klas. Sofiya: Bulvest 2000, 2008]

Гаврилова и др. 2006 Гаврилова Р. и колектив. История и цивилизация за 5. клас. София: Просвета, 2006 [Gavrilova R. i kolektiv. Istoriya i civilizaciya za 5. klas. Sofiya: Prosveta, 2006]

Гаврилова и др. 2007 Гаврилова, Р. и колектив. История и цивилизация за 6. клас. София: Азбуки - Просвета 2007 [Gavrilova R. i kolektiv. Istoriya i civilizaciya za 6. klas. Sofiya: Azbuki – Prosveta, 2007]

Гюзелев и др. 2001 Гюзелев В. и колектив. История и цивилизация за 11. клас. София: Просвета, 2001 [Gyuzelev V. i kolektiv. Istoriya i civilizaciya za 11. klas. Sofiya: Prosveta, 2001]

Косев и др. 2007 Косев К. и колектив. История и цивилизация за 6. клас. София: Анубис. 2007 [Kosev K. i kolektiv. Istoriya i civilizaciya za 6. klas. Sofiya: Anubis, 2007]

Кушева и др. 2007 Кушева Р. и колектив. История и цивилизация за 6. клас. София: Азбуки-Просвета, 2007[Kusheva R. i kolektiv. Istoriya i civilizaciya za 6. klas. Sofiya: Azbuki – Prosveta, 2007]

Кушева 2009 Кушева Р., Цв. Чолова. История и цивилизация за 8. клас. София: Булвест 2000, 2009 [Kusheva R., Tsv. Cholova. Istoriya i civilizaciya za 8. klas. Sofiya: Bulvest 2000, 2009]

Кърстейнс 2012 Кърстейнс Х. Холандският исторически канон: един безкраен спор. Диалогът в историята, 2012, № 28, с. 13-27 [Karsteyns H. Holandskiyat istoricheski kanon: edin bezkraen spor. Dialogat v istoriyata, 2012, № 28, c. 13-27]

Мишев 2014 Мишев Т. Историята – дидактика, методика, краезнание. София, 2014 [Mischev T. Istoriyata – didaktika, metodika, kraeznanie. Sofiya, 2014]

Мишев 2015 Мишев Т. Дидактика на историята. Минало и съвремие. София, 2015 [Mischev T. Didaktika na istoriyata. Minalo I savremie. Sofiya, 2014]

Мутафчиева и др. 2006 Мутафчиева В. и колектив. История и цивилизация за 5. клас. София: Анубис, 2006 [Mutafschieva V. i kolektiv. Istoriya i civilizaciya za 5. klas. Sofiya: Anubis, 2006]

Пантев 2003 Пантев А. Исторически въпросителни. София, 2003 [Pantev A. Istoricheski vaprositelni. Sofiya, 2003]

Табакова 2013 Табакова К. Методика на обучението по история. София, 2013 [Tabakova K. Metodika na obuchenieto po istoriya. Sofiya. 2013]

Шопов 1978 Шопов Й., Г. Георгиев. Методика на обучението по история. София, 1978 [Shopov J., G. Georgiev. Metodika na obuchenieto po istoriya. Sofiya, 1978]

Шопов 1996 Шопов Й. Методика на обучението по история. Теория и образователни технологии. Благоевград, 1996 [Shopov J. Metodika na obuchenieto po istoriya. Teoriya I obrazovatelni tehnologii. Blagoevgrad, 1996]

ПАРИЖ, ПЕТЪК 13-ТИ

Добромир Добрев

PARIS, FRIDAY THE 13th

Dobromir Dobrev

Summary: *Friday, 13th strengthened its notoriety after the events in Paris in 2015. What is going on in Europe? How did the perceptions of Europeans change and why did youths born and raised in the Old continent radicalize themselves and become mass murderers? Why are the practices of multiculturalism in Canada and the USA more successful than those in Europe?*

These are some of the present day questions the article aims to answer.

Key words: *Multiculturalism, radical Islam, terror, universal rights, Europe, the West, migrants*

Петък 13-ти е получил мрачната си слава от един исторически факт. На 13 октомври 1307 г. (петък) френският крал Филип IV започва гоненията срещу могъщия орден на рицарите тамплиери. Кладите и мъченията, на който са подложени братята, са в основата на ирационалният страх от тази дата.

През изминалата 2015 г. европейците преживяха още един кошмар в нощта на петък 13-ти ноември. Френската столица Париж беше окървавена от брутално насилие, което погреба илюзията за осъществяване на мултикултурните практики в Европа. Стотици загинаха след нападенията на фундаменталистите от Ислямска държава. Оказа се, че част от терористите са граждани на страни от ЕС, включително и френски граждани. Оказа се, че в сърцето на Европа, в нейната столица Брюксел съществува предградие – Моленбек, превърнало се в развъдник на ислямски радикали и джихадисти. Как се стигна до тук?

След трагичната нощ въпросите бяха повече от отговорите. И това не бяха само въпроси, свързани с мултикултурализма.

Нека си припомним, че в началото на същата 2015 г. Париж беше арена на още едно престъпление на ислямистите. Наглият разстрел в редакцията на френският вестник „Шарли ебдо“ постави ребром въпроса за една от най-важните опори на либералната демокрация – свободата на словото. Милионите европейци, които излязоха по улиците на своите градове с надпис „Аз съм Шарли“, бяха красноречивият отговор на религиозния фанатизъм. Трагедията в Париж за пореден път постави мултикултурализма в центъра на остър дебат.

Стана ясно, че Западът не може да съществува като някакъв остров на блаженството и благополучието. Няма как да се превърнеш в „остров Утопия“ и да игнорираш останалия свят. Бедните и озлобените просто няма да го позволят.

Мисля, че теророът в Париж беше поредното доказателство за невъзможността да се правят опити за изолационистка политика. Нито САЩ, нито обединена Европа могат да си позволят да се дистанцират от кризисните райони в света и да се затворят в себе си.

Напротив, сега е времето, когато Западният свят трябва да разшири периметъра си, търсейки най-разнообразни форми на партньорство. Борбата с тероризма предполага преосмисляне на политиката към Русия и задълбочаването на интеграцията както с нея, така и с Китай.

Самият факт, че терористите в Европа често са радикализирани ислямисти, родени на Стария континент, буди тревога и усложнява търсенето на решения в областта на сигурността. За пореден път се убеждаваме, че има нещо сбъркано в имигрантската политика на европейските държави. Това отново ни връща към проблемите на европейския мултикултурализъм.

Ако бъдем коректни в проследяването на тази концепция, трябва да отбележим нейната връзка с Канада. Точно там през 60-те години на XX век изразът „мултикултурализъм“ започва да се употребява като допълнение към „билингвизъм“ и „бикултурализъм“. Отношенията между двете основни етнически групи – английската и френската, както и федеративната структура на Канада благоприятстват развитието му. Според удачния израз на Едвард Можейко: „Терминът мултикултурализъм много скоро се превръща в едно от водещите понятия за всички тези, които, участвайки в преселението на народите от XX век, започват да се стремят към признание на субектност и равноправие“ (Можейко 2001). Интересно е да се отбележи, че според него, ако Канада прилага мултикултурализма на практика, то европейците се ограничават до теорията и академичните дискусии. Тезата му подкрепя всички, които смятат, че мултикултурализмът в Европа изпитва проблеми поради ограниченото му и непълно осъществяване. Едно формално сравнение с Канада и САЩ би насочило дискурса в тази посока.

Самият Можейко е наясно, че дългата и богата на конфликти европейска история не предполага безпроблемно осъществяване на мултикултурните практики. Много по-лесно е да осъществяваш мултикултурализма в САЩ и Канада с тяхната двеста годишна история.

Като проблем може да се посочи и традиционният в миналото европейски национализъм. Макар и много променен и ограничен след поуките от двете световни войни, той все пак се проявява в редица държави. Успехите на националистически партии като тази на фамилията Льо Пен във Франция, на Йорг Хайдер в Австрия, на Найджъл Фараж в Англия са потвърждение на това. Техните призиви срещу емигрантите, общата валута и общоевропейската интеграция са достатъчно силни, за да бъдат отминати без внимание.

Концепцията за мултикултурализма в Европа стана актуална с притока на милиони имигранти от Северна Африка и Близкия изток. Те носят със себе си арабската и мюсюлманската традиция и култура и създават в центъра на Европа копия на родните си общности. Много са редки случаите, когато се наблюдава желание за интеграция и приобщаване към традициите на приемащата страна.

Редица събития през последните години обаче ни карат да преосмислим културната толерантност, към която Европа сляпо се придържаше. Ислямският фундаментализъм и радикализацията на родени в Европа мюсюлмански младежи поставят много въпросителни пред европейските мултикултурни практики.

Интересна трансформация се наблюдава в Холандия, една от най-отворените за различните култури държава. Холандия е богата страна, поради което е притегателен център за имигранти от цял свят. Приблизително 11% от нейното 16-милионно население са хора, дошли от други страни. А ако се добави и второто поколение – младите хора, родени в имигрантски семейства, то делът на чужденците нараства до 20%. Сериозният приток на чужденци в Холандия започва през 70-те години на миналия век, когато в страната са поканени работници от Мароко и Турция. Тях никой не се старае да ги интегрира, защото се смята, че след време те така или иначе ще се върнат по родните си места. Дори напротив – мароканците и турците са насърчени да запазят своята културна автономия и да се сдружават на етнически признак. От 1974 г. децата на чуждестранните работници получават възможност да изучават майчиния си език в холандските училища.

През 80-те години вече е ясно, че повечето от работниците гости няма да се върнат в родните си страни. Макар че по това време терминът „мултикултурализъм“ все още не се използва, холандското правителство го прилага на практика. Мигрантите официално са обявени за „етнически малцинства”, чиято културна уникалност трябва да се насърчава. В същото време започва сериозно преструктуриране на холандската икономика. Страната се деиндустриализира и към края на десетилетието една значителна част от турците и мароканците вече са безработни. Те започват да тежат на социалната система, но дори и тогава в холандското общество се смята за политически некоректно да се обръща внимание на този факт. Междувременно поради концентрацията на имигрантите в големите градове те вече са половината от населението на Амстердам и Ротердам.

През януари 2000 г. Пол Шефер, холандски историк и политик написва статия с красноречивото заглавие „Мултикултурната трагедия“. Авторът поставя диагноза на холандското общество: слаба интеграция, нарастваща сегрегация и бързо увеличаване на мюсюлманското население. Шефер констатира, че уважението към културните различия е надделяло над защитата на принципите на либералната демокрация и призовава холандците към „цивилизационна офанзива“ (Димитров 2015).

През следващите години отношението към имигрантите става все по-резервирано. Получаването на холандско гражданство вече е много трудно, задължителните курсове по холандски език вече не са безплатни. За имигрантите се въвежда тест по холандски език и култура.

През ноември 2004 г. ислямски фундаменталист убива режисьора Тео ван Гог, правнук на световноизвестния художник, и това отприщва вълна от протести и демонстрации. Регистрирани са и случаи на нападения срещу джамии и мюсюлмански училища.

Прави впечатление, че убиецът Мохамед Буйери е роден и израсъл в либерална Холандия, радикализирал се е и е станал член на младежка мюсюлманска организация.

„С убийството на Тео ван Гог общественото и медийно внимание се фокусираха върху въпроса за радикализирането на младите нидерландски мюсюлмани. Преди това трагично събитие политиците споделяха мнението, че младите последователи на тази религия ще успеят да се интегрират по-добре в светската държава и ще търсят по-умерени форми на изповядване на ислямската религия от техните родители. След престъплението срещу режисьора това схващане се промени драстично“ (Чуков, Колева 2011: 58).

През 2011 г. позицията на холандското правителство по отношение на мултикултурализма се ожесточава още повече.

Приет е нов закон за интеграцията, представен от вътрешния министър в парламента по следния начин: „Правителството споделя социалното недоволство от модела на мултикултурното общество и планира да смени приоритета, като постави на преден план ценностите на холандския народ. В новата интеграционна система централна роля ще имат именно тези ценности“ (Димитров 2015).

Примерът с Холандия е показателен и в същото време не е единствен за случващото се в Европа. Дебатът за интеграцията на имигрантите се изостри през 2010 г. след излизането на книгата на Тило Зарацин „Германия се самоунищожава“. Той е от хората, които формират общественото мнение в страната, зам.-директор на Бундесбанк. Освен категоричното заглавие, книгата защитава още по-категоричната теза, че политиката на мултикултурализма ерозира германската култура и прави държавата „по-глупава“. След критиките Зарацин подава оставка, но дебатът не стихва.

През октомври същата година германският канцлер Ангела Меркел признава, че опитът да се изгради мултикултурно общество в Германия се е провалил.

На международната конференция за сигурност в Мюнхен през февруари 2011 г. британският премиер Дейвид Камерън също обяви за провал на дългогодишната политика на страната си в тази област. Неговите констатации подчертават, че липсва интеграция на мюсюлманите в британското общество и това подхранва екстремизма сред тях. Идеята, която лансира британският премиер,

е за „обща национална идентичност“, която да замени мултикултурализма и да намали различните форми на екстремизъм. Нещо повече, Камерън се обяви срещу пасивната толерантност и призова за по-различен либерализъм, наречен от него „либерализъм с мускули (Дневник 2011).

Сходна се оказва и позицията на тогавашния френски президент Никола Саркози. Той също нарича провал политиката на френската държава по отношение на имигрантите. Различията трябва да се уважават, но според него не трябва да се поощряват общности, които не се вписват в местните традиции. Тезата на Саркози е, че във Франция има национална общност и имигрантите трябва да са част от нея. Ако не желаят това, те не са добре дошли в страната.

Ако се върнем още назад във времето, ще видим, че проблемът с интеграцията на имигрантите се проявява остро във Франция през 2005 г. Тогава има масови безредици и улично насилие, предизвикани от арабската общност, след като полицай застрелва арабски младеж. В Париж и още няколко града горят коли, грабят се магазини, в редица райони цари хаос. На всички е ясно, че затаяваните с години проблеми излизат наяве и трябва да се търси решение.

Франция е страната, в която живеят най-много мюсюлмани в сравнение с другите европейски държави. Цифрата е около 5 милиона. Не може да се отрече, че властите се опитват да излязат от лошите практики на мултикултурализма. Последователно бяха забранени забрадките в държавните училища и носенето на бурки на обществени места. Задължителните езикови курсове за всички имигранти акцентират върху френските ценности и обичаи, правата на жените и исторически обзор на Франция. В края им участниците трябва да дадат съгласие, че ще ги спазват.

Всичко това превръща темата за запазване светския характер на обществото в една от основните теми по време на президентските избори през 2012 г. Ще припомня, че на тях лидерката на крайната десница Марин льо Пен получи трети резултат. Ако във Франция имаше избори след разстрела на журналистите от „Шарли ебдо“, то тя щеше да е победител поне на първия тур според социолозите. Трагедията, случила се на 7 януари 2015 г., тепърва ще бъде анализирана. Но е ясно, че това не е само френски и дори не само европейски проблем. Това е проблем на западното разбиране за свободата на словото и неприемането на тази свобода от ислямския фундаментализъм. Защитата на универсалността на правата е избор на либералната демокрация. Напълно съм съгласен с констатацията, че „тероризмът днес е форма на необявена война срещу цивилизацията…“ (Христов 2014).

Културните различия предизвикват сблъсък, но също така ни мобилизират в търсене на адекватен отговор. Дали Европа ще намери най-точния отговор на предизвикателствата, ще покаже бъдещето. Дотогава остава надеждата, че мрачната дата петък 13-ти няма да се обогати с нови кървави факти.

ЛИТЕРАТУРА

Димитров 2015 Димитров П. Мултикултурализмът в Европа – идва ли краят? http://armymedia.bg/?p=19101 [Dimitrov P. Multikulturalizmat v Evropa – idva li krayat? http://armymedia.bg/?p=19101]

Дневник 2011 Дневник. Либерални мускули срещу мултикултурализма. http://www.dnevnik.bg/sviat/2011/03/08/1055520_liberalni_muskuli_sreshtu_multikulturalizma [Dnevnik. Liberalni muskuli sreshtu multikulturalizma. http://www.dnevnik.bg/sviat/2011/03/08/1055520_liberalni_muskuli_sreshtu_multikulturalizma]

Добрев 2016 Добрев Д. Философия на западния модел за сигурност през XXI век. Шумен, 2016. [Dobrev D. Filosofiya na zapadniya model za sigurnost prez XXI vek. Shumen, 2016]

Можейко 2001 Можейко Е. Мултикултурализмът - идеал или реалност. - http://www.slovo.bg/old/litforum/136/edwardm.htm [Mozheiko E. Multikulturalism i postmodernism- ideal ili realnost. - http://www.slovo.bg/old/litforum/136/edwardm.htm]

Христов 2014 Христов Х. Подходи за оцеляване при терористичен акт. Научна конференция МАТТЕХ, проведена в ШУ „Епископ Константин Преславски“ на 22 ноември 2014 [Xristov X. Podxodi za otshelyavane pri teroristichen akt. Naucha konferentshiya MATTEX, provedena v ShU “Episkop Konstantin Preslavski” na 22 noemvri 2014]

Чуков, Колева 2011 Чуков В., П. Колева. Западноевропейският ислям. С., 2011 [Chukov V., P. Koleva. Zapadnoevropeyskiyat islyam. Sofiya, 2011]

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ, ЛИНГВИСТИКА, ИСТОРИЯ, ТЕОЛОГИЯ, МЕТОДИКА НА ПРЕПОДАВАНЕТО

БЪЛГАРСКИЯТ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ПУРИЗЪМ

Надка Николова

BULGARIAN RENAISSANCE PURISM

Nadka Nikolova

Summary: *The paper provides a synthetic exposure of a broader and in-depth study on the idea of purity of the emerging new Bulgarian literary language during the Renaissance. The purizm is interpreted as an accepted language doctrine expressed in the struggle for the emancipation of the Bulgarian language in the active action of cleaning of foreign grammatical and lexical resources.*

Keywords: *purism, new Bulgarian literary language, Bulgarian revival, purity of language*

В продължение на столетия пуризмът е заложен в човешкото езиково съзнание като дейност, която е подчинена на идеята за съществуването на идеал за езикова система и норма, подчертаващ „нейната чистота, ненакърненост, непокътнатост от чужди влияния; от тази гледна точка се намесва в езиковото развитие и в тази насока се е отправяла и езиковата критика, и езиковото възпитание" [Йедличка 1974: 114]. В последните 50-ина години в широкия смисъл пуризмът се оценява – по правило с пейоративна отсянка – като такава кодификационна и регулативна дейност, която не е в съгласие със съвременното познание за книжовния език и чиято основна черта е била недоверието съм него. Въпреки това съвременните носители на българския език нерядко проявяват внимание към чуждата лексика, оценявайки я често негативно. Налице е следователно онова емоционално отношение към родния език, което тласка към грижа за чистотата му. То може да се обясни единствено с инерцията на традицията, оставила немалко следи в книжовноезиковата ни история – с пуристичните прояви на българските възрожденски книжовници, обгрижили новосъздаващия се книжовен език.

Пуристичните манифестации от миналото имат отношение към спецификата на съвременното състояние на българския книжовен език, които придобиват особена острота както в епохата на национално възраждане, така и в сегашната епоха на глобализация. Възрожденската пуристична идея жалонира цялостното отношение на обществото към функциите на българския език и проблема с чуждоезиковото градиво в него и в този смисъл обзорът ѝ би помогнал да разберем по-добре книжовноезиковото си настояще.

Ако и да се проявява днес като отношение към чуждата лексика, не би било точно да се смята, че пуризмът е само обществена идея за езикова, в частност – лексикална чистота. Той е много по-широко понятие, което има различни, често неочаквани ипостаси. Именно с оглед на неговите проявления в съвременните изследвания на пуристична тема се приема, че прочистването на един език от чужда лексика е повърхностната реализация на пуризма. Същността му може да бъде разбрана чрез очертаване на различни негови типове, класифициращи го на няколко вида според видовете пуристичните заместявания, според неговата насоченост и според целта на пуристичната дейност, обобщени от М. Гиърс [2005: 97].

Пуристично заместване (т.нар. субституция) е един от основните термини, с които се борави при изследването на пуризма. Общоприето е да се смята, че това е „лексикална формация, изградена и предложена от пуристите вместо „ненужната“ вече в езика лексикална единица, която по тяхно мнение е замърсила езика” [Пак там]. Смятам, че съдържанието на термина може да бъде разширено, като към „лексикална формация” се добави и „граматическа форма”, тъй като пуристичните заместявания имат отношение не само към речника на един език, но и – макар и по-рядко – към неговата граматика. Така ***според вида на заместванията*** пуризмът може да бъде най-напред *архаизиращ* (1). В този случай пуристите на мястото на чуждите използват архаични граматични, словообразователни и лексикални елементи. На второ място, когато на мястото на чуждоезиковите елементи се използват диалектни и разговорни думи и форми, пуризмът се окачествява като *етнографски* (2). Обратното, ако пуристите се опитват да предпазват речта на образования елит от некнижовни думи и форми с домашен произход (диалектизми, архаизми, неологизми, сленг, арго и пр.) и предпочита заемки, то той се определя като *елитарен* (3).

Първите два вида пуризъм – архаизиращият и етнографският – са насочени навън, срещу чуждоезикови влияния: заемки, чуждици, калки, интернационализми, което – според ***насоката на пуристичната дейност*** – го определя като *външен* или още *ксенофобски*. Негова противоположност е елитарният пуризъм, който се определя като *вътрешен* или *социален*.

Освен според вида на заместването и на своята насоченост, пуристичната дейност може да се изследва и от трети аспект, който зависи от ***целта ѝ***. Така, когато пуризмът подпомага реформирането и възкресяването на книжовния език, той може да бъде *реформаторски*. Особено в случаите, когато един език е

застрашен от глотофагия, както и от всякакви възможни или вече съществуващи влияния – както вътрешни, така и външни, пуризмът има за цел да го защити, което го прави *защѝтен (протекторски)*. Ако пуризмът се формира като част от езиковата политика, може да се окачествти като *традиционен*, а стане ли част от националните политически движения, той се квалифицира и като *националистичен*. Нерядко пуристичните заместявания стават израз на усилията за образоване на носителите на един език, който го прави *педагогически*. Не остава встрани от вниманието и *шеговитият, игрив пуризъм*, предназначен да привлича вниманието на обществото към пуристичните актове, да предизвика, да шокира или да забавлява и няма сериозни претенции да поправи и подобри езика.

* * *

От съществено значение в общоевропейското движение през **втората половина на XVIII в.**, когато се оформят буржоазните отношения и новите европейски нации, е, че новата социална структура проявява силен стремеж към обвързване с културната самоличност на нацията и най-вече с нейната езикова идентичност. Силните тенденции към диференциация на обществата в ерата на национализма и езиковото им отграничаване от съседите включва като естествена реакция пуризма при създаването на домашни книжовни езици [вж. Хорецки 1995: 38]. Ето защо пуризмът става неотменен елемент от формирането на новите книжовни европейски езици. Българската езикова ситуация от Възраждането не прави изключение в това отношение. Наблюденията върху изказванията на 56 книжовници – филолози и учители, писатели и преводачи, издатели и вестникари, църковници и общественици – дават основания да се твърди, че през Възраждането са налице солидни доказателства за наличие на пуризъм. Той има различни форми, които доминират или отстъпват през годините, замират, за да се проявят отново в удобен момент.

Първата и останала до края на Възраждането ***насока*** на българския пуризъм е *външната/ксенофобската*. Загубил една от най-важните си функции след падането на Второто българско царство под османско владичество – да бъде официален и държавен език, българският език продължава да обслужва всички останали комуникативни сфери векове наред. Постепенно обаче неговият статут като език на религията се разклаща, новото светско образование също започва да се осъществява на чужд (гръцки) език. Ето защо основна ***цел*** на българските възрожденци става неговата реставрация, възстановяването му в живота на българите като основен, дори единствен език на комуникацията. Така по цел българският пуризъм възниква като *реставраторски* и *защѝтен*. От този аспект може да се интерпретира именно прославата на българския език, приписването на символни функции и престижност, отношението на лоялност и гордост към него с цел отстраняването на гръцкия език от културното езиково пространство (училището и църквата). От „История славеноболгарская" (1762 г.) докъм края на 20-те години на XIX в. – пуристичната идея в общественото пространство е

изразена имплицитно: тя не е демонстративно вербализирана, липсват атаки към чужди езици и езикови средства (единици, структури, модели). Почти паралелно с реставраторската линия българският пуризъм се проявява и като *защѝтен*. Логично включване към стремежа да се сътворяват произведения, които да запълнят официалните комуникативни пространства на роден език – независимо от това дали и доколко езикът е традиционен или говорим, е съзнателното търсене на връзката с традицията и отстраняването на ориентализми чрез заместване с непопулярна (славяно)българска лексика. Характерното за тази фаза на зараждане на българския пуризъм е, че осъзнаването на заплахата за езика и създаването на произведения, които да докажат, че българският език е годен да бъде книжовен, са насочени срещу гръцкия език и въобще срещу гръцката езикова политика спрямо българите. Отстраняването на чужда лексика обаче е противодействие срещу конкретни езикови единици не на гръцкия език (такива случаи са редки), а на турския и влезлите чрез него ориентализми. Така тези пуристични субституции възкресяват изконна (славяно)българска лексика на мястото на турски и гръцки думи и изрази, което води към убеждението, че доколкото това става в текстове, предназначени за слушане или обучение в килийни училища, то има и ***педагогическа*** цел: да популяризира славянската лексика сред образованата част от българското общество.

Налице са всички основания да се смята, че трите преплитащи се цели на българския пуризъм са реализирани в езиковите концепции на Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, К. Пейчинович, Й. Кърчовски, П. Берон, А. Кипиловски, В. Ненович, П. Сапунов. Идеята за норма у Паисий се доказва от безспорни белези за съществуването на колективно езиково съзнание: приписването на езика на символни, т. е. социални функции (изразът род и език, повторен повече от 15 пъти); престижност („поради что се срамиш да се наречеш болгарин"), атитюдите лоялност и гордост с цената на пренебрегване на комуникативните функции на текста на историята. У него на първо място е изтъкната защитата на етничния език и архаичната украса идва, за да приближи езика му към класическия идеал – архаичния етничен език.

Въведената от Софроний практика на пояснява̀не на славянска лексика с турски думи подкрепя тезата за целенасочено прочистване на езика от чужди лексикални единици (ориентализми и разговорни гърцизми) и замяната им с родноезикови (или припознавани за родноезикови) средства. Резултатите от неговата грижа да отбягва употребата на ориентализми и гърцизми[1] довежда до минималното им количество. В Софрониевите произведения „Анализът на лексиката от чужд произход… показва, че още в етапа на началното изграждане първите строители на новобългарския книжовен език са имали съзнание за необходимостта от прочистване на книжовния речник" [Вътов 2002: 120].

[1] Тук съставът им е обобщен, без да се прави разграничение между необходими заемки и ненужни чуждици.

С обяснение на употребена (славяно)българска дума чрез турска, а понякога и гръцка, дадена най-често в скоби, си служи и авторът на Рибния буквар почти на всяка страница, напр.: *оружието (силяхът), дойди (ила), басни (темсили), храниници (хизмикерки), левска (асланска)* [Берон 1964: 44, 51, 52, 53] и мн.др. Проучването на неговия език води до извода, че „Берон има ясно съзнание и за чистотата на българския език, което личи от твърде последователното избягване на турските думи" [Андрейчин 1982: 113]. Не е същото му отношение към гръцката лексика. Думите от гръцки произход в Рибния буквар „не са много на брой… От употребените в „Рибния буквар" на Петър Берон думи от гръцки произход само няколко (5 от 68) не се срещат днес... Останалите думи са неделима част от речника на нашия съвременен език" [Цойнска 1968: 540; 545].

Макар и да не успява да се ориентира в активно протичащите книжовноезикови процеси, Петър Сапунов, както и Софроний Врачански, К. Пейчинович, Й. Кърчовски, П. Берон, А. Кипиловски не ограничава до крайност присъствието на чужда лексика, но „Ограничаването до минимум на турцизмите и на разговорните гърцизми показва, че… смята тази лексика за непредставителна и я използва предимно с поясняваща функция" [Иванова 2010: 196-198].

Без да демонстрира отрицателно отношение към чуждия произход на някои думи в „Свещенно цветообрание" от 1825 г., авторът му Анастас Кипиловски обяснява в увода: „Аз употребих виражение благопонятно и за да изяснявам вред разумат, пригудих приградени много турецки речи и простонародни, дето с тях нашиат народ обичествува да говори" (с. XVI). Интересното в случая е разбирането му за „виражение благопонятно" – изглежда то не включва непрестижната турска лексика, която обаче е обичайна в речника на българите от началото на XIX в. Членът на Филологическото общество в Брашов, както и сподвижниците му (Петър Берон, Васил Ненович) са наясно с колоквиалния характер на ориенталската лексика. Тяхното разбиране за „другия" език, езика на книжнината, не включва това ниско престижно езиково средство, тъй като не съответства на езиковия идеал, т.е. на традицията, и най-важното – защото накърнява една важна функция на този „друг" език: репрезентативната. Не е логично една нация да се представя от език, чиято лексика има произход, противоречащ на представата за национално, т.е. домашно, свое. Без да са изричани формулировки от подобен характер, без декларативност, самата практика на тези възрожденски книжовници е проява на оформящата се езикова доктрина: обединението по етничен признак, каквото е по същество нацията, изисква подобаващ език, който да го представя, да бъде негов символ и да го разграничава от другите, т.е. български. Така осъзнаването на небългарското в изграждащия се книжовен език на първо време е провидяно в чуждата лексика, и то не коя да е, а именно лексиката на онзи, който възпрепятства това обединение – колонизатора.

Важно е да се отбележат още два момента. Ако пуризмът има отношение не само към отстраняването на нежелани езикови особености, но най-вече към опазването на желаните елементи, книжовниците от този период на формирането на новобългарския книжовен език са го демонстрирали съвсем видно. Архаичната патина, въвеждането на лексика и форми от класическия език идеал – черковнославянския, припознаван за старобългарски, е солидно доказателство за това. Употребата на изкуствени, неподдаващи се на изкуствено дишане домашни или редактирани архаични формации или отделни техни варианти и средства (фонетични облици, падежни форми, синтетични облици, липса на членни и преизказни форми и др.), която не е характерна за донационалния етап, може да бъде обяснена именно с пуристичната доктрина.

Другият момент е свързан с факта, че пуризмът не е единствено насочен срещу чужди влияния, но и срещу домашни форми, най-често диалектни. Именно турцизмите, не защото са език на агресора, а защото са характерни за битовото общуване в ограничената териториално-езикова група, са осъзнати за неавторитетни, противоречащи на целта да се изтъкне престижността на родния език. В този смисъл, макар и неосновна, насоката на пуристичната дейност на възрожденските книжовници е не само външна, но и *вътрешна, социална*. През този период на първи прояви на българския пуризъм е изпълнена задачата да се утвърди родният език чрез доказване на качествата му: че може да изпълнява ролята на книжовен език, да бъде пълноценно средство за всеобща комуникация в народния живот.

* * *

Общото впечатление, което оставят авторите от **30-те и 40-те години на XIX в.**, е, че очистването на книжовния език от чуждоезично влияние – главно турска и разговорна гръцка лексика – се приема за нещо подразбиращо се, естествено, безусловно прието и присъстващо в езиковата практика през Възраждането. Единодушието, че книжовен език е имало и ще има само ако се реставрира, важна част от което са действията по почистването му, се избистря в ясната представа за формиращия се книжовен език, независимо от това към какво езиково направление се придържат книжовниците. По отношение на граматичната структура на езика си повечето от тях еволюират до съзнанието да предпочетат комуникативния принцип, т. е. съвременната им фонетика и граматика, но по отношение на лексиката те се доверяват напълно на традицията. Черковнославянското лексикално градиво, не без голямо основание припознавано като домашно, българско, е силен коз в теорията (изказванията) и практиката (създаването на текстове). Срещу него никой не се възпротивява, напротив то съзнателно и настъпателно, дума по дума, пояснена в скоби с употребяваната и нежелана чужда (турска, по-рядко гръцка), се въвежда с надеждата да се закрепи в речта на образования човек, а от него – и в речта на неукия. Диапазонът на действията на книжовниците е широк. Почти всички коментират собствения

си избор с тон по-често дидактичен, понякога оправдателно-извинителен, понякога гневен в отговор на критика. Едновременно с това те акцентуват върху примера, който дават, като възкресяват изконна лексика или въвеждат руска (рядко сръбска) дума, смятайки, че ако от езика майка другите народи вече са се възползвали, то българите имат пълно право да се обогатят от вече готовата лексикална единица. Трети събират чуждите думи в речници, насочвайки вниманието на обществото към „злоупотреблението" с тях, и препоръчват да се напишат българските им еквиваленти на табели по стените, за да се запомнят. Създаването на пуристичните речници (на Неофит Рилски, на Анастас Кипиловски и на Иван Богоров) е по същество акт на прескрипция, което идва да покаже, че пуризмът е един от силните фактори в прескриптивизма.

Оставайки все така с ***ксенофобска насоченост***, пуризмът продължава да бъде *архаизиращ* според вида на заместванията, които книжовниците от 30-те и 40-те години правят. Архаистите защитават концепцията за безвремието на езика и тяхната позиция никак не е по-различна от преобладаващия езиковедски климат в Европа през XVII, XVIII и XIX век. По онова време е била всеобща практика еволюиралите по-късни етапи на езика да се разглеждат като западнали варианти на по-ранния „чист" или „класически" език [Гилин 1991: 29].

Точно така привържениците на Черковнославянския модел защитават „класическата", фундаментално различна от узуса граматическа структура (напр. съхранението на падежите и отричането на членовете и юсовете, т.е. на вокала [ъ] – този „квас фарисейски", както го определя в предговора на второто издание на граматиката си Христаки Павлович). Възгледът им, че нацията се гради върху езика, довежда до това, че историята на езика става матрица за историята на нацията. Тъй като езикът е можело да бъде проследен до вида, който е имал в древността, произходът на нацията също може да бъде открит в далечното минало. И обратното – тъй като нацията води началото си от тази далечна епоха, то формата на езика, който нацията е трябвало да усвои, също е трябвало да бъде открита в древността. Връзката между история и език е разширена до миналото, като са се маргинализирали дълго време всички останали езикови реалности. Как да се регулира езикът, се превръща в метонимия за това как да се изгради нацията. Авторите от Възраждането разполагат с кодифициран черковнославянски език, който е разпознаван като домашен, с текстови нормализации от предходни класически периоди на българския език, което ги кара да усещат стабилност в лексикалната система. За разлика от сръбските те не пристъпват към нейните единици като към чужди, не проявяват отпор към тях. Тази разлика дава основания на Б. Цонев стотина години след коментирания период да каже, че „Сръбската интелигенция, която употребява почти толкова турски думи, колкото нашата, ги употребява като свои и дори е в състояние да се препира, че са чисто "прави" сръбски думи… Нашият усет ще ни подпомогне да изчезнат съвършено турските думи от нашия език" [Цонев 1934: 338]. В този смисъл именно, като се има предвид, че българският книжовник припознава

черковнославянския език за по-архаичен български, за "българска катаревуса", избрана да предпази и съхрани българския език и да се противопостави както на чуждия език, така и на чуждата лексика, потвърждава тезата за славянобългарски период в историята на новобългарския книжовен език [Босилков 1986: 26].

Добър пример за тази теза е езиковата концепция на о. Неофит Хилендарски Бозвели и Емануил Васкидович. В увода на третата част на тяхното „Славеноболгарское детоводство за малките деца…", озаглавена „Руководство на славеноболгарская граматика" и издадена в Крагуевац (1835), са налице както патриотичната прослава и защита на (славяно)българския език, противопоставен на гръцкия като неоспорима алтернатива за българите, така и конкретните пуристични замествания. От една страна, припомняйки делото на преславните „славеноболгарски праотци", Неофит умолява „всякаго славенскаго списателя же и учителя на славеноболгарскаго народа, колкото е возможно да не отбягва от своематернаго язика, но смелно да ся хвале как има една пребогата и предобродаровителна майка, която с разгърната пазва щедро прегръща, и сладкозахарно целува и от преизобилното си пребогато и неизчерпаемо сокровище усердно подарява чадата си" [Неофит Бозвели, Васкидович 1835: XI–XII]. От друга страна, о. Неофит призовава българите „да отхвърлят странноприемни[2], труко-влахо-гречески речи и да ся украсят и преиспещрят с свойственно приличните, както и другите европейски и искуснонаказанни[3] народи управляват и украшават техните язици" [Пак там, с. XII]. Не отстъпвайки от позицията си и с типичния си публицистичен патос, Неофит Бозвели призовава младите българи в излезлите едно десетилетие по-късно диалози в „Мати Болгария" (1846): „украсете и вообразете и славеноматерният си язик *в совершенство подновете* (курсив мой, Н.Н.)" [Неофит Бозвели 1968: 180]. Подканата към българите да реставрират езика си, подхванатa от Паисий и последователите му, продължава докъм 70-те години, когато най-после българите получават църковна самостоятелност, а с това и правото да назначават български свещенослужители, проповядващи на български език.

Целта на дейността на българските възрожденски създатели на книжовния език от 30-те – 40-те г. дават основания да се говори едновременно за *реформаторски* – подпомагащ възкресяването на българския език, и за *защитен пуризъм* – като се вземе предвид борбата им за опазването на българската култура от гръцкото културно-езиково и религиозно влияние. Идеята за възкресяване на етничния език изисква прилагането на историческия критерий, който обаче би трябвало да задържи развитието на естествените норми и съответно кодифицирането им. На равнище конкретни езикови норми този критерий има най-ярко изражение в споровете относно вокала [ъ] и членните форми. Търпимостта на строителите на книжовния език от този период към иновациите

[2] *Странноприемни* – 'чуждестранни'.

[3] *Искуснонаказанни* (от наказание 'възпитание', арх.) – 'висококултурни'; вж. също напр. у Р. Попович („Христоития…") „наказание (тербие)".

варира и най-уравновесено отношение към тях има Славянобългарското и Новобългарското направление в лицето на Неофит Рилски и Васил Априлов (30-те г.), малко по-късно – и Иван Богоров (40-те г.).

Патосът на Неофит Рилски в предговора към първата новобългарска граматика – „Болгарска граматика, сега перво сочинена" (1835) – е малко по-различен. В него целта на пуристичните усилия са конкретни единици – това е турската и гръцката лексика. Тя е маркирана по три начина: с теоретични разсъждения, чрез лексиката на самия текст и в нарочен притекстов речник в края на граматиката. Почти в началото на предговора, онасловен „Филологическо предуведомление", Неофит пише: „Аз мислим, ако да не грешим, защо Български язик ако би се очистил от чуждоезичните речи (а речено от Греческите и Турските), които са се вкрали в него неощутително заради спребиването и смешението с тия два народи… И ако би било возможно да се собере во едино сичкио, не би имал тогава потреба от никаква иноязична реч (освен мало некои, които са ги совсем изгубили Болгарете, или и немат ги никакви, и употребяват ги или по турски или по Гречески, които и изложих на крайат на граматиката, да ги гледа секой). Защо ако една реч се говори на едно място по Турски, или по Гречески (или и по други некой язик, което е совсем мало), на друго място нахождаш тая истата реч да се говори чисто Болгарски" [Неофит Рилски 1835/1984: 4-5]. Именно тази теоретична формулировка дава основание на руския българист Г. К. Венедиктов да приеме, че Неофит Рилски е първият автор на идеята за очистване на българския език от чужди думи като задача на създателите на новия книжовен език [Венедиктов 2005: 45].

В съзвучие със схващанията си за чистотата на българския език Неофит Рилски прилага в края на граматиката си азбучен списък от 220 думи. Той е онасловен „Речи турски и неколко гречески, които са во употребление на сегашното време в сичката Болгария, истолкувани по возможности с равнознаменователни славенски или российски" – „да ги гледа секой", както обръща внимание в предуведомлението. Анализът на думите, направен от В. Кювлиева-Мишайкова, показва, че „повечето еквиваленти на турските и гръцките думи са черковнославянски, домашни или руски, като последните „недвусмислено говорят за познанията на автора по руски и за използването на руски речници" [Кювлиева-Мишайкова 1997: 219]. Може да се предположи, че реславянизацията на българския език през XIX в.[4] има най-ранните си прояви именно чрез въвеждането на лексикални черковнославянизми и русизми в приложения речник към „Болгарска граматика, сега перво сочинена".

С притекстов речник – реагира на чуждите думи и Анастас Кипиловски. В увода на своя превод на историческото съчинение на руския професор Иван Кайданов „Кратко начертание на всеобщата история" (1836) той пояснява: „Язик употребих такъвзи, каквото да сочи кам обработяни на язикат ни, зато и

[4] За реславянизацията на българския език през XIX в. вж. по-подр. Виденов [1982: 14].

приех много речи от пребогатата майка на нашат язик, славенският язик, който в крайат на историата в лексикон расположих и ги открих сас простолюдни и турски речи, за да та улесня да можиш совершенно да разумейш сичко, щото читеш…" [Кипиловски 1836].

За компилация от комуникативност и стремеж към реставрация на идеала свидетелстват думите на Васил Априлов в едно негово писмо до Неофит Рилски от 30.06.1838 г. Излагайки становището си относно качествата на създаващия се новобългарски книжовен език, който „се е изменил, но не е претърпял това, що претърпяха гръцкият и латинският език", в точка четвърта Априлов пише: „4. Да се изчисти езикът от всички чужди думи. Да се внесат от стария език и да се приемат само такива чужди думи, които липсват в стария език. Не вреди, че простият народ ще ги употребя и ще ги изопачава. Това става във всичките езици на цивилизованите народи. За да се изпълни тая цел, необходимо е да се състави най-напред един речник само на българския език, както е оня на Руската академия. Един такъв речник ще бъде основа на езика" [Априлов 1968: 277-278].

Пуристичните усилия на Иван Богоров през коментираните десетилетия са своеобразно продължение на усилията на Неофит Рилски. Без да ги коментира теоретично, той помества в края на граматиката си „Словарник", обхващащ азбучно подредени 453 речникови единици и няколко съчетания. Намерението му е обяснено в подзаглавието: „или няколко думи, които на места говорят турски и гръцки, а пак на други места Български" [Богоров 1844/1986: 114]. Мишена на пуристичните замествания е също турската и битово-разговорната гръцка лексика, а „целта на „Словарника" е ясна: да се формира съзнателно отношение към лексикалните изразни средства, да се препоръча селективно отношение към тях в полза на думите от български произход, изместени в говорната практика в някои райони на страната от турски и гръцки заемки" [Пак там]. Броят им обаче, сравнен с броя в Неофитовия речник, е двойно по-голям. В списъка на думите, предпочетени вместо турските, присъстват и някои думи със западноевропейски произход – *деликат, кураж, перука, сигурна, сигуранция*, което ясно посочва, че у И. Богоров липсва краен пуризъм[5] и че отхвърлянето на чуждите думи засяга предимно онези с ориенталски произход.

В същия дух са изказванията на мнозина още възрожденски книжовници: Е. Васкидович, Г. Бусилин, К. Фотинов, И. Макариополски, Н. Геров, С. Доброплодни, П. Пиперов, С. Илиевич (Радулов), Р. Попович. Техният реформаторски пуризъм следователно има новаторски характер. Негативизмът срещу еволюционните иновации в езика не продължава дълго и това свидетелства за състоянието на книжовния език: фактът, че в оценката на обществото за кратко време иновациите вземат превес, говори в полза на относителна стабилност в узуса – не по отношение на вариантите, а по отношение на аналитичната структура в цялост. Така че пуристичните усилия

[5] За езиковия пуризъм на И. Богоров вж. подр. Николова [2015].

през коментираните десетилетия са един закономерен акт на подсигуряване на позиция относно по-нататъшното им канализиране – формулата за съхраняване на идеала и узуса е намерена: „изучавам своя език в старобългарските ръкописни книги" пише Г. Бусилин и създава буквар на език, „съгласен с естественото наше произношение, основано на древните ръкописи на нашите праотци".

Колкото до защитната цел на българския езиков пуризъм, тя продължава повече от един век, макар че обхватът на сферите ѝ постепенно се стеснява особено след откриването на първите български светски училища през третото десетилетие. В този смисъл тя е и най-силната проява на пуризма, макар че твърде рядко е била осъзнавана и посочвана като негова форма. Интересното при нея е, че еволюира по следния начин:

- в началото защитата на (славено)българския език (намерил солидна подкрепа с посочването, че е език, употребяван и от славяните руси) не е конкретизирана по сфери, тя е защита по принцип; тя идва да покаже, че и българският език е достоен да бъде книжовен и да поеме онези функции, които някога е имал – както някога е имало и българско царство;
- след създаването на текстовете и български буквар, които го доказват през първите две десетилетия на XIX в., и след създаването на българско светско образование, на български граматики и разнообразна учебна литература, на плаха българска публицистика и научнопопулярна книжнина през 30-те и 40-те години остава само една, но много важна сфера в културното пространство до Освобождението – църквата; така защитната линия се концентрира в борбата за църковна независимост и по-точно в налагането на езика в българските религиозни институции.

Не трябва да се забравя в никакъв случай още и фактът, че ако идеята за реставриране, защита и изчистване на българския език от чуждоезиково влияние става една от доктрините на езиковата програма на Българското възраждане[6], а оттам и в неговата националнополитическа програма, то целта на пуризма в този период (а и въобще през цялото Възраждане) има *националистичен* характер. И не на последно място, може да се обобщи, че той става неразделна част от усилието за образоване на българския народ, което го прави и *педагогически*. Успоредно с това обикновено застъпниците на комуникативния принцип, използващи освен черковнославянска лексика и диалектни домашни или чужди думи, стават застъпници и на *етнографския пуризъм*.

* * *

През **50-те – 70-те г. на XIX в**., когато българският национализъм навлиза в качествено нова фаза, вследствие на което комуникативната ситуация придобива допълнителни измерения, привържениците на пуристичната доктрина стават все повече, все по-разнообразни са формите и актовете,

[6] За езиковата програма на Българското възраждане вж. по-подр. у К. Вачкова [2007; 2008].

следствие от нея. Пуризмът до средата на XIX в. е фиксиран предимно в борбата за еманципация на българския език като книжовен и решението за съвременния му вариант: дали той може да има същия престиж като стария, ако структурната му основа не е архаична. Решението се осъществява като колективен дебат и създаването на Пловдивския езиково-правописен модел, кодифициран в „Основа за блъгарскъ грамматикъ" (1858) на Й. Груев, е признак за завършването на процесите на установяване на структурната основа на новобългарския книжовен език. Обогатяването на израженията на пуризма през петдесетте години – както откъм насоката, така и откъм вида на субституциите и целите му – е пряко свързано със завършителния етап на тези процеси. Оттам насетне пуризмът намира следващия си образ – мишена става лексиката и такава си остава не само до Освобождението, но и до днес[7]. Въпреки това обаче остава първият рефлекс на книжовниците от епохата на национализма и той е да намерят опора в нещо емблематично, в солиден символ, около който да се обединят. Това донякъде обяснява придържането на Н. Геров и Й. Груев към един по-консервативен правопис, кореспондиращ с етимологията.

Впечатление прави, че след средата на XIX в. открито се поставя въпросът за езика на официалната комуникация, като пространствата се разширяват. Може би най-важен в този аспект от края на 40-те до началото на 60-те г. става въпросът за езика на българската църква като официална институция на българите в Османската империя. Движението за църковна независимост, важна част от която са разширяване на функциите на българския език, бележи кулминацията си и с издаването на султанския ферман за автономията на Българската църква на 27 февруари 1870 г. След отминаване на опасността от въвеждане на задължителен турски език в проекта на Мидхат паша от 1865-1866 г. за сливане на българските и турските светски училища и поставяне на българското образователно дело под правителствен контрол [вж. по-подр. Николова 2004б: 94-99 и 2004а: 38-40], постепенно пуризмът се поставя на научни основи.

Възрожденските интелектуалци изразяват пуристичните си идеи по чисто филологически начин, повдигайки *темата за езиковата чистота*, която става акцент в 70-те години и която заема централно място в пуристичните представи след Освобождението. Вниманието си към нея нарочно заострят Н. Михайловски, С. Филаретов и разбира се, И. Богоров. Тази тема е крепко обвързана с *откритото поставяне на темата за домашното и чуждото в езика*. Подвластни са ѝ почти всички книжовници, чиято дейност насища 50-те – 70-те г. на XIX в.: Е. Васкидович, Г. Теохаров, П. Славейков, С. и Х. Краминкови, М. Павлев и А. Живков, К. Стоянов Пишурка, Г. С. Раковски, д-р В. Берон, Р. Жинзифов, Р. И. Блъсков, З. Княжески, Л. Каравелов, Г. Кръстевич, К. Шапкарев, С. Бобчев, Н. Попов, проф. М. Дринов, Н. Геров, Й. Ковачев, Х.

[7] Определението за пуризма в лингвистиката от постмодерното време задължително съдържа израза „борба срещу чуждите думи" (или негова перифраза).

Ботев. Й. Хаджиконстантинов-Джинот, Б. Петков, С. Горски. Самият брой на възрожденските интелектуалци, които коментират етимологията на думите, механизмите на заемане и употребата на чуждата лексика, внушава важността на доктрината, чрез която пристъпват към книжовната си дейност – и практически чрез текстове, и теоретично като осмисляне. Впечатление прави например Е. Васкидович, който, като не изтъква директно отрицателна позиция към конкретни чуждоезикови единици (лексикални или граматически), търси достойнствата на българския език в неговата чистота. Част от патриотичната му тактика е да хули чужди езици с цел българският да изпъкне като най-добър, най-чист, най-естествен („живата граматика"), изконен и превъзхождащ другите.

Мястото на *членните форми* в писмената комуникация е въпрос, който се решава и от гледна точка на подозренията за тяхната чуждост. От една страна, тя им е била вменявана като привнесена под въздействието на гръцкия език, който получава минусов знак у повечето книжовници. От друга страна, те са били оценявани като варварски, присъщи на необразованите носители на езика, които не познават черковнославянските (разбирани като изконни старобългарски) текстове. Така или иначе отхвърлянето им става и във връзка с пуристичните настроения у възрожденските книжовници. Отношение към интерпретацията на членните форми от пуристичен ракурс имат най-вече Н. Палаузов, Г. С. Раковски, Н. Геров, П. Славейков, Д. Войников; измежду тях най-ярко се откроява фигурата на д-р И. Богоров. Позицията да бъдат отхвърлени членните форми като несвойствени на езика идеал поддържа например Н. Палаузов, чиито аргументи за неуместността им са потърсени в скалата на етничното: домашно~чуждо и изконно~варварско. Най-ярко съображенията за отхвърляне на членните форми от позициите на пуризма, макар и анахронични вече на фона на преобладаващата книжовноезикова практика, са представени от Георги Раковски. Според него те са вредни за естествения български език със своята чуждост и следователно непотребни в комуникацията, независимо от преобладаващия узус.

На противоположни позиции по отношение на членните форми, но със същите аргументи е Н. Геров, който смята, че изконността на езиковото явление трябва де се търси в онова далечно и невинно състояние, в което езикът ни е бил чист. Това състояние се е съхранило в езика на народа и ако той употребява членните форми, те трябва да намерят място и в артифициално създадения книжовен общобългарски език. Отново с аргумента чуждост, но този път приписана на черковнославянския език, те ще се утвърждават от д-р Васил Берон, който, като коментира употребата на определителния член „подир прилагателните и причастията", критикува „ някои наши нови списатели, да гонят и мразят всичко, що е Церковно-Славянско, кчи ли тойзи язик не е и чюжд и непонятен!" [Книжовници 2007: 291]. Може би най-емоционални в спора относно членните форми, оценявани от ракурса на пуристичната доктрина за свое и чуждо в езика, са разменените филипики между Петко Славейков и

тревненският учител Стефан М. Горски. На мнението на Горски относно членните форми и препоръката му за архаизация на книжовния език, които в края на 50-те г. на XIX в. са напълно анахронични, Славейков реагира с унищожителната статия „Ответ на циркуляра господина Горскаго" във в. „България"[8]. С присъщия си емоционален маниер П. Славейков укорява С. Горски, че е против характерните за българската народна реч членове, които са изконно български, тъй като му пречат да пише поезия, която всъщност нищо не струва. Като се обръща към този „палав филолог", „плитък в езиковедението", Славейков обобщава: „Ний знайми, че по устройството на езика, който е и какъвто е, са съставят правилата на граматиката му, а не са устроява език по искуственни грамматически правила". През 60-те години на XIX в. споровете относно не/българския характер на членните форми постепенно стихват. Българските книжовници пристъпват към оценката им от безпристрастен научен ракурс, разкривайки домашния им произход. В защита на тази ярка новобългарска граматична особеност на страниците на няколко периодични издания, например в сп. „Български книжици", Т. Бурмов, Т. Шишков, Г. Кръстевич и Хр. Сичан-Николов пишат нарочни статии [Иванова 1998: 82], служейки си предимно с прагматични аргументи и критикувайки езиковата практика на Г. Раковски и В. Друмев. Най-откроващият се глас в коментарите е на застъпника на тезата за изконно българския им характер Добри Войников, който излага позициите си в статията „За употреблението на члена", публикувана през 1860. Утвърждаването им в новобългарската граматична структура от него става именно с доказателства за тяхната изконност, което е практически един пуристичен акт.

Другата мишена на пуризма от 50-те години на XIX в. е *чуждата лексика*. Най-ярко доказателство за активното отношение на българските книжовници е първият цялостен речник на чуждите думи в българския език: „Речник на думи турски и гръцки в язика български сбран от г-на Михаила Павлева, а наредил и оимотил Александър Т. Живков, плевнянин" (1855). Речникът, дефиниран от В. Кювлиева-Мишайкова като речник с пуристична насоченост, обхваща не повече от 1500 лексикални единици, разположени на 62 страници. Гръцките думи са около стотина, преобладава турската лексика. Интересен в това отношение е предговорът на речника, от който стават ясни мотивите за „бъщеньето[9] за сбир на чюжди думи из язика ни" – това е желанието им да се „истласка из него този омразен смес, който потъмнова светлината и умалова блещивити рази[10] на преимъщието му", което „е неотменна и най-свята длъжност всякиму от нашянцити; зачто неразработений и неотъкмений язик никоги не донася успех, пък е и срамотно и непростено нам да имаме такъв язик прохвален от просветений свет зарад имотството му и да не радеем за него, за неговата природност и ясна еднаквост…". Авторите са убедени в правотата на подхода

[8] България, г. I, бр. 15, 14 декември 1859.

[9] *Бъщене* – 'бъхтане, блъскане, полагане на голям труд за нещо пряко сили'.

[10] *Рази* – 'черти'.

си: турските и ненужните гръцки думи трябва най-напред да се разпознават и запомнят, а след това и да се избягват. Всъщност това е стратегия за постигането на две от символните функции на книжовния български език от Възраждането – неговата диференцираща и идентифицираща функция. За да се разпознаеш чрез езика като българин, е най-важно да се отграничиш от другия, от този, който не използва българския език. В този смисъл речникът на двамата лексикографи има онази пионерска роля за формирането на национално книжовноезиково съзнание, която имат предходните речникови приложения към граматиките на Неофит Рилски, А. Кипиловски и И. Богоров.

Оценката на чуждата лексика е емоционална тема за мнозина книжовници: д-р В. Берон, Р. Жинзифов, Р. И. Блъсков, П. Р. Славейков, М. Дринов, З. Княжески, Л. Каравелов, В. Попович, Ст. Бобчев, Г. Кръстевич, К. Шапкарев, Н. Попов, Н. Геров, Хр. Ботев, но най-вече за книжовника революционер Г. С. Раковски. В борбата срещу „разглоблението" и естествено – в посока към архаизирането на новия книжовен език, той предлага цяла програма в осем точки. Първата от тях се отнася до чистотата на лексиката: „Да изчистиме странние речи, въведени в наш язик, тоест гръцкие, турские и други и да въведеме наши си, коих си имаме" [Раковски 1988: 470]. Може да се предположи, че той намира в пренебрегването ѝ не само идеологически мотив, но и пречка за езиковата интелектуализация. Илюстрация на тезата, че пуризмът е езикова доктрина, зависеща предимно от екстралингвистични фактори, е благосклонното отношение на Раковски към руската лексика, към която той има положително отношение. Отлив от употребата ѝ обаче се забелязва в един исторически момент – когато през 1861 г. Русия „пристъпва към изпълнение на договора си с Високата порта за преселение на българи на Крим, а през 1862 г. организираната с много енергия и надежди българска легия е разпусната поради променилата се сръбска политика" [Вълчев 1993: 76-77]. Така негативното отношение на Раковски към руските заемки ще стане израз на „трагичното противоречие между славянска култура и славянска политика" [Йоцов 1992: 31], което дава отговор на въпроса доколко доктрината пуризъм се свързва с екстралингвистичен фактор като политиката и политическите предпочитания и пристрастия на групи носители на езика.

Особено силно впечатление прави Славейковата представа за книжовен език, изложена в статията „Общо потребните на всички знания", поместена във в. „Гайда"[11]. Първа и най-важна опора на книжовния език е българщината на речта: лексиката трябва да е чиста откъм произход. Примерите в препоръките му изключват турцизми и други по произход думи, за които българският език има актуални синоними. Освен това речта трябва да бъде общобългарска и да обслужва всички членове на езиковата общност („занаятчият, както и селенинът"); да бъде неутрална, т.е. да не е занижена стилистично или диалектна („нито… пазарски речи"); да не е архаична („нито па славенщини да облизва"). За да постигне този

[11] Гайда, год. III, бр. 6 от 15 март 1866.

чист български изказ, не е достатъчно само да се посещава училището, където употребата да бъде ограничена само в комуникацията между школските стени, а да бъде вменена на всекиго („какъв да е") в ежедневното езиково общуване, за да се постигне онази неутрална реч, която няма да събужда асоциацията на двата крака, обути в различни по престижност и материя обувки. Особено важна роля Славейков придава на четенето на качествена литература: изразът „като прочита книги чисто български писани" е за П. Славейков е алюзия за добрия автор, който ще представи образеца.

Изказванията на българските възрожденски книжовници от 50-те – 70-те г. демонстрират няколко типа пуризъм. Според ***вида на препоръките и на заместванията***, които правят, би могъл да се квалифицира като *етнографски*. Утвърждаването на узуалните езикови средства, новобългарски по характера си, заместванията с изнамерени от диалектите лексикални средства, емоционално квалифицирани с одобряващи епитети, отправят към определянето на пуризма им именно като такъв. Тази форма на пуризъм не е нова, но до средата на века не е намирала толкова интензивен израз. В същото време обаче реалната употреба на традиционна лексика и словообразователни елементи и модели, подходящи за удовлетворяване на нуждата от интелектуализация на книжовния език, навежда на мисълта за намесата на дълбоко вкоренен *елитарен подход* на пуристичните субституции. В този смисъл етнографският пуризъм е обречен на неуспех.

Възрожденската пуристична дейност продължава да е насочена навън**,** срещу заемки и формации, етикирани като чужди, което го определя през цялото Възраждане като *външен* или *ксенофобски*. Принципно такъв е типът пуризъм във всички новоформиращи се книжовни езици в епохата на национализма, пуризмът всъщност е елемент на началното им формиране. Именно затова, тъй като през 50-те – 70-те години (и по-късно) българският книжовен език е вече във фазата на интензивното си изграждане, този тип пуризъм се пресреща с глада за интелектуални средства и също търпи неуспех. Причина за неуспеха особено на крайния пуризъм на И. Богоров е и поставянето на опасността от глотофагия на българския език във времев контекст, в който опасността е отминала.

Целите на пуристичната дейност през последните три възрожденски десетилетия са няколко. На първо място следва да се изтъкне, че той продължава да бъде *защѝтен*: книжовниците преследват една високо патриотична цел – да го опазят от всякакви вече съществуващи или възможни бъдещи чуждоезикови влияния. Може да се обобщи, че защитна цел има българският пуризъм от самото си зараждане. Недалеч от нея е и старанието им за просвещение на българите чрез модерния език, което прави *педагогическия пуризъм* на всички възрожденски интелектуалци част от усилията за образоване на обществото. В този смисъл може да се каже, че всички те са дейци на Българското просвещение, макар и да не са посветили нарочни текстове на темата.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин 1982 Андрейчин Л. Петър Берон (1795 – 1871). - В: Строители и ревнители на родния език. Пантеон. Съст. Л. Андрейчин и В. Попова. София: Наука и изкуство, 1982, с. 111-115 [Andreychin L. Petur Beron (1795 – 1871). - In: Stroiteli I revniteli na rodniya ezik. Panteon. Sust. L. Andreychin i V. Popova. Sofiya: Nauka i izkustvo, 1982, pp. 111-115]

Априлов 1968 Априлов В. Съчинения. Подбор и редакция П. Тотев. София, 1968 [Aprilov V. Suchineniya. Podbor i redaktsiya P. Totev. Sofiya, 1968]

Богоров 1844/1986 Богоров И. Първичка българска граматика. Фототипно издание, София: Наука и изкуство, 1844/1986 [Bogorov I. Purvichka bulgarska gramatika. Fotftipno izdanie. Sofiya: Nauka i izkustvo, 1844/1986]

Босилков 1986 Босилков К. Кратка история на българския език. Szeged/Сегед, 1986 [Bosilkov K. Kratka istoriya na bulgarskiya ezik. Szeged/ Seged, 1986]

Вачкова 2007 Вачкова К. Езиковата програма на Българското национално възраждане. - В: Годишник на ШУ „Епископ Константин Преславски". Т. XX А. Шумен, 2007, с. 3-38 [Vachkova K. Ezikovata programa na Bulgarskoto natsionalno vuzrazhdane. - In: Godishnik na SHU Ep. Konstantin Preslavski. T. XX A. Shumen, 2007, pp. 3-38]

Вачкова 2008 Вачкова К. Типологична характеристика на българския книжовен език (Възрожденски период). Шумен: Епископ Константин Преславски, 2008 [Vachkova K. Tipologichna kharakteristika na bulgarskiya knizhoven ezik (Vuzrozhdenski period). Shumen: UI Ep. Konstantin Preslavski, 2008]

Венедиктов 2005 Венедиктов Г. К. Русское влияние и пуристические тенденции в болгарском литературном языке на стадии его становления. - В: Пуристические тенденции в истории славянских литературных языков. Сборник тезисов. Москва: РАН, 2005, с. 45-49 [Venediktov G. K. Russkoe vliyanie i puristicheskie tendentsii v bolgarskom literaturnom yazyke na stadia ego stanovleniya. - In: Puristicheskie tendentsii v istorii slavyanskikh literaturnykh yazykov. Sbornik tezysov. Moskva: RAN, 2005, pp. 45-49]

Виденов 1982 Виденов М. Към динамиката на българския книжовен език днес. - В: Годишник на Софийския университет. Т. LXXI, 1, Факултет по славянски филологии, 1979. Проблеми на българското и руското езикознание. София, 1982, с. 7-51 [Videnov M. Kum dinamikata na bulgarskiya knizhoven ezik dnes. - In: Godishnik na SU. T. LXXI, 1, Fakultet po slavyanski filologii, 1979. Problemi na bulgarskoto i ruskoto ezikoznanie. Sofiya, 1982, pp. 7-51]

Вълчев 1993 Вълчев Б. Раковски книжовникът и филологът. София: Св. св.Климент Охридски, 1993 [Vulchev B. Rakovski knizhovnikut i filologut. Sofiya: UI Sv. Kliment Okhridski, 1993]

Вътов 2002 Вътов В. Строители и строителство на новобългарския книжовен език. Велико Търново: Св.св. Кирил и Методий, 2002 [Vutov V. Stroiteli i stroitelstvo na novobulgarskiya knizhoven ezik. Veliko Turnovo: UI Sv.sv. Kiril i Metodiy, 2002]

Гилин 1991 Gyllin R. The Genesis of the Modern Bulgarian Literary Language. Uppsala, 1991

Гиърс 2005 Geers M. A Comparative Study of Linguistic Purism in the History of England and Germany. - In: Langer, N., W. V. Davies. Linguistic Purism in the Germanic languages. Berlin, New York: De Gruyter, pp. 97-104

Иванова 1998 Иванова Д. Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането. Пловдив: Макрос, 1998 [Ivanova D. Ezikovite vuprosi v bulgarskiya periodichen pechat prez Vuzrazhdaneto. Plovdiv: Makros, 1998]

Иванова 2010 Иванова Д. Сакрално или простонародно: трудният избор на Петър Сапунов. – В: Велчева Б., Д. Иванова. И от зазоряването тръгва денят… Изследвания върху приемствеността в развоя на българския книжовен език. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2010, с. 191-208 [Ivanova D. Sakralno ili prostonsrodno: trudniyat izbor na Petur Sapunov. - Velcheva B., D. Ivanova. I ot zazoryavaneto trugva denyat… Izsledvaniya vurkhu priemstvenostta v razvoya na bulgarskiya knizhoven ezik. Plovdiv: UI Paisiy Khilendarski, 2010, pp. 191-208]

Йоцов 1992 Йоцов Б. Славянството и Европа. Съст. И. Павлов и Вл. Пенчев. София: Св. Климент Охридски, 1992 [Yotsov B. Slavyanstvoto i Evropa. Sust. I. Pavlov i Vl. Penchev. Sofiya: UI Sv. Kliment Okhridski, 1992]

Кипиловски 1836 Кипиловски Ан. Кратко начертание на всеобщата история. В Будим, 1836 [Kipilovski, An. Kratko nachertanie na vseobshtata istoriya. V Budin, 1836]

Книжовници 2007 За български род и език. Възрожденските книжовници за българския книжовен език. Съст. Р. Русинов, М. Гърдева. Велико Търново: Св.св. Кирил и Методий, 2007 [Za bulgarski rod i ezik. Vuzrozhdenskite knizhovnitsi za bulgarskiya knizhoven ezik. Sust. R. Rusinov, M. Gurdeva. Veliko Turnovo: UI Sv.sv. Kiril i Metodiy, 2007]

Кювлиева-Мишайкова 1997 Кювлиева-Мишайкова В. Българското речниково дело през Възраждането. София: Проф. Марин Дринов, 1997 [Kyuvlieva-mishaykova V. Bulgarskoto rechnokovo delo prez Vuzrazhdaneto. Sofiya: Prof. Marin Drinov, 1997]

Неофит Бозвели 1968 Неофит Бозвели. Съчинения. Подбор и редакция Ст. Таринска. София: Български писател, 1968 [Neofit Bozveli. Suchineniya. Podbor i redaktsiya St. Tarinska. Sofiya: Bulgarski pisatel, 1968]

Неофит Бозвели, Васкидович 1835 Неофит Хилендарски Бозвели, Ем. Васкидович. Славенобългарское детоводство за малките деца. Част третая. Руководство на славеноболгарския грамматика. В Крагуеваце, 1835 [Neofit Khilendarski Bozveli, Em. Vaskidovich. Slavenobolgarskoe detovodstvo za malkite detsa. Chast tretaya. Rukovodstvo na slavenobolgarskiya grammatika. V Kraguevatse, 1835]

Неофит Рилски 1835 Неофит Рилски. Болгарска граматика, сега перво сочинена… В Крагуеваце, 1835. Фототипно издание. София: Наука и изкуство, 1984 [Neofit Rilski. Bolgarska grammatika, sega pervo sochinena… V Kraguevatse, 1835. Fototipno izdanie. Sofiya: Nauka i izkustvo, 1984]

Николова 2004а Николова Н. Билингвизмът в българските земи през XV - XIX век. Шумен: Епископ Константин Преславски, 2004 [Nikolova N. Bilingvizmut v bulgarskite zemi prez XV - XIX vek. Shumen: UI Ep. Konstantin Preslavski, 2004]

Николова 2004б Николова Н. Въпросът за езика в борбите за църковна независимост през Българското възраждане. - В: Трудове на катедрите по история и богословие. Т. 6. Шумен: Проф. Марин Дринов, 2004, с. 329-336 [Nikolova N. Vuprosut za ezika v borbite za tsurkovna nezavisimost prez Bulgarskoto vuzrazhdane. - In: Trudove na katedrite po istoriya i bogoslovie. T. 6. Shumen: Marin Drinov, 2004, pp. 329-336]

Николова 2015 Николова Н. Пуризмът на Иван Богоров. - В: Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски", Факултет по хуманитарни науки, том XXVI А, 2015, с. 46-85 [Nikolova N. Purizmut na Ivan Bogorov. - B: Godishnik na SHU Ep. Konstantin Preslavski. Fakultet po khumanitarni nauki. T. XXVI A, 2015, pp. 46-85]

Раковски 1988 Раковски Г. С. Съчинения. Четвърти том. Езикознание. Етнография. Фолклор. Подбор и редакция С. Гюрова. София: Български писател, 1988 [Rakovski G. S. Suchineniya. Chetvurti tom. Ezikoznanie. Etnografiya. Folklor. Podbor I redaktsiya S. Gyurova. Sofiya: Bulgarski pisatel, 1988]

Хорецки 1995 Horecký, J. Jazyková situácia vo Francúzsku. - Jazykovedný časopis, 1995, №1, s. 37-41

Цойнска 1968 Цойнска Р. Думи от гръцки произход в „Рибния буквар" на П. Берон. - В: Известия на Института за български език, кн. XVI. София, 1968, с. 539-545 [Tsoynska R. Dumi ot grutski proizkhod v "Ribniya bukvar" na P. Beron. // In: Izvestiya na Instituta za bulgarski ezik. № XVI. Sofiya, 1968, pp. 539-545]

Цонев 1934 Цонев Б. История на български езикъ. Т.II. София, 1934 [Tsonev B. Istoriya na bulgarskiy ezik. T.II. Sofiya, 1934]

КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА БАЛКАНСКАТА ТЕЛЕСНОСТ*

Наталия Злыднева

ON THE PROBLEM OF THE BALKAN CORPOREALITY

Natalija Zlidneva

Summary: *The body code on the Balkans defined by duality in archaic beliefs reveals some significant features of the regional mentality and brings to light its orientalism. The latter can be detected in emphasizing body limits and the predominance of the inner over the outer. The article demonstrates the Balkan inclination with the inner corporeality in various codes - from food to art and literature. The oriental roots of body perception can be seen in a variety of dishes made of bowels such as shkembe corba and many others (mainly Greek food tradition). The examples from some other fields are used to support the assumption: the inside out turned bodies in the paintings by V.Velickovic (Serbia) and some drastic images in Ivo Andric's novel 'The trunk' (Bosnia). The interiorised corporeality on the Balkans asserts its own and Oriental as opposed to* the alien *and European. In respect of mentality the issue has to do with a tendency of self-destruction while in terms of semiotics it signifies the trend of neutralization.*

Key words: *cultural codes, corporeality, ethnic stereotypes, orientalism, picture of the world*

Разположена между Запада и Изтока в качеството си на гранична зона не само в геополитически, но и в културен смисъл, балканската култура е всмукала в себе си етнически стереотипи, характерни както за европейците, така и за нейните източни, малоазийски съседи, като е претворила тази смес в ново цяло. Особеностите на регионалната картина на света на Балканите в голямата си част се описват с категорията на телесността, сформирала се вследствие на налагането на пространствени противопоставяния върху образа на сегментираното и трансформирано тяло.

Една от най-значимите категориални двойки в балканската картина на света е двойката *вътрешно – външно* (вж. Цивьян 1990). Тази опозиция е корелат на опозицията *свой – чужд*, разпространила своята универсалност и на Балканите. Същевременно като специфика на балканския регион можем да приемем това, че в зона на преимуществената експликация на споменатите опозиции се превръща човешкото тяло. Телесният код в аспекта *вътрешно – външно* с много основания може да се счита за ориенталски компонент на регионалната традиция. Предмет на настоящия очерк са характерните за

* Превод от руски език – Дечка Чавдарова.

Балканите манифестации на телесността в различни културни кодове, които в своята комплексност могат да служат като един от пътищата за дешифриране на ориенталския компонент на балканската култура.

Манихейските традиции, проникнали на Балканите от Изток и укрепили се тук благодарение на богомилите (техните следи, както е известно, се откриват в България, Сърбия, Босна и Херцеговина, а също така в Хърватия), са определили много особености на картината на света на балканския човек, а преди всичко – представата за телесността. Телесното, определяно в тези вярвания чрез дуалистичното противопоставяне *дух – плът*, явно е заемало доминираща позиция. Самото тяло като гранична зона на противоборстващите в света сили се натоварва с граничност. Оттук и особената роля на *вътрешното* в балканската телесност, проявяващо се в многочислени явления на експликация на телесността, в налагането на *вътрешното* върху *външното*, а също така в разчленяването на телесната цялост с акцентиране на все същата опозиция. Проникването на *своето* в *чуждото* чрез *овътрешностяване* на тялото отвежда към архаичния топос на троянския кон. Може да се приеме, че този мотив задава парадигмата на цялата балканска традиция. Освен това тялото на Балканите се проявява в рамките на митологичната традиция като агент на организацията на всеобщото пространство в момента на сътворяването на Космоса и се идентифицира със земята, защото съдържа вътрешна сила, която стимулира развитието и разкъсва външните граници. Във връзка с това *вътрешното свое* тяло често служи в регионалната култура като знак за идентичност. Всичко казано трябва да разглеждаме в рамките на универсалии, чиито съответствия могат да се открият и в общославянските традиционни народни представи. Като специфична балканска особеност може да се определи акцентирането на *вътрешното* в противовес на *външното* тяло, насоката на вектора на тялото *отвътре навън* във връзка с телесността, подчертаната бруталност на проявите на инверсии от такъв род.

Отчитайки значимостта на визуалния код в балканската картина на света (вж. Цивьян 1999), ще се обърнем предимно към изобразителното изкуство. В югославската и особено в сръбската живопис от XX век откриваме множество примери за акцентиране на вътрешното в противовес на външното тяло, обръщане на тялото наопаки. Понякога това тяло се опира на аграрния код и отразява значимостта на традиционната култура за балканския човек. Телесно-вътрешното като принадлежащо на Майката Земя в съответствие с архаичните представи демонстрира картината на „наивната“ словенска художничка Грета Печник „Земя“ (1970): картината представя тялото аналитически, в надлъжен разрез, разкриващ пред погледа недрата на Майката, буквално гъмжащи от разнообразен народ и други земни твари. Същата тема за телесната вегетация, но вече в сферата на мъжкото тяло може да се разчете в платното на сръбския сюрреалист Люба Попович „Разцъфнали гениталии“ (1961). Изображението създава алюзия за иконографията на разпънатия Христос, но в съответствие

Гр. Печник.
Земя. 1970,
платно/масло

Л. Попович.
Разцъфнали
гениталии. 1961,
платно/масло

с бароковата карнавалност реализира и семантиката на низовата телесност в духа на Бахтиновото раблезианство чрез образа на изригването *отвътре* и разкъсването на границите на *външното* тяло.

Още по-ярка манифестация на балканския ориентализъм в неговия телесен код представлява творчеството на сръбския живописец Владо Величкович, който от края на 60-те години на XX век живее и работи в Париж, където си е спечелил славата на един от водещите съвременни художници. На неговите платна от 70-те – 80-те години доминират образите на екстатичното тяло: разтерзана, с разкъсан силует и обърната наопаки мъжка фигура е засукана в конвулсивен вихър и при това сякаш е разпъната на извънтелесна мрежа от координати, наложена върху фигурата (изображението е на фона на цифри и геометрични очертания). Това овътрешностяване на тялото е показано от гледна точка на изтезаваната плът, подлагаща на изпитание собствените си граници. В своята триизмерна органичност то е противопоставено на умозрителната и враждебна двуизмерност на външния свят. Характерен е сблъсъкът на експресивността на статично-динамичната кондензирана енергия, която изригва от одраната плът, с отстранеността на външния наблюдател. Представянето на тялото е лишено от физиологичност, но тази препарирана плът не е отвлечена, а ни кара да си спомним близките по дух експресивни платна на Франсис Бейкън. Телесните метафори на В. Величкович несъмнено съдържат социално-политически конотации, но същевременно се базират на кода на балканската картина на света, в частност на вътрешното тяло като жертвена телесност. Неговата картина „Великото плашило“ също, както и предишният пример, имплицира темата за разтерзаното тяло на Христос.

В творчеството на друг виден сръбски живописец от 70-те – 80-те години Мича Попович представата за тялото е наситена със социални алюзии. В годините на Титова Югославия художникът принадлежи към лявата политическа опозиция (заедно с писателя Добрица Чосич и други представители на сръбския интелектуален и художествен елит). Живописта на М. Попович е вариант на югославския соцарт в духа на суровия стил: енергичен пастозен маниер с елементи на колаж. Сред темите и персонажите са югославски гастарбайтери, спящи на пейки клошари, картонени къщички като символ на нестабилността на федерацията. Всичко това са метафори на социално-икономическите проблеми на бивша Югославия. Важна роля в мотивировката на М. Попович играе препарираното, претърпяло насилие тяло. Такава е преди всичко серията с брутално изображение на сцени от публичен дом (алюзия за политико-икономическия курс на тогавашното ръководство на страната). Тялото е представено и метонимично чрез натюрморти: скромна храна (разчитаща се като знак на бита на безработен трудов човек) върху вестник с неизменните диня или пъпеш, разрязани на две – знаци на зиналата, изнасилена плът. Триптихът „Зачатие“ показва тялото на бременна жена като прозрачно за погледа на художника: вътрешността му е разголена и се вижда плодът. На картината „В памет на Рембрант“ майсторът представя автопортрет с цитат от Рембрант:

В. Величкович.
Тяло. 1997,
смесена техника,
хартия

М. Попович.
В памет на
Рембранд.
1960-те години,
платно/масло

художникът в окървавена престилка държи в ръцете си одран и изкормен труп говеждо. Тоест майсторът принадлежи и на историята, и на препарирания труп на съвременността – той е и жертва, и палач (=касапин) едновременно.

Друг пример – вече литературен – е новелата на Иво Андрич „Труп“ от 1937 г. Новелата принадлежи към серията от разкази от името на устойчивия персонаж в много произведения на Андрич, фра Петър; този католически монах от Сараево е в частност рамкиращият разказвач в повестта „Прокълнатият двор“. Новелата „Труп“ също е построена като разказ в разказа. В светския живот фра Петър е бил оръжеен майстор (тюфекчия) и часовникар. Вече като монах, изпратен на заточение в Акра (Мала Азия), той е поканен в двореца на някой си Челеби Хафиз, богат турчин, за да поправи часовника на кулата. И там разказвачът вижда страшно зрелище: собственикът на двореца е полуживо обезобразено туловище. Мотивът за телесността възниква още в самото начало: обраслият с гора хълм, на който стои дворецът, се сравнява с перчем, а звуците на чешмата във вътрешния двор – с речта на майката. Цялото повествование представлява картина на непрекъснато проблясване на полюсите *свой/чужд* и те са белязани с все същата брутална телесност. Фра Петър работи под надзора на слугата на господаря. Слугата олицетворява пограничната зона между *своето* и *чуждото*:

Това са тези доживотни слуги по турските богаташки къщи, за които не се знае определено нито какви са, нито откъде са, нито каква е точно работата им. Понеже напълно са се отрекли от своята вяра и име, а и от собствения си живот, те в действителност управляват всички около себе си и остават неизменно на своето място, докато всичко около тях се мени, ражда, умира или жени. (...) Така в господарските къщи често управляват роби и чужденци, лукави евреи и тайнствени потурнаци само за това, че напълно са се прежалили и нямат онези желания и пороци, на които робуват техните господари. Веднага разбрах, че и той е един от тези домашни душмани (Андрич 1976:160).

По такъв начин пограничността на персонажа по признаците род, конфесия, материален статут е маркирана като зона на злото и безжизнеността, тоест на отрицателната телесност. Този домашен злодей показва на фра Петър своя господар, челеби Хафиз, който представлява труп, парче месо, изнесено от слугите на павирания вътрешен двор: няма нито ръце, нито крака, и даже лицето е описано чрез фигурата на отрицанието – „нито нос, нито очи, нито устни, нито брада, нито мустаци – само един голям белег, покрит с опъната нова кожа“ (Андрич 1976:162).

Управителят разказва историята на Хафиз – потомствения имам, някога страшния завоевател на Сирия. Жестокият усмирител, изгарял и разрушавал всичко по своя път, хората му избивали сирийците „като на лов“ и те му дали прякора „Огненият Хафиз“. Божието наказание го застигнало в лицето на плътската любов към жена *чужденка*: той се влюбил в сирийка, настанил я в

своя харем, доверил ѝ се, а тя му устроила засада и отмъстители насекли тялото му. Бунтът бил потушен, но оттогава Огненият Хафиз се превърнал в туловище, в жив труп: „стои и не помръдва, само клати глава и странно се кланя (Андрич 1976:161).

Като си спомня разчлененото и интериоризирано (значимо е, че живият труп инвалид седи във *вътрешния* двор), но продължаващо да живее тяло на турчина, фра Петър разказва тази история на свой познат християнин, комуто е провървяло да избегне отсичането на ръцете му от турците. В края на разказа звучи изводът:

<...> *Такъв е турчинът. Нарежи го на парчета, всяко парче от тялото му пак ще живее само за себе си. И последният грам месо се движи точно така и пълзи в тази посока, в която би се движил живият и здрав турчин. А християнинът е като парче стъкло: удариш го на едно място, а то се пръсне на късчета* <...> (Андрич 1976:168).

Противопоставянето на *своя* и *чуждия* като *вътрешно*/*външно* в телесен код се измества в плана на съотношението *цяло/партиципирано* и поражда антитезата *кръстен/турчин*. При това негативната маркираност на втория член – турчина – парадоксално се снема от утвърждаването на високата телесна виталност на източния човек в сравнение с балканеца християнин. Разкъсаният на части, децентриран, а по-точно иначе, отвътре навън центрираният свят на Изтока се натоварва в очите на балканския славянин с по-висок – по силата на своята жизнеспособност – статут на разчлененото тяло. Той отпраща към мита за първочовека Пуруш (Топоров 1983) и по такъв начин разширява регионалното до нивото на всеобщото.

Зона на най-ярко изразено акцентиране на вътрешната телесност представлява балканската кулинария. Тя може да се разглежда като модел на усилено преживяване на граничността в рамките на телесния код. В балканската кухня се сплитат в едно Западът и Изтокът, средиземноморската и ислямската традиции, вследствие на което собствено балканският субстрат може да се открои доста условно. Но разгледаните в контекста на мотива за телесността в литературата и изкуството на ред балкански народи кулинарни техники на балканската кухня придобиват по-строги очертания – те маркират границите на битуване на универсалиите в полето на регионалните девиации.

Характерна особеност на балканската кухня представлява нейната очевидна ориентация към блюда, приготвени от *вътрешните* органи на домашни птици и животни (кокошка, патица, говедо, теле, овца, коза и – за неислямските народи – свиня), което може да послужи като модел на ориенталската телесност на Балканите в нейния кулинарен код.

Примери за храна от карантия има множество както в мюсюлманските (Босна и Херцеговина, Турция, Албания), така и в християнско-православните (Гърция, Сърбия, България) райони на Балканите. Най-представителното блюдо е *шкембе чорбата*. Заимствано от турците още по време на Османската

империя, това блюдо получава широко разпространение в България, Турция, мюсюлманските райони на бивша Югославия (съществуват и арабски, а също така средноазиатски аналози). Рецептата съдържа елементи, реконструиращи кулинарната идеология на номадите (древните тюркски племена: одраното и изкормено животно се дели на части, отначало се изяждат вътрешностите, които при горещия климат най-бързо се развалят. Що се отнася до месото, то се съхранява чрез многообразни техники за консервиране: плъстено, сушено на стремето на конника, пушено, сушено на горещи камъни, слънце и др.

Съществуват и много други блюда от разнообразни вътрешности. Сред кулинарните стратегии, които се опират на вътрешната телесност, – е кипърският специалитет *джиросафия*: нарязано месо с подправки, завито в було, а след това печено на грил. Ще посочим още няколко рецепти, които успяхме да открием в гръцката кухня. *Стомак долма*: във варено шкембе зашиват говеждо месо, дроб, сърце, бял дроб и го пекат на тава. *Гардумба*: черва, навити на шиш и печени на скара. *Сплинандер*: далак, зашит в черво и печен на жарава. *Кокареци*: черен дроб и сърце, а също парчета бял дроб с лук и други добавки се пекат на шиш, а след това се обвиват с черва. *Магерица*: великденска супа от парчета черен дроб, бял дроб, сърце с подправки и ориз. *Сарма*: разрязан по дължина и зашит с подправки овчи или кози далак се пече на скара. *Паца*: чорба от шкембе, копита и бузи от крава, която може да се предложи и студена. *Мосхарокефани*: телешка глава с мозъка се вари в тенджера, след това се разсича на части и се охлажда с бульона (подобно на пача). *Джиросърма*: черен дроб и сърце с подправки, ориз и много лук се варят, а след това се обвиват в було като сърми. Накрая си заслужава да се спомене баницата с печени на скара парченца черен дроб и бъбреци, супата от овчи и кози копита, набора от разнообразна карантия на скара (сръбската изнутрица на жарава) и много други, и ще стане ясно, че яденето на карантия има очевидна маркираност в балканската картина на света.

Митологичната маркираност на вътрешните органи – карантията – обяснява тяхната силна позиция сред другите части на тялото, участието им в лечебната магия и баянията, в практиките на предсказанията и прочее. Така че в дадения случай собствено ориенталското на Балканите се проявява като произлизащо от древното близкоизточно като дълбинен слой на битово поведение, свързано с далечната архаика. Но изяждането на вътрешното тяло като разновидност на самоизяждането, самоликвидацията е акт на семиотична неутрализация на телесността като висша проява на телесната маркираност. И в този смислов ключ *шкембе чорбата*, наред с другите ястия от карантия, се проявява като нещо родено от балканската менталност с нейната тяга към саморазрушение. Да си спомним характерността на мита за Миориц(а) за балканския модел на света и съответстващия му текст, в чийто център е образът на покорната и осъзната жертвеност на героя на повествованието (вж. Цивьян 1990:185-192).

Във връзка с яденето на вътрешности ни идват наум и специфично балканските телесни наказания, отличаващи се с особена жестокост (например набиването на кол) – обичаи, очевидно отвеждащи към тюркското средновековие. Много народи в своята дива ненавист избождат очите на враговете си, изгарят неприятелите си живи, свалят им скалпа, насилват жените от враждебното племе. Но на балканския ориентализъм par excellence може да се припише страстта да се нанесе вреда на *вътрешното тяло* – на червата. По такъв начин вътрешната телесност като че ли повишава своя ранг, служи като признак на идентификация както на палача, така и на жертвата.

Във връзка с практиката на екзекуция на вътрешното тяло може да се спомене епилогът на повестта „Епифанските шлюзове“ на Андрей Платонов. Там руският палач –хомосексуален, който по свой начин се разправя с европейската си жертва, се проявява като същия този жесток и див Изток. Уподобяването на Русия на Азия се съдържа още в първия абзац на повестта – в писмото на Бертран: „Зришь ли ты, хотя бы умозрительно, местожительство своего брата в глубине *азийского* континента?“ (курсивът мой – Н.З.). Главната сюжетна колизия, която се състои в реализацията на проекта на Петър – изграждането на гигантски канал, „за да се преодолеят обширните пространства на континента по пътя към Индия, в Средиземноморските царства и в Европа“ – съдържа вектора *отвътре навън*, което многократно се поддържа от други фрагменти на текста (например в синтагмата „във венецианския прозорец се блъска пустинният морски вятър“ – противопоставянето Русия/Европа се основава на взаимонасоченото движение (вятър versus кораб). В заключителната част отсичането на главата (на английския посланик и в перспектива на самия герой) е поставено във връзка със заколването на кокошка, а във фрагмента с екзекуцията на Перри наказанието се описва с телесната метафорика на руския Ориент, мотивиращ рафинираната жестокост на наказанието: „Сваляй гащите! <...> Аз и без брадва ще се справя с тебе!“. Текстът на руската култура като чужда и азиатска в очите на европееца се представя във формата на разсечена телесност, отпраща към кулинарната практика и е маркиран със сексуално насилие.

С азиатската Русия във връзка с нейното гранично положение на оста Изток – Запад се „римува“ балканската телесност. От позицията на Европа, а също така на осмислянето на регионалното самосъзнание в рамките на европейското пространство балканското тяло съдържа агресия. Ориентализмите в балканската картина на света експлицират нейната пограничност, подтиквайки нейните носители към преодоляване на собствените ограничения, понякога с цената на физическо самоизтребление. Вътрешното тяло във формата на разчленяване или във формата на заимствания от източния *съсед/враг* (*свой/чужд*) обичай да се ядат вътрешни органи, сред които преди всичко храносмилателни, представлява метафора на парадоксалния манталитет на homo balcanicus. В условията на съсъществуване на много езици и културни традиции на една територия у балканците възниква засилена потребност от самоидентификация.

Последната се проявява в акцентирането на вътрешното в противовес на външното, което се разкрива особено очевидно в преживяването на телесността. Ориентализмът на форсираната интериоризация на тялото на Балканите се проявява като утвърждаване на своето, особеното, до степен на самоизключване от „цивилизационните норми“ на европейския контекст.

ЛИТЕРАТУРА

Андрич 1976 Андрич И. Труп. – Във: Иво Андрич. Новели. Пловдив: Христо Г. Данов“, 1976 [Andrich Ivo. Trup. – V: Ivo Andrich. Noveli. Plovdiv: Khristo Danov, 1976]

Буркхарт 2005 Буркхарт Д. Шрам. Археология литературного мотива. – В: Телесный код в славянских культурах. Москва, 2005 [Burkkhart D. Shram. – V: Telesnyy kod v slavyanskikh kulturakh. Moskva, 2005]

Злыднева 2004 Злыднева Н. В. Шкембе чорба: ориентальные аспекты балканской телесности. – В: Доклады российских ученых. IX конгресс по изучению стран Юго-Восточной Европы. Тирана, 30.08-03.09, 2004, Санкт-Петербург, 2004 [Zlydneva N. Shkembe chorba: orientalnye aspekty balkanskoy telesnosti. – V: Doklady rossiyskikh uchenykh. IX kongres po izucheniyu stran Yugo-Vostochnoj Evropy. Tirana, 30.08-03.09.2004. Sankt-Peterburg, 2004]

Топоров 1983 Топоров Вл. Н. Пространство и текст. – В: Текст: семиотика и структура. Москва, 1983 [Toporov Vl. N. Prostranstvo i tekst. – V: Tekst: semiotika i struktura. Moskva, 1983]

Цивьян 1990 Цивьян Т. Лингвистические основы балканской модели мира. Москва, 1990 [Tchivyan T. Lingvisticheskie osnovy balkanskoy modeli mira. Moskva1990]

Цивьян 1999 Цивьян Т. Движение и путь в балканской модели мира. – В: Исследования по структуре текста. Москва, 1999 [Tchivyan T. Dvizhenie i put v balkanskoy modeli mira. – V: Issledovaniya po structure teksta. Moskva, 1999]

MEDIENKOMPETENZENTWICKLUNG DER DEUTSCHLEHRERKANDIDATEN AN DEN TÜRKISCHEN UNIVERSITÄTEN. EIN BEISPIEL AN DER TRAKYA UNIVERSITÄT EDİRNE

Yıldırım Tuğlu[1], *Çağlayan Karaoğlu Bircan*[2]

DEVELOPING THE MEDIA KNOWLEDGE OF THE CANDIDATES FOR GERMAN TEACHERS AT TURKISH UNIVERSITIES. A CASE STUDY AT TRAKYA UNIVERSITY IN EDIRNE

Yıldırım Tuğlu, Çağlayan Karaoğlu Bircan

Summary: *The article studies the opportunities for developing the media competences of German language learners at universities in Turkey. On the basis of practical experience and research the paper discusses the rich didactic potential of the new media (the Internet) in acquiring the foreign language.*

Key words: *media network, media competence, foreign language learning, German language learners, Internet*

1. Einleitung

Die technologischen Reformen der letzten Jahre haben auch die Diskussionen um den fremdsprachlichen Unterricht sehr stark angeregt. Das Fremdsprachenlernen hat durch die Entwicklung der Neuen Medien entscheidende Anstöße erhalten, die die Grenzen des traditionellen Sprachunterrichts annullieren. Seitdem das Internet in den 90-er Jahren seinen Einstieg in den Sprachunterricht gefunden hat, wird es vor allem für Recherche, Veröffentlichungen von Texten, für die Leistungen in der Zielsprache, für Übungen, Grammatikarbeit, Wörterbucharbeit mit Online-Wörterbüchern oder für die Arbeit an interaktiven Übungen genutzt.[3]

Eine weitere Funktion des Internets ist die Schaffung authentischer Kommunikationsmöglichkeiten. Dies wiederum ermöglicht eine breite Nutzung und Anwendung und den Einsatz im Fremdsprachunterricht. Zahlreiche Gelegenheiten zwischenmenschlicher Kommunikation und Zusammenarbeit, wie

[1] Assoc. Prof. Dr., Trakya Universität, Fakultät für Erziehungswissenschaften, Erziehungswissenschaftliche Abteilung für Fremdsprachen, Hauptfach für die Erziehung der deutschen Sprache. yldrm39@yahoo.de/yildirimtuglu@trakya.edu.tr

[2] Lehrkraft Çağlayan Karaoğlu, Trakya Universität, Fakultät für Erziehungswissenschaften, Erziehungswissenschaftliche Abteilung für Fremdsprachen, Hauptfach für die Erziehung der deutschen Sprache caglayan@trakya.edu.tr

[3] Rösler, 2000

z.B. Unterhaltungen in Chaträumen, das Schreiben von E-Mails, Gespräche durch Videokonferenzen sowie Foren, Blog-Diskussionen, Web-quest, Open-Source-Tools, Tutoren, Lernplattformen, Enzyklopädien, Konkordanzprogramme, womit Sprachlerner Sprachstrukturen syntaktischer und semantischer Art selbstständig erkennen können (wichtig beim Konzept der Sprachbewusstheit), sowie verschiedene Online-Kurse und dergleichen ermöglichen den Fremdsprachlernern der Zielsprache außerhalb der Unterrichtsräume oder Veranstaltungen zu begegnen, was wiederum für den mediengestützten Fremdsprachunterricht oder das Lernen einen sehr beträchtlichen Qualitätssprung bedeutet. Die Rolle der Internetnutzung wird in vielen Studien sehr positiv eingeschätzt, wie auch bei Engler gut zum Ausdruck gebracht, „*auch im Deutsch als Fremdsprache-Unterricht spielt der Einsatz des Internets mit seinen kommunikativen Komponenten zunehmend eine wichtige Rolle, wie Projektbeschreibungen der letzten Jahre belegen*.“[4]

In dieser Arbeit wird der Begriff Medienkompetenz in Zusammenhang mit ihrer Bedeutung für die Sprachenlerner sowie angehende Sprachlehrer aufgegriffen und erläutert. Natürlich wird dabei die Wichtigkeit der Mediennutzung und Entwicklung für den heutigen Fremdsprachenunterricht zur Diskussion gebracht. In welchen Bereichen Medienkompetenz für den Deutschlehrerkanditen erforderlich ist, inwiefern sie eingesetzt werden kann und wie die Lehrer und Lerner davon profitieren, warum sie für den jeweiligen Benutzer wichtig ist sowie welche Vor- und Nachteile sie mit sich bringt, wird in dieser Arbeit ausführlich zur Sprache kommen. Die schnelle Ausbreitung des Medieneinsatzes in der ganzen Welt, was als ein Entwicklungsphänomen betrachtet werden kann, zeigt natürlich auch Auswirkungen auf den heutigen Bildungsraum. Denn im Bereich Ausbildung im weiten Sinne und der lebenslangen Weiterbildung sind Medien unverzichtbar geworden. In verschiedensten Fachbereichen von Informatik, Technik und Wirtschaft bis hin zu Kunstgeschichte und Sprachwissenschaften kann man heute ohne Medien nicht mehr auskommen. So lernen auch die Deutschlehrerkandidaten an der Universität Trakya während ihrer Ausbildungszeit und in ihren Studiengängen an der Deutschlehrer-Ausbildungsabteilung in vielen Fächern Computer- und Mediennutzung. In dieser Studie soll die Medienkompetenz der Deutschlehrerkandidaten hinterfragt und festgestellt werden, inwieweit die Studenten selber von ihrer Medienkompetenz für sich und ihre Ausbildung profitieren können und wie sie diese in Zukunft als Lehrer in den Fremdsprachenunterricht einsetzen und integrieren können. Dies sind die zentralen Untersuchungsfragen. Die Zielgruppe dieser Studie sind die angehenden Deutschlehrer der Deutschlehrer-Ausbildungsabteilung der erziehungswissenschaftlichen Fakultät an der Universität Trakya, Türkei. Für die Datensammlung wurde ein ausführlicher Umfragebogen (mit qualitativen und quantitativen Ebenen) benutzt, die Antworten wurden tabellarisch aufgelistet und bewertet.

[4] Lela-Rose Engler, 2001

2. Lernen mit Multimedien

Jüngere und ältere Generationen benutzen im Alltag sowie im Beruf, unterwegs, zu Hause und in der Freizeit Medien, somit ist es ganz natürlich, dass die Lernenden schon an Multimedia gewöhnt und damit vertraut sind. Lernen mit Multimedia erhöht im Unterricht die Lernmotivation und die Konzentration der Lernenden. Denn Lernende kommen heutzutage ohne Technologie kaum aus, auch werden sie stark von den neuen Technologien beeindruckt und möchten die neusten Innovationen besitzen.[5]

Die Nutzung der neusten Medien wird von den Lernenden sogar erwünscht, denn die Medien sind schon im Lebensstil der Schüler und Studenten verankert und zentriert. Gewissermaßen beeinflussen uns alle diese Medien so stark, dass sich unsere Umgebung und Lebensweise demzufolge verändert und gestaltet. Die Ausbilder sollten sich dessen bewusst sein und die Nutzung der Multimedien in ihren Lernumgebungen nicht umgehen, sondern sich dieser neuen Kultur anpassen. Heute ist die rapide Entwicklung und Nutzung der Multimedien eine Kultur geworden, welche sich überall auf der Welt ähnlich zeigt. Auch wenn sich in vielen Ländern in den Unterrichten ganz unterschiedliche Traditionen, Lebens- oder Denkweisen zeigen, die Medien entwickeln sich auf der ganzen Welt im selben Ausmaß und Tempo. Es vergehen nur einige Wochen oder Monate, bis sich das neue Modell einer Handy-Herstellungsfirma oder das neue Laptop-Modell in der Hand des europäischen Studenten oder des asiatischen Studenten befindet. Dieser rasche Eingriff der Medien in unsere Lebensformen bestimmt mit der Zeit unsere Gewohnheiten und Vorgehensweisen sowie Entscheidungen. In allen Bereichen des menschlichen Daseins befinden sich Medien teilweise in einem solchen Ausmaß, dass man denkt, man könne ohne Medien nicht mehr existieren. Demzufolge kann (oder muss) gesagt werden, dass die traditionellen Lernweisen sich ebenfalls verändern müssen.

Die Vorteile, die praktische und schnelle Seite der Medien, kommen heutzutage im universitären sowie im beruflichen Alltag in Form von E-Learning, virtuellen Universitäten und multimedialen Präsentationen zum Einsatz. Man spricht auch von lebenslangem Lernen, dem diese genannten Entwicklungen sehr entgegenkommen. Dabei spielt Multimedia eine immer größere Rolle. Medienkompetenz war noch nie so gefragt wie jetzt. Deshalb ist es in pädagogischer Hinsicht sinnvoll, neue technische Medien aktuell im Unterricht einzusetzen. Wie auch von Igna in ihrer Studie "Rolle der Medien im Daf-Unterricht" wie folgt betont: *"(...) dass die Medien ein wichtiger Bestandteil des Fremdsprachenunterrichts darstellen, ist schon unbestritten."*[6]
In ihrer Dissertationsarbeit, in der es darum geht, die Studenten mit dem „Medium Internet als sprachliches Werkzeug" vertraut zu machen, schreibt Brünner über das soziale Netzwerk, welches eigentlich die Medien repräsentiert: " (…) *das Internet dient als Medium zum Fremdsprachenlernen."*[7]

[5] Vgl. Son, Seong-Ho 2003

[6] vgl. IGNA, 2005

[7] vgl. Brünner, Berlin, 2008

Mit dem Internet können die Studenten jede mögliche Arbeit und Technik, die beim Erlernen einer Fremdsprache bewusst im Unterricht vom Lehrer eingesetzt wird, für ihr individuelles Lernen sowie in Partner- oder Gruppenarbeit einsetzen.

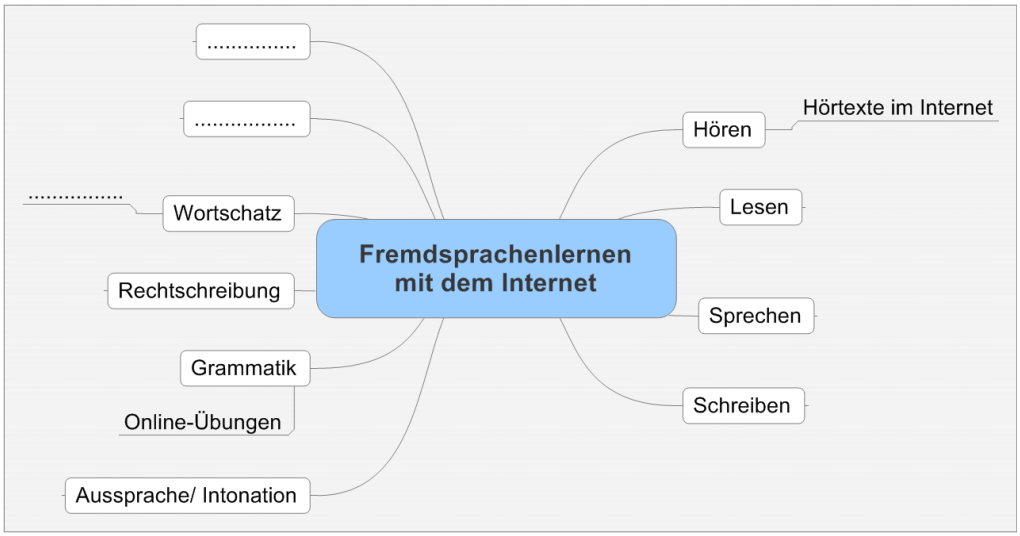

Brünner, Berlin, 2008

Denn beim Fremdsprachenlernen- oder lehren vollzieht sich ein kognitiver Prozess bei dem das Denken und das Handeln enorm wichtig sind. Die verschiedenen Fertigkeiten müssen für das Sprachkönnen intensiv geübt und angewandt werden. Um die nötigen Fertigkeiten trainieren und beherrschen zu können muss der Lerner unter anderem in der Zielsprache viel lesen, hören, verstehen, schreiben sowie lesen. Und gerade Multimediamaterialien ermöglichen es, unterschiedliche Formen von Inputs zu steuern, zu wiederholen, hervorzuheben usw. Dadurch können sprachliche Merkmale erfasst und verarbeitet werden, die sonst nicht oder nur schwer wahrnehmbar gemacht werden könnten. Rechnergesteuerte Multimediamaterialien (...) wie Computerprogramme ziehen die Benutzer stark in den Prozess mit hinein und regen durch Bewegungsangebote (z.B. ziehen und fallen lassen) das motorische Zentrum der Nutzer an. Durch ihr Angebot an sinnlich unterschiedlich erfassbaren Informationsquellen und durch das Ansprechen sowohl der kognitiven als auch der emotionalen Teile der menschlichen Psyche werden unterschiedliche Lernertypen berücksichtigt. Viele Diskussionen drehen sich um den modernen, aktiven, handlungsorientierten Unterricht, wie er war und wie er verbessert werden könnte, dabei entstehen viele didaktische Vorgehensweisen und auch viel Kritik. Die stärkste Kritik am traditionellen Fremdsprachenunterricht ist die Lehrerzentrierung und der deutliche Fokus auf die Anweisungen durch die Lehrperson. Huneke und Steinig fassen die wichtigsten Kennzeichen eines traditionellen Fremdsprachenunterrichts wie folgt zusammen:[8]

[8] Huneke/Steinig, 2005: 93

- gleich bleibender Lernort mit einer bestimmten Einrichtung (`Schulstube')
- knapp bemessene Unterrichtszeit
- geringe Sprechzeit der Schüler (80% Lehreräußerungen vs. 20% Schüleräußerungen)
- ritualisierte Frage-Antwort-Muster mit uneigentlichen Lehrerfragen
- ein Lehrer als einziges fremdsprachliches Modell (meist kein Muttersprachler)
- Betonung sprachlicher Korrektheit auf Kosten des Inhalts
- didaktisch modellierte Progression, die sich an der Grammatik orientiert
- Erfolgsdruck durch Notengebung

Die allgemeine Hauptthese ist hier, dass Lerner mit dem herkömmlichen Fremdsprachenunterricht nicht die Fähigkeit gewinnen, in bestimmten kommunikativen Situationen richtig zu handeln bzw. sprachlich interagieren zu können. Es sollten also Unterrichtssituationen geschaffen werden, in denen die Lerner die Möglichkeit haben, authentische Gespräche zu führen bzw. authentische Sprechsituationen umzusetzen, die sie außerhalb des Unterrichts benutzen können. Aufgrund dieser aufgezählte Defizite können wir einige Forderungen für zukünftige Unterrichtskonzepte ableiten wie z.B.[9]

1. Mehr Sprechzeit sowie situationsbezogener Unterricht
2. Ergänzung des Frontalunterrichts durch lernerzentrierte Arbeitsformen
3. Authentizität (authentische Sprechhandlungen)
4. Neue Formen der Evaluierung und Bewertung
5. Entwicklung fremdsprachlicher Handlungskompetenz
6. Binnendifferenzierung
7. Berücksichtigung persönlicher Erfahrungen und Interessen
8. Vermittlung von Lernstrategien und -methoden

Unter diesen Aspekten betrachtet kann gesagt werden, dass der herkömmliche Unterricht für den heutigen Gebrauch unzureichend ist und den neuen Anforderungen der Zeit angepasst werden muss, dies wiederum bedeutet die effektive Nutzung und Einsetzung der Medien in der Ausbildung. Denn die neuen Unterrichtsmethoden können nur durch die heutigen Medien ergänzt sowie gestützt werden, das wiederum betont die Relevanz der Erweiterung der Medienkompetenzen der Studenten während ihrer Ausbildung. Um die Schüler/Studenten den Anforderungen ihrer Epoche gemäß auszubilden, muss die neue Dimension also die Medienkompetenz unbedingt in die Lehrpläne und -inhalte integriert werden, damit das Lernen mit Medien für jeden Studenten realisierbar wird.

3. Medienkompetenz

In der Literatur findet man unzählige Definitionen zu Medienkompetenz. Nach vielen Recherchen ist festzustellen, dass allen Definitionen gemein ist, dass unter Medienkompetenz ein Bestandteil der Kommunikationskompetenz verstanden wird, der unter anderem produktive, kreative und interaktive Aktionen beinhaltet.

[9] Vgl. Brünner, Berlin, 2008:19

Nach den Bildungsexperten z.B., versteht man unter Medienkompetenz „*die Fähigkeit, Medien den eigenen Bedürfnissen und den eigenen Zwecken entsprechend zu nutzen und mit ihnen verantwortungsvoll umgehen zu können*“.[10] Medien umgeben uns von Kindheit an und sind überall, doch wie wir sie effektiv nutzen können, muss uns erst gelehrt werden. Das wiederum ist in der Verantwortung der Eltern und später der Lehrer.

Weiter betrachtet kann gesagt werden, dass die 1973 veröffentlichte Habilitationsschrift von Dieter Baacke: „Kommunikation und Kompetenz – Grundlegung einer Didaktik der Kommunikation und ihrer Medien“ als die Geburt der Medienkompetenz angesehen werden kann. In dieser Studie verbindet Baacke den Begriff Medienkompetenz mit der kommunikativen Kompetenz. Baacke meint, „*diese kommunikative Kompetenz ist allen Menschen von Geburt an gegeben, sie gehört zur menschlichen Grundausstattung*.“ Daraus ergibt sich, dass Medienkompetenz nach Baacke eine Lernaufgabe ist. Um sich in einer komplexen Medienwelt zurechtzufinden, muss sich der Mensch zusätzliche Kompetenzen aneignen und diese weiterentwickeln. Baacke gliedert die Medienkompetenz in vier Dimensionen. Er unterscheidet zwischen Medienkunde, Medienkritik, Mediennutzung und Mediengestaltung. Um das komplexe Begriffssystem Baackes anschaulicher zu machen, wird hier seine Beschreibung der Ausdifferenzierung des Begriffs Medienkompetenz schematisch dargestellt (siehe Grafik).[11]

Wie auch in dieser Grafik verdeutlicht, ist in einer Gesellschaft, in der Kommunikation und Interaktion über Medien übertragen wird, die Medienkompetenz ein wichtiger Teil der kommunikativen Kompetenz.

[10] Vgl.http://www.bildungsxperten.net/wissen/was-ist-medienkompetenz/

[11] http://upload.wikimedia.org/wikipedia/de/9/93/Mk_Grafik.png

Fred Schell dagegen, definiert drei andere Ziele der Medienkompetenz als deren wichtige Bestandteile und zwar die *„Fähigkeit zur Kommunikation mit Neuen Medien – Produktion und Gestaltung eigener audiovisueller Medien – Kenntnis der technischen und organisatorischen Bedingungen”.* Schell betont mehr die nötige technische Kompetenz für die Nutzung von Medien. Denn es reicht heute nicht aus, nur mit den separat angebotenen Medienausstattungen umzugehen. Medienkompetenz bedeutet auch, einen individuell organisierten Zugang zu angestrebten Aktionen gestalten zu können. Der Nutzer sollte die Medien nach seinen Erfordernissen einsetzen oder wenn nötig umgestalten können, was auch technisches Wissen erfordert. So ist es nicht falsch zu behaupten, dass Medienkompetenz auch technische Kenntnis ist.

So betont es auch Schneider in seiner Bachelorarbeit “Medienkompetenz von Lehrkräften in Sachsen“: „*… hört man den Begriff Medienkompetenz, so bringt man ihn als erstes mit technischem „Knowhow“ und dem Umgang mit den Medien in Verbindung. Ob nun Computer samt Internetzugang, Fernseher und Radio als Nachrichten- und Unterhaltungslieferant oder die unzähligen neuen mobilen Endgeräte wie Smartphone und Tabletts – all diese Geräte erfordern von uns ein kompetentes Verständnis gegenüber den Medien.“*[12] Somit kann auch gesagt werden, dass für Medienkompetenz eine Wissen- und Verständniskompetenz erforderlich ist. Bei der Bildung der Medienkompetenz sollten diese Dimensionen unbedingt beachtet werden. Medienkompetenz bedeutet nicht nur die Nutzung des Computers und des Internets. Es ist viel mehr. Es ist neben dem guten Wissen über die technischen Geräte der Epoche und ihre bewusste Einsetzung auch die Einkalkulierung ihrer Auswirkungen in der eigenen Bildung. Nur unter den oben erwähnten Voraussetzungen kann von einer Mediengestaltung gesprochen werden.

Bernd Schorb, Professor für Medienpädagogik und Weiterbildung am Institut für Kommunikations- und Medienwissenschaft an der Universität Leipzig, erklärt den Begriff Medienkompetenz infolgedessen: *„Medienkompetenz ist die Fähigkeit auf der Basis strukturierten zusammenschauenden Wissens und einer ethisch fundierten Bewertung der medialen Erscheinungsformen und Inhalte, sich Medien anzueignen, mit ihnen kritisch, genussvoll und reflexiv umzugehen und sie nach eignen inhaltlichen und ästhetischen Vorstellungen, in sozialen Verantwortung sowie in kreativen und kollektivem Handeln zu gestalten.“*[13]

Der Umgang mit Medien oder Medienkompetenz ist demnach nicht nur als ein Wissen anzusehen, sondern es ist auch ein kreatives und individuell weiterentwickelbares System, das man sich selber, wo nötig es ist, aneignet und effektiv einsetzt und mit anderen teilt. Es ist etwas Kommunikatives und auch Soziales. Natürlich sollte man auch nach der Situation dem Medien gegenüber manchmal auch kritisch begegnen und hinterfragen aber es ist ziemlich klar, das man heute ohne Medien nicht lernen kann.

[12] file:///C:/Users/cag/Downloads/BACHELORARBEIT_Fritz_Schneider%20(1).pdf
[13] Hüther, 2005; S. 262

4. Medienkompetenz für Deutschlehrerkandidaten

Wegen der wachsenden Bedeutung und aufgrund der oben erwähnten Aspekte, sollten auch Fremdsprachenlerner insbesondere Lehrerkanditen Medienkompetenz besitzen, dies betrifft auch die Deutschlehrerkandidaten mit denen in dieser Studie gearbeitet wurde. Mit dieser Studie soll zum einen untersucht werden, inwiefern die Deutschlehrerkanditen Medienkompetenz besitzen, wie sie sie erworben haben und ob sie sie auch wirklich einsetzen können. Neben der Frage, wie sich Lehrende und Lernende in fremdsprachlichen Lehr- und Lernprozessen der Neuen Medien bedienen, soll diskutiert werden, wie das autonome Lernen zu einer Neubewertung des Selbstlernens führen kann. Heutzutage ist es offensichtlich, dass Medienkompetenz ein Erfordernis für jedermann ist. Besonders wichtig ist sie für Lehrpersonen, die neben den Eltern für die Ausbildung der jungen Menschen verantwortlich sind und die Aufgabe haben, das Wissen über Medien mit den Medien an die Schüler/Studenten weiterzugeben. Wie auch die Teilnehmergruppe in dieser Studie, die auch die zukünftigen Lehrpersonen repräsentieren. Hiermit gewinnt die Aufgabe der Ausbildung dieser Studenten ein weiteres enormes Gewicht. Um die aufkommende Frage, wie viel Medien-Wissen die Deutschlehrerkandidaten neben dem Fachwissen besitzen sollten, damit sie mit dem nötigen Material für den Beruf ausgestattet sind, zu beantworten, sollte ein wenig auf das Profil dieser Deutschlehrerkandidaten eingegangen werden. Diese Studenten besitzen nicht viel Sprachwissen, wenn sie an die Universität kommen. In den türkischen Gymnasien werden mehr englische Fächer angeboten als Deutsche. Deutsch als Fremdsprache wird nur weniger Semester gezielt unterrichtet. Die Studenten, die Deutsch als Fremdsprache studieren und Deutschlehrer werden wollen, sind dem gemäß mit sehr geringen Deutschkenntnissen ausgestattet. Deswegen besuchen viele zuerst zwei Semester lang (ca. 500 Unterrichtsstunden) die Vorbereitungsklasse. Nachdem sie die bezweckten Noten erhalten haben, werden sie in die obere Stufe versetzt und können weiter studieren. Danach müssen sie acht Semester lang nach einem einheitlich gestalteten türkischen Curriculum angebotene Fächer belegen, neben beruflich ausgerichteten Fächern natürlich auch sprachliche Fächer. Mediennutzungsfächer werden ebenfalls angeboten, welche die Kompetenzen für ihre eigene Bildung und den späteren Einsatz im Beruf erweitern sollen. Genau diese Situation beansprucht eine gewisse Medienkompetenz. Diese spezielle Kompetenz besser zu definieren und ihren Inhalt ein wenig zu erläutern und darzustellen, inwieweit die Studenten mit der angebotenen Medienkompetenz weiterkommen oder zurechtkommen, ob sie zufrieden damit sind und ob sie sich einiges zutrauen können, darum geht es in dieser Studie. Hiermit soll darüber ein wenig Klarheit geschaffen werden.

Ein weiterer wichtiger Punkt der dazu führt die Medienkompetenz der Deutschlehrerkandidaten in der Türkei genauer zu betrachten ist der, dass auch in Deutschland die Medienkompetenz in der Lehrerausbildung sehr ernsthaft diskutiert wird; wie auch in der Studie von Schneider betont: "(…) *Außerdem sollte bereits in der Lehrerausbildung die Medienkompetenz als wichtiges Fach verankert werden*

und die Medienkompetenzvermittlung in den einzelnen Lehrplänen der Bundesländer in Deutschland nachhaltig etabliert werden. (...)"[14]. Und damit die türkischen Deutschlehrerkandidaten mit den deutschen Lehrerkandidaten mithalten können und sich den Erasmus-Austausch-Programmen und den heutigen Mobilitätsansichten nach Bologna-Richtlinien anpassen können, sollten sie, ebenso wie Studenten in Deutschland und ganz Europa auch standardisierte Medienkompetenzen besitzen. Denn wie schon betont, steht es eigentlich nicht mehr zu Diskussion, dass Medienkompetenz heute für den Menschen nötig ist, sondern in welchem Maβ und wie sie eingesetzt oder eingeführt werden kann oder soll, dies sind die eigentlich relevanten Fragen. Wie es auch unten in dem Bericht der Arbeitsgruppe BLK gesagt:

> *„Diese Diskussion wird heute nur noch von vereinzelten Gegnern digitaler Medien geführt. Wissenschaftlern, Pädagogen und verantwortlichen Politikern ist klar geworden, dass es nicht lauten kann, ob die Neuen Medien und damit der Computer in die Erziehung und Ausbildung von Kindern und Jugendlichen einbezogen werden soll, sondern wie der Computer in den Unterricht oder das Studium integriert werden kann, um eine effektive Lernumgebung zu gestalten. Die digitalen Medien und das Internet sollen nicht ihrer selbst Willen in den Deutsch als- Fremdsprache Unterricht integriert werden, sondern dazu beitragen, bestehende Probleme und Defizite des traditionellen Fremdsprachenunterrichts zu überwinden."*[15]

Damit ist es nicht falsch zu sagen, dass aufgrund der oben erwähnten Situationen eine gute Medienkompetenz auch in der Deutschlehrerausbildung in der Türkei eine Voraussetzung geworden ist. Und wenn man in dieser Studie eine Definition für die erforderliche Medienkompetenz der Deutschlehrerkandidaten an der „Trakya Universität", speziell aus diesen Erkenntnissen heraus betrachtet, gestalten sollte, dann kann folgendes gesagt werden: Medienkompetenz bedeutet für die Deutschlehrerkandidaten einen langwierigen Lernprozess während des Studiums, welcher neben technischem und organisatorischem Wissen auch den spezifischen Umgang mit der Medienaustattung zur Gestaltung des Sprachbewusstseins beinhaltet sowie dem Umgang und dem Stand der Medienkompetenz des europäischen Studentenprofils entspricht.

Dies wird in der Arbeit von Schneider verdeutlicht, der sich bezüglich der Medienkompetenz und Medienpädagogik u.a über die Bedeutung der Medien in der Bildung äußert. Wie es z.B in der sächsischen Region aussieht wird wie folgt dargestellt:

> *„Im sprachlichen Bereich, beispielsweise im Deutschunterricht, wird in den einzelnen Jahrgangsstufen und Lernbereichen auf*

[14] file:///C:/Users/cag/Downloads/BACHELORARBEIT_Fritz_Schneider%20(1).pdf

[15] Bericht der BLK-Staatssekretärs-Arbeitsgruppe-Juni 2000

Medienkompetenzvermittlung hingewiesen. So soll beispielsweise in der fünften Klasse das Wissen zur Informationsbeschaffung aus den traditionellen und Neuen Medien gelehrt werden, während im Unterricht der neunten Klassenstufe der kritische Umgang mit Medien vorhanden sein soll, sowie die Fähigkeit zur Verwendung von Präsentationen mit medialen Mitteln. Im Deutschunterricht sollen also Medien nicht nur der Informationsbeschaffung und Darstellung für den Unterricht dienen, sondern gleichzeitig der kritische und gewissenhafte Umgang gelehrt werden.“[16]

In Sachsen werden Medien also fest in den Deutschunterricht integriert und die Kinder lernen schon in der Grundschule den Umgang mit Medien und sogar kritisch damit umzugehen.

Schneider greift in seiner Studie auf die Initiative „Keine Bildung ohne Medien!“(KBoM) zurück, das medienpädagogische Manifest von 2009. Medienpädagogische Vereine, Einrichtungen und Organisationen haben dieses Manifest unterschrieben und stellen verschiedene Forderungen an den Erziehungs- und Bildungsbereich in Deutschland. Die Initiative KBoM zeigt mit dem Manifest genau die Problemstellung der Medienkompetenzvermittlung in der Bildung auf, sagt Schneider. Eine zusammengefasste Forderungen aus dem Manifest, die an den Erziehungs- und Bildungsbereich gestellt wird, sieht folgendermaßen aus: „*Medienpädagogik und Medienkompetenz sollen ein fester Bestandteil in der Ausbildung der Lehrkräfte werden. Dabei gilt es einzelne Wahlpflichtbereiche im Grundstudium und spezielle Masterstudiengänge in Hochschulen zu integrieren.“*[17].

Wenn man die Studie von Schneider genauer analysiert, kann man den hohen Anteil und Wert der Medienkompetenz erkennen, der ihr im deutschen Bildungssystem beigemessen wird. Von diesem Anhaltspunkt ausgehend soll versucht werden, eine ähnlich wichtige Bedeutung für die türkische Medienkompetenz zu entwickeln und in das Bildungssystem einzubetten.

5. Neue Aufgaben für Lehrerbildung und Fakultäten

Sich der neuen Situation und Entwicklung der stärkeren Internationalisierung der Hochschulen und Universitäten und den Bologna-Kriterien durch Neue Medien anpassen zu können, erfordert Diskussionen und Umformungen der Lerninhalte. Auch für die Erasmus-Austauschprogramme, die heute sehr gut funktionieren und sehr gefragt sind, müssen standardisierte Programme erstellt werden. Es sind seit 2008 sehr viele Studenten der Trakya Universität zur Weiterbildung mit Erasmus nach Deutschland und in andere europäische Länder gefahren. Die Nutzung der Multimedien stellt auch auf diesem Gebiet eine Aufgabe an die Deutschlehrerkandidaten, denn bei ihrer Ausbildung in den europäischen Hochschulen müssen sie sich den dortigen Lehrprogrammen

[16] Schneider, 2013, 26
[17] Schneider, 2013, 18

und Lehrinhalten sowie Lernsituationen anpassen können, um erfolgreich zu sein. Die Multimedia-Nutzungen an den Hochschulen in Europa zeigen, dass die dortigen Lerner besser mit Medien umgehen können und von diesen im höchsten Maße profitieren. Die Deutschlehrerkandidaten sollten ihre Medienkompetenz unbedingt gut entwickeln. Lehrinhalte und Programme der Bildungsinstitute bekommen hiermit neue Bedeutungen.

In seiner Studie sagt Seong-Ho, dass Multimediamaterialien neue Qualitäten des Lehrens und Lernens im Fremdsprachenunterricht ermöglichen. Besonders für die Entwicklung kommunikativer Fähigkeiten – Spracherwerb im Unterricht bzw. im Selbststudium – können gut durchdachte und gut in den Unterricht integrierte Multimediamaterialien einen wichtigen Beitrag leisten. Nach Seong-Ho sind multimediale Lehrveranstaltungen besonders für Deutschlerner attraktiv. Gut vorbereitete multimediale Materialien sind eigentlich verständlicher und effektiver als bekannte Medien. Er behauptet, dass Texte, Abbildungen, Tonaufzeichnungen und Videosequenzen dabei miteinander gut verknüpft werden können.[18]

Weiterhin wird in dem Bericht der BLK-Arbeitsgruppe der Gedanke vertreten, dass beim Sprachenlernen eine optimale Kombination aus traditionellem und multimedialem Lehren unbedingt erforderlich ist. *„Schließlich kann das Lehrangebot auch durch einen Medienmix gekennzeichnet sein, in dem der Einsatz traditioneller Medien mit multimedialen Medien verknüpft ist. Das heißt, Multimedia sollte in den normalen Unterricht auf pragmatische Weise integriert werden.“* [19]

Diese Aussage ist sehr wichtig und sollte beachtet werden, denn es ist ganz gewiss, dass die Medien in der Bildung eine unersetzbare Bedeutung gewonnen haben und unbedingt eingeplant und genutzt werden müssen. Bis zum „perfekten“ und richtigen Einsatz von Medien sollte man möglicherweise eine Übergangszeit schaffen, in der langsam vom traditionellen Sprachunterricht zum medienunterstützten Unterricht übergegangen wird, bis die Medienkompetenz im oben beschriebenen Sinne erreicht ist. Die Medienkompetenz kann nicht von heute auf morgen in allen Bereichen perfekt erworben, genutzt oder eingesetzt werden. Es muss eingeplant, erlernt und gelehrt werden. Wie alles was gelernt wird, wird es seine Zeit brauchen.

Zuletzt sollte nicht vergessen werden, dass auch in der Türkei der Gedanke „keine Bildung ohne Medienkompetenz“ verbreitet werden muss. Denn sonst könnte es noch lange dauern, mit dem neusten Stand in Europa mitzuhalten und die Kinder sowie Jugendlichen Medien kompetent auszubilden.

6. Forschungsmethode

In dem praktischen Teil wurde das Forschungsmodell verwendet, was im Folgenden ausführlicher dargelegt wird. Dementsprechend werden in diesem Teil der Studie das Forschungsmodell, die Forschungsgruppe sowie Mittel der Datensammlung und die Prozesse der Analysen dargelegt.

[18] Vgl. Seong-Ho, 2003

[19] Vgl. BLK,2000.*“In ‚Multimedia in der Hochschule’ (2000, 6)*

6.1. Das Forschungsmodell und die Bestimmung der Problematik

Die Computer- und medienbasierten unterrichtlichen Tätigkeiten und Lehrverfahren wurden auf quantitativer und qualitativer Ebene bearbeitet. Die Studie basiert sozusagen auf einem eklektischen Modell, was nachfolgend ausführlicher erläutert wird.

Die quantitative Ebene der Forschung: Auf der quantitativen Ebene der Forschung wurde mit der Teilnehmergruppe, insbesondere bezüglich des Einsatzes, der Benutzung und Entwicklung der Medienkompetenz eine Umfrage durchgeführt. Die Umfrage soll aufzeigen, wie effektiv die Deutschlehrerkandidaten im Laufe ihres Studiums ihre Medienkompetenz aufbauen, entwickeln und einschätzen. Welche Rolle die fachspezifischen und allgemein lehrerbezogenen Unterrichtsveranstaltungen für den Aufbau der Medienkompetenz im Studium der Lehrerkandidaten spielen sind andere zentrale Fragen der Forschung. An diesem Punkt sollte erwähnt werden, dass vor der Umfrage gewisse Kriterien für die Lernergruppe bestimmt wurden. Alle Beteiligten sind im letzten Semester ihres Studiums (haben ohne die Vorbereitungsklasse insgesamt 8 Semester belegt) und haben alle in ihrem Studium mindestens drei Viertel der erwähnten Unterrichtsfächer, die in der Umfrage vorkamen, absolviert (ein Beispielcurriculum, das zu fast 95 % mit anderen Deutschlehrerausbildungen in der Türkei übereinstimmend ist, finden sie im Anhang. Das Kernprogramm wird vom Universitätsrat bestimmt und eingesetzt). Anhand des Curriculums ist zu sehen, dass in der Türkei die Lehrer grundsätzlich für ein Unterrichtsfach ausgebildet werden. In der Ausbildung werden neben diesem gezielten Unterrichtsfach (z.B. wie bei uns die Deutschlehrerausbildung) auch Kurse für die Allgemeinbildung und Erziehungswissenschaft angeboten, die auch obligatorisch sind. In der Studie wurde die Medienkompetenzerweiterung, die in den allgemeinen lehrpädagogischen Unterrichtsfächern (z.B. regulärer Computerunterricht I und II usw.) und die fachspezifische Medienkompetenzerweiterung in den Hauptfächern (z.B. computerunterstützter Fremdsprachenunterricht und Materialentwicklung im Fremdsprachenunterricht) untersucht. Diese Phase soll auch den entscheidenden Unterschied der Kompetenzerweiterung zwischen (grob gefasst) diesen zwei genannten Richtungslinien der Deutschlehrerkandidaten aufweisen. Zuletzt ist noch zu bemerken, dass unter erziehungswissenschaftlichen Lehrveranstaltungen auch Lehrveranstaltungen mit dem Ziel des Aufbaus von kulturellen Kompetenzen und allgemeiner Bildung zu verstehen sind. Wir haben in der Studie demgemäß einerseits die Lehrveranstaltungen, die direkt mit dem Lehren und Lernen der deutschen Sprache zu tun haben aussortiert, anderseits die Lehrveranstaltungen, die in einer Beziehung mit Erziehungswissenschaften und Allgemeinbildung stehen, als ein anderes Bündel bewertet. Inwieweit die Medienkompetenz der Deutschlehrerkandidaten sich in den beiden Richtungslinien unterscheiden oder überschneiden wird, ist eine weitere Frage der Studie, die zu beantworten versucht wird.

Die qualitative Ebene der Forschung: Um die Kausalität und die Verständlichkeit der Ergebnisse zu gewährleisten, die mit der quantitativen Ebene

der Forschung erreicht werden, wurde in die Studie auch eine qualitative Dimension eingebaut. Infolgedessen wurden in der Forschung auch qualitative Daten gesammelt. Die qualitativen Forschungsdaten wurden durch qualitative Datenerhebungstechniken wie Interviews (Einzel- und Fokusgruppen-Interviews), Beobachtungen und Dokumentanalysen eingeholt. In der Dokumentationsarbeit wurden den Studierenden zu jedem Bereich Fragen gestellt und die Studentenäußerungen wurden auf qualitative Weise von verschiedenen Fachexperten analysiert und bewertet. Die in der Studie gesammelten Daten wurden durch qualitative Datenanalyse-Techniken wie deskriptive Analysetechnik und Inhaltsanalysetechnik analysiert.

Die Umfrage wurde nach einem 3-Likert-Modell aus insgesamt 18 Fragen bestehend (für jede Richtlinie, die oben erwähnt wurde insgesamt 9) vorbereitet und wurde an einer Gruppe von insgesamt 32 Studenten angewendet. Die Umfrage ist vor allem so konfiguriert, dass sie die Entwicklungen in drei Gebieten aufweist. Diese Gebiete sind jeweils: Entwicklung der Medienkompetenz, Sprachentwicklung und Motivation. Die nach den o.g. Bereichen generierten Test-Umfragen werden den Studierenden in einer gemischten Reihenfolge vorgestellt. Dadurch versucht man zu vermeiden, dass Studierende beliebige Antworten auf die Fragen geben. Zu diesem Zweck wurde für jedes Gebiet in der Umfrage eine negative (umgekehrte) Frage verfasst. Da in der Studie keine Versuchs- und Kontrollgruppe verwendet wurde, wurde auch keine Alpha-Bewertung als Kriterium dargelegt.

Im folgenden Teil werden für jedes Gebiet zunächst die Daten aus den Umfragetabellen dargestellt. Nach dem Abschluss der Umfrage-Tabellen wurde eine allgemeine Bemerkung zu den drei Gebieten hinzugefügt. Anschließend wurden nach den quantitativen Daten für jeden Bereich der Studie die qualitativen Daten hinzugefügt und zusammen mit den Fachleuten interpretiert. Somit sind alle Ergebnisse der Studie, sowohl quantitative als auch qualitative Daten gesammelt und ausgewertet worden. Auf diese Weise kann die qualitative Ebene mit der quantitativen Ebene in der Studie unterstützt und die Gültigkeit zwischen der quantitativen und qualitativen Ebene beobachtet werden.

6.2. Mittel Der Datensammlung

Quantitative und qualitative Daten wurden mit besonderen Techniken und Mitteln gesammelt. Diese Mittel der Datensammlung sind folgende: Umfragen, Beobachtungsnotizen, Interviewnotizen, (die Daten der Einzel- und Fokusgruppen-Interviews), Protokolle des Nachforschens, Dokumentenanalyse und das Formular der quantitativen Datensammlung. Im folgenden Teil werden Mittel der Datensammlung im Detail beschrieben.

Umfrage: Die Umfrage ist ein Test, dem die Studenten nach dem Praxisteil der Studie unterzogen werden. Diese Umfrage wurde nach einem 3-Likert-Modell aus insgesamt 18 Fragen bestehend vorbereitet. Die Umfrage zielt darauf ab, den Grad der Kompetenzerweiterung der Studentengruppe im Studium festzustellen. In der Umfrage wurden die Entwicklungen der drei Felder wie Entwicklung der Medienkompetenz,

Sprachentwicklung und Motivation sowie geeignete Sub-Felder zu diesen Feldern erfragt. Die hier gesammelten Daten wurden danach mit den quantitativen Daten, die von den Sprachlernenden gesammelt wurden, verglichen und interpretiert.

Beobachtungsnotizen: In dem Verfahren und Durchführungsprozess der Studie wurden die Studentengruppen beobachtet und es wurden Notizen über die Entwicklungsphasen gemacht. Die Maßnahmen, die während der Anwendung eingesetzt wurden und die Notizen, die während der Beobachtungen festgehalten wurden, haben sich für die Beseitigung der Probleme als sehr nützlich erwiesen. Während diesen Beobachtungen haben sich die Fachleute über die zu ergreifenden Maßnahmen einvernehmlich abgestimmt.

Interviewnotizen: Eine der Techniken, die in der Studie verwendet wurde, ist die Interview-Technik. An den Studenten, die aus der Lernergruppe zufällig ausgewählt wurden, wurden zuerst die Einzelgespräch-Technik und danach die Fokus-Interview-Technik eingesetzt. Alle Daten, die in den Interviews vorkamen, wurden anschließend ohne Veränderungen vorzunehmen, in schriftlicher Form fixiert. Im Folgenden wird zuerst die Einzel-Interviewtechnik und danach die Fokus-Interview-Technik kurz dargestellt.

Die Einzel-Interviewtechnik: Die Einzel-Interviewtechnik ist die Technik, die darauf abzielt, die von den an der Dokumentationsarbeit teilnehmenden Studierenden eingeholten Daten über einen Kanal zu sammeln. Die aus der Forschungsgruppe zufällig ausgewählten Deutschlehrerkandidaten wurden über das Interview im Vorfeld informiert. Der Inhalt der Befragung wurde den Teilnehmern mitgeteilt. Im Vorfeld wurden auch einige Vorbesprechungen mit den Teilnehmern angeordnet. Hierdurch sollten sich die Teilnehmer während des Interviews sicherer fühlen können. Nach Einholung der Erlaubnis für die Besprechung und Sicherstellung, dass der jeweilige Student sich wohl fühlt wurden die Einzelinterviews durchgeführt. In diesem Zusammenhang wurde jeder einzelne Teilnehmer circa 4-6 Minuten interviewt. Den Teilnehmern wurden bei der Besprechung Fragen über die Entwicklung und Fortsetzung ihrer Medienkompetenz gestellt und die Antworten wurden notiert. Die Notizen wurden danach deckungsgleich von mehreren an dem Gespräch teilnehmenden Fachleuten schriftlich fixiert.

Die Fokus-Interviewtechnik: Nachdem die Einzel-Interviews durchgeführt wurden, wurde mit allen Teilnehmern des Einzelinterviews ein Fokus-Interview organisiert. Bei der Besprechung wurde über das Wissen, das während der Praxis erzielt wurde, gesprochen und diskutiert. Wie bei den Einzel-Interviews wurde auch bei den Fokus-Interviews die ganze Besprechung anschließend deckungsgleich schriftlich fixiert.

Datensammlung mit qualitativem Formular: Die qualitativen Daten der Forschung wurden mit einem Datensammlungsformular dokumentiert. Dieses Formular besteht aus 20 Teilen (18 quantitative und 2 qualitative Teile). Die Teile des Formulars wurden in gegenseitigem Austausch und Beratung von den Forschern und den Fachleuten entwickelt. Die Fragen wurden den Studenten schriftlich überreicht und zielten darauf ab, für jeden Bereich Informationen zu sammeln.

Die Arbeitsgruppe: In dieser Studie wurde für die Zusammensetzung der Arbeitsgruppe als qualitative Forschungsmethode die ‚Kriterium-Sammlungsmethode' verwendet. Die ‚Kriterium-Sammlungsmethode' ist besonders in den Fällen anwendbar, wenn in einer Studie ergiebige Informationen zu bearbeiten sind. Die Grundidee dieser Methode ist, eine Reihe von Kriterien zu erfüllen, die im Vorfeld der Studie bestimmt werden. Die hier erwähnte Liste der Kriterien kann entweder von den Forschern selbst entwickelt oder einer bereits bestehenden Kriterienliste entnommen und eingesetzt werden.[20] In diesem Zusammenhang wurden als Kriterium Themen verwendet, die zu den zu untersuchenden Bereichen gehören.

Die Kodierung der Daten: Die Namen der einzelnen Personen und das Geschlecht der Teilnehmer sind nicht Untersuchungsgegenstand der Forschung, weswegen diese Aspekte ausgeblendet wurden, sie wurden nur durch eine Kodierung bearbeitet. Auf der quantitativen Ebene wurden deshalb die Namen der Studenten und Studentinnen nicht genannt, sondern nur die Gesamtzahl. Ebenfalls in dem qualitativen Anteil der Studie wurde der Geschlechtsfaktor nicht als Forschungsgegenstand betrachtet und deswegen auch nicht separat erforscht. Die Studentennamen wurden zwar nicht genannt, aber sie wurden von 1 bis 32 mit Nummern kodiert. Auch bei der Kodierung wurde keine geschlechtliche Trennung vorgenommen. T.4 bedeutet in diesem Sinne Teilnehmer 4, also der vierte Teilnehmer. Es muss berücksichtigt werden, dass z.B. T.4 in verschiedenen Bereichen der qualitativen Studie mit unterschiedlichen Äußerungen (für jedes Thema sowie Sub-Thema) hervortreten kann.

6.3. Die Datenanalyse

Der Abschnitt Datenanalyse umfasst die Analyse der quantitativen und qualitativen Daten. Im Folgenden werden zuerst Informationen über die quantitative und anschließend über die qualitative Datenanalyse verarbeitet.

Die quantitative Datenanalyse: In diesem Teil der Studie wurden die Bereiche, die in dem Praxisteil bezüglich der Arbeit mit Deutschlehrerkandidaten zu finden sind, durch eine Umfrage verifiziert. Die hier gesammelten Daten wurden anschließend mit den quantitativen Daten verglichen und interpretiert. Diese Interpretation wurde für jedes Gebiet einzeln und systematisch vorgenommen. Erst wurden für jeden Bereich die Daten der Umfrage mit ihren entsprechenden Frequenzen und Prozentsätzen zusammen präsentiert und interpretiert. Die zahlenmäßigen Daten wurden anhand von Frequenzen und Prozentsätzen analysiert (die als quantitative Techniken bekannt sind). Nachdem die Daten der beiden Umfragetests in Tabellen dargestellt und interpretiert wurden, wurde eine allgemeine Interpretation aufgeführt. All diese Daten und Studien wurden deckungsgleich mit der qualitativen Ebene berücksichtigt und sind ebenso als ein Teil des Ganzen zu bewerten. Hierdurch sollen sich die quantitativen und qualitativen Ebenen der Studie gegenseitig unterstützen.

Die qualitative Datenanalyse: Bei der Analyse der Daten aus der Forschung wurden die deskriptive Technik und die Inhaltsanalyse-Technik des

[20] Vgl. Yıldırım & Şimşek 2005: 112

qualitativen Forschungsmodells verwendet. Warum bei der Analyse beide erwähnten Analysetechniken verwendet wurden, hat seinen Grund. Es besteht nämlich die Möglichkeit, die aus der Forschungsliteratur entnommenen Informationen, Themen und Begriffe mit den Befunden der Forschung zu vergleichen und durch die Studie neu erworbene Informationen, Themen und Begriffe hervorzuheben. Die zahlenmäßigen Daten wurden anhand von Frequenzen und Prozentsätzen der qualitativen Techniken analysiert. Der Zweck der deskriptiven Analyse ist es, die gesammelten Rohdaten für die Leser verständlich zu machen. Bei der deskriptiven Analyse werden die Themen und die Sub-Themen aus den Ergebnissen mehrmals verwendet.[21] Das Hauptziel der deskriptiven Analyse ist, zu Resultaten und Relationen zu gelangen, um die gesammelten Daten verständlicher zu machen. Die Inhaltsanalyse erfordert eine gründliche Analyse der gesammelten Daten und wird besonders bei dem Erfassen von subtilen Themen benutzt, die zuvor nicht erwähnt wurden.[22] Zu diesem Zweck müssen die Daten zuerst thematisiert werden. Danach sollen diese Themen auf eine logische Art und Weise geordnet werden. Zuletzt sollen die Themen festgestellt werden, die die Daten begreiflicher machen. Diese Verarbeitung ist besonders bei Strauss und Corbin (1990) zu sehen: Die Wissenschaft kann ohne Themen nicht existieren; die Themen helfen uns die Anhaltspunkte zu verstehen und über die Anhaltspunkte effizienter nachzudenken. Und wenn wir einen Begriff benennen, können wir ihn hinterfragen, untersuchen und mit anderen verbinden.[23] Das erwünschte Ergebnis bei einer Inhaltsanalyse ist, zusammenhängende Daten, Begriffe und Themen zu sortieren und zu interpretieren, sodass die Leser sie einfacher verstehen können.

Die Ergebnisse, die nicht unter die Literaturforschung fallen, wurden mit der Technik der Inhaltsanalyse bearbeitet. Für diese wurden neue Themen benannt und direkte Beispielzitate der Teilnehmer hervorgehoben.

Die Datenverarbeitung und Übertragung in Schriftform: Die Interviews sowie die Beobachtungs- und Forschernotizen von den verschiedenen Fachleuten wurden ohne irgendwelche Veränderungen mit dem Office-Programm Word ins Schriftliche übertragen. Dadurch wurden die audiovisuellen Daten für die Bearbeitung der Themen und Sub-Themen in der Studie fassbar gemacht.

7. Befunde und Auswertung

In diesem Kapitel wird die gesamte Medienkompetenzbildung und -erweiterung der Deutschlehrerkandidaten im Rahmen von Sub-Themen und darin beinhalteten Äußerungen der Deutschlehrerkandidaten ausgewertet.

7.1. Die Forschungsergebnisse der Medienkompetenzerweiterung von Deutschlehrerkandidaten

Unten in Tabelle 1 werden die Befunde der Deutschlehrerausbildungskandidaten,

[21] Vgl. Yıldırım & Şimşek 2005: 22, vgl. Küçükyılmaz & Duban 2006: 6
[22] Vgl. Yıldırım & Şimşek 2005: 223
[23] zitiert nach: Yıldırım & Şimşek 2005: 227

die im Bereich der «Bestimmung der Medienkompetenzerweiterung» erhoben wurden, präsentiert.

Die Deutschlernenden wurden in der Studie nach insgesamt sieben Semestern Studium einer Umfrage unterzogen. In dieser Umfrage sollten die Studenten zu dem Aufbau und der Erweiterung ihrer Medienkompetenz Stellung beziehen. Diesbezüglich wurden den Deutschlehrerkandidaten sechs Fragen gestellt. Die Stellungnahmen der Teilnehmer zu den Fragen wurden in Tabelle 1 aufgelistet:

M.	Frage 1			Frage 4			Frage 6			Frage 10			Frage 13			Frage 15		
	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Triffft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu
F.	10	14	8	6	10	16	5	7	20	2	14	16	2	9	21	4	7	21
%	31,2	43,7	25	18,7	31,2	50	15,6	21,8	65,5	6,2	43,7	50	6,2	28,1	65,6	12,5	21,8	65,6

Tabelle 1: Bereich 1 (Erweiterung und Ausbildung der Medienkompetenz)

Die Tabelle 1 verdeutlicht die Einstellungen der Studenten zu den Aussagen 1, 4, 6, 10, 13 und 15. Der Aussage 1 *"Die Medienkompetenz, die in den erziehungswissenschaftlichen Lehrveranstaltungen (wie z.B. die Lehrveranstaltung Computer I und II) erteilt wurde, hat meine Computer- und Medienkompetenz weiterentwickelt, die für meinen zukünftigen Lehrerberuf von besonderer Bedeutung ist"* stimmten zehn der Studierenden (F:10) nicht zu, 31,2 %. (F:14) 43,7 % stimmten der Aussage teilweise zu und (F:8) 25 %, stimmten zu. Der Anteil für die Aussage 4 *"Dank der erziehungswissenschaftlichen Lehrveranstaltungen (wie z.B. die Lehrveranstaltung Computer I und II) habe ich meine Fähigkeit 'rascherer Zugriff auf Informationen und Wissen' geschult"* lag für nicht Zustimmende bei 18,7 % (F:6). Dementgegen stimmten 31,2 % (F:10) dieser Aussage teilweise und 50 % (F:16) stimmten gänzlich zu. Der Aussage 6 *"Dank der erziehungswissenschaftlichen Lehrveranstaltungen (wie z.B. die Lehrveranstaltung Computer I und II) habe ich als Lehrerkandidat gelernt, wie ich einen effektiveren Unterricht gestalten kann"* haben 65,5 % (F:20) zugestimmt, wobei 21,8 % (F:7) teilweise und 15,6 % (F:5) nicht zugestimmt haben.

Der Aussage 10*"Die Medienkompetenz, die in den fachspezifischen Lehrveranstaltungen (wie z.B. der computerunterstützte FSU und Materialentwicklung für den FSU) erteilt wurde, haben meine Computer- und Medienkompetenz weiterentwickelt, die für meinen zukünftigen Lehrerberuf von besonderer Bedeutung sind"* stimmten 50 % (F:16) der Studierenden zu, 43,7 % (F:14) stimmten teilweise

zu und nur 6,2 % (F:2) stimmten der Aussage nicht zu. Für die Aussage 13 *"Dank der fachspezifischen Lehrveranstaltungen (wie z.B. die Lehrveranstaltungen computerunterstützter FSU und Materialentwicklung für den FSU) habe ich meine Fähigkeit 'rascherer Zugriff auf Informationen und Wissen' geschult und konnte bessere Recherchemöglichkeiten lernen"* lag für nicht Zustimmende bei nur 6,2 % (F:2). Dementgegen stimmten 28,1 % (F:9) dieser Aussage teilweise und 65,6 % (F:21) stimmten gänzlich zu. Bei der Aussage 15 *"Dank der fachspezifischen Lehrveranstaltungen (wie z.B. der computerunterstützter FSU und Materialentwicklung für den FSU) habe ich als Lehrerkandidat gelernt, wie ich einen effektiveren Unterricht gestalten kann"* wurde eine Zustimmung von 65,6 % (F:21) erreicht, 21,8 % (F:7) stimmten teilweise zu und nur 9,3 % (F:4) stimmten dem nicht zu.

Um auf die Verständlichkeit und die Kausalität der Äußerungen von den Befragten näher eingehen zu können, sowie zur Unterstützung der auf der quantitativen Ebene der Forschung gesammelten Daten, wurden die Äußerungen der Befragten zusätzlich anhand eines qualitativen Datenformulars geprüft und bewertet. Die Ergebnisse werden in folgender Tabelle angegeben

Bereich 1: Qualitative Daten der Medienkompetenzerweiterung					
Subthemen	**Sub-Themen**				
	rascher Zugriff auf Information und Wissen	**Praktizierbar-keit**	**Effektivität**	**hohe Aktualität**	**Durch.**
Frq	**27**	**29**	**30**	**28**	**28,5**
%	**84,3**	**90,6**	**93,7**	**87,5**	**89**

Tabelle 2: Bereich 1 Qualitative Daten der Medienkompetenzerweiterung

In der Tabelle 2 sind im Folgenden die qualitativen Befunde der Forschung von Deutschlernenden im Bereich der «Medienkompetenzerweiterung» und Sub-Themen wie «rascher Zugriff auf Information und Wissen», «Praktizierbarkeit», «Effektivität» und «hohe Aktualität» in Form von Frequenzen und Prozentsätzen dargestellt. Demzufolge kommen den Sub-Themen «rascher Zugriff auf Information und Wissen», 27 Frequenzen und der Prozentsatz 84,3 %, «Praktizierbarkeit» 29 Frequenzen und der Prozentsatz 90,6 %, «Effektivität» 30 Frequenzen und der Prozentsatz 93,7 %, hohe Aktualität» 28 Frequenzen und der Prozentsatz 87,5 % gleich. Berechnet man den Durchschnitt, erreicht man eine Frequenz von 28,8 und einen Prozentsatz von 89 %.

Der Grund, warum sich die Ergebnisse in diese Richtung entwickelt haben, soll anhand folgender Studentenäußerungen, die aus den qualitativen Unterlagen

ausgesucht wurden, konkretisiert und dargelegt werden. Die positive Einstellung zu der Thematik *der Medienkompetenzentwicklung* wurde von Deutschlehrerkandidaten mehrfach ausdrücklich betont.

Studentenäußerung T.12: ,*Wir haben durch die Medienkompetenz, die wir durch die Lehrveranstaltungen erworben haben, effektiveres Lernen und auch Lehren erlernt'.*

Studentenäußerung T.13: ,*Durch Medienkompetenz haben wir eine andere Perspektive als den traditionellen Unterricht gesehen, das Aktuelle war durch Medien immer schneller zu erreichen'.*

Studentenäußerung T.24: ,*Die Medienkompetenz bietet enorme Möglichkeiten bei der Materialentwicklung für einen Studenten und Lehrer'.*

Studentenäußerung T.28: ,*Lernen bedeutet immer auch das Aktuelle erreichen und beibringen, genau da kann die Medienkompetenz uns als Lehrerkandidaten helfen'***.**

7.2. Die Forschungsergebnisse für die Medienkompetenz- und Fremdsprachenentwicklung von Deutschlehrerkandidaten

Unten in Tabelle 3 werden die Ergebnisse der Deutschlehrerausbildungskandidaten, die im Bereich der «Medienkompetenzerweiterung und Entwicklung der fremdsprachlichen Fertigkeiten» erhoben wurden, präsentiert.

Die Deutschlernenden wurden in der Studie nach insgesamt sieben Semestern Studium einer Umfrage unterzogen. In dieser Umfrage sollten die Studenten zu dem Aufbau und der Erweiterung ihrer Medienkompetenz und Erweiterung ihrer fremdsprachlichen Kompetenzen Stellung beziehen. Diesbezüglich wurden den Deutschlehrerkandidaten sechs Fragen gestellt. Die Stellungnahmen der Teilnehmer zu den Fragen wurden in Tabelle 3 aufgelistet:

M.	Frage 2			Frage 5			Frage 8			Frage 11			Frage 14			Frage 17		
	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Triffft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu
F.	10	14	8	6	10	16	5	7	20	2	14	16	2	9	21	4	7	21
%	31,2	43,7	25	18,7	31,2	50	15,6	21,8	65,5	6,2	43,7	50	6,2	28,1	65,6	12,5	21,8	65,6

Tabelle 3: Bereich 2 (Erweiterung und Ausbildung der Medienkompetenz und fremdsprachlicher Fertigkeiten)

Die Tabelle 3 verdeutlicht die Einstellungen der Studenten bezüglich der Aussagen 2, 5, 8, 11, 14 und 17. Der Aussage 2 *"Die Medienkompetenzbildung, die in den erziehungswissenschaftlichen Lehrveranstaltungen (wie z.B. die Lehrveranstaltung Computer I und II) entwickelt wurde, hat mich während meines Studiums weiterentwickelt"* stimmten zehn der Studierenden (F: 8) nicht zu 25 %. Mit (F: 13) 40,6 % stimmten der Aussage teilweise zu und (F: 11) 34,3 % stimmten zu. Der Anteil für die Aussage 5 *"Dank der erziehungswissenschaftlichen Lehrveranstaltungen (wie z.B. die Lehrveranstaltung Computer I und II) habe ich meine Fähigkeit 'rascherer Zugriff auf Informationen und Wissen' geschult und konnte bessere Recherchemöglichkeiten lernen"* lag für nicht Zustimmende bei 25 % (F: 8). Dementgegen stimmten 40,6 % (F: 13) dieser Aussage teilweise und 34,3 % (F: 16) stimmten gänzlich zu. Der Aussage 8 *"Dank der erziehungswissenschaftlichen Lehrveranstaltungen (wie z.B. die Lehrveranstaltung Computer I und II) haben sich meine fremdsprachlichen Fertigkeiten weiterentwickelt"* haben 18,7 % (F: 6) zugestimmt, wobei 34,3 % (F: 11) teilweise und 46,8 % (F: 15) nicht zugestimmt haben. Der Aussage 11 *"Die Medienkompetenz, die in den fachspezifischen Lehrveranstaltungen (wie z.B. der computerunterstützter FSU und Materialentwicklung für den FSU) erteilt wurde, hat mich während meines Studiums (beruflich und persönlich) weiterentwickelt"* stimmten 62,5 % (F: 20) der Studierenden zu, 34,3 % (F: 11) stimmten teilweise zu und nur 3,1 % (F: 1) stimmten der Aussage nicht zu. Für die Aussage 14 *"Dank der fachspezifischen Lehrveranstaltungen (wie z.B. die Lehrveranstaltungen computerunterstützter FSU und Materialentwicklung für den FSU) haben sich meine fachbezogenen Branchenkenntnisse fortentwickelt"* lag für nicht Zustimmende bei nur 6,2 % (F: 2). Dementgegen stimmten 28,1 % (F: 9) dieser Aussage teilweise und 65,6 % (F: 21) stimmten gänzlich zu. Bei der Aussage 17 *"Dank der fachspezifischen Lehrveranstaltungen (wie z.B. der computerunterstützter FSU und Materialentwicklung für den FSU) konnte ich meine fremdsprachlichen Fertigkeiten weiterentwickeln"* wurde eine Zustimmung von 37,5 % (F: 12) erreicht, 37,5 % (F: 12) stimmten teilweise zu und 25 % (F: 8) stimmten dem nicht zu.

Um auf die Verständlichkeit und die Kausalität der Äußerungen von den Befragten näher eingehen zu können sowie zur Unterstützung der auf der quantitativen Ebene der Forschung gesammelten Daten, wurden die Äußerungen der Befragten zusätzlich anhand eines qualitativen Datenformulars geprüft und bewertet. Die Ergebnisse werden in folgender Tabelle angegeben:

Bereich 2: Qualitative Daten der Sprachentwicklung					
Subthemen	**Sub-Themen**				
	Erweiterung des Fachwissens	**Einfachheit**	**Effektiveres Fremd-sprachenlernen**	**Binnen-differenzierung**	**Durch.**
Frq	**27**	**30**	**31**	**24**	**28**
%	**84,3**	**93,7**	**96,8**	**75**	**87,5**

Tabelle 4: Bereich 2 Qualitative Daten der Sprachentwicklung

Wenn man einen Blick auf die Tabelle 4 wirft, sieht man, dass im Bereich «Sprachentwicklung» Sub-Themen wie «Erweiterung des Fachwissens», «Einfachheit», «effektiveres Fremdsprachenlernen», «Binnendifferenzierung» in Form von Frequenzen und Prozentsätzen dargestellt worden sind. Diesen Ergebnissen zufolge kommen den Sub-Themen ««Erweiterung des Fachwissens» 27 Frequenzen und der Prozentsatz 84,3 %, «Einfachheit» 30 Frequenzen und der Prozentsatz 93,7 %, «effektiveres Fremdsprachenlernen» 31 Frequenzen und der Prozentsatz 96,8 %, «Binnendifferenzierung» 24 Frequenzen und der Prozentsatz 75 % gleich. Die durchschnittliche Frequenz ist 28 und der durchschnittliche Prozentsatz ist 87,5 %.

Der Grund, warum sich die Ergebnisse in diese Richtung entwickelt haben, soll in folgenden Studentenäußerungen, die aus den qualitativen Unterlagen ausgewählt wurden, konkretisiert und dargelegt werden. Die positive Einstellung zu der Thematik ‚Sprachentwicklung' wurde von zukünftigen Fremdsprachenlehrern öfters zum Ausdruck gebracht.

Studentenäußerung T.8: ,*Die angesprochenen Lehrveranstaltungen waren für die Erweiterung meines Fachwissens für Äußeres wichtig, die Stundenzahl derartiger Lehrveranstaltungen soll erhöht werden'.*

Studentenäußerung M.T.13: ,*Das Fremdsprachenlernen wird leichter und effektiver gemacht, was als Lerner und Lehrer sehr wichtig ist'.*

Studentenäußerung T.23: *‚Die Medienkompetenz bietet jedem die Möglichkeit nach seinem eigenem Lerntempo zu lernen'.*

Studentenäußerung T.28: ,*Ich habe in den Lehrveranstaltungen viele Webseiten (für den DaF-Unterricht) kennengelernt, von denen ich auch im Lehrerberuf profitieren werde'.*

7.3. Die Forschungsbefunde für die Medienkompetenz und -motivatıon von Deutschlehrerkandidaten

Unten in Tabelle 5 werden die Befunde der Deutschlehrerausbildungskandidaten, die im Bereich der «Medienkompetenzerweiterung und Motivation von Lehrerkandidaten» erhoben wurden, präsentiert.

Die Deutschlernenden wurden in der Studie nach insgesamt sieben Semestern Studium einer Umfrage unterzogen. In dieser Umfrage sollten die Studenten zu dem Aufbau und der Erweiterung ihrer Medienkompetenz und Motivation Stellung beziehen. Diesbezüglich wurden den Deutschlehrerkandidaten sechs Fragen gestellt. Die Stellungnahmen der Teilnehmer zu den Fragen wurden in Tabelle 5 aufgelistet:

M.	Frage 3			Frage 7			Frage 9			Frage 12			Frage 16			Frage 18		
	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Triffft zu	trifft nicht zu	trifft teilweise zu	Trifft zu
F.	10	14	8	6	10	16	5	7	20	2	14	16	2	9	21	4	7	21
%	31,2	43,7	25	18,7	31,2	50	15,6	21,8	65,5	6,2	43,7	50	6,2	28,1	65,6	12,5	21,8	65,6

Tabelle 5: Bereich 3 (Erweiterung und Ausbildung der Medienkompetenz und Motivation)

Die Tabelle 5 verdeutlicht die Einstellungen der Studenten zu den Aussagen 3, 7, 9, 12, 16 und 18. Der Aussage 3 *"Die Medienkompetenz, die in den erziehungswissenschaftlichen Lehrveranstaltungen (wie z.B. die Lehrveranstaltung Computer I und II) entwickelt wurde, hat meine Lernmotivation deutlich erhöht"* stimmten zehn der Studierenden (F: 7) nicht zu 21,8 %. (F: 16) 50 % stimmten der Aussage teilweise zu und (F: 9) 28,1 % stimmten zu. Der Anteil für die Aussage 7 *"Die Medienkompetenz, die in den erziehungswissenschaftlichen Lehrveranstaltungen (wie z.B. die Lehrveranstaltung Computer I und II) entwickelt wurde, hat mich motiviert und auf das Praktikum vorbereitet"* lag für nicht Zustimmende bei 37,5 % (F: 12). Dementgegen stimmten 28,1 % (F: 9) dieser Aussage teilweise und 34,3 % (F: 11) stimmten gänzlich zu. Der Aussage 9 *"Dank der erziehungswissenschaftlichen Lehrveranstaltungen (wie z.B. die Lehrveranstaltung Computer I und II) habe ich mich motiviert und konnte autonomes Lernen entwickeln"* haben 31,2 % (F: 10) zugestimmt, wobei 46,8 % (F: 15) teilweise und 25 % (F: 8) nicht zugestimmt haben. Der Aussage 12 *"Die Medienkompetenz, die in den fachspezifischen Lehrveranstaltungen (wie z.B. der computerunterstützter FSU und Materialentwicklung für den FSU) entwickelt wurde, hat meine Lernmotivation deutlich erhöht"* stimmten 56,2 % (F: 18) der Studierenden zu, 34,3 % (F: 11) stimmten teilweise zu und nur 9,3 % (F: 3) stimmten der Aussage nicht zu. Für die Aussage 16 *"Die Medienkompetenz, die in den erziehungswissenschaftlichen Lehrveranstaltungen (wie z.B. die Lehrveranstaltungen computerunterstützter FSU und Materialentwicklung für den FSU) entwickelt wurde, hat mich motiviert und auf das Praktikum vorbereitet"* lag für nicht Zustimmende bei nur 25 % (F: 8). Dementgegen stimmten 31,2 % (F: 10) dieser Aussage teilweise und 43,7 % (F: 14) stimmten gänzlich zu. Für die Aussage 18 *"Dank der fachspezifischen Lehrveranstaltungen (wie z.B. der computerunterstützter FSU und Materialentwicklung für den FSU) habe ich mich motiviert und konnte autonomes Lernen entwickeln"* wurde eine Zustimmung von 62,5 % (F: 20) erreicht, 25 % (F: 8) stimmten teilweise zu und 12,5 % (F: 4) stimmten dem nicht zu.

Um auf die Verständlichkeit und die Kausalität der Äußerungen von den Befragten näher eingehen zu können, sowie zur Unterstützung der auf der quantitativen Ebene der Forschung gesammelten Daten, wurden die Äußerungen der Befragten zusätzlich anhand eines qualitativen Datenformulars geprüft und bewertet. Die Ergebnisse werden in folgender Tabelle angegeben:

Bereich 3: Qualitative Daten der Motivation					
Subthemen	**Sub-Themen**				
	Effektiver Einsatz und Entwicklung von Materialien	**Autonomes Lernen**	**Beförderung des Berufsfeldes**	**Förderung des Fremdsprachenlernens- und Lehrens**	**Durch.**
Frq	**31**	**25**	**27**	**29**	**28**
%	**96,8**	**78,1**	**84,3**	**90,6**	**87,5**

Tabelle 6: Bereich 3 Qualitative Daten der Motivation

Wenn man einen Blick auf die Tabelle 6 wirft, sieht man, dass im Bereich «Motivation» Sub-Themen wie «Effektiver Einsatz und Entwicklung von Materialien», «Autonomes Lernen», «Förderung des Berufsfeldes», «Förderung des Fremdsprachenlernens- und Lehrens» in Form von Frequenzen und Prozentsätzen dargestellt worden sind. Diesen Ergebnissen zufolge kommen den Sub-Themen «Effektiver Einsatz und Entwicklung von Materialien» 31 Frequenzen und der Prozentsatz 96,8 %, «Autonomes Lernen» 25 Frequenzen und der Prozentsatz 78,1 %, «Förderung des Berufsfeldes» 27 Frequenzen und der Prozentsatz 84,3 %, «Förderung des Fremdsprachenlernens- und Lehrens» 29 Frequenzen und der Prozentsatz 90,6 % gleich. Die durchschnittliche Frequenz ist 28 und der durchschnittliche Prozentsatz ist 87,5 %.

Der Grund, warum sich die Ergebnisse in diese Richtung entwickelt haben, soll in folgenden Studentenäußerungen, die aus den qualitativen Unterlagen ausgewählt wurden, konkretisiert und dargelegt werden. Die positive Einstellung zu der Thematik Motivation (und Medienkompetenz) wurde von Sprachlernenden öfters zum Ausdruck gebracht.

Studentenäußerung T.20*: ,**Die Lerndauer, die durch die Medienkompetenzen zu verkürzen war, hat mich sehr motiviert*‘.

Studentenäußerung T.23: *‚Es wird meinen zukünftigen Lehrerberuf fördern und es wird auch meinen zukünftigen Schülern das Fremdsprachenlernen erleichtern und sie motivieren‘. .*

Studentenäußerung M.T.26*: ,**Früher hatte ich keine kompetente Medienkompetenz und Erfahrung, deswegen finde ich mich nach den Lehrveranstaltungen sehr ausgestattet*‘.

Studentenäußerung T.28: *‚Dadurch habe ich autonomes Lernen entwickelt, ich konnte effektivere Lernmaterialien entwickeln und einsetzen, was für mich sehr wichtig ist‘.*

7.4. Ein tabellarischer und quantitativer Vergleich der zwei Branchenrichtungen

Bei dem Forschungsmodell und der Bestimmung der Problematik wurde erklärt, dass in der Studie der Aufbau und die Entwicklung der Medienkompetenz (grob getrennt) von zwei Richtlinien zu untersuchen ist. Nach Trennung der Themen und Subthemen werden im Folgenden die Auffassungen und ein tabellarischer Vergleich der quantitativen Daten der Medienkompetenzbildung von Deutschlehrerkandidaten nach den zwei Branchenrichtungen (m.a.W. die erziehungswissenschaftlichen und fachspezifischen Zielrichtungen) visualisiert. In der ersten Tabelle wird auf die quantitativen Daten, die für die Medienkompetenzbildung bei den erziehungswissenschaftlichen Lehrveranstaltungen der Lehrerkandidaten gesammelt wurden, hingewiesen, danach auf die qualitativen Fachspezifischen.

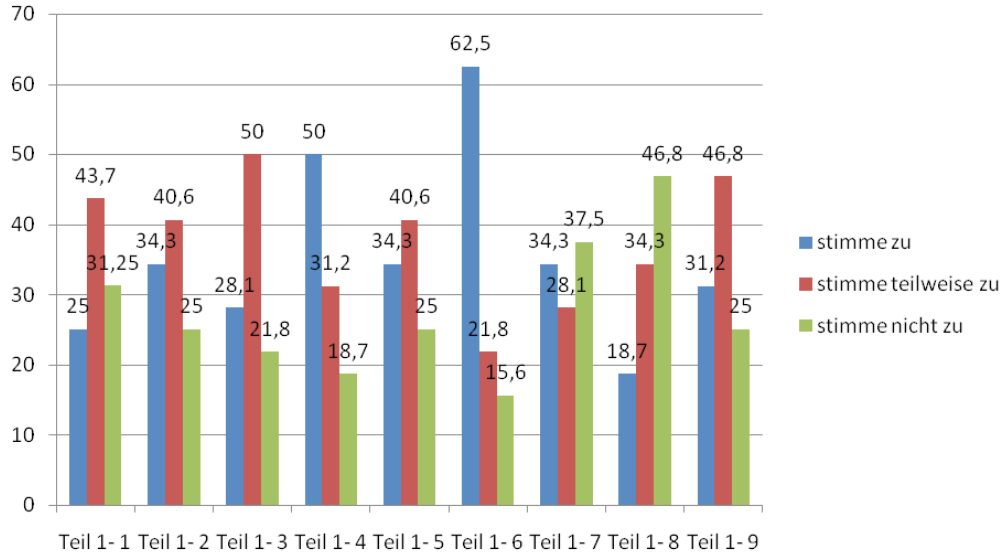

Tabelle 7: Quantitative Daten der erziehungswissenschaftlichen Lehrveranstaltungen

Aus der Tabelle ist ersichtlich, dass im Bereich der Medienkompetenzentwicklung (zu den Fragen 1, 4 und 6) ein Durchschnitt von 45 % für Zustimmung, 34,3 % für ich stimme teilweise zu und 29,2 % für ich stimme nicht zu, erhoben wurde. Für den zweiten Bereich der Sprachentwicklung (nach den Fragen 2,5 und 8) ist außerdem ein Durchschnitt von 29,1% ich stimme zu, 38,5 % ich stimme teilweise zu und 32,2 % ich stimme nicht zu, festzustellen. Zuletzt, für den dritten Bereich der Motivation (nach den Fragen 3, 7 und 9), hat sich ein Durchschnitt von 31,2 % für ich stimme zu, 41,6 % für ich stimme teilweise zu und 28,1 % für ich stimme nicht zu, ergeben.

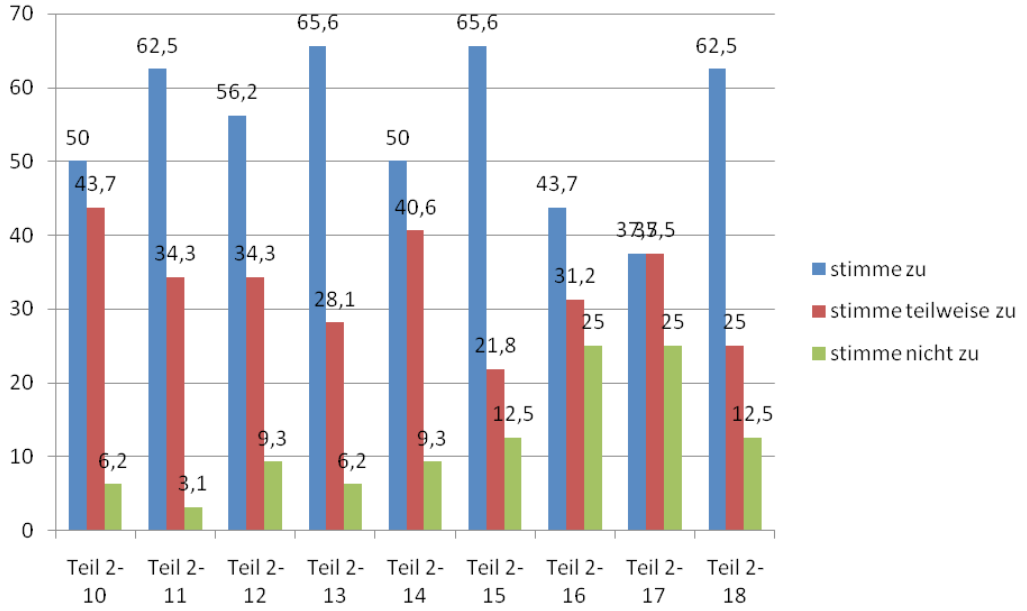

Tabelle 8: Quantitative Daten der fachspezifischen Lehrveranstaltungen

Aus der Tabelle abgelesen, ist im Bereich der Medienkompetenzentwicklung (zu den Fragen 10, 13 und 15) ein Durchschnitt von 60,4 % für Zustimmung 31,2 % für ich stimme teilweise zu und nur 8,3 % für ich stimme nicht zu, erhoben. Für den zweiten Bereich der Sprachentwicklung (zu den Fragen 11, 14 und 17) ist außerdem ein Durschnitt von 50 % ich stimme zu, 37,4 % ich stimme teilweise zu und nur 12,4 % ich stimme nicht zu, festzustellen. Zuletzt für den dritten Bereich der Motivation (zu den Fragen 12, 16 und 18) hat sich ein Durchschnitt von 54,1 % für ich stimme zu, 30,1 % für ich stimme teilweise zu und nur 15,6 % für ich stimme nicht zu, ergeben.

Die quantitativen Daten zeigen auf der fachspezifischen Ebene eine höhere und positivere Tendenz gegenüber den erziehungswissenschaftlichen. Die Medienkompetenz, die in den fachspezifischen Lehrveranstaltungen entwickelt wurde, wurde von der Mehrheit der Studierenden als positiv und nötig bewertet.

8. Schlussfolgerung und Vorschläge

Für die Lehrerausbildung bzw. die Deutschlehrerausbildung ist die Medienkompetenz derzeit genauso bedeutend, wie das Schreiben, Lesen, Sprechen oder Verstehen. Es ist eine neue und sehr erforderliche Schlüsselqualifikation. In den letzten Jahren wurden im Inland und Ausland die Wichtigkeit und der Wert der Medienkompetenz im offiziellen und privaten Leben immer mehr betont. Auf den nachhaltigen und positiven Einfluss der Medienkompetenz im Lehr- und Lernverfahren wurde des Öfteren auch, wie z.B. es bei den Studien von Groeben (2002), Luchtenberg (2005), Blell und Kupetz (2005), Polat (2006), Korkut und Akkoyunlu (2008),

Schlicksau (2009), Reppe (2009), Volkmann (2012) und Reinfried und Volkmann (2012) zu sehen ist, verwiesen. Nach den Endergebnissen zu urteilen, sind auch in unserer Studie Parallelen zu den vorher durchgeführten Studien nachweisbar.

Ziel dieser Studie ist es jedoch festzustellen, was für einen Wert und welches Potenzial die neue Technologie und ihr Einsatz sowie die Entwicklung und Weiterbildung der Medienkompetenz für die Deutschlehrerausbildung hat. Mit diesem Ziel konform, haben sich die motivierende, faktische, langfristige, lernsteigernde und fördernde Auswirkung durch den Einsatz und die Entwicklung der Medienkompetenz der Deutschlehrerkandidaten, wie die quantitativen und qualitativen Daten im vorherigen Abschnitt nachgewiesen haben, zu einem auffällig großen Anteil in dieser Studie bewährt.

Folgende Prozentanteile der einzelnen Sub-Themen belegen unsere aufgegriffene These: Der Prozentsatz für den Bereich der "Medienkompetenz" ist durchschnittlich 89 % (F: 28,5), außerdem ist der Prozentsatz für den Bereich der "Sprachentwicklung" 87,5 % (F: 28). Des Weiteren konnte festgestellt werden, dass der Prozentsatz für den dritten Bereich der "Motivation" bei 87,5 % (28) liegt. Diese Resultate sind ein Nachweis dafür, dass in den genannten Bereichen (der Themen und Subthemen) die diesbezüglichen Erwartungen in überwiegender Mehrheit erfüllt worden sind und die positiven Auswirkungen ersichtlich sind.

Trotz aller positiven Resultate, sind nach der Umfrage (besonders im qualitativen Bereich) auch einige interessante und aufschlussreiche Interpretationen anzumerken, zum Beispiel bemerkten über 75 % der Studierenden, dass die Medienkompetenz, die in den erziehungswissenschaftlichen Lehrveranstaltungen entwickelt wurde, unausreichend und überflüssig sei. Sie betonten mehrmals, dass die Lehrveranstaltungen zur Medienkompetenzentwicklung mit vielen Wiederholungen arbeiteten und deswegen überaus langwierig erschienen. Die meisten Kommentare deuteten darauf hin, dass der Lerninhalt unbedingt eine Revision benötigt.

Eine bemerkenswerte Interpretation kann für den zweiten Teil der Umfrage gemacht werden. Die Medienkompetenz, die in den fachspezifischen Lehrveranstaltungen zu entwickeln ist, wurde von den Studenten mit über 85 % befürwortet. Sie deuteten handfest darauf hin, dass die angebotenen Lehrveranstaltungen, die bei der Entwicklung und dem Aufbau der Medienkompetenz eine Hilfe leisten, ab dem ersten Semester und sogar obligatorisch eingeführt werden sollten. Sie haben in diesem Sinne öfters angedeutet, dass diese Lehrveranstaltungen ihre Medienkompetenz beruflich und privat sehr fördert, und große Hilfen beim Lernen und Lehren der Fremdsprache leistet. Der Grund dafür könnte sein, dass die Medienkompetenzbildung in anderen Fächern nicht die gewünschten Ziele erreicht, außerdem wurden diese öfters auch als veraltet und unausreichend bezeichnet.

An dieser Stelle soll zuletzt noch einmal betont werden, dass die Medienkompetenz nicht als didaktischer Selbstläufer und somit nicht als Selbstzweck verstanden werden darf. Sie ist unbezweifelt nur ein Mittel zum Zweck. Alle

Fertigkeiten bzw. sprachliche Fertigkeiten und die Medienkompetenz sollen in einer sich gegenseitig unterstützenden Relation stehen.

Zuletzt ist zu betonen, dass die Medienkompetenz ohne Zweifel für die Lehrerausbildung bzw. Deutschlehrerausbildung eine notwendige Fähigkeit der Gegenwart und auch der Zukunft ist. Wer Kindern, Jugendlichen, Studenten sowie zukünftigen Lehrern heutzutage den Einstieg in die Zukunft sichern will, muss darauf achten, dass die Grundfähigkeiten und natürlich auch die Medienkompetenz kompetent auszubilden sind.

Am Ende der Studie wollen wir uns auf paar Vorschläge, die bei dem Aufbau und der Entwicklung der Medienkompetenz wichtig sein können, konzentrieren.

- Die Kerncurricula der Universitäten sollen (und müssen sogar) eine verbindliche Integration von Medienbildung einbeziehen.
- Die Universitäten müssen einsehen, dass eine ihrer Aufgaben auch darin besteht, die Ausbildung medienpädagogischer Kompetenz angehender Lehrkräfte nachhaltig zu fördern.
- Medienkompetenz ist im Rahmen der Schlüsselkompetenzen als ein integraler Bestandteil der Curricula von Universitäten, aber auch der Hochschulen und der Bildungspläne der Weiterbildungseinrichtungen zu akzeptieren und durchzusetzen.
- Medienkompetenz ist nicht nur die pure Benutzung von Medien. Sie hat auch die Aufgabe zu lehren, wie die Menschen sich mit dem Informationsüberfluss im Alltag und Berufsfeld auseinandersetzen sollen, deswegen sollen der Ausbau und die Weiterentwicklung ohne Zweifel subventioniert werden.
- Zuletzt ist die Stärkung von Bildungskooperationen der Universitäten und Schulen mit internen und externen Partnern der Medienkompetenzvermittlung zu akzentuieren.

Anhang:1 Curriculumbeispiel aus einer Deutschlehrerausbildung der Türkei
Istanbul Universität
Abteilung für Deutschlehrerausbildung

Wintersemester (1)

Veranstaltung	ECTS
Deutsche Grammatik I	5
Mündliche Kommunikationsfähigkeit I	6
Lesefertigkeiten I	5
Schreibfertigkeiten I	6
Einführung in die Erziehungswissenschaft	4
Türkisch I: Schriftlicher Ausdruck	2
Computer I	2
Gesamt	**30**

Sommersemester (2)

Veranstaltung	ECTS
Deutsche Grammatik II	4
Mündliche Kommunikationsfähigkeit II	5
Lesefertigkeiten II	4
Schreibfertigkeiten II	5
Vergleichende Landeskunde	4
Erziehungspsychologie	4
Computer II	2
Türkisch II: Mündlicher Ausdruck	2
Gesamt	**30**

Wintersemester (3)

DERSİN ADI	ECTS
Deutsche Grammatik III	4
Linguistik I	4
Methodische Ansätze im Bereich DaF I	5
Einführung in die deutsche Literatur I	4
Fortgeschrittene Lese-und Schreibfertigkeiten I	5
Prinzipien und Verfahren des Lehrens und Lernens	4
Wahlfach I (Vermittlung von Landeskunde anhand von authentischen Texten)	4
Gesamt	**30**

Sommersemester (4)

DERSİN ADI	ECTS
Vergleichende Grammatik	4
Linguistik II	4
Methodische Ansätze im Bereich DaF II	5
Einführung in die deutsche Literatur II	4
Fortgeschrittene Lese-und Schreibfertigkeiten II	5
Medieneinsatz und Materialentwicklung	4
Methoden des wissenschaftlichen Arbeitens	4
Gesamt	**30**

Wintersemester (5)

DERSİN ADI	ECTS
Spracherwerb	5
Analyse und Vermittlung literarischer Texte I	4
2. Fremdsprache I	3
Übersetzung	3
Kommunikationsfähigkeiten	4
Wissenschaftsgeschichte	3
Unterrichtsmethoden des Deutschen als Fremdsprache I	5
Klassenführung	3
Gesamt	**30**

Sommersemester (6)

DERSİN ADI	ECTS
Fremdsprachendidaktik im Primarschulbereich	5
Unterrichtsmethoden des Deutschen als Fremdsprache II	5
Analyse und Vermittlung literarischer Texte II	4
2. Fremdsprache II	3
Neue Tendenzen beim Lehren und Lernen des Deutschen als Fremdsprache	3
Historischer Rückblick auf die türkische Erziehungswissenschaft	3
Projektarbeit im Rahmen der Sozialhilfe	4
Unterrichtsplanung und -bewertung	3
Gesamt	**30**

Wintersemester (7)

DERSİN ADI	ECTS
Prinzipien und Methoden des Lehrens und Lernens von Deutsch als 2. Fremdsprache nach Englisch	4
Bewertung und Anwendung von Lehrmaterialien	4
Schulhospitation	7
Schülerbetreuung	4
Neuere Geschichte der Türkei I	3
Techniken zur Erstellung und Bewertung von Prüfungen im DaF Bereich I	4
Lehrwerkanalyse	4
Gesamt	**30**

Sommersemester (8)

DERSİN ADI	ECTS
Techniken zur Erstellung und Bewertung von Prüfungen im DaF Bereich II	3
Schulpraktikum	12
Projektarbeit	4
Türkisches Schul-und Schulverwaltungssystem	3
Neuere Geschichte der Türkei II	3
Analyse und Vermittlung literarischer Texte III	3
Naturkatastrophen	2
Gesamt	**30**

LITERATURVERZEICHNIS

Blell, Kupetz 2005 Blell, G., & Kupetz, R. Fremdsprachenlernen zwischen Medienverwahrlosung und Medienkompetenz. *Beiträge zu einer kritisch-reflektierenden Mediendidaktik. Frankfurt a. M.: Lang*, *217219*

IGNA 2008 Denisa IGNA. Rolle der Medien im Daf-Unterricht The Scientific Journal of Humanistic Studies Year 5, no. 9 http://connection.ebscohost.com/c/articles/92763061/rolle-der-medien-im-daf-unterricht der Technischen Universität, genehmigte Dissertation, Berlin, 2008.

Schneider 2013 Fritz Schneider. "Medienkompetenz von Lehrkräften in Sachsen" Hochschule Mittweida, University of Applied Sciences, Fakultät Medien, Bachelorarbeit, file:///C:/Users/cag/Downloads/BACHELORARBEIT_Fritz_Schneider%20(1).pdf

Groeben 2002 Groeben, N. (Ed.). *Medienkompetenz: Voraussetzungen, Dimensionen, Funktionen*. Juventa-Verlag.

Heft 85 Multimedia in der Hochschule - Bericht der BLK-Staatssekretärs-Arbeitsgruppe - Juni 2000 http://www.blk-bonn.de/papers/heft85.pdf

Hüther, Schorb 2005 Hüther, Jürgen, Schorb, Bernd. Grundbegriffe Medienpädagogik. (4.,vollständig neu konzipierte Auflage). München.

Brünner Ines Brünner. Gehirngerechtes Lernen mit digitalen Medien - Ein Unterrichtskonzept für den integrativen DaF-Unterricht Fakultät I Geisteswissenschaften

Korkut, Akkoyunlu 2008 Korkut, E., Akkoyunlu, B. Yabancı dil öğretmen adaylarının bilgi ve bilgisayar okuryazarlık öz-yeterlikleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *34* (34).

Küçükyılmaz, Duban 2006 Küçükyılmaz, E. A., Duban, N. Sınıf Öğretmeni Adaylarının Fen Öğretimi Öz Yeterlik İnançlarının Artırılması İçin Alınabilecek Örneklere İlişkin Görüşleri. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: III, S: II.

Engler 2001 Lela-Rose Engler. Deutsch lernen über das Internet Die Möglichkeiten eines didaktischen Chats, Linguistik online 9, 2/01, Berlin http://www.linguistik-online.de/9_01/Engler.html#anm1

Luchtenberg 2005 Luchtenberg, S. Medienkompetenz–fremdsprachendidaktische Fragestellungen am Beispiel von DaF und DaZ. *Didaktik DaF/Aus der Praxis*, 597.

Polat 2006 Polat, C. Bilgi çağında üniversite eğitimi için bir açilim: bilgi okuryazarliği öğretimi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *12* (30).

Reinfried, Volkmann 2012 Reinfried, M., Volkmann, L. Medien im neokommunikativen Fremdsprachenunterricht. In *Einsatzformen, Inhalte, Lernerkompetenzen. Beiträge zum IX. Mediendidaktischen Kolloquium an der Friedrich-Schiller-Universität Jena (18.–20.09. 2008). Frankfurt/M.: Lang* (pp. 349-351).

Reppe 2009 Reppe, D. Neue Medien im Fremdsprachenunterricht-Anspruch und Wirklichkeit. Taschenbuch, Label: Grin Verlag Gmbh

Rösler 2000 Rösler. Foreign language learning with the new media: Between the sanctuary of the classroom and the open terrain of natural language acquisition, ©gfl-journal, no.1/2000 Gießen. http://www.gfl-journal.de/1-2000/roesler.pdf

Schlickau 2009 Schlickau, S. *Neue Medien in der Sprach-und Kulturvermittlung: Pragmatik, Didaktik, interkulturelle Kommunikation* (Vol. 1). Peter Lang.

Seong-Ho 2003 Seong-Ho. Deutschunterricht mit Multimedia (Am Beispiel von Internetseiten und CD-ROMs für DaF Son, Kyungpook Univ.) http://www.dafdigital.de/ce/deutsch-als-fremdsprache-ausgabe-02-2004/detail.html

Alyaz, Freibichler Software für computerunterstütztes Sprachenlernen auswaehlen von Yunus Alyaz und Hans Freibichler (FTS GmbH) http://www.fts-heidelberg.de/18-K-5-10.pdf {Deutsch_Wirts}e-learning/El-12/K-5-10.3d S. 1 5.4.05

Strauss, Corbin 1990 Strauss, A., Corbin, J. Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques. Newbury Park, CA: Sage Publications, Inc.

Volkmann 2012 Volkmann, L. Förderung von Medienkompetenzen. *FLuL–Fremdsprachen Lehren und Lernen*, *41*(1).

Yıldırım, Şimşek 2008 Yıldırım, A., Şimşek, H. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. 6. Baskı. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

WHAT`S YOUR NUMBER? – NUMERAL PREFERENCE IN VIRAL HEADLINES FROM 3 WEBSITES

Radostina Vladkova Iglikova

Summary: *The present article offers a comparison of headlines from 3 different websites – www.buzzfeed.com, www.cosmopolitan.com and www.cosmopolitan.bg – in terms of the specific numerals used and their frequency of occurrence. The first of the three websites serves as a benchmark for viral headlines and is compared to two websites belonging to a single brand - the Cosmopolitan women`s magazine. This approach aims at providing an interlinguistic, comparative aspect to the analysis of numerals and the phenomenon of virality.*

Key words: *viral headline, numeral, website, BuzzFeed, Cosmopolitan women`s magazine*

Introduction

Headlines online are of great importance as these provide the first contact and impression the user has with the content which is to follow. As Orendorff [2006 URL] points out, "[T]he headline is the most important element of any page. It isn't just your audience's first impression; sometimes it is their *only* impression." This emphasises the potential of headlines to "make or break" user experience – "[O]n the Web, you live or die by your headings (or *headlines* as they are called in newspapers and magazines). A good one makes it easier for readers to find your article, and much more likely that they will read what you have written" [McGovern et al 2002: 5].

In the context of the new ways people behave online, headlines acquire and exhibit certain specificities in order to cater to visitors who typically "look at headings and subheadings first; they scan for hyperlinks, numerals and keywords" [McGovern et al. 2002: 1]. Thus, the role of numerals in creating successful and popular (i.e., "viral") headlines becomes more prominent. A study by *Conductor* [Safran 2013 URL] isolates "the five general ways in which headlines are written". These five "high-level headline types" include "Normal" (declarative statement) structure, question, "How to" structure, structures featuring a number and, finally, a reader-addressing structure [ibid.]. Among these, the numeral-containing type of structure ranks first in popularity in viral headlines (36 %) (see fig. 1 below):

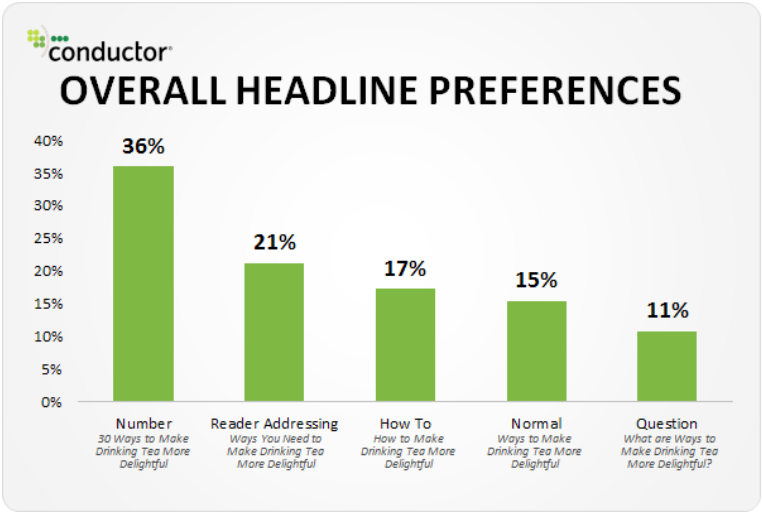

Fig. 1 – Overall headline preferences [Safran 2013 URL]

The study`s ranking of headline type popularity in terms of gender preferences points that while the overall preference for numerals is gender neutral, females are even more affected by this type of headlines – 39 % of women prefer numeral-containing headlines as opposed to 32 % among men (see fig. 2 below):

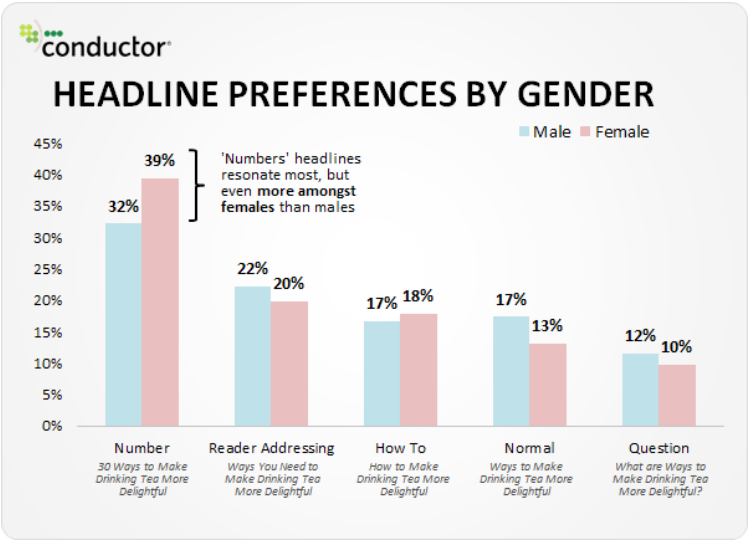

Fig. 2 – headline preferences by gender [Safran 2013 URL]

An interesting study based on 2616 headlines from 4 top content sites provides data regarding the most popular words and phrases featuring in viral headlines [Ripenn 2014 URL]. The results show that BuzzFeed, the most popular viral website in the world as of February 2016, with estimated 150 million unique monthly visitors (according to The eBusiness Guide 2016 URL), heavily employs numeral-containing

headline structures - 237 out of 600 headlines, or 39.5 %, contain a numeral [Ripenn 2014 URL]. In addition, an earlier study shows that odd numbers have a stronger effect on visitors than even ones [Reeves 2011 URL] with a 20 % higher click-through rate.

What all these and other studies of viral headlines on the web have in common, however, is the fact that they do not provide information regarding the specific numerals used or a comparison of the choice of numerals for headlines on different websites. As a result, it would be interesting to find out which specific numerals the most viral of today`s websites uses in its headlines and if two other websites of a popular brand share the same choices. In addition, it would be informative from an intercultural and interlinguistic perspective to compare the two English-language websites (BuzzFeed and Cosmopolitan United States) to the Bulgarian-language website (Cosmopolitan Bulgaria) in terms of choice of numerals.

Case study

The present article approaches these questions from a quantitative aspect (by researching the frequency of occurrence of specific linguistic items) and in the form of a corpus-based case study (a comparison of 689 headlines from 3 different websites and a total of 753 numeral occurrences). As a result of the adopted approach, the article has its limitations in that it does not focus on offering a qualitative analysis of the results, or claim that these results are representative of all types of websites or all languages. Instead, the present study aims at collecting and organizing this specific kind of quantitative information regarding the preferences in using numerals in online headlines so that this data can serve as the basis for further analysis (including qualitative and more broadly comparative).

As has been mentioned, the current corpus-based study covers 689 headlines from 3 different websites – BuzzFeed (http://www.buzzfeed.com), Cosmopolitan United States (http://www.cosmopolitan.com) and Cosmopolitan Bulgaria (http://www.cosmopolitan.bg). The BuzzFeed website has been selected not only because of its top ranking in popularity among viral websites [The eBusiness Guide 2016 URL], but also due to the available corpus of viral headlines from this website [Ripenn 2014 URL], the use of which would ensure a certain level of continuity among research in the field of viral headlines and viral websites. In addition, BuzzFeed exhibits a strikingly high frequency of numeral containing headlines – 39.5 % [Ripenn 2014 URL] of the overall headline count. This results in an abundance of data to be analyzed in terms of numeral preferences and can potentially elucidate certain tendencies in the relationship between virality and the choice of particular numerals. In other words, the most frequently used numerals from the BuzzFeed website are expected to be related in some way to the virality of the headlines in which they appear. Furthermore, a comparison of the numerals from BuzzFeed on the one hand and those from the two Cosmopolitan websites has been made, as well as one between the two Cosmopolitan websites. This aims at answering questions such as whether there is a resemblance in the approach to using numerals based on language and cultural specificity (which would theoretically

lead to a stronger resemblance between BuzzFeed and Cosmopolitan US results); furthermore, if there are resemblances which are based on the type and specificities of the website itself (which would potentially result in stronger resemblances between the two Cosmopolitan websites); or, finally, if there are no resemblances among these websites at all.

As has been previously mentioned, the study includes a total of 689 numeral-containing headlines, including the following:

- 237 headlines from the BuzzFeed website, featuring 254 numeral occurrences;
- 193 headlines from the Cosmopolitan US website, featuring 233 numeral occurrences;
- 259 headlines from the Cosmopolitan Bulgaria website, featuring 266 numeral occurrences.

All numerals occurring in the headlines from each of these 3 websites have been counted and rated in descending order according to their frequency of occurrence on the particular website (see Table 1 below):

RATING POSITION	**BUZZFEED** (numeral & frequency of occurrence)	**COSMOPOLITAN US** (numeral & frequency of occurrence)	**COSMOPOLITAN BULGARIA** (numeral & frequency of occurrence)
1.	**21** (22 occurrences/8.66%)	**10** (23 occurrences/9.87%)	**10** (45 occurrences/16.92%)
2.	**18** (19 occurrences/7.48%)	**11** (21 occurrences/9.01%)	**5** (37 occurrences/13.91%)
3.	**15** (16 occurrences/6.30%)	**12** (19 occurrences/8.15%)	**7** (36 occurrences/13.53%)
4.	**22** (14 occurrences/5.51%)	**13** (16 occurrences/6.87%)	**8** (26 occurrences/9.77%)
5.	**17, 27** (13 occurrences/5.12%)	**14** (11 occurrences/4.72%)	**6** (21 occurrences/7.89%)
6.	**19** (11 occurrences/4.33%)	**5, 9, 15** (8 occurrences/3.43%)	**9** (17 occurrences/6.39%)
7.	**10, 12, 23** (10 occurrences/3.94%)	**3, 7, 8, 16** (7 occurrences/3.00%)	**15** (12 occurrences/4.51%)
8.	**13, 16, 20** (9 occurrences/3.54%)	**1, 4, 6** (6 occurrences/2.58%)	**4** (10 occurrences/3.76%)
9.	**7, 25** (8 occurrences/3.15%)	**17, 20** (5 occurrences/2.15%)	**14** (9 occurrences/3.38%)
10.	**26** (7 occurrences/2.76%)	**22** (3 occurrences/1.29%)	**12** (7 occurrences/2.63%)

11.	**24** (6 occurrences/2.36%)	**2, 19, 21, 30** (2 occurrences/0.86%)	**20** (6 occurrences/2.26%)
12.	**8, 9, 29** (5 occurrences/1.97%)	**2.4, 14.5, 18, 23, 25, 26, 28, 31, 38, 50, 99, 112, 40, 1997, 2016** (1 occurrences/0.43%)	**11, 13, 16** (5 occurrences/1.88%)
13.	**11, 90** (4 occurrences/1.57%)		**3** (4 occurrences/1.50%)
14.	**31** (3 occurrences/1.18%)		**50** (3 occurrences/1.13%)
15.	**14, 28, 30, 32, 33, 35, 36** (2 occurrences/0.79%)		**19, 21, 22, 90, 100, 2015** (2 occurrences/0.75%)
16.	**2, 5, 6, 37, 38, 39, 42, 44, 50, 52, 54, 67, 80, 138, 140, 600, 700, 1999, 2013, 2014** (1 occurrence/0.39%)		**17, 23, 31, 33, 37, 2016** (1 occurrence/0.38%)

Table 1 – Numeral frequency ratings (number of occurrences and percentage), combined

Several interesting facts become evident from studying the data from table 1 above. First of all, all occurring numerals from the three websites can be grouped into no more than 16 separate groups according to their frequency. Here the resemblance is stronger between the BuzzFeed website and the Cosmopolitan Bulgaria website, both of which have 16 separate ranking groups, whereas Cosmopolitan US has only 12. Furthermore, the top 5 numerals in most cases are in a group of one (that is, they do not share their rankings) – except for the 5th place on BuzzFeed, where 17 and 27 have equal frequencies of occurrence. This tendency continues down the ranking for Cosmopolitan Bulgaria, where groups of several numerals with equal frequencies occur only on 12th, 15th and 16th position, whereas BuzzFeed and Cosmopolitan US have clusters of numerals with equal frequencies in 7 and 6 different positions respectively. In addition, it is interesting to note that there is a large difference in the number of different numerals each of the 3 websites employs, although between the two Cosmopolitan websites it is less striking (37 different numerals on Cosmopolitan US as opposed to 28 on Cosmopolitan Bulgaria) than the difference from BuzzFeed and its 50 different numerals. In this sense, the BuzzFeed website has a much wider variety of numerals, whereas the Cosmopolitan websites are more repetitive and consistent in their numeral preferences.

Other interesting points of comparison can be gleaned on the basis of Table 2 below, which represents a correlation of the top 5 most frequently occurring numerals on the 3 websites:

RATING (753 numeral occurrences total)	**BUZZFEED/BF** (254 numeral occurrences)	**COSMOPOLITAN US/CUS** (233 numeral occcurrences)	**COSMOPOLITAN BULGARIA/CBG** (266 numeral occurrences)
1.	**21 – 8.66%/ 22 occurrences** In CUS: 0.86%/2 occurrences In CBG: 0.75%/2 occurrences	**10 – 9.87%/ 23 occurrences** In BF: 3.94%/ 10 occurrences In CBG: 16.92%/ 45 occurrences	**10 – 16.92%/ 45 occurrences** In BF: 3.94%/ 10 occurrences In CUS: 9.87%/ 23 occurrences
2.	**18 – 7.48%/ 19 occurrences** In CUS: 0.43%/ 1 occurrence In CBG: **0**	**11 – 9.01%/ 21 occurrences** In BF: 1.57%/ 4 occurrences In CBG: 1.88%/ 5 occurrences	**5 – 13.91%/ 37 occurrences** In BF: 0.39%/ 1 occurrence In CUS: 3.43%/ 8 occurrences
3.	**15 – 6.3%/ 16 occurrences** In CUS: 3.43%/ 8 occurrences In CBG: 4.51%/ 12 occurrences	**12 – 8.15%/ 19 occurrences** In BF: 3.94%/ 10 occurrences In CBG: 2.63%/ 7 occurrences	**7 – 13.53%/ 36 occurrences** In BF: 3.15%/ 8 occurrences In CUS: 3.00%/ 7 occurrences
4.	**22 – 5.51%/ 14 occurrences** In CUS: 1.29%/ 3 occurrences In CBG: 0.75%/ 2 occurrences	**13 – 6.87%/ 16 occurrences** In BF: 3.54%/ 9 occurrences In CBG: 1.88%/ 5 occurrences	**8 – 9.77%/ 26 occurrences** In BF: 1.97%/ 5 occurrences In CUS: 3.00%/ 7 occurrences
5.	**17 – 5.12%/ 13 occurrences** In CUS: 2.15%/ 5 occurrences In CBG: 0.38%/ 1 occurrence **27 – 5.12%/ 13 occurrences** In CUS: **0** In CBG: **0**	**14 – 4.72%/ 11 occurrences** In BF: 0.79%/ 2 occurrences In CBG: 3.38%/ 9 occurrences	**6 – 7.89%/ 21 occurrences** In BF: 0.39%/ 1 occurrence In CUS: 2.58%/ 6 occurrences

Table 2 - Correlation of top 5 most frequently occurring numerals on BuzzFeed (BF), Cosmopolitan US (CUS) and Cosmopolitan Bulgaria (CBG)

First of all, the fact that the two Cosmopolitan websites share the same numeral in the first ranking place (the numeral 10, accounting for 9.87 % and 16. 92 % of all

numeral occurrences respectively) points towards a tendency for similar (types of) websites to share numeral choice in spite of the fact that they are based on different languages and are aimed at visitors of differing cultural backgrounds. A further argument supporting this view would be the fact that the English-based website BuzzFeed does not use this numeral so prominently (10 is in seventh place with 3.94 %) and instead tends to use the numeral 21 (ranking first with 8.66 % of all occurrences).

Another interesting fact is the lack of correspondence between the top five most frequently occurring numerals on the 3 websites (with the exception of 10 in the first position on the two Cosmopolitan websites). As each of these 3 websites uses a unique set of numerals, there cannot be said to exist an actual tendency for either websites of the same language (such as BuzzFeed and Cosmopolitan US) or same-brand websites (such as Cosmopolitan US and Cosmopolitan Bulgaria) to share a preference for specific numerals. An additional discrepancy between BuzzFeed and the other two websites stems from the fact that the former uses numerals of much larger values than the other websites. All top 5 numerals on BuzzFeed are double-digit ones, equal to or larger than 15 (15, 17, 18, 21, 22, 27), whereas Cosmopolitan US and Cosmopolitan Bulgaria both employ numerals smaller than 15 (10, 11, 12, 13, 14 on Cosmopolitan US and 5, 6, 7, 8, 10 on Cosmopolitan Bulgaria).

Furthermore, whereas Cosmopolitan US resembles BuzzFeed in its use of double-digit numerals, Cosmopolitan Bulgaria use mostly single-digit ones with the single exception of the top-ranking numeral 10. Yet another difference between BuzzFeed`s numeral preference is demonstrated by the fact that two of its top 5 ranked numerals do not occur at all at least on one (the numeral 18 is not used on Cosmopolitan Bulgaria) or on both of the other two websites (the numeral 27). Finally, an interesting tendency can be observed on the Cosmopolitan Bulgaria website, where the percentages of frequency are much higher than those on BuzzFeed and Cosmopolitan US – 16.92 % as opposed to 8.66 % and 9.87 %; 13.91 % as opposed to 7.48 % and 9.01 %; 13.53 % as opposed to 6.3 % and 8.15 %; 9.77 % as opposed to 5.51 % and 6.87 %; 7.89 % as opposed to 5.12 % and 4.72 %. Thus the smaller number of different numerals occurring on Cosmopolitan Bulgaria results in higher frequencies of occurrence for the most popular numerals.

A final point of comparison to be made here is a correlation between the 3 websites in terms of their preferences for using odd or even numerals (see Table 3 below):

WEBSITE	ODD NUMERALS	EVEN NUMERALS	CORRELATION ODD/EVEN
BUZZFEED	5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 31, 33, 35, 37, 39, 67, 1999, 2013	2, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 26, 28, 30, 32, 36, 38, 42, 44, 50, 52, 54, 80, 90, 138, 140, 600, 700, 2014	**21 odd/29 even**

COSMOPOLITAN US	1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 14.5, 15, 17, 19, 21, 23, 25, 31, 99, 1997	2, 2.4, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 26, 28, 30, 38, 50, 112, 460, 2016	**17 odd/20 even**
COSMOPOLITAN BG	3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 31, 33, 37, 2015	4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 20, 22, 50, 90, 100, 2016	**15 odd/13 even**

Table 3 - Overall odd/even numeral frequency correlation – by website

As can be observed, there is a resemblance between the two English-language websites, BuzzFeed and Cosmopolitan US, as both show a preference for even numerals (albeit a stronger one on BuzzFeed) – 21 odd as opposed to 29 even numerals on BuzzFeed and 17 odd as opposed to 20 even on Cosmopolitan US. In contrast, the Bulgarian website, Cosmopolitan Bulgaria, shows a slight preference for odd numerals – 15 odd numerals as opposed to 13 even numerals. The fact that the viral headlines from BuzzFeed feature more even than odd numerals is quite interesting and in fact surprising in light of previous research which claims the opposite [Reeves 2011 URL], expecting higher click-through rates for odd rather than even numbers.

Conclusion

The present article has attempted to draw a brief comparison of three different websites and their specific preferences in using numerals in headlines. Furthermore, it has aimed at pointing out some interesting tendencies and relations between the specific numerals different websites employ, taking the top-ranking viral website BuzzFeed as a benchmark and juxtaposing it with two additional same-brand websites (the United States and the Bulgarian website of the *Cosmopolitan* women`s magazine). It is also expected that the quantitative data from this analysis will be useful for further in-depth research in this area, which could provide a discussion of the qualitative interlinguistic and intercultural aspects of the relationship between numeral preference in headlines online and virality as a phenomenon.

REFERENCES

BuzzFeed http://www.buzzfeed.com <accessed February, 2016>

Cosmopolitan United States http://www.cosmopolitan.com <accessed February 2016>

Cosmopolitan Bulgaria http://www.cosmopolitan.bg <accessed February 2016>

McGovern et al. 2002 McGovern, G., Norton, R., O'Dowd, C. *The Web Content Style Guide. An Essential Reference for Online Writers, Editors and Managers.* London: Financial Times Prentice Hall.

Orendorff 2006 Orendorff, A. "The Ultimate Copy Checklist: 51 Questions to Optimize Every Element of Your Online Copy". http://www.copyblogger.com/optimize-online-copy/ <accessed October, 2015>

Reeves 2011 Reeves, K. "5 Tips to Improve Your Headline Click-Through Rate". http://www.contentmarketinginstitute.com/2011/06/headline-click-through-rate/ <accessed December, 2015>

Ripenn 2014 "7 Things Marketers Can Learn From 2,616 Viral Headlines." http://www.ripenn.com/blog/7-things-marketers-can-learn-from-2616-viral-headlines/ <accessed February, 2016>

Safran 2013 Safran, N. "5 Data Insights into the Headlines Users Cllick". http://www.moz.com/blog/5-data-insights-into-the-headlines-users-click <accessed December, 2015>

The eBusiness Guide 2016 "Top 15 Most Popular Viral Sites| February 2016". http://www.ebizmba.com/articles/viral-sites <accessed February, 2016>

ЖУРНАЛИСТИКА И ДЕПРОФЕСИОНАЛИЗАЦИЯ

Снежана Великова

JOURNALISM AND DEPROFESSIONALIZATION

Snezhana Velikova

Summary: *This article comments on issues related to the ways the deprofessionalization phenomenon is being treated. It also presents prevailing ideas with regard to deprofessionalization as a phenomenon, as well as the causes for the effect of deprofessionalization. The focus here is on the deprofessionalization trends in journalism which is undergoing cardinal change and turmoil; furthermore, the article reviews the ruling ideas in the theory of journalism about the deviations from the endorsed professional project. Special attention has been paid on the relationship between deprofessionalization and the hybrid and alternative journalistic forms.*

Keywords: *deprofessionalization, journalism, hybrid journalism, alternative journalism, professional project*

50-те години на миналия век са пределният период, след който започват да се настаняват думичките с префиксите пост-, де-, нео-, ре- като смислова противоположност на предходни явления – постструктурализъм, постмодернизъм, дерационализация, дебюрократизация, неолиберализъм, неоконсерватизъм, репрофесионализация и пр. Езиковите иновации обозначават всеобхватни и необратими промени в начините на живеене. Професионалната сфера не прави изключение. Днес професиите изпитват натиск по отношение на автономността си; трудно осъществяват професионален контрол върху работата си; експертността им се проблематизира от множеството и различни източници на алтернативно знание; възнагражденията им намаляват; общественото доверие спада драстично; нито една професия не може да достигне престижа, на който се е радвала към края на 20 в. Промените, и то предимно негативни, в теорията на професиите се описват като репрофесионализация, депрофесионализация и пролетаризация (Брукс 2011). Мненията относно протичащите процеси на промяна са различни – за едни пролетаризацията и депрофесионализацията са неизбежни (Ритцър, Уолзак 1988), докато други предполагат, че ще надделява процесът на репро-фесионализация и оттам бъдещата стратификация на професиите (Филк 2006).

Настоящата публикация коментира проблемите, свързани с начините, по които се тълкува феноменът депрофесионализация. В текста се представят

битуващите идеи за депрофесионализация, както и причините, водещи до ефекта на депрофесионализацията. Акцентът се поставя върху депрофесионализиращите тенденции в журналистиката, претърпяваща кардинални промени и сътресения, разглеждат се властващите представи в журналистическата теория за отклоненията от утвърдения професионален проект. Специално внимание се отделя на отношението между депрофесионализацията и хибридните и алтернативни форми на журналистика.

Безспорно е мнението, че на депрофесионализиращи практики са подложени всички професионални групи – учители, лекари, адвокати, библиотекари и т.н., както и фактът, че тя е ефект от действието на поредица от икономически, политически и културни фактори. Устойчивите характеристики, които й се приписват са разрушаване на монопола върху определено поле на експертност и загуба на автономност от страна на професионалната общност. Разбира се съществуват и други аргументи за същността й. Един от първите изследователи на явлението М. Хог описва бъдещо общество, където *професионалните групи ще имат експертиза, но без стремеж към мистерия, власт или различност* (Хог 1975:211). *В 21 в. изглежда невероятно моделите на 19 в. за уважение, доверие и страхопочитание пред върховенството на знанието да устоят* (Хог 1975: 212). През 1972 в *Социологически преглед* Мари Е. Хог формулира явлението като кардинална промяна – професията се лишава от статуса си, губи професионални характеристики, връща се до позиция на занятие и аргументира измененията с таван в процеса на професионализация (Хог 1972). Депрофесионализацията в западното общество[1] е феномен, който се изразява основно в „демистифицирането“ на професионалното знание и оттам се асоциира със загуба на монопола върху дадено поле на юрисдикция, в намаляване на автономността на професиите, в недоверие във възможностите на професиите да служат на обществото (Торън 1975; Хог 1972:197). Тя се обвързва с дефицит на професионална власт и авторитет (Фрайдсън 1970). Някои автори свързват депрофесионализацията с навлизането на жени в редица мъжки професии (Сомерлад, Сандерсън 1998). Други говорят за вторична депрофесионализация, която се случва при преминаване на все повече професионалисти в ролята на служители и при загуба на контрол върху професионални дейности (Капъл и др. 2010). Депрофесионализацията се разглежда като ефект от деквалификация - загубата на компетентност, а също така и замяната на добре обучени специалисти от по-ниско квалифицирани с цел намаляване на разходи особено в периода на мениджъризма (Мажанович 2002). Явлението се наблюдава в множество професии (Ууд 1981), а с навлизането на новите технологии става и особено актуално за журналистическата, където всеки журналист, за да успява да се справи с рутинната си работа е едновременно репортер, фотограф, оператор,

[1] У нас феноменът не придобива популярност, но по принцип проблемите на професионализацията са чужди за изследователската литература както в годините на социализма, така и след това.

монтажист и т.н. Необходимостта от разширяване на уменията, които се изискват от журналистите, води до намаляване на квалификацията. В този смисъл депрофесионализацията се определя като *процес, при който високо образовани и обучени професионалисти първо са изместени, а после заместени от индивиди с по-нисше обучение и възнаграждение. Този феномен не е характерен или ограничен до определена професия, той е доста демократичен* (Дион 2009). Според Т. Бранте всяка професия в процеса на институционализация преминава през различни стадии – ранна история, формиране на професионалното поле, консолидиране, професионализиране и депрофесионализиране. Шведският учен определя стадия на депрофесионализация като *намаляване на автономността и свободата на действие и в същото време се увеличава външното управление, засягащо организацията, прозрачността, ревизията и пр. Полетата и професиите се контролират от други притежатели на власт в частния и публичния сектор* (Бранте 2013). Като цитира Е. Фрайдсън, той заявява, че *професионалната логика се включва в логиката на пазара или на бюрокрацията* (Бранте 2013). Х. Критцър, професор по политически науки и право, разглежда депрофесионализацията като нова посока в развитието на професионализма: *Аз окачествявам депрофесионализацията като постпрофесионализъм* (Критцър 1999), заявява той. Идеята е, че професиите преминават в нов стадий на развитие, при който ще се трансформира традиционната представа за тях: *Бъдещата организация на професиите няма да се основава на този тип експертност, който е валиден днес. Ако знанието става все по-достъпно по начин, който изисква все по-малко специализирано обучение и експертиза, можем да наблюдаваме форми на организация на предоставяне на услуги, които днес не можем да си представим. Това радикално ще промени начина, по който се организира работата и е възможно доктори, адвокати и други професионалисти да изчезнат от нашата социална и професионална структура* (Критцър 1999).

Причините за депрофесионализацията се свеждат до следните:

► отслабване на професионалния суверенитет поради регулации от страна на държавата, контрол от правителството, работодателите, администраторите и други извън дадената професия (Ритцър, Уолзак 1988);

► увеличаване на властта на мениджмънта или както сочи заглавието на публикация, анализираща феномена – случва се трансформация от *професионална към организационна доминация* (Нелсън и др. 2005; Уудс, Джефри 2002);

► професиите стават все по-зависими от технологиите, които рутинизират и демистифицират практиката и така намаляват авторитета и доверието в професионалното, но също така правят работата измерима, контролируема, предвидима (Хог 1972). Хората са заменени от технологиите и този процес непрекъснато се разширява. Традиционните професии са сменени от доставчици на услуги, организирани около високо специализирани задачи, които могат да използват модерните технологии за достъп до информация. Специализираните

доставчици на услуги заплашват традиционните професионалисти, напр. агрегирането на новини от Гугъл е от такъв тип.

► пролетаризиране – логиката на работническия труд се разширява и върху сектора на услугите и интелектуалните професии (Дебор 1967), което води до депрофесионализация (Уолински 1993: 11-24);

► глобализацията носи със себе си разширяване на пазара за професионални услуги и позволява нахлуване на непрофесионалистите (Макбарнет, Уелан 1992: 99-111);

► навлизат нови професии, които имат хибриден характер и разклащат представата за професионализъм, обвързан с определена професия; появяват се парапрофесионалисти, които могат да бъдат по-добри изпълнители, но нямат научните знания и умения (Критцър 1999);

► революция на консуматорите – противопоставянето на консуматорската общност на професионалния авторитет и проблематизирането му (Ливайн 1988); от същия порядък е и „въставане на клиента" – отхвърляне на властта на професионалистите като представители на установените институции, особено на образователната (Хог, Зюсман 1969).

В света на теоретиците на професията депрофесионализацията не се приема безрезервно. Един от най-видните ѝ представители Е. Фрайдсън е убеден, че професиите запазват независимостта си чрез законова подкрепа и помощта на управляващите и в такъв смисъл да се говори за депрофесионализация не е коректно (Фрайдсън 1984).

Журналистическата депрофесионализация

Журналистиката не прави изключение от другите професии и депрофесионализиращите тенденции се наблюдават и при нея (Вичге, Нигрен 2009; Макдевит 2003; Маккуайл 2013: 94 и пр.). Новите начини на правене на журналистика – дигитални технологии, споделяне на авторската позиция с реципиентите, краудсорсинг и т.н. – провокират пророчески настроения, които вещаят нещо много повече от депрофесионализация, а именно изчезване на журналистиката като професия (Бел 1973, Тофлер 1991), защото именно иновациите ще я направят излишна (Андерсън и др. 2012). По-мекият вариант е формулиран като *края на века на журналистиката* от С. Вайшенберг (Вайшенберг 2010: 32-61).

Контекстът, в който се обсъжда явлението, е този на кризата и промяната. Промените – консолидация в медийната индустрия, нови бизнес модели, поляризация и фрагментация на политическата система, мащабното присъствие на новите технологии при медиирането на послания в публичното пространство, глобализация – провокирани от икономически, политически, културни и технологични фактори, стимулират сериозни сътресения в журналистиката (Шадсън 2005). Особено осезаеми са измененията, свързани с новите технологии.

Те трансформират природата на новините, начините на продукция, дистрибуция, рецепция. Журналистическото се разтяга – *всеки може да бъде журналист*, публиката става част от журналистическия процес, все повече области от социалния живот се превръщат в обект на журналистическо отразяване – границите между лично и публично се размиват; журналистическата култура става динамична, отворена, многообразна, ликвидна (вж. напр. Дюз 2005а; Дюз 2008); интертекстуалността, интердискурсивността, конвергенцията се превръщат в доминиращи белези на журналистическия продукт. Посочените външни фактори стоят в основата на драматичните изменения в журналистиката. От друга страна, и журналистическото съсловие не се вписва адекватно в новосъздалата се обстановка – професионалната идеология, етика, рутинните практики силно девалвират и силно се трансформират. Именно тази кризисна ситуация кара изследователските среди да фокусират коментарите си около идеята за депрофесионализация на журналистиката, като посочват следните признаци: загуба на доверие от страна на аудиторията; размиване на експертността сред разпространяваното от други професии и непрофесионалисти знание; пазарен натиск, водещ до снижено качество на журналистическите материали; загуба на репутация, на идентичност; под въпрос се поставя автономността на професията; професионалната идеология отстъпва на институционалната лоялност; разделението в работата става все по-неясно и професията става хетерогенна, социалната служба запада и се заменя от комерсиализация на професионализма, появяват се нови форми на журналистика (Еветс 2003, Макчесни 2004; Дюз 2005, Йорнебринг 2010 и мн. др.

Интерпретациите на депрофесионализацията не са едноизмерни. Всички анализатори, които визират журналистиката като застинал идеален модел, оставил златните си години в миналия век, предпочитат да охарактеризират сегашното състояние на професионалната логика като упадък или акт на депрофесионализация. *Традиционната журналистика с нейния традиционен професионален модел е изправена пред една от най-големите опасности, които я очакват в бъдеще, а именно депрофесионализацията*, заявява Б. Томас (Томас 2009: 671). В рамките на това тълкуване се проблематизира обичайният професионален модел, който е с деформирана парадигма най-вече поради загуба на монопола върху експертното знание, проблем, директно рефлектиращ върху невъзможност за защита на обществения интерес и посвещаване в негова служба (Нигрен, Ейпълбърг 2013). Като депрофесионализиращ фактор се сочи и ерозията на автономността с последици за професионалния статус, демократичния процес и качеството на журналистиката (Брумли 1997;Тънстал 1996).

Специално внимание се отделя на депрофесионализиращите сили на комерсиализацията. Още повече че професионализацията се мисли като защита на журналистическите ценности от пазарните. Комерсиализацията се отъждествява с процес, който се интерпретира като трансформация на професионалната лоялност към институционална, като защита на

корпоративните интереси, като замяна на професионална с институционална идентичност и произтичащата от това комерсиализация на общността, като смяна на начина на управление на професионализма – от привилегия на самата професионална група става привилегия на институциите. Комерсиализацията се разглежда като източник на непрофесионални практики, напр. нетипични изисквания за новинарското съдържание с акцент върху спектакъла, ново отношение към публиката, изграждано върху забавлението, съобразяване с представите на рекламодателите за новинарски продукт, промяна в условията на работа, като се настоява за повече и по-бързо продуциране на новини и други рутинни дейности, които игнорират приетите журналистически норми и ги жертват за сметка на желаните икономически изгоди (Вичге, Нигрен 2009; Андерсън 2005; Кун 2007).

Комодифицираната журналистика извършва един непростим грях – обръща гръб на общностната функция и социалната служба е сменена от комерсиализация на професионализма (Ханлън 1998). Този акт категорично се категоризира като депрофесионализация, защото службата на социума е ценност, която е неотменна част от представата за връзката професия – общество и по принцип се приписва на всяка един професионален проект. Твърдения от типа са ключов елемент от легитимността на професията: професиите трябва да имат социална релевантност; професията журналистика включва духа на обществената служба; журналистиката *може да изпълнява определена форма на служене на публиката, независимо колко фрагментирана и комодифицирана може да стане* (Конбой 2004: 224), икономическите мотиви се подчиняват на службата на обществото (Уилънски 1964). Високият статус на професиите изисква те да изпълняват функции в полза на обществото, а за журналистиката това е основен ангажимент (вж. напр. Алфандари 2012; Маккуайл 1992 и пр.).

Някои автори, без да окачествяват проблемите като депрофесионализация, влагат същия смисъл при дефинирането на упадъка на новинарството. Те поставят в основата на кризата на настоящия медиен модел напрежението между същността на професията да служи на обществото и удовлетворяването на целите на медийните институции. Бизнес моделът на комерсиалните медии поставя в центъра на журналистическата работа непрекъснато увеличаване на приходите за сметка на добрата журналистика. В наситения и силно конкурентен пазар се налага намаляване на разходи за стойностна продукция и превключване от информативното към забавното, което носи пари. Качеството на журналистическото съдържание драстично спада и се таблоидизира. Разследващата журналистика, контекстуализацията на новините, политическият дебат, независимата критика на властовите елити, скептицизмът към инициативите на властващите, разнообразието изчезват от новинарските продукти, като правят място на драматизацията, персонализацията, скандала, пиар новините, лобизма, на риалити формати, копи/пейст журналистиката, които да гарантират аудитория и рекламни постъпления и пр. (вж. напр.

Франклин 1999; Кюран 2000; Хес 2000; Холин 2009; Юрсел 2004: 34-54; Дейвис 2008:49 и мн. др).

Другият поглед към депрофесионализацията се диктува от по-компромисно отношение към девалвиращата професионална парадигма, а именно като част от процеса на промяна, която засяга определени аспекти на професията, но се неутрализира от други професионализиращи явления, с което се запазва баланса и не може да се говори за депрофесионализация по принцип. Приемането на съвременната журналистика като явление в преход, което смесва различни форми на журналистика – традиционни, алтернативни, тип гражданска, *Индимедия, Уикилийкс*, бренд журналистика и т.н., предопределя и тълкуването на депрофесионализацията в този дух. Х. Йорнебринг твърди, че не е много плодотворно журналистиката да се описва като професия в упадък. Средата, в която се развива журналистиката, включваща *дигиталната икономика*, глобализацията на новинарската професия, появата на специфични форми на организационна култура, намаляването на профсъюзното влияние, води до появата на *диверсифицираната и хибридизирана* журналистика, която е носител на *хибриден професионализъм* (Нурдеграф 2007), може да се говори и за *паралелни професионализми в непрекъснато разширяващото се поле на журналистиката* (Йорнебринг 2014). Хибридният професионализъм е ефект от различните представи за това, как се прави журналистика и какво е журналистика. Той може да се задържа в рамките на утвърдения през миналия век модел, но може да е резултат от перманентно договаряне между две различни разбирания за професионализма – като организационен, произтичащ от практиките и целите на медийните организации, и като съсловен, изграден от ценностите, нормите и идентичностите на самите журналисти (Йорнебринг 2009; Нолан 2009). Освен това в пространството на журналистическата професия могат да протичат едновременно професионализиращи и депрофесианализиращи процеси (Йорнебринг 2014). Наемането без трудови договори, ниско платен журналистически труд, неплатени форми на журналистика (Бейкър 2012) са повсеместна практика не само в български условия. Често срещан случай е журналистите да вършат работа, за която не им се плаща и професионализмът се жертва за сметка на количеството, напр. локално радио издава и вестник, като работата във вестника не се заплаща, затова подборът на новините в радиото се предопределя от темите на вестника. Безплатната работа на доброволните граждани репортери, изпълнена с непроверени факти, откровени измислици или забавни истории пълни ценното ефирно време на сутрешните блокове. П. Бекър говори за явление, което нарича *хафингтънизация* във връзка с това, че агрегаторът за новини *Хафингтън поуст* използва хиляди блогъри (9000) за снабдяване с новини без заплащане. Подобни инициативи определено действат депрофесионализиращо, още повече ако те са условие да се влезе в професията (Комптън, Бенедети 2010; Дюз, Марджърибанкс 2009, Хесмонделг 2010). Друг депрофесионализиращ фактор

е допускането до професията на слабо квалифицирани или неквалифицирани работници, за които се използва терминът парапрофесионалисти (вж. Критцър 1999). Те са ниско платени и заместват професионалистите, като по този начин понижават качеството на работа. Освен това се наблюдава спадане на нивото на компетентност на журналистите по принцип, напр. заради затрупването с много задачи, поради наемането на недобре подготвени млади журналисти, но затова пък евтини, увеличаване на скоростта, с която трябва да се решават текущи задания, многообразието от нови умения, които е нужно да се овладяват във високотехнологичната среда, в която работят и пр. (Дюхе и др. 2004, Хуанг 2006; Лиу 2006). Депрофесионализиращо действа неучастието на журналистическото съсловие в профсъюзи, асоциации и др. тип подобни сдружения, растящото индивидуализиране на журналистическия труд (Бек 1992:139; Йорнебринг 2014). Депрофесионализиращо действат общи стратегии между мениджмънта и журналистите, които открито размиват разликата между реклама и журналистика. Типичен пример представя *Ню Йорк таймс*, който в свой документ за вътрешна употреба, наречен *Рапорт за иновации*, предлага: *Репортерите и редакторите трябва да се насърчават и да се упълномощават да промотират собствената си работа* (Ню Йорк таймс 2014:43).

Посочените депрофесионализиращи тенденции оказват въздействие върху ценностната система на професията и могат да променят самата представа за професионализъм. Един паражурналист, чиято работа се състои в това да препечатва материали от други медии или да преразказва прессъобщения и интервюта от сутрешни блокове, определено живее с идеята, че принадлежи към журналистическото съсловие и споделя неговите професионални императиви.

Успоредно с депрофесионализиращите процеси протичат и противоположни, които формират един друг тип професионализъм, съответстващ на друга идея за новинарство, напр. активистката журналистика тип *Протестна мрежа*, гражданската журналистика, т. нар. дейта журналистика, която се занимава с бази данни и анализи, бренд журналистиката и още много други форми. Тези разновидности съществуват и се включват в общото журналистическо поле, независимо в каква степен споделят професионалния журналистически проект (Перъзи, Дежиръл 2013; Ръсел 2011, Бревини и др. 2013). В такъв смисъл за депрофесионализация в традиционните разбирания на теорията на професиите – като загуба на професионален статус – не може да се говори. По-скоро става дума за нормални тенденции, съпровождащи развитието на всяка професия.

Алтернативните форми на новинарство, базирани основно в онлайн пространството, също се анализират двояко. От една страна, те се схващат като много силен депрофесионализиращ фактор, а от друга, като възможност за излизане на журналистиката от кризата, в която е попаднала и за поемане в нови посоки, които определено са свързани с демократизиране на новинарството. Първата позиция може да се обобщи в следните разсъждения, според които дигиталните медии дори са основният източник на депрофесионализиращи

практики: *Активизирането на новите медии довежда нов феномен – депрофесионализацията на журналистиката. От една страна тя се изразява в навлизането в професията на непрофесионални журналисти, такива без образование и журналистически опит, реципиенти, чиято свидетелска роля прераства в авторска, експерти, които държат публичното внимание чрез атрактивни блогове, лични страници. От друга страна, това е постепенното снижаване на професионалните стандарти, промяна на границата между публична и частна сфера, между индивидуалните разбирания, оценки, мнения, личен живот и публично заявения интерес, граждански позиции, социална и политическа активност* (Попова 2012).

Докато за едни гражданите журналисти дестабилизират установените модели на журналистиката и я лишават от професионалната й власт и легитимност, което води до депрофесионализация, то за други те са мощен стимулатор в позитивна посока за масовата журналистика (Уейсборд 2013:115). Поставена в конкуренция с аматьорската, тя е способна на контрареакция и съответно преутвърждаване на професионализма си. Въобще оптимизмът за възраждане на журналистиката идва най-вече с възможностите, които предоставят дигиталните медии. Новите технологии променят природата на новините, начините на продукция, дистрибуция, рецепция и могат да доведат до *нови варианти на журналистика* (Маккуайл 2013: 94).

К. Атън и Д. Хамилтън в разработките си за алтернативната журналистика разглеждат депрофесионализацията успоредно с декапитализацията и деинституционализацията като възможност за еманципация от опеката на професионализма, от негативите, които той носи чрез обвързаностите си с медийния бизнес (Атън, Хамилтън 2008; Хамилтън 2000). Без традиционните журналистически ценности и практики непрофесионалните медии *имат потенциала да се обвързват пряко с процесите на децентрализация, директна демокрация, самоуправляваща се и рефлексивна мрежа на солидарност* (Атън 2009; Алън 2010).

Депрофесионализацията се разбира и като интенционален акт от страна на журналистите при работата им с общности от граждани журналисти, напр. неправителствени организации. В този случай мотивите на новинарите са свързани с приобщаване на аматьорите в професионалните практики, изграждане на *общностни мрежи*, където журналистът може да има лидерска роля, но трябва да трансформира йерархическите в хоризонтални отношения, за да се стигне до удовлетворяващ краен продукт (Люис 2010).

Според някои изследователи драстичните промени, настъпващи в журналистическия професионализъм, не могат да се квалифицират като депрофесионализация. По-скоро протичащите процеси бележат нова фаза или нова форма, през която преминава традиционната журналистика. Тези форми се окачествяват като журналистически акт, но професионалната логика при тях не е традиционната, не е *същински професионализъм* (в терминологията на

Нурдеграф). Тя е общ продукт между журналистическата (аматьорска или не) и институционалната (някаква бизнес организация, общност, социално движение, неправителствена организация и пр.). Т.е. смесена форма на професионализъм, който носи белезите и на двете формации, стоящи в основата му – *хибриден професионализъм*, както го нарича М. Нурдеграф (Нурдеграф 2015). На базата на тази теория за професионализма Дж. Вик развива идеята си за адаптивната професия. Според изследователката *депрофесионализация особено на идеологическо равнище е безпочвена*. Журналистите не са заплашени от загуба на автономност, факт който стои в основата на депрофесионализацията. По-скоро те се консолидират около определени ценности и на тяхна база участват в процес на *договаряне* с мениджмънта, а не в процес на отстъпване на позиции от същността на професията. Изследвайки професионалната идентичност на журналистите, като черпи данни от интервюта със самите журналисти, изследователката не открива признаци на упадък в професионалната ценностна система и прави извода, че по-скоро става дума за приспособяване на журналистическия професионализъм към новосъздадените условия на функциониране. Професионалистите се адаптират към организационните и бюрократичните реалности, към пазарните ценности, затова журналистиката може да бъде определена като *адаптивна професия* (Вик 2009: 195-197). За Д. Нолан говоренето за депрофесионализация е пресилено, защото промените създават възможности за нови стратегии в професионализацията на журналистиката (Нолан 2011).

От направените коментари е очевидно, че депрофесионализацията не е моносемно понятие. Интерпретациите й са многопосочни и отразяват преди всичко различните разбирания за категорията професионализъм и оттам за потенциалните възможности той да бъде тълкуван в един или друг аспект. Тя се приема по-четири различни начина. Първо, като провал на ортодоксалния професионализъм, който работи с определена представа за професионално и неизменно се опитва да я прилага независимо от променящия се социален, културен и исторически контекст. Второ, като успоредно протичащ с професионализацията феномен, типичен за перманентната промяна, на който са подложени всички професии. Трето, като задължително условие за съществуването на алтернативни форми на журналистика, които демократизират формите за обмен на информация. Четвърто, подобно явление липсва. По-скоро е валидна позицията, че в развитието си, в непрекъснатата промяна, специфична за динамиката на концепта професионализъм, се раждат хибридни, междинни форми на професионалния проект, които съчетават в себе си различни, а е допустимо и алтернативни, противоречащи си видове професионална логика.

ЛИТЕРАТУРА

Алфандари 2012	Алфандари Е. Социална теория на масовата комуникация и медиите: Журналистиката като социален феномен и социална практика. София, 2012. - http://lib.sudigital.org/record/18935?ln=bg [Alfandari, E. Socialna teoria na masovata komunikacia i mediite. Zhurnalistikata kato socialen fenomen i socialna praktika. Sofia, 2012.]
Андерсън 2005	Anderson C. The Professionalization of Journalism? Notes towards an Analysis of Online Journalism, Professionalism, and the Role of Expert Knowledge in the Collection of News. - https://docs.indymedia.org/pub/Main/ChrisAnderson/DeprofJourn.pdf
Алън 2010	Allan S. The Routledge Companion to news and Journalism. New York: Routledge, 2010
Андерсън и др. 2012	Anderson C.W., E. Bell, C. Shirky. Post Industrial Journalism: Adapting to the Present. - Tow Center for Digital Journalism, 2012
Атън, Хамилтън 2008	Atton C., Hamilton J. W. Alternative Journalism. Sage, 2008
Атън 2009	Atton C. Alternative and citizen journalism. - In: Wahl-Jorgensen K., Hanitzsch T. (eds). The Handbook of Journalism Studies. Routledge: New York, 2009
Бейкър 2012	Bakker P. Aggregation, Content Farms and Huffinization: the rise of low-pay and no-pay journalism. - Journalism Practice, 2012, 6 (5-6)
Бек 1992	Beck U. Risk Society: Towards a New Modernity. London: Sage, 1992
Бел 1973	Bell D. The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting. New York: Basic Books, 1973
Бранте 2013	Brante T. The Professional Landscape: The Historical Development of Professions in Sweden. - Professions and Professionalism, 2013, Volume 3, No 2. -https://journals.hioa.no/index.php/pp/article/view/558/682
Брукс 2011	Brooks R. A. Cheaper by the Hour. Temporary Lawyers and the Deprofessionalization of the Law. - http://www.temple.edu/tempress/chapters_1800/2105_ch1.pdf
Бревини и др. 2013	Brevini B., Hintz A., McCurdy P. (Eds.). Beyond WikiLeaks: Implications for the future of communications, journalism, and society. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013
Брумли 1997	Bromley M. The end of journalism? Changes in workplace practices in the press and broadcasting in the 1990s. – In: Bromley M., T. O'Malley (Eds.). A Journalism Reader. London: Routledge, 1997
Вайшенберг 2010	Weischenberg S. Das Jahrhundert des Journalismus ist vorbei: Rekonstruktionen und Prognosen zur Formation gesellschaftlicher Selbstbeobachtung. - In: Bartelt-Kircher G. et al. (Ed.). Krise der Printmedien: Eine Krise des Journalismus? Berlin: Kriseder Printmedien, 2010

Вик 2010	Wiik J. Journalism in Transition. The Professional Identity of Swedish Journalists.Department of Journalism, Media and Communication University of Gothenburg, 2010
Вичге, Нигрен 2009	Witschge T., Nygren G. Journalism: a profession under pressure? - Journal of Media Business Studies, 2009, 6 (1)
Дебор 1967	Debord G. The Society of the Spectacle. - http://library.nothingness.org/articles/SI/en/pub_contents/4
Дейвис 2008	Davis N. Flat Earth News. London: Verso, 2008
Дион 2009	Dionne L. Deprofessionalization in the Public Sector. - http://www.pipsc.ca/portal/page/portal/website/news/magazine/winter09/6
Дюз 2005	Deuze M. What is journalism? Professional identity and ideology of journal- ists reconsidered. - Journalism, 2005,vol. 6, no. 4
Дюз 2008	Deuze M. The Changing Context of News Work: Liquid Journalism and Monitorial Citizenship. - International Journal of Communication, 2008, 2
Дюз, Марджърибанкс 2009	Deuze M., Marjoribanks T. Newswork. - Journalism: Theory, Practice, Criticism, 2009, 10 (5)
Дюхе и др. 2004	Duhe S. F., Mortimer M. M., Chow S. S. Convergence in North American TV Newsrooms: A Nationwide Look. - Convergence, 2004, 10 (2)
Еветс 2003	Evetts J. The Sociological Analysis of Professionalism: Occupational Change in the Modern World. – International Sociology, 2003, 18 (2)
Йорнебринг 2009	Örnebring H. Comparative European Journalism: the State of Current Research. - https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Reuters%20ll%20Report.pdf
Йорнебринг 2010	Örnebring H. Reassessing Journalism as a Profession. – In: Stuart Allan(ed). The Routledge Companion to News and Journalism. Oxon: Routledge, 2010
Йорнебринг и др. 2014	Örnebring H., Karlsson M., Fast K. The labor of journalism: challenges of technological and economic restructuring. - https://www.academia.edu/8762416/The_labor_of_journalism_conomic_restructuring
Капъл и др. 2010	Cowpel J., A. Plasschaert, W. Harzer, H. Vinkka-Puhakka, A. D. Walmsley. Profile and competences for the graduating European dentist. - Eur J Dent Educ, 2010, 14
Комптън, Бенедети 2010	Compton J., Benedetti P. Labour, new media, and the institutional restructuring of journalism. - Journalism Studies, 2010, 11 (4)
Конбой 2004	Conboy M. Journalism: a critical history. London: Sage, 2004
Критцър 1999	Kritzer H. M. The Professions Are Dead, Long Live the Professions: Legal Practice in a Post-Professional World. - Law & Society Review, 1999, 33
Кун 2007	Kuhn R. Journalism in France. - In: P. Anderson, G. Ward (eds.). The Future of Journalism in Advanced Democracies. Ashgate Publishing Ltd., 2007

Кюран 2000	Curran J. Press Reformism 1918–98: A Study in Failure. – In: H. Tumber (ed.) Media Power, Professionals and Policies. London: Routledge, 2000
Ливайн 1988	Levine L. W. Highbrow-Lowbrow: The Emergence of Cultural Hierarchy in America. Cambridge: Harvard University Press, 1988
Лиу 2006	Liu C. De-skilling Effects on Journalists: ICTs and the Labour Process of Taiwanese Newspaper Reporters. - Canadian Journal of Communication 2006, Vol 31, No 3. - http://www.cjc-online.ca/index.php/journal/article/view/1763/1881
Мажанович 2002	Majhanovich S. Conflicting visions, competing expectations: Control and de-skilling of education – a perspective from Ontario. - McGill Journal of Education, 2002, 37(2)
Макбарнет, Уелан 1992	McBarnet D., Whelan C. Regulating accounting: limits in the law. - In: Bromwich M., Hopwood A. (eds.). Accounting and the Law. London: Prentice Hall, 1992
Макдевит 2003	McDevitt M. In defense of autonomy: a critique of the public journalism critique. - Journal of Communication, 2003, 53 (1)
Маккуайл 1992	McQuail D. Media Performance: Mass Communication and the Public Interest. London: Sage, 1992
Маккуайл 2013	McQuail D. Journalism and Society. London: Sage Publications Ltd, 2013
Макчесни 2004	McChesney R. M. The problem of the media: U.S. communication politics in the twenty-first century. New York: Monthly Review Press, 2004. - http://kropfpolisci.com/media.mcchesney.eliteclass.pdf
Нелсън и др. 2005	Nelson R., Sandefur R., Heinz J. P., Laumann E. O. From Professional Dominance to Organisational Dominance: Professionalism, Inequality, and Social Change Among Chicago Lawyers, 1975 – 1995. - In: W. L. F. Felstiner (ed.). Reorganisation and Resistance: Legal Professions Confront a Changing World. Oxford: Hart, 2005
Нигрен, Ейпълбърг 2013	Nygren G., J. Appelberg. Swedish journalists – a profession in decline? - In: M. Anikina, B. Dobek-Ostrowska, G. Nygren (eds.). Journalists in Three Media Systems: Polish, Russian and Swedish journalists about values and ideals, daily practice and the future. - https://www.sh.se/P3/ext/res.nsf/vRes/kommunikation_medier_och_it_1328693919702_journalism_in_russia_poland_and_sweden_web_pdf/$File/Journalism_in_Russia_Poland_and_Sweden_web.pdf
Нолан 2009	Nolan D. Rethinking journalism culture and authority: beyond "professionalism". - In: T. Flew (ed.). Communication, Creativity and Global Citizenship: Refereed Proceedings of the Australian and New Zealand Communications Association Annual Conference, Brisbane, 2009, July 8-10
Нолан 2011	Nolan D. Professionalism without professions? Journalism and the Paradox of ‚Professionalisation'. - https://www.tasa.org.au/wp-content/uploads/2011/05/Nolan-David-Session-19-PDF.pdf

Нурдеграф 2007	Noordegraaf M. From “Pure” to “Hybrid” professionalism: Present-day professionalism in ambiguous public domains. - Administration & Society, 2007, 39 (6)
Нурдеграф 2015	Noordegraaf M. Hybrid Professionalism and Beyond: (New) Forms of Public Professionalism in Changing Organizational and Societal Contexts. - http://jpo.oxfordjournals.org/content/early/2015/06/25/jpo.jov002.full
Ню Йорк таймс 2014	New York Times. Innovation Report. - http://www.scribd.com/doc/224332847/NYT-Innovation-Report-2014, 2014
Перъзи, Дежиръл 2013	Parasie S., Dagiral E. Data-driven journalism and the public good: “Computer-assisted reporters” and “programmer-journalists” in Chicago’. - New Media & Society 15, 2013 (6)
Ритцър, Уолзак 1988	Ritzer G., Walczak D. Rationalization and the Deprofessionalization of Pysicians. - Social forces, 1988, 67,1
Ръсел 2011	Russell A. Networked: A Contemporary History of News in Transition. Cambridge: Polity, 2011
Сомерлад, Сандерсън 1998	Sommerlad J., Sanderson P. Gender choice and commitment: Women solicitors in England and Wales and the struggle for equal status. Aldershot: Dartmouth-Ashgate,1998
Томас 2009	Thomass B. Germany. - In: Sterling Ch. H. Encyclopedia of Journalism. Sege Publications, 2009
Торън 1975	Toren N. Deprofessionalization and its sources: A preliminary analysis. Sociology of Work and Occupations, 1975*,* 2 (4)
Тофлър 1991	Тофлър А. Третата вълна. София: Изд. Къща „Яворов“,1991
Тънстал 1996	Tunstall J. Newspaper Power: The New National Press in Britain, Oxford: Clarendon Press, 1996
Уилънски 1964	Wilensky, H. L. The professionalization of everyone. - American Journal of Sociology, 1964, 70
Уолински 1993	Wolinsky F. The professional dominance and deprofessionalization, proletarianization, and corporatization perspectives: an overview and synthesis. - In: F. W. Hafferty J., McKinlay B. (eds.). The Changing Medical Profession. New York: Oxford University Press, 1993
Ууд 1981	Wood S. Degradation of Work Skill, Deskilling and the Braverman Debate. HarperCollins,1981
Уудс, Джефри 2002	Woods P., Jeffrey B. Reconstruction of primary school teachers‘ identities. - British Journal of Sociology of Education, 2002, 23 (1)
Филк 2006	Filc D. Physicians as ‘Organic Intellectuals’. A contribution to the stratification versus deprofessionalization debate. - Acta Sociologica, 2006, 49 (3)
Фрайдсън 1970	Freidson E. The Profession of medicine. NY: Dodd, Mead, 1970
Фрайдсън 1984	Freidson E. The Changing Nature of Professional Control. - Annual Review of Sociology, 1984

Франклин 1999	Franklin B. (ed.) Social Policy, the Media and Misrepresentation. London: Routledge,1999
Хамилтън 2000	Hamilton J. Alternative media: Conceptual difficulties, critical possibilities. - Journal of Communication Inquiry, 2000, 24 (4)
Ханлън 1998	Hanlon G. Professionalism as enterprise. - Sociology 1998, 32 (1)
Хес 2000	Hess S. The Washington Reporters Redux, 1978 – 98. - In: H. Tumber (ed.). Media Power, Professionals and Policies. London: Routledge, 2000
Хесмонделг 2010	Hesmondhalgh, D. (2010) User-generated content, free labor and the cultural industries. - Ephemera 10 (3-4)
Холин 1997	Hallin D. Commercialism and Professionalism in the American News Media. - In: Curran J., Gurevitch M. (eds). Mass Media and Society. London: Arnold, 1997
Холин, Манчини 2004	Hallin D., Mancini P. Comparing media systems: Three models of media and politics. Cambridge: Cambridge University Press, 2004
Холин 2009	Hallin D. Not the end of journalism history. - Journalism, 2009 10(3)
Холин 2006	Hallin D. The Passing of the "High Modernism" of American Journalism Revisited. - Political Communication Report, 2006, 16 (1). - http://www.jour.unr.edu/pcr/1601_2005_winter/commentary_hallin.htm
Хог 1975	Haug M. R. The Deprofessionalization of Everyone. - Sociological Focus, 1975
Хог 1972	Haug M. R. Deprofessionalization: An Alternate Hypotesis for the Future. - Sociological Review, 1972, Volume 20, Issue S1
Хог, Зюсман 1969	Haug M., Sussman M. B. Professional Autonomy and the Revolt of the Client. - Social Problems, 1969, 17, no. 2
Хуанг 2006	Huang E. Facing the Challenges of Convergence: Media Professionals' Concerns of Working Across Media Platforms. - Convergence, 2006, 12 (1)
Шадсън 2005	Schudson M. The US model of journalism: exemption or exemplar. - In: Hugo de Burgh (ed.). Making Journalists. London: Routledge, 2005
Юрсел 2004	Ursell G. Changing times, changing identities. - In: T. E. Jensen, A. Westenholz (eds.). Identity in the age of the new economy. Cheltenham: Edward Elgar, 2004

СМЪРТТА НА ЦАР САМУИЛ У ЕМАНУИЛ ПОПДИМИТРОВ – КОНТЕКСТИ НА СМИСЪЛА

Страшимир Цанов

TZAR SAMUIL'S DEATH IN EMANUIL POPDIMITROV'S WORK – CONTEXTS OF MEANING

Strashimir Tsanov

Summary: *The paper deals with Emanuil Popdimitrov's drama Tzar Samuil and more precisely with the issue of the way of representing the ruler's death. The meaning of the work has been interpreted in different contexts: of Emanuil Popdimitrov's works, of the cultural situation between the two world wars, of the Bulgarian historiography, of the Bulgarian literature. Spacial attention has been paid to the way in which the dialogue between the different contexts in Tzar Samuil bears literary meanings.*

Key words: *history, death, tzar, messianistic, bulgarian literature, trial, context*

Емануил Попдимитров е голямо име в историята на българската литература и по конкретно в лириката. Той има специално място и в развитието на философско-естетическата мисъл, защото превежда и „пропагандира" на български език важни текстове на Бергсон. Значим най-вече с творбите си, които го свързват със символизма, като творец Ем. Попдимитров „гледа" не само към трансцендентността, но и към историческото време на своя народ, както в перспективата на актуално политическото, така и в тази на класически историческото, перспективата (ретроспективата) на по-близкото или по-далечното минало. Автор е на „Златни ниви и бойни полета" и „В страната на розите", поеми, които проблематизират *близката история* и съвременността, на ред стихотворения с патриотични внушения, обагрени с мистически нюанси (все пак авторът е „бергсонианец" и символист); пише за личности от Възраждането като Добри Чинтулов и Кочо Чистеменски. Средновековната история също е художествено версифицирана от Ем. Попдимитров, на нея са посветени две негови книжки, издадени през 1937 г. – „Цар Константин Асен Тих" и „Цар Самуил. Драматична хроника." Настоящето изследване е посветено на втората от тях.

Всяка национална идентичност се основава на сюжети и символи от историята, които ѝ дават легитимност. С оглед на ценностния авторитет, който те притежават, можем да ги определим като национално-исторически митове.

Не е задължително да са свързани само с възход и победи. Даже напротив – една пълноценна историческа митология трябва да съдържа не само памет за успехи и величие, но и такава за погроми. Способността да се помни и изживява трагичното в историческата съдба е смелост и сила на националното съзнание, а не травматичен синдром (периодичното отбелязване на Холокост не комплексира и не травматизира евреите). Самуил има важно място в българската историческа памет. Най-ярко това се потвърди от „интелектуалистката" реакция срещу поставянето на паметник на владетеля в София по повод 1000-годишнината от неговата смърт. Естетическите съображения, поместването на събитието в контекста на някакво реално или въображаемо съперничество с Република Македония, не можаха да прикрият една безспорна неприязън към патриотичната същност на създаването на ново място на памет в столицата. Неговата актуалност пролича особено фрапиращо в противоречието между учудването на един професор по културна антропология, питащ се с какво толкова средновековният цар е заслужил своя паметник в София, и удивлението на огромната част от така нареченото интернет форумно общество, че такъв въпрос е възможен, че някой може априори да изключва съсъществуването на трагизъм и величие и по-някаква, меко казано, непонятна логика да поставя цар Самуил в един контекст с хан Умор (известен с това, че е управлявал 40 дена)...

От началото на XX век и до днес относително редовно се появяват художествени творби, посветени на цар Самуил. Радват се на по-голяма или по-малка популярност, но безспорен факт, който легитимира значимостта на Самуиловата личност в българската историческа памет, е, че сред авторите, проявили специален интерес към най-трагичната личност от епохата на Първото българско царство, са авторитетни творци като Пенчо Славейков, Ангел Каралийчев, Димитър Талев, Антон Дончев. Сред тях можем да поставим и името на Ем. Попдимитров. Ако разгледаме неговата драма „Цар Самуил" в контекста на стихотворенията, чрез които той проблематизира темата за родината и родната история, трябва да подчертаем, че тя съответства на смислово-емоционалната им тоналност. Стиховете на Ем. Попдимитров сакрализират родината, а основното настроение, което внушават, е скръбно. Блестящ пример за елегичното изживяване на свещената връзка с родината е едноименното стихотворение. В него пейзажните символи и антропоморфизацията внушават страданието като историческа съдба на родината. Тя е обожествена чрез връзката с Бог и молитвения дискурс:

...
Прецъфне ли злакът в полята,
калината с кичури сънни
оглежда се там над водата
у твойте зеници бездънни.

Зеници, де свети тревога
и дето трептят мълчаливи,

изплакани тъжно пред Бога,
сълзите солено горчиви...

Часът е печален, унил и
навред е тъй горко пустинно,
призри ме, спаси и помилуй
ти стара, прастара Родино!

Елегичният ракурс в поетизирането на темата за България и българската историческа съдба можем да обясним освен с особеностите на авторовата индивидуалност и с други, социокултурни, по същество фактори. Творецът пише по време и след неуспешни войни за национално обединение, завършили с катастрофа, по силата на Ньойския договор неговият роден край остава в границите на чужда държава, през третото десетилетие на XX век общественото и идейното разслоение води до кървави братоубийствени конфликти ...

Ем. Попдимитров има една интересна лирическа поема, която е своеобразна художествена философия на българската история от преселението на славяни и прабългари на Балканския полуостров до 20-те години на XX век. Творбата се казва „Българският народ" и е публикувана през 1921 г. Колкото и да е лиризиран нейният текст и да разчита на символични послания, той достатъчно ясно посочва основните събития от историческото минало, естествено, видени през ценностната призма на автора. Лявата ѝ идеологичност оставя видими следи в естетическото тълкуване на историята и прозренията за българското бъдеще. От Средновековието е откроено богомилството като движение за народностна защита и социална справедливост, борците за правда в настоящето са назовани богомили, а надеждите за радикална и положителна промяна на историческата съдба са свързани с дискретно намекнатия образ на Октомврийската революция:

...
и зъзнеш загледан в нощта
към северни странен пожар...
...
и остър се носи дъхът
на бъдните бури...
И пак богомили-орли
ще хвръкнат от твойте гнезда,
апостоли кървави, в пропаст, в скали,
в пътеки навред ще вестят: свобода!
На братството светлия бог...
Ти – фар на Възток!

Цар Самуил не присъства пряко в тази поетическа историософия, но опосредствано. Името му не се среща в текста, но факт е, че в своята лирическа обобщителност творбата не упоменава нито едно име от Средновековието и Новото (следосвобожденското) време. Изключение е направено за епохата

на Възраждането – тя е персонализирана чрез цели четири имена: Паисий, Раковски, Ботев, Левски (назован Апостола). Логично е, защото за българите от Освобождението, и до днес включително, Възраждането е най-пасионарното (по Гумильов) време в родната история, „най-българското време", и съответно най-персоналистично възприеманият исторически период. Това обяснява защо в поемата на Ем. Попдимитров лични имена се срещат само при неговото поетическо представяне.

В „Българският народ" средновековната история е проследена чрез визиране на езическата древност, имперската мощ на България (очертани са границите на нейните „стъпки победни" от Карпатите до Егея), покръстването, идентифицирано и като византийски политически ход, богомилската съпротива срещу него, края на Първото българско царство, Второто българско царство (бегло щрихирано), падането под турско иго. В този поетически екскурс през вековете няма нито едно име. В текста не се появяват основателят Аспарух, непобедимият Крум, покръстителят Борис, великият Симеон. Няма ги даже светите братя Кирил и Методий. Естествено не се среща и името Самуил. За знаещите историята на България, а именно към тях е адресирана поемата, то обаче незримо присъства в петата, най-малката, част. Тя се състои само от шест стиха и символично „събира" края на Първото българско царство в трагедията на Беласица, поместена, подобно на известната картина на чешкия художник Емил Холарек, в един зловещ зимен пейзажен контекст:

Но ето отново войните свирепи:
и ето Беласица! В дрипи развяни
изнизват се полкове слепи,
и бели фъртуни сурово
сняг сипят въз кървави рани
и с писък оплакват гробове...

Нехарактерно за българската словесна култура е образът на ослепените след Беласишката битка войници да се явява без образа на страдащия и умиращ от скръб по тях цар. В националната памет те са именно Самуилови войници. В „Българският народ" това определено е резултат от жанровата специфика на творбата и от стремежа във фокус да е именно народът, а не неговите водачи. Показателно е, че при цялата апологетичност спрямо богомилите текстът не въвежда името на основателя на учението поп Богомил. Фактът, че Ем. Попдимитров посвещава на Самуил отделна творба, и то не стихотворение, а цяла драма („драматична хроника") също говори в полза на нашето предположение.

Да пристъпим към същината на изследването – как е представена Самуиловата смърт в произведението от 1937 г. То свидетелства за авторовия стремеж да създаде в едно нешекспировско време текст, изпълнен с трагедийната възвишеност, присъща на творбите на великия английски драматург. Ем.

Попдимитров добре познава историческите факти, легитимирани от тогавашната историческа наука. За него те са основата за създаване на художествения сюжет. Изграждайки своя образ на цар Самуил, той има необходимост да пренареди и „коригира" историческата фактология. Прави това изключително коректно, уточнявайки с какво от историографската истина за историческото минало не се е съобразил и по каква причина. „Драматичната хроника" завършва необичайно, с паратекст, който демонстрира авторовото съзнание за органичната връзка между историята (историографията), разбирана като утвърденото от науката знание за историческото минало, и литературата, която репрезентира това минало, „боравейки" с фактите, предоставяни й от историографията, и придържайки се към собствената си естетическа специфика:

> *Забележка. В интереса на действието се направиха някои отклонения от историческите факти: Арон е убит преди Сперхейската битка; не жената на Самуил, а на Гаврила Радоммира е пленница от Лариса и т.н.*

В художествените образи на историческите личности и събития от края на X и началото на XI век Ем. Попдимитров не включва елементи от конкретна идеология, присъща на настоящето, в което пише. Разбира се, творбата има, както и всеки текст на историческа тема, независимо дали е научен, или художествен, своята идейна предпоставеност, защото всяко реконструиране на миналото неизбежно носи менталните и идейните следи на настоящето, в което се прави. Авторът се опитва да символизира чрез своя, иначе индивидуализиран герой, нравствената извисеност на личността, посветила се на своя народ. ***Това съответства на патриотичните тенденции в културния живот от 30-те години на XX век, времето на литературната поредица „Древна България" на Петър Карапетров и на дейността на редица обществени и просветни организации, обявили родолюбието за свое знаме.*** Естетическа предпоставка на „Цар Самуил. Драматична хроника" е опитът да се създаде максимално трагедиен образ, сякаш да се компенсира „пропуснатата" от българската драматургия от третата четвърт на XIX век възможност да експонира може би най-трагичния сюжет от цялата българска история. Именно тогава, в апогея на Възраждането, е изключително голям интересът на българските драмописци към средновековната тематика. И тогава репрезентациите на историческите сюжети в драматическия жанр имат най-голям социалнопсихологически и патриотичен резонанс (най-вече благодарение на текстовете на Д. Войников и В. Друмев).

Ем. Попдимитров определено ***се стреми да създаде един образ на царя още по-трагичен от този, който е познат от историческите извори.*** Ако те съдържат данни, че Самуил е предаван от своите, от най-близките си, авторът с правото не на историка, а на човека на изкуството засилва тъмните багри – към исторически засвидетелстваното предателство на дъщерята Мирослава той прибавя чрез домисляне/измисляне предателство и на още

една от дъщерите му – Теодора Косара. Героят е пределно драматизиран чрез съчетаването, взаимопокриването в неговия характер на **двете основни рецепции на Самуиловата смърт в българската култура. За улеснение ще ги назовем Паисиева и Иречекова**. Става дума за два различни, до голяма степен противоречащи си типа ценностно отношение към смъртта на Самуил и съответно към неговата личност. Преди да видим как се осъществява симбиозата между тях у Ем. Попдимитров, ще трябва да ги разгледаме накратко.

Смъртта на Самуил в „История славянобългарска" на Паисий

В текста на Паисий Самуил е един от владетелите, на чието царуване е отделено по-специално внимание. Това съответства на историческата му значимост. Паисий разглежда Самуиловото управление като лична и народна драма, в която възходът е последван от падение. Религиозното съзнание на автора търси причината за този преход във **връзката между цар и Бог**. Царят е Божий помазаник и е успешен дотогава, докогато е благочестив. Покваряването на царя означава, че той по своя воля се отдалечава от Бог и от това следва, че и Бог го изоставя. Паисий не прочита достъпните му изворови данни като сюжет за идеологически конфликт между двамата братя – предателя Арон и патриота Самуил, готов да защитава независимостта на България дори с цената на кръвта на брата и неговото семейство. За великия хилендарец първата братоубийствена трагедия в рода на комитопулите няма идеологическа/ патриотическа обусловеност. Нейната причинност се търси в греховността на Самуил, заменила неговото първоначално благочестие. За монаха историк връзката цар – народ е органична и затова Бог наказва царя чрез неговия народ. По логиката на Паисиевото религиозно-историческо мислене Самуиловата смърт е възмездие за сторен грях. Повествованието внушава, че владетелят, съгрешил спрямо своето семейство, към което принадлежи по плът, трябва да изстрада трагедията на „семейството", с което Бог духовно го е свързал (народът и армията като семейство на царя):

> *Докле бил изпърво благоговеен към Бога и светците, и Бог му помагал. После се покварил и Бог го изоставил, защото бил обхванат от завист към своя царски род и семейство и избил целия дом [на Арон]...*
> *...извършил нечувано отвека мъчение – извадил очите на 15 хиляди българи, като на сто човека оставил по един с едно око да ги води. И така ги изпратил на Самоил: толкова много ослепен народ. Когато дошли при цар Самоил и той видял това насилие и поругание над българите, тутакси се разболял от сърдечна болест и не след много дни умрял. Така за проливането на невинна кръв – задето избил своето царско семейство – Самуил много разгневил Бога и Бог стоварил върху него и върху цяла България [Своя] гняв...* (Паисий Хилендарски 2012: 163; 165).

За Паисий ослепяването на пленените след Беласишката битка войници е изключителна народна трагедия. Авторът е съпричастен с жертвите ѝ. Съчувствието обаче е само за ослепените войни, а не и за царя, чието сърце не издържа пред гледката на тяхното злощастие. Самуиловата смърт в Паисиевата история е преди всичко поучителен пример символ на страшните последици, до които може да доведе измяната на благочестието. Този тип възприемане на Самуиловата смърт е твърде рядък в българската култура и това е логично с оглед на нейното секуларизиране през 19 век (а и не е задължително едно религиозно тълкуване на историята да съвпада с Паисиевото). Логично е, че се среща и в „Царственик" на Христаки Павлович (печатна и редактирана версия на „История славянобългарска").

Смъртта на Самуил в „Историята на българите" на К. Иречек

Авторът на първата българска научна история, чехът Константин Иречек, е емоционален в редовете, които посвещава на Самуиловата смърт. За него тя свидетелства за съкровена връзка между водач и народ и откроява духовното величие на българския цар. ***Иречек утвърждава хуманността и съпричастността с човешкото страдание като ценности в историята, ценности сами по себе си***, независимо дали реалните резултати от тях в историческия процес са положителни, или отрицателни, дали проявата на човечност води до успех, или неуспех. Затова определя причинената от състрадание смърт на българския цар като негова морална победа над „бездушнийт Василий". Колкото и да е обективна една научна история, тя не може да не коментира и оценява от морална гледна точка чувствата и деянията на хората, които участват в историческите събития. Това е предопределено от спецификата на „материята", с която работи историческата наука. Естествено степените на оценъчност са различни при различните историографи. Показателно е, че още първият автор на научна българска история задава тон на едно не просто уважително, а изключително емоционално в своята почтителност отношение към смъртта на Самуил. Тя е видяна като епизод от историческа драма, в която един хуманен и доблестен цар отстоява героично и до последен дъх свободата на своя народ. Иречековото изложение извисява личността на Самуил в разказа и коментара за неговата кончина чрез поместването ѝ в два контекста, от които единият е противопоставителен (нравствената антитеза Самуил – Василий II), а другият е "синекдотичен" (краят на владетеля като нравствено-ценностно съответствие на цялото му управление):

> *Самуил и на смъртнийт си одър тържествовал над свойт противник, бездушнийт Василий; той му почърняло на очите, като видял хиляди измъчени войници. Даже Гърците, неговите врагове, никога не казват, че той е набивал някого на кол или да е ослепявал, а Василий често наказвал по тоя начин. Наистина убийството на брата му вика против Самуила,*

но тая кървава постъпка, която не съставлява изключение в анналите на средните векове, била предизвикана от измяна и опасност... Самуил се явява господар енергичен, мъжествен и хуманен... цели 24 години е противостоял мъжествено срещо превъсходните сили на Византийците в нещастната с тях борба (Иречек 1886: 255-256).

В „Историята на Българите" К. Иречек ***фактически поставя началото на една тенденция, която доминира в българската историография и до днес***. Най-общо можем да я определим така – пише се с преклонение пред личността на Самуил и трагичната му смърт се възприема като символ на дълбока, съкровена връзка между царя (политическия водач) и неговия народ. Тази тенденция доминира както в историконаучните трудове, така и в учебниците по история, които адаптират историографския дискурс към целите на образованието. Доминира и в художествената литература на историческа тема. Случайно или не, най-впечатляващо сред историците изразяват тази тенденция двамата най-големи изследователи на Българското Средновековие – Васил Златарски и Петър Мутафчиев.

И така, как в драматическата творба от 1937 г. се съвместява Паисиевата идея, че Самуиловата смърт е възмездие за греховете му, с емоционалното твърдение на Иречек, че тази смърт е свидетелство за духовно величие? Ем. Попдимитров чете изворите не като Паисий, а като Иречек. Самуил в неговото произведение не е съвършена, но е чиста и саможертвена в името на народ и отечество личност. Идентичността на драматичния му образ можем да определим с думите ***човек на съвестта***. Той постоянно се измъчва от мисълта дали е изпълнил достойно своя дълг към народа:

Да се обедини славянската челяд – това е свършено... Сега трябва да се пази . .. От север и запад, от юг и изток... Чувствувам, че ветровете бият срещу моя дом от всички страни... Добре ли изпълних дълга си? Може ли да се иска повече от мене? Нямат ли край човешките сили? И имам ли право на почивка тая нощ? (Попдимитров 1937: 39).

Самуил се чувства виновен за прелюбодейството с обикновена селянка, чувства се виновен за убийството на брат си, предателя Арон, въпреки че в драмата то е решено и извършено не от него, а от верните боляри. Най-страшното терзание на душата му обаче е, че той, народният водач, царят, се е спасил от Беласишкия погром, а е допуснал да попаднат в плен хиляди негови войници:

... Моето войнство... Моето предано войнство ... Моите храбри войници ... Скъпите ми чеда! Сега съм цар без войска.
... Аз оставих децата си по бойните полета! И не загинах сред тях като истински баща! (Попдимитров 1937: 61).

Финалът на драмата включва ефектна перипетия, която засилва трагизма чрез резкия преход от радост към отчаяние: Самуил е обнадежден от новината, че пленените войници са освободени, но когато пристигат е шокиран, че са ослепени:

> ***Самуил***. *Тъй ли? Сега си отдъхнах... Още не е загубена всяка надежда! Разпоредете се, деца, да бъдат настанени добре. Погрижете се и за храната им.*
> ...
> ***Самуил***. *Кой си ти?*
> ***Едноокият***. *Аз съм Велемир, пехотинец от трета дружина, четвърта хиляда.*
> ***Самуил***. *Ти ли си, Велемире? Но защо си такъв, чедо мое?*
> ***Едноокият***. *Бях пленник при гърка Василий...*
> *Ние сме хиляди и хиляди. И той ни изпраща при тебе, царю.*
> ***Самуил.*** *Но защо сте такива, деца мои?*
> ***Едноокият.*** *Защото император Василий ни отне светлината!*
> ***Самуил.*** *Император Василий!*

Интересно е, че този литературен мотив за Самуил, който първо се радва за освобождаването на свойте войни, а след това, при срещата си с тях, вижда, че те са ослепени (нещо исторически невъзможно, но естетически функционално и оправдано) за първи път присъства в творба, публикувана 54 години преди Ем.-Попдимитровата. Имаме предвид стихотворението на словенския поет Йосип Палиаруци-Крилан «Смъртта на цар Самуил», което е създадено през 1883 г., а след Първата световна война даже се изучава в словенските средни училища. (Димитров, Малинова-Димитрова 2014).

Българската култура като че ли няма навик да се вглежда в това как сюжети и символи от родната ни история присъстват в чужди култури? Или се отнася с пренебрежение към малки култури като словенската? Факт е, че едва към хилядагодишнината от Самуиловата смърт се появи превод на български на стихотворението на Йосип Палиаруци-Крилан. Можем само да сме благодарни на преводача Людмил Димитров не само за самия превод, но и за неговата естетическа стойност. Ще цитираме втората половина на творбата, която конкретно е фокусирана върху Самуиловата смърт:

Безкрайно окрилен от вест такава,
ликът на царя мигом засиява;
бойците, толкоз грижи му създали,
той тича да прегърне и похвали.

Приветства приближаващата чета:
– Добре сте се завърнали, момчета!...
Но думата му в гърлото засяда,
усеща как гърч страшен го напада.

Те тъжно кимат и глави навели
пристъпват там – ни живи, ни умрели;
пред всяка чета едноок мъж ходи,
по сто страдалци ослепени води.

Що българи пленил бе василевса,
ги ослепи до крак и ги молепса;
сега се гаври с българския кесар:
във този вид той би ли ги харесал?

Край нямат! Дълги неми върволици.
Пред царя крачат тъжните редици;
петнайсет хиляди бойци калени
безмилостно навеки ослепени!

Покрива мрак на Самуил очите,
див рев му се изтръгва от гърдите.
Сърцето му, неиздържало, спира.
Сломен от жал, той пада и умира.

Мотивът, който използва в текста Йосип Палиаруци-Крилан, е класически за жанра трагедия – случва се нещо, което носи радост на протагониста, а след това се оказва, че това, което се е случило, не е това, което е изглеждало, че се е случило, а нещо, което фатално решава съдбата на героя. Трагическата заблуда интензифицира страданието още на персонажите на античната трагедия. Ярък пример е Едип на Софокъл. Една година след публикуването на драмата на Ем. Попдимитров мотивът за трагическата заблуда се среща и в разказа „Смъртта на цар Самуил" на Петър Карапетров:

- Ти ме гневиш, войводо: Кои се върнаха?
- Твоите войници... пленниците... при Беласица... които...
Самуил се разсмя радостно.
- Те се върнаха. По-скоро, отведете ме да ги видя...
- Царю!
Знахарите го заобиколиха.
- Ради Христа, ние те молим...
- Вие криете нещо от мене! Какъв е този заговор? Какво криете? Водете ме... Там плачат... жени... мъже... Деца пищят... И тези клепални звуци ... (Карапетров: 1938, 27-28).

Няма как да знаем дали Ем. Попдимитров е познавал текста на Палиаруци-Крилан и съответно дали се е повлиял от него. Като имаме предвид слабата популярност у нас на словенската литература и факта, че единственото издание на събраните съчинения на поета е от 1895-1896 г. (Димитров, Малинова-Димитрова 2014), е логично да предположим, че най-вероятно българският автор не е познавал творбата на Палиаруци-Крилан и двамата независимо един от

друг избират мотива за трагическата заблуда, за да представят по-въздействащо страшното страдание на българския цар при срещата с ослепените войни. Още повече че става дума за отдавна известен в европейските литератури мотив. Що се отнася до произведението на Карапетров, може да сме почти сигурни, че то е повлияно от драмата на Ем. Попдимитров. Издател на библиотека „Древна България" и основен автор на творбите в поредицата, Карапетров няма как да не е познавал текста на Попдимитров, защото той е посветен на Българското средновековие, публикуван е само една година преди неговия разказ и е написан не от някой второстепенен писател, а от значим творец.

Последните думи на Самуил в творбата на Ем. Попдимитров подчертават любовта му към войниците/народа и съзнанието за собствена греховност, в чието изразяване се имплицира мотивът за смъртта като възмездие:

> ***Самуил.*** (*Туря ръка над челото, изправен се взира към прозорците; на тълпи минават слепите с ридание*). *Ето ги. Потъмнели и слепи, като греховете в моята душа*(подчертаването е мое – С. Ц.). *защо сте такива, деца мои?* (*Няма пауза*) *Толкова много! А! Деца мои... Ти! Ти ме победи с безчовечие, българоубиецо!* (*Пада с лице към земята*) (Попдимитров 1937: 66).

С възможностите на художественото слово, чрез един остро драматичен сюжет и един пропит от трагизъм характер Ем. Попдимитров изразява с текста си идея, която и тогава, и сега доминира както в полето на историческата наука, така и в полето на литературата - **идеята, че смъртта на Самуил е следствие на чувството за отговорност и на любовта към войници и народ.** В тази, нарекохме я *Иречекова идея* (в чест на първия, който ясно я заявява), по особен начин е вплетена Паисиевата убеденост, че смъртта на великия цар е Божие наказание/възмездие за греховете му (хилендарският монах не може да приеме и прости избиването на Ароновото семейство). **В творбата на Ем. Попдимитров възмездието обаче не е обективна даденост, низпослана от Бог върху грешния владетел. То е алюзирана възможност, следствие от себеусещането на героя.** Обективно чрез сюжета, словото и постъпките на героите, прологът и епилогът (в тях Монахът и Послушникът обрамчват действието и му дават историческа оценъчност и перспектива) смъртта на Самуил не е идентифицирана като Божие наказание за греховност. Напротив, текстът внушава светостта му и то въпреки че не е премълчано неговото човешко несъвършенство. Самият герой обаче изстрадва грешките си не като грешки, а като грехове и чрез аналогията, която прави между тях и слепите си войници, включва в текста своеобразна алюзия на тезата от „История славянобългарска", че Господ изоставя съгрешилия владетел. Съзнателно или не (второто е по-вероятно) ***авторът от XX век субективизира, превръща в субективна психологическа реалност нещо, което за религиозния атонски „историограф" от XVIII век е обективна реалност от най-висш порядък***, реалност, която свързва времето и вечността,

историята и трансцендентното. Тази реалност е Божието санкциониране на човешките дела според тяхната морална същност. В произведението на Ем. Попдимитров тя е релативизирана и преосмислена, но не с оглед на някакво светско историческо мислене (авторът е далеч от религиозността на Паисий, но също е вярващ), а посредством приемането за достоверна на историческата изворова информация, че Арон е предател. Нещо, което оневинява Самуил (пръв това прави Иречек в първата българска научна история). Трябва да подчертаем и още нещо, според нас особено важно: **Ем. Попдимитров „заменя" Паисиевото разбиране, че Бог изпраща страдания на хора и народи в историята като наказание за техните грехове, с идеята, че нещастията са изпитание и Божия награда за избраниците.** На Паисиевия цар грешник творецът от модерните времена противопоставя царя светец. Това осмисляне на родната история също е християнско, но не традиционно, основаващо се на простата логика грях – наказание, а месианистично. Страданието е за праведните хора и народи, чрез него те се извисяват, трансцендират своята историчност. В Пролога, който има определено резоньорски функции, Монахът казва на Послушника:

> *Запомни как Бог избра българския народ за мъченик и праведник. Защото Бог наказва когото обича, но не го погубва.* (Попдимитров 1937: 4).

Това „Иовово" тълкуване на смисъла на историята не е странно за автор, който има интерес към „Книга на Иова" и в един от двата си сборника с драматически поеми, публикувани през 1923 г., включва поема със заглавие „Йов". ***Месианистичната интенция на текста можем да обясним не само с индивидуални творчески нагласи, но и с контекста на модерната българска поезия, създавана от авторите, гравитиращи към кръга*** „***Мисъл***" ***и символизма.*** Преди да се появи в творбата на Ем Попдимитров образът на българския народ като народ Божий избраник много по-разгърнато и акцентно присъства в „Кървава песен" на Пенчо Славейков и „Български балади" на Теодор Траянов (Цанов 2005: 121-134). Това е естествено, защото ***ако за едно творчество определящ е интересът към трансцендентното, насочването към исторически сюжети логично води до тяхното трансцендиране***, до художествено актуализиране на исторически временното посредством оптиката на вечното.

В „Цар Самуил. Драматична хроника" представата на героя за себе си и собствената съдба се разминава с представата за него, която текстът като цялостна смислова структура едновременно декларира и внушава. Това определено е драматургично функционално. Жалко е, че талантът на Ем. Попдимитров е лирически и естетическото осъществяване на потенциално продуктивните му идеи не намира съответната драматическа жанрова идентичност. Всъщност в историята на българската драма няма произведение, посветено на Самуил и

специално на неговата смърт, което да притежава впечатляваща естетическа стойност, да е интересно не само за литературните историци, а и за любителите на естетическата наслада сама по себе си. Афинитетът към трагичните исторически сюжети присъства още от епохата на Възраждането (Войников, Друмев), но явно съдбата на българския Седекия[1] е с особен коефициент на трагичност и трудно може да бъде основа за изключителни художествени проблематизации в рода драма. Поне до ден днешен.

ЛИТЕРАТУРА

Димитров, Малинова-Димитрова 2014	Димитров Л., Малинова-Димитрова Л. Смъртта на цар Самуил в една словенска интерпретация (Йосип Палиаруци- Крилан). - fakel.bg/index.php?t=3930 [Dimitrov L., Malinova-Dimitrova L. Smurtta na tshar Samuil v edna slovenska interpretatshiya (Yosip Paliarutshi-Krilan). - fakel.bg/index.php?t=3930]
Иречек 1886	Иречек, К. Историята на Българите. Търново: Скоро печатницата на К. Тулешковъ, 1886 [Irechek K. Istoriyata na Bulgarite. Turnovo: Skoro pechatnitsata na K. Tuleshkovu, 1886]
Карапетров 1886	Карапетров П. Смъртта на цар Самуил. София: Древна България, 1886 [Karapetrov P. Smurtta na tsar Samuil. Sofiya: Drevna Bulgariya, 1886]

[1] Анна Комнина, която по майчина линия е праправнучка на цар Иван Владислав, сравнява в „Алексиада" цар Самуил с юдейския цар Седекия (Комнина 1996: 209), на когото е посветен краят на 4 книга Царства от Стария Завет на Библията. Общото между тях е, че са последни царе съответно на евреите преди покоряването им от вавилонския цар Навуходоносор и на българите преди падането им под ромейска власт. След Самуил има още двама български владетели, но явно краткото им управление не впечатлява византийската принцеса и писателка, независимо че последен владетел на Първото българско царство всъщност е нейният прапрадядо Иван Владислав. Фактически, а не формално за Анна Комнина Самуил е последен цар на България. В аналогията между него и Седекия е интересно нещо, върху което никой досега не е обърнал внимание. То не е експлицирано от Анна Комнина, а вероятно и не е осъзнавано от нея. Като изключим спорната идентичност последен цар, Седекия и Самуил са свързани по логиката на една обърната аналогия. И двамата преживяват трагичната среща с нещастието на своите: пред очите на пленения Седекия са убити неговите синове, а Самуил умира от скръб при срещата със своите ослепени войници. Ако поставим двамата трагични владетели в единен кореспондентен контекст, ще видим обърнатата аналогия в позиционирането на ослепяването. В библейския разказ умират синовете на Седекия, а самият той е ослепен, в българската история ослепени са пленените войници (аналог на Седекиевите синове), а царят им умира от мъка.

Комнина 1996 Комнина Анна. Алексиада. (Перевод с греческого Я. Н. Любарского) Санкт-Петербург: Алетейя, 1996 [Komnina Anna. Aleksiada. Sankt-Peterburg: Aleteyya, 1996]

Паисий Хилендарски 2012 Паисий Хилендарски**.** История славянобългарска. Зографска света обител, Света Гора, Атон, 2012 [Paisiy Xilendarski. Istoriya slavyanobulgarska. Zografska sveta obitel, Sveta Gora, Aton, 2012]

Попдимитров 1937 Попдимитров Ем**.** Цар Самуил. Драматична хроника. София: Художник, 1937 [Popdimitrov Em. Tshar Samuil. Dramatichna khronika. Sofiya: Hudozhnik, 1937]

Цанов 2005 Цанов С. „Български балади" на Траянов – поетика на месианизма. – В: *The tireless seeker. Неуморният търсач*. Шумен, 2005 [Tshanov S. "Bulgarski baladi" na Trayanov – poetika na mesianizma. - *The tireless seeker.Neumorniyat tursach.* Shumen, 2005]

ДВЕ ИСТОРИИ ЗА НЕПОКОРНИ ШУМЕНЦИ И ЕДНА ПЕСЕН

Валя Христова

TWO STORIES ABOUT UNRULY CITIZENS OF SHUMEN AND ONE SONG

Valia Hristova

Summary: *The article reveals three sources of Bulgarians converted to Mohammedanism and the Bulgarian resistance against the process of Islamization in the eighteenth century. The personality of Velko, a Shumen rebel, is presentred in the study.*

Key words: *Islamisation, sources, song, eighteenth century*

Един като по чудо оцелял документ от тъй наречените „разбъркани времена“ в края на XVIII век – приписка към богослужебна книга от 1787 г., отразява последните масови потурчвания в Шуменско:

> *Дойде Караасан с хилядо аскери, та право у Шуменграда, изтурчи селата. Три села изтурчи, за умножение грех человечески. Лето 1787.*
> *Даскал Кузман рече на Караасан: Княз ли си, или цар, или войвода, то помисли от кого си приел тая власт!*
> *Та му отсекоа главата. В събота му отсекоа главата. Писа рука Сава син Влъков”. Георги Тахов, публицистът обнародвал тази приписка, споделя: ”Две от думите са разядени от влага, може би следа от сълзата на хрониста… При оскъдните сведения за потурчванията приписката придобива национален смисъл. Поразяващо впечатление оставя протестът на даскал Кузман, който в ония години на християнска сеч се решил да рече на Кара Асан: „Княз ли си, или цар, или войвода, то помисли от кого си приел тая власт!.*

Познавачът на миналото на Шумен Георги Джумалиев публикува „Летопис на хаджи Велико от Шумен”, който живял през втората половина на XVIII в. В този документ пише:

> *В лето 1789, октомврие: да се знай:…доди Хасан паша Джезаерлията (алжирека – бел. В. Х.) и стана везир и направи текето, дор са правеше – умре.*

Вероятно Караасан (Черния Хасан) от приписката и Хасан Джезаерлията (алжирека) от летописа са едно и също лице. Две години след „изтурчването" на селата и убийството на даскал Кузман, Кара Асан, вече везир, се връща в Шумен, започва да строи теке и умира.

В началото на Възраждането Шумен е град с многочислено турско население. Българите живеят около единствената църква "Св. Възнесение Христово" (в далечното минало е носила името „Св. Георги"), която успявала да запази у тях вярата, народностното им съзнание и традиции. В проучванията си Джумалиев пише и за Хаджи Сава, деен човек, който в края на XVIII и началото на XIX в. станал настоятел на църквата и защитник на българите в продължение на четвърт столетие, за което бил убит от турците. Много е възможно в младостта си Хаджи Сава да е същият Сава, син Влъков, авторът на приписката.

Като ктитор на Иверския манастир в Света Гора образът на Хаджи Сава е изписан през 1815 г. в параклиса „Рождество на св. Йоан Кръстител". Има надпис на български и гръцки, който на новобългарски се превежда като:

> *Този честен и прекрасен храм на тая стара свещена обител на честния Предтеча и Кръстител Йоана се изписа с благочестивото съдействие на манастирските настоятели и с щедрата помощ на христолюбивите Хаджи Гено, със синовете си Хаджи Райно, Зеко и Добре от Казан (Котел) и на Хаджи Сава от Шумен, с ръката на художниците, едноутробните братя Вениамин монах и Захарий йеромонах в година от Спасението 1815.*

***

На два километра източно от Троянския манастир, до скита „Св. Никола" е погребан хайдут Велко от Шумен. През 2015 г. в навечерието на храмовия празник „Успение Богородично" в манастира е обявена дарителска кампания „Скитът „Св. Никола" – духовен покров в Троянския балкан". Намеренията на духовенството и светската власт в Троян са да се възстанови скитът „Св.Никола", който сега е в тежко състояние, и да се оформи гроба на хайдут Велко. Кой е Велко? В родния Шумен той е непознат, но Троянският Балкан пази спомен и предания за него.

Монахът Йосиф Минков събрал костите на шуменския войвода в костница в двора на скита, грижил се за гроба му и спасил спомена за него. Велко рано останал сирак и слугувал у турчин – овчар. Бил красив младеж, който лежал в занданите на шуменския кадия, защото не искал да се потурчи. Успял да избяга и тръгнал с четата на Гълъб войвода.

Начинът и практиката на потурчване през ония времена са били следните: всеки случаен мюсюлманин можел да обвини християнина или монаха, че „хули" мохамеданството или техния Пророк. Почти във всички случаи това са били млади българчета под 20-годишна възраст, красиви, здрави и способни.

Целта е била, като бъдат уплашени, обвинените сами да се съгласят да приемат мохамеданската вяра. В случай на отказ предлагали пари, високо обществено положение, брак с дъщеря на богат турчин и други съблазни. Когато и това не давало резултат, следвали жестоки мъчения, понякога в течение на месеци и най-после – смърт.

От 1823 до 1834 година Велко хайдутствал заедно с Гълъб войвода в източната част на Стара планина и Средна гора. През последните години от своя живот се подвизавал из Троянския балкан, където бил ранен и починал от раните си в Троянския манастир. Така се сбъднали думите в една песен за Гълъб войвода, Велко и четата им, записана в Димировградско:

> *Вярна си клетва сторили: Който се болен разболей,на ръце да го носиме. Който се назад повърне, жив няма да го оставиме.*

В Троянския край се разказват легенди за Велко: в село Скандалото, община Априлци, има предание, което свързва името на хайдутина с построяването на третия мост над река Видима – между местността Могилката и махала Павлото. Хайдут Велко и дружината му гостували на сватбата на овчаря Цанко и Рада. Отказали да пийнат, но когато дошъл ред за даряването, невестата получила огърлица пендари. Велко заръчал на сватовете над реката да вдигнат мост, та кой как мине по моста, да споменава него и дружината му. Послушали го, изградили Хайдушки мост и днес той още е там.

В село Велчево, община Априлци, с хайдут Велко са свързани имената на две местности: Хайдушкото кладенче и Мерджанкиното. Четата на Велко често използвала за бивак кладенчето на Козарева поляна. Наблизо живеела момата Драгана. Тя с готовност перяла, кърпела, готвела и превързвала раните на хайдутите, а те я имали за своя посестрима. И когато турците ранили лошо войводата Велко, хайдутите направили носилка от клони и тръгнали към манастира. Войводата ги спрял с ръка, от пазвата си извадил огърлица от мерджан (корал), която била мил спомен от родния Шумен, и поръчал: „дайте я на Драгана дар от мен и от дружината". Оттогава тръгнал Мерджанкин род, Мерджанкина нарекли и къщата на Драгана до Хайдушкото кладенче.

Хайдут Велко е май единственият шуменски поборник от годините на турското робство, за който знаем къде е погребан.

***

До неотдавна все още можеше да се види някой самоук музикант как пее по сборове и панаири и продава песнопойки. Тези книжици с песни съдържат понякога цели епоси, посветени на конкретни, отминали вече събития и хора. И днес някои народни песни пазят спомени за миналото, когато животът за християните под мюсюлманска власт сам по себе си е мъченичество, а за вярващия българин раздялата с православната вяра на дедите му е по-ужасна от смъртта.

Преди повече от 250 години поп Тодор Врачански, родолюбив книжовник, е записал една песен. Когато в Европа са слушали Бах и Хендел, българските майки пеели така:

Милое мое чедо, красни мой сину,
чесное мое рождение,
аще ме любиш, сину мои,
яко же аз тебе люблю,
Послушай мене, матеръ свою, да не убоиш се, сину мой, от мучение,
Еще мало претърпи, да приимеши венецъ нетлени.
Не убой се от мучение, сину мои.
Се Христос невидимо предстоитъ
прииметъ светую твою душу.
Мало да постраждеши;
подобиши се бесконечно упокоение.
И тамо да царствуеш купно съсъ Христа
и да молиш Христа
ради грешную матеръ свою.

Превод на новобългарски:

Мило мое чедо, сине мой прекрасни, рожбо моя ненагледна, ако ме любиш, синко мой, тъй както те любя аз, то послушай мене, свойта майка: Да се не уплашиш, синко мой, от мъчението. Малко още потърпи, та да получиш венец нетленен. Не бой се от мъчението, синко мой. Ето, Христос невидимо стой наблизо да приеме твоята свята душа; Малко да пострадаш, та с вечен покой да се сподобиш, и там да царствуваш заедно с Христа и да молиш Христа за свойта грешна майка!

Да помълчим след тази песен – майчина молитва.

ЛИТЕРАТУРА

Божков, Василиев 1981	Божков А., Василиев А. Художественото наследство на манастира Зограф, 1981 [Bojkov A. Vasilev A. Hudozhestvenoto nasledstvo na manastira Zograf, 1981]
Гавраил 1976	Архимандрит Гавраил. Лавсик на Света гора. Синодално издателство, 1976 [Arhimadrit Gavrail, Lavsik na Sveta gora. Sinodalno izdatelstvo, 1976]

Големанов 2008 Големанов Г. Войводата - ние сме пратени от Бога. - Труд, 25 март 2008 [Golemanov G. Voivodata - nie sme prateni ot Boga. - Trud, 25th Mar 2008]

Народна библиотека Народна библиотека, архив, 338, л.364 [Narodna biblioteka, archive, 338, l.364]

Начев, Ферманджиев 1984 Начев В., Ферманджиев Н. Писахме да се знае. София, 1984 [Nachev, Fermandjiev N. Pisahme da se znae. Sofia, 1984]

ТДДА ТДДА - Шумен, Ф. 714 К, оп.1, а.е. 80 [D.A. - Shumen, F.714K]

Тахов 1975 Тахов Г. Най-късата литература. - Литературен фронт, 9 януари 1975 [Tahov G. Naj-kusata literatura. - Literaturen front, 9 januari 1975]

AD HONOREM

НА УЧИТЕЛЯ С ЛЮБОВ ...
СТЕФАНА ДИМИТРОВА НА 80 ГОДИНИ

Велка Попова, Стефка Петкова-Калева

Професор Стефана Димитрова е учен с безспорен международен авторитет, утвърдено име с впечатляващи приноси в областта на хуманитаристиката, автор със солидна научна продукция. За поколения учени тя е не само учител, образец за академизъм и духовен аристократизъм, генератор на идеи, но и сподвижник в служението на науката, чието ненатрапчиво покровителство е осенило и вдъхновило техните първите стъпки.

В това отношение за академичната общност на Шуменския университет е невероятна привилегия да преплете своята история с творческия път на проф. Димитрова. Тя е била и винаги ще бъде член на нашата академическа общност – един от най-уважаваните и най-обичаните. Като доктор хонорис кауза на Шуменския университет тя е не само негов всеотдаен и добронамерен посланик у нас и в чужбина, но и посланик на българското знание по света. Няма да е прекалено да се каже, че Стефана Димитрова е едно от знаковите имена в българската наука.

За професор Стефана Димитрова е писано много. Тя е добре позната на българската хуманитаристична общност. Мъдрата ѝ годишнина е приятен повод да отбележим нейните безспорни приноси и да изразим своето уважение на страниците на едно от българските професионални списания по лингвистика, на което тя е посветила много години от живота си.

Стефана Димитрова е родена на 13 август 1935 г. в гр. Сливен. През 1953 г. завършва със златен медал гимназията с преподаване на руски език в София, след което тя следва във Филологическия факултет на Московския университет. Защитава дисертация на тема *Аспектите в хипотезата на Сапир и Уорф* (под ръководството на проф. В. А. Звегинцев). През 1971 г. получава научното звание доцент по съвременен руски език. През 1980 г. защитава голяма докторска дисертация на тема *Пресупозициите на дискурса,* а през 1983 г. получава научното звание професор по славянско и общо езикознание.

Стефана Димитрова е учен с изключителна ерудиция. Научните ѝ интереси впечатляват с широкия си обхват: общо езикознание, текстолингвистика, славянско езикознание, съпоставително езикознание, фонология, морфология, детска лингвистика, акцентология, лингвистична типология, лингвистичен релативизъм, лингвистична прагматика. Несъмнени са нейните приноси за установяването на нови научни направления и дисциплини. Дългогодишната ѝ работа в различни български висши учебни заведения и БАН са свидетелство за всеотдайност и професионализъм. Ярко и ползотворно е нейното участие в академичния живот на Висшия лесотехнически институт, Шуменския университет, Пловдивския университет, Софийския университет, Великотърновския университет. Стефана Димитрова се включва активно в академичния им живот, като оставя винаги след себе си верни на науката ученици и последователи. Тя участва в основаването на катедра „Руски език“ в Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ и е нейн ръководител за известно време. Стефана Димитрова обаче никога не напуска Шумен в истинския смисъл на думата, което дава основание на преподавателите от Факултета по хуманитарни науки да я определят като „сърцето на русистиката в Шуменския университет“.

Стефана Димитрова е явление, което излиза далеч извън границите на България. Тя чете лекции в редица университети в Европа и САЩ. Тя е единственият български автор в поредицата „Новое в зарубежной лингвистике“. Над 30 години Стефана Димитрова е автор и рецензент в международното списание Russian Linguistics, издавано във Виена – Клагенфурт под ред. на А. Исаченко и В. Лефелт, като при това единствено тя от всички български русисти нарушава указанието от 1971 г. да не се сътрудничи на това издание.

Научната продукция на Стефана Димитрова включва повече от 500 публикации, сред които 9 собствени монографии (като например, *Писатель-разночинец Помяловский и его герои; Квантитативните и структурални методи в изкуствознанието; Текст и подтекст; Лингвистична относителност; Езикова демагогия; Подлог, сказуемо, допълнение; Лингвистична прагматика* и др.), учебници, учебно пособие, статии, студии и доклади, преводи, очерци за изтъкнати езиковеди. Стефана Димитрова е също така автор на концепцията и съавтор на 6 колективни монографии: *Лингвистика на текста; Прагматика на текста; Езиково съзнание; Език и манталитет; Език и идиолект; Български език* и др. Нейното име се свързва със създаването на два речника: *Руско-български фразеологичен речник* (в съавторство със С. Влахов и др.) и *Шестезичен лесотехнически речник* (в съавторство с П. Милева и Ст. Политов). Високата научна стойност на трудовете ѝ се определя от изключителна им тематична широта и разнообразие, аналитичност, оригиналност, подплътени от ерудицията на един светъл ум.

Безкрайна е редицата от факти, които определят научно-преподавателския профил на професор Стефана Димитрова. Не е възможно на няколко страници това да бъде направено изчерпателно. Признанието за многообразните ѝ приноси и постижения намира израз и в уважението и обичта, с които я дарят години наред нейните ученици, и в наградите, с които е удостоена през годините у нас и в чужбина: награда от Международната лингвистична директория в Хага за най-добро структурално теоретично изследване; почетна грамота на ръководството на Висшия Лесотехнически институт; II-ра награда „Акад. Владимир Георгиев“ на БАН за най-добър лингвистичен труд на годината; наградата на МАПРЯЛ за най-добър лингвистичен труд на годината; почетна грамота на Ополския университет; първа награда от Министерството на науката и образованието и от Фонд „Научни изследвания“. Към този списък биха могли да се добавят още много други награди: орден „Кирил и Методий“ I степен, орден „1300 години България“, почетен знак „За заслуги към Българската академия на науките“, златна значка и почетен знак-плакет за заслуги към Института за български език, почетни знаци със синя лента на Шуменския университет и Пловдивския университет, юбилеен медал „50 години лесотехническа наука“, а също и златна значка като почетен гражданин на гр. Сливен.

Името на Стефана Димитрова се свързва с такива сериозни научни издания като сп. *Съпоставително езикознание* и сп. *Болгарская русистика* още от самото начало на тяхното създаване, в които тя години наред е зам.-гл. редактор. Член е и на редколегиите на сп. *Чуждоезиково обучение*, на полското списание *Stylistyka*, както и на поредиците *Българско езикознание* и *Чуждестранна лингвистика*.

Авторитетът и професионалното доверие, което проф. Стефана Димитрова си създава като дългогодишен член на Специализирания научен съвет по езикознание при Висшата атестационна комисия на РБългария, я прави и днес търсен и ценен рецензент на дисертационни и хабилитационни трудове и учебна литература.

Стефана Димитрова е несъмнено една от водещите фигури в съвременния научен живот! Великолепен учител по професионализъм, по колегиалност, по човечност! Образец за благородно служение на науката!

Благословени сме, че имаме такъв Учител!

На многая лета!

СПОМЕНИ И ДОКУМЕНТИ

ИСТИНСКО УДОВОЛСТВИЕ Е ДА СЕ ЗАНИМАВАШ С ТАКИВА СТУДЕНТИ

Пламен Панайотов

Понеделник, 04.10.2010

Моите студенти започват в осем сутринта и занятията им свършват чак в осем вечерта. За да не ги тормозя със скучни текстове, от които може да ти се доспи, им съчинявам разни парадоксални и забавни истории. За урока днес, който беше на тема „Бройните числителни в българския език", им измислих следното упражнение:

Ние знаем, че:

2+2=4

17+32=49

21+63=84

445+568=1013

6015+759=6774

1 000 000 +2 000 000=3 000 000

Пламен обаче мисли, че може да има математика, в която вместо знака "плюс" се използва знакът "квус". В тази математика:

1 "квус" 1=3

47 "квус" 95=254

11 "квус" 14=69

19 "квус" 21=110

870 "квус" 1001=10871

4 000 000 "квус"4 000 000= 5 000 000 000

Студентите ми не знаят какво казва Витгенщайн в параграф 201 на своите "Философски изследвания", нито пък как му опонира С. А. Крипке, който в книгата си „Витгенщайн за правилата и индивидуалния език"[1] твърди, че въпросът не е в това "Как зная, че 68+57=125?", а в това, „Как зная, че 68+57, в съгласие с това, което съм имал предвид под „плюс" в миналото, трябва да даде

[1] Wittgenstein on Rules and Private Language. Cambridge: Harvard University Press, 1982, 65-66

125. Ако съм използвал преди думата „плюс" като функция на „квус" (quus), а не като „плюс", тогава моята минала интенция е била такава, че на въпроса „Колко прави 68+57?", аз съм бил длъжен да отговоря „Прави 5".

Макар тези тънкости на философията на математиката да не са им ясни, моите студенти чувстват, че „тук има нещо", оживяват се и изписват с думи всички числителни, което е и моята цел.

Четвъртък, 07.10.2010

Не очаквах, че упражнението за бройните числителните, което правихме в понеделник, ще предизвика толкова силен интерес у моите естонски студенти. След края на днешното занятие при мен дойде една първокурсничка и ми показа тетрадка, в който прилежно беше преписала един цитат от Крипке: „We all suppose that our language express concepts – „pain", „plus", „red" – in such a way that, once I „grasp" the concept, all future applications of it are determined (in the sense of being uniquely justified by the concept grasped)"[2] В превод: "Всички ние предполагаме, че нашият език изразява понятията („болка", „плюс", „червено") по такъв начин, че щом веднъж сме „усвоили" понятието, всяко негово използване в бъдещето е детерминирано (в смисъл, че употребата му е оправдана в съответствие с усвоеното)."

След като прочете абзаца, първокурсничката ми каза: „Разбрах добре, какво имахте предвид, когато ни дадохте това упражнение. Фактът, че аз зная какво означава думата „изгрев" и че вчера слънцето е изгряло, не означава, че то непременно и утре ще изгрее (Господи, тя открива Кант!). Това, че вчера внесох в банката 9436 крони и че днес прибавих към тях още 4599 крони, не означава, че сборът им няма да е нула.

„Quaddition" (the quus function) и „елементарното" събиране са просто функции, алгоритми. Ние само си мислим, че знаем, кое е „правилно" и кое „произволно". Какво са болката, фалитът, смъртта? „Плюс" или „квус"?.. „Квус" е толкова „логично" действие, колкото и „плюс".

За думата „логично" ние се договаряме, така както се договаряме за условията, при които внасяме парите си в банката. Аз вярвам, че банката, където са моите спестявания, е стабилна, но каква е гаранцията, че месеци наред няма да гладувам, заради грешка или фалит. Нима в „грешките" и „фалитите" няма логика?…"

Истинско удоволствие е да се занимаваш с такива студенти. Все повече и все повече започвам да обиквам работата си.

[1] Wittgenstein on Rules and Private Language. Cambridge: Harvard University Press, 1982, 109

НЯКОЛКО ПИСМА НА ПОЕТА МАТЕЙ ШОПКИН ДО МЕН *

Николай Димков

С Матей Шопкин се запознах през пролетта на 1955 г. в редакцията на окръжния вестник „Борба“ – В. Търново. Тогава бях ученик в XI клас на Дряновската гимназия, а Матей – последен клас на техникума във Велико Търново. За пръв път влизах в „Борба“ и можете да си представите как съм се чувствал! Изкачих бавно дървените стълби до третия етаж и се упътих към литературния отдел. Почуках и влязох. Посрещна ме един млад човек, завеждащ отдела - Петър Кайшанов. Покани ме да седна, а аз му подадох стиховете, които носех. В този момент влезе един засмян ученик. Петър Кайшанов каза: „Ето двама поети, които, изглежда, ще обогатяват българската литература“. Това беше бъдещият голям поет Матей Шопкин. От редакцията на вестника излязохме едновременно. Матей ме хвана за ръката и ме поведе по улицата. Както се усмихваше и весело приказваше, той изведнъж се обърна към Янтра и започна да рецитира прекрасното стихотворение на Асен Разцветников „Търново“:

Търново с черквите, Търново с белите куполи,
с бистрата Янтра, прегърнала твоите нозе,
с къщите, пъстри кози по скалите натрупани,
с многото шипки, люляка и синьо небе!

Търново, клада на древните битки и буните,
свойта усмивка зарових аз в твоите гърди —
в твоите гробници гние безгрижният юноша
с чисто сърце и със ясни, засмени очи. <…>

Оттогава с Матей се срещахме редовно. През 1959 г. двамата с него бяхме определени от редакцията на в. „Борба“ да присъстваме на едномесечния курс в Съюза на българските писатели. С Матей деляхме стаята в хотел „Москва“ и се опознавахме с млади литературни творци от цяла България.

Писмата на Матей Шопкин, които публикувам сега, са запазени в моя архив. Те са изпратени от Горна Оряховица, където той беше войник. В писмата се засягат първите тръпки в поезията и показват вълненията, които е чувствал младият поет. Освен това в писмата има и няколко непечатани стихотворения.

* Публикуваните писма от Матей Шопкин са част от подготвената за печат книга на Н. Димков “Писма до мене”.

Към тези първи пет писма на Матей Шопкин добавям и последното – от 30 юни 2014 година, в което и той се връща към спомените от нашата първа среща.

Писмата на Матей Шопкин са от бъдещата ми книга „Писма до мене”, която скоро ще излезе от печат. В нея влизат подбрани текстове от огромният ми архив: Камен Зидаров, акад. Ефрем Каранфилов, акад. Петър Динеков, акад. Михаил Арнаудов, проф. Георги Данчев, проф. Петър Пашов, Христо Медникаров, Атанас Мочуров и много други. Тези писма аз ги оценявам като запазени в откровени текстове различни съдби, излезли от сърцето на пишещия. И аз се прекланям сега пред тях!

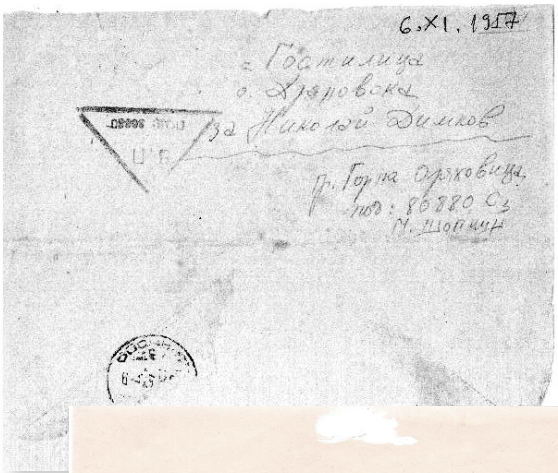
6.XI.1957
с. Гостилица
о. Дряновска
за Николай Димков
гр. Горна Оряховица
под: 80880 Сз
М. Шопкин

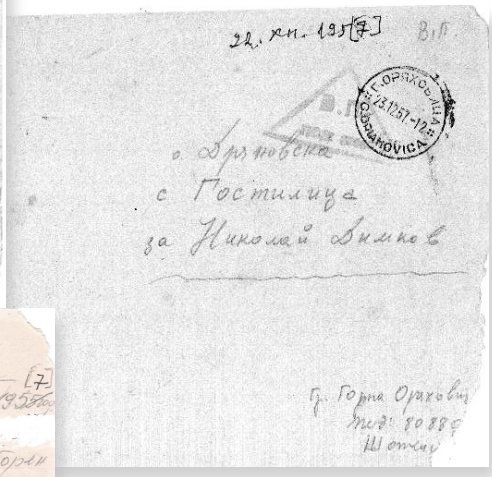
22.XII.195[7] В.П.
о. Дряновска
с. Гостилица
за Николай Димков
гр. Горна Оряховица
под: 80880
Шопкин

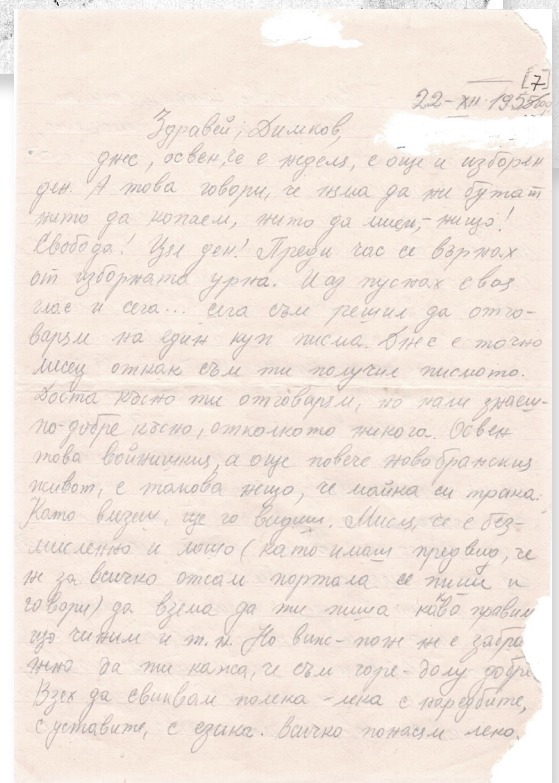
[7]
22-XII-1955 год.
Здравей, Димков,
днес, освен, че е неделя, е още и изборен ден. А това говори, че няма да ни бутат нито да копаем, нито да мием, – нищо! Свобода! Цял ден! Преди час се върнах от изборната урна. И аз пуснах своя глас и сега... сега съм решил да отговарям на един куп писма. Днес е точно месец отнак съм ти получил писмото. Доста късно ти отговарям, но нали знаеш-по-добре късно, отколкото никога. Освен това войнишния, а още повече новобранския живот, е такова нещо, че майка си трака. Като влезеш, ще го видиш. Мисля, че е безмисленно и лошо (като имаш предвид, че не за всичко отсам портала се пиши и говори) да взема да ти пиша како правим що чиним и т. н. Но вик-пож не е забранено да ти кажа, че съм горе-долу добре. Взех да свиквам полека-лека с наредбите, с уставите, с езика. Всичко понасям лекo.

Матей Шопкин като ученик

22.X.1957 г.
Долна Липница

Здравей, Димков,

Навярно в този момент ме очакваш да пристигна в Гостилица. Та нали вчера по телефона така ти обещах. Но ето, че аз съм на гара Горна Оряховица и чакам влака, който ще ме отнесе до Павликени. Чакам и гледам с премрежени очи как в градината падат жълтите листа, а един прегърбен метач ги омита. А защо съм с премрежени очи ли? Защото… Именно това защото стана причина сега да не съм в Дряново… защото грипа отново ме хвана за носа. И понеже не бих предпочел да ти дойда на гости болен, аз взех, че си тръгнах… В събота, 19-ти, неделя, бях към с. Константин-Еленско, на гости в един мой съученик. И на него много обещавах и най-сетне му отидох. Намерението ми беше да направя една „околотърновска“ обиколка, но… причината ти я казах. Не знам дали е нужно да ти пиша, но както първия път – на сбора – така и сега, много съжалявам, задето не идвах и не мога дойде към Гостилица и Дряново. Тогаз щях да се видя с К. Павлов, и всички други, а сега пък нали ще има литературно четене в четвъртък. Доколкото разбрах, др. Смирнов бил поканил няколко души от Търново, в туй число и мене. Но, но, но…

Вчера бях в редакцията на „Борба“ и там правих твърде звънки изявления, че ще ти ида на гости, съответно и на др. Смирнов. Евтимов и Кайшанов ти пращат много здраве. Понеже не мога да го предам устно, използвам „намалението“ писмено да сторя това… Снощи пък рекох да се почерпя с приятели за „довиждане“. Пийнахме си доста хубавичко, легнах, заспах и тая заран – йок – не ми се става. Както казал един автор (вж „Н.[ародна] младеж“ – за „Ура, намерих си жена“) ушите гърмят, очите горят и хремата срамно шурти…

Брей, калпава работа е това, Димков! Нищо!

Слушай бе, Димков! Аз не съм ти благодарил за една твоя постъпка – дето си ми посветил едно „парче“. Изпреварил си ме! Нещо като спътника! Рових се оня ден из куповете стихове в редакцията и с „ужас“ забелязах, че много поети имало, хей! Ако само от нашия окръг се покачат един върху друг биха стигнали звездите и тогава няма нужда от куплети за звездите. Освен това видях и то с огорчение, че не само ти, не само Доротеева и Данчев, не само аз, ами и много други – чакат ред! Твоето „Стария посрещач“ – едно прекрасно стихотворение – тъй си „дреме“ в папките. И много още! Но – живот и здраве да има!

А аз, Димков, както знаеш на 30.X. си остригвам косата, казвам „довиждане“ на нашите и… здравей армийо! Срещни, посрещни ме и „зародиш“ направи ме! (Зародиш викали на новобранците). А в казармата ще започнем войнишките песни…

Та това е Димков! Прощавай, задето те карах да ме очакваш, но не е по моя вина… Навярно ще ми се обадиш до село. Ще чакам.

Най-сърдечни поздрави на др. Смирнов и на тебе.

Матей

6.XI.1957 г.
Горна Оряховица

Здравей, Димков,

До вечерната проверка има цял час и понеже още не съм се отворил да почна да пиша стихове, то пиша писма. Гледам по-напред да си подновя връзките, че без връзки, нали знаеш – хич не е работа…

Е, драги, поете, как си ти? Ако питаш мене, аз не съм такъв, какъвто бях до 30.X., но не съм и такъв, какъвто трябва да бъде истинският войник – още много ме е смях за дребни неща, не мога да отдавам чест (не са ме учили още) и т. н. С настроението съм отлично. Оптимизмът ми е на градус. Не се отчайвам и не жаля за цивилния живот. Първо – така трябва да се пише в писмата и второ – не се е налагало. (Къде сте вий нощи безлунни, къде си ти моя мома). Е, налага се споменът да ме задоволява…

Димков, моля те, веднага ми пиши как се проведе лит. четене в Търново. Ходи ли при Хамбарджиев? Как върви любовта ти? Какво си написал?... Само на тия въпроси ако отговориш, писмото ти е готово. (Понеже не пишеш дълги писма). Моето този път ще бъде късо, защото ще пиша още няколко, в това число и на Милко.

Слушай, Димков, носи много здраве на др. Смирнов! Чуваш ли! И ми пиши адреса му. Трябва да му се обадя. Неговите думи и съвети винаги ме ободряват.

Приеми моите сърдечни, войнишки привети:

Матей

12.XI.1957 г.
Горна Оряховица

Здравей, Димков,

Право да ти кажа, твоето писмо ме зарадва и ме ядоса. Защо ме ядоса ли? Защото в оня момент, когато на сцената в Търново, в Елена, ти си чел свои стихове и си бил изпращан с бурни ръкопляскания, „моята милост” е слушала команда „легни”, „стани да си скатаеш дрехите”, „пази тишина” и т. н. Ех, войнишки живот! Но защо ли да се ядосвам, а? По-добре е да се

усмихна и… да си закърпя гащите, за да бъдат по-яки. Щото нямаш ли тук такива, не е за приказване…

Та, Димков, ти с една дума си „живуркаш" добре. И аз съм добре! Има радио в спалното помещение, има вестници и списания и щом има писма (най-радостното за войника), значи съприкосновението с външния живот е осигурено…

Димков, войнишкият живот е такова нещо, за което може да се пише много, но аз ще се задоволя (както ти писах по-горе) само да ти кажа, че съм добре. Но с поезията нещо я закуцах. През октомври цял месец си почивах, а сега не мога да намеря минута време да драсна едно писмо, а камо ли стихотворение. И най е жестоко това, че времето минава. Младостта! Знаеш ли, като 15-16 год. като четях стихове от някой поет на 20 години си казвах: „ех, и аз като стана на неговите години". А ето ме! Имам ли след себе си следи? Не! Къде са моите хубави стихове? Няма ги! Те може би са скрити в сърцето! Но дали ще разкъсат това, което ги обвива! А може би всичко е измама, лека лъжа, въображение! Но не мисли, че не съм оптимист! Може би да стана тук по-суров, по-груб, по-мъжествен… но моя оптимизъм ми се струва, че не бих го изгубил. Впрочем, това са размисли, които не са много за писма.

Очаквах да ми пратиш адреса на др. Смирнов. Поздрави ли го от мене? Ако не си, то стори това, моля те. Защото винаги, когато ме налегнат горчиви мисли и ръката остави молива, си спомням неговите думи, неговите напътствия. Ако отидеш пак при Хамбарджиев, също го поздрави и му кажи да ми се обади. Аз му писах, но и той може би като тебе си е отвлякъл вниманието с някои изгори. Дръж, хей, Димков, щото отсам портала вятъра си е … (ха, намери рима на портала!)

След малко ще свири тръбата за вечеря. Жалко ми, че последната страница е бяла, но нищо. И на нашата улица ще изгрее пролет. И аз ще намеря време.

Приеми моите сърдечни войнишки привети.

М. Шопкин

22.XII.1957 год.
Горна Оряховица

Здравей, Димков,

Днес, освен че е неделя, е още и изборен ден. А това говори, че няма да ни бутат нито да копаем, нито да мием – нищо! Свобода! Цял ден! Преди час се върнах от изборната урна. И аз пуснах своя глас и сега… сега съм решил да отговарям на един куп писма. Днес е точно месец, откак съм ти получил писмото. Доста късно ти отговарям, но нали знаеш – по-добре късно, отколкото никога. Освен това войнишкият, а още повече новобранският живот, е такова нещо, че майка си трака. Като влезеш, ще го видиш. Мисля, че е безсмислено и лошо (като имаш предвид, че не за всичко отсам портала се пише и говори)

да взема да ти пиша какво правим, що чиним и т.н., но виж – поне не е забранено да ти кажа, че съм горе-долу добре. Взех да свиквам полека-лека с наредбите, с уставите, с езика. Всичко понасям леко или тежко – зависи какво изпълнявам и какво понасям. Тежи ми само мисълта, че затъпявам; че няма време и възможност да си напише човек нещо като суха дописка, а камо ли стихотворение. Стана вече два месеца откак съм откъснат жестоко от оня малък литературен живот, който живеех посредством кръжоци, срещи, четения, ако щеш и с вестниците. Единствено ме утешава мисълта, че след две години няма да бъде така. Хей, две години!... Знаеш ли колко са те? И понякога, искрено ти казвам, ми става тежко. Няма кой да те разбере, кой да ти каже мека дума… Е, приятели има много, но те носят моята участ, но не и моята съдба! Два месеца вече не съм виждал нищо свое печатано. И както ми мирише, няма да видя скоро. Жадувам за литературни новини, но откъде да ги намеря? Затуй, пиши ми нещо, Димков, ей тъй – каквото и да е!

Знам, че и ти в село не си много на „седмото небе" на литературния живот, но поне ходиш при др. Смирнов. Аз ти благодаря, задето ми изпрати адреса му. За съжаление още не се е налагало да го използвам. Пък и той, човекът, му е останало време с моите нелепи стихове да се занимава!... Нищо!

Като ученик поддържах мисълта, че трябва да се стремя животът ми да бъде не гладък, а грапав! Да има кал, вятър, студ, тръна. Пътят ми да бъде стръмен! Това поддържам и сега. Иначе бих станал песимист. А аз съм същия оптимист, дори и весел. Та нали младостта затова е младост – да върви нагоре, да пада, става, да се бори, да побеждава. Но често си пришиваме крила, а не политаме в простора. Само думи, думи, празни думи и отчаяние при първото падение.

Слушай, бе Димков, ти пишеш ли си с Хамбарджиев? А какво става по страниците на „Борба". Излезе ли нещо твое – поне за изборите. Нагоре не си ли щурмувал? Нашите познати из окръга – Маринчев, Данчев, Медникаров, Доротеева - чуват ли се в „Борба" или нагоре. Ти поне си направи път чрез „Смяна". Давай!

Като отидеш в Дряново, поздрави др. Смирнов.

Аз ще чакам от тебе писмо, тъй както чакам от най-добрите си приятели. И пиши ми, моля ти се, нещо литературно. Прати ми и някои свои стихове. За един месец навярно си напълнил цяла тетрадка.

Хайде приеми моите войнишки привети: Матей

P.S. Ето и две мои отрочета.

Две години

Две години във мойто сърце
ще се раждат войнишките песни.

…Ако нявга отпусна ръце
и в очите ми мъка проблесне;

ако нявга се спра посред път
и устата захленчи: - не мога! –
нека песните в мен зазвънят
със звъна на среднощна тревога.

И събудили в моята кръв
твърдостта на певец и на воин
да закрача пред всичките пръв –
за неписани песни достоен!

.XI.57

По пътя

Мрак покрива полето широко.
Няма месец. Звезди не блестят.
…Стене зимният вихър наоколо
и засипва познатия път.

Аз вървя. И не спирам. И само
виждам колко е тъмна нощта.
Аз вървя с карабина на рамо
и на верен войник с твърдостта.

Нека стене среднощния вихър.
Да ме блъска без жал, да бучи.
В мойте мисли се тихо усмихва,
в твойте хубави, черни очи.
Те ме галят и сила ми дават,
плам разпалват по мойто лице
и по пътя от обич запява
мойто младо, войнишко сърце.

P.S. Димков, ако имаш възможност, прочети ги на др. Смирнов. Предай ми неговото мнение. Мисля, че не е нужно да ти пиша колко ще бъда благодарен!

Матей

Очакване

Моя обич, коя си, къде си?
Аз те чакам да дойдеш.
Ела,
като силно начало на песен,
като полет на силни крила.

Черноока или русокоса
ти до моето рамо тръгни.
Твоят дъх да отвее въпроса,
който висне над моите дни;

който в примка сърцето ми стяга
и откъсва от устните „сам".
Сам!
И длани към тебе протягам
и оставам със страшното сам.

И на моите сънища в мрака
аз се лутам до болка смутен.
И пробуден, отново те чакам,
като лъч, от надежда роден,

като силно начало на песен,
като полет на силни крила.
Моя обич, коя си, къде си?
По човешки те чакам.
Ела!

*
* *

Закъсняхме… Отмина трамваят…
Ти защо съжаляваш?
Нима
в тая снежна вихрушка и в тая
тъмна нощ ще останеш сама?

Твоят поглед със страх се изпълни
От нощта и… от мен, може би.
А дърветата с клони безсънни
Сякаш викат към теб:
- Не скърби!

…Не скърби! Прегърни ме! И гледай
как по белите реки в нощта,
като моя и твоя победа,
връхлетява към нас…
любовта.

Матей

2.I.1958 г.
Горна Оряховица

Здравей, Димков,

Получих ти писмото в навечерието на Нова година. И понеже от оная година не съм ти писал, то използвам случая сега, когато сме в клас, да ти се обадя. Може би писмата ми няма да бъдат гладко подредени, но те изобщо, откак съм облякъл сивия войнишки шинел, не са ме успокоявали. Постоянно тревожни изненади, заповеди, бягане, лягане – войниклък. И понеже е човешко да се тъжи, то и аз някой път тъгувам по несбъднати мечти, по неизползувани моменти за наслади и опиянение от ученическите дни и т. н. Понякога страшно ми тежи и мисълта, че с моята техника, с моята архитектура, със страшното зубрене на формули и кълване на стоманобетони, с многото чертежи изгубих много радостни дни и се отклоних от пътя, по който трябваше да вървя. И тая мисъл някога нарочно я обвивам със сивата пелерина на ежедневието, но достатъчно да си спомня само, че много мои връстници са студенти втора година и отново в погледа и в сърцето прелива неудовлетвореност, сякаш гърдите ми са празни и сякаш нищо не съм постигнал до тоя момент. Някога, когато тръгнах в гимназията, с известно страхопочитание гледах на тия, които са навършили 20 години. И право да ти кажа, Николай, в тогавашните си мечти се виждах не такъв, какъвто съм сега. Често поетите пишат, че искат да оставят следи там, отдето минат. И аз съм писал такова нещо. А сега, стъпил на прага на 20 години, напразно се взирам по изминатия от мен път и искам да видя някаква следа. Нищо. Нищо не виждам. И все пак не хленча. И ако писмото ми има малко елегичен тон, то се дължи на неутаената горчилка, явила се в мислите ми около посрещането на Нова година. Сиво, скучно… И неволно мислите летят към спомени или в безбрежността на мечтите, които тъй или иначе, се раждат. Понякога мечтите се свеждат до това, да има по-хубава храна и да е по-топло; понякога са по-дръзки. Най-вече моите…

Хей, Димков, два месеца вече изминаха откакто съм тук. И бързо, и бавно изминаха. След десетина дена ще ни кълнат и ще почнем да излизаме

и в отпуски. Поне ще може да се вижда по някоя ученичка. А ако се свържа с някоя, ще бъде по-хубаво и доходно. Но и това са мечти за близко бъдеще.

Пишеш ми, че си понаписал нещо. Радвам се и да те поздравя предварително мисля, че няма да сгреша. И ти се оплакваш, че не печатат нагоре. Същото мога да се оплача и аз. От „Народна армия» имам вече над 10 писма, в които все обещават да печатат и още нищо не е излизало. Само една дописка са ми отпечатали, за което ти съобщавам със срам. Как не, като си помисля, че Лиляна Михайлова печата стихове в „Литфронт“, а моя милост печата дописки. Смешно и жалко. В „Борба“ наскоро пратих, че не знам дали ще излезе нещо. Аз много очаквах да ми отпечатат нещо, което бе одобрено от др. Смирнов и чакаше ред, но до тоя момент нищо не е излязло. Здраве да има!

Пишеш ми, че едното ми стихотворение – „Две години“, щял си да го даваш на др. Смирнов. Пиши ми, моля ти се, ако си го давал, какво е неговото мнение. А с Виолета от Елена се познавам. Ние дори си пишехме, но какво стана, забравихме се. Гледай ако можеш някак, помогни на момичето. Тя е талантлива, но много неуверена и свенлива.

Димков, приеми моите сърдечни войнишки поздрави и ми пиши пак така интересно и оптимистично.

Стиска ти ръката: Шопкин

30.VI.2014 г.
София

ДРАГИ НИКОЛАЙ,

Първата дума, която ще напиша в това мое писмо, е думата *възторг*. Ти си професор по българска литература и много добре знаеш, че думата възторг означава възхищение, възхита, екстаз… Такива възвишени чувства изпитах в минутите, когато четях и препрочитах някои страници от книгата ти „ПИСМА НА АТАНАС СМИРНОВ ДО НИКОЛАЙ ДИМКОВ”. Тези писма са написани от 26 октомври 1960 г. до 7 февруари 1976 г. Този период от почти 16 години е кратък миг от вечността. Но с писмата на Атанас Смирнов, които ти си съхранявал като скъпоценен дар през години и сезони, през грижи и радости, през надежди и премеждия, ти превръщаш този период в малка съкровена вечност, където се извисява благородният образ на „ЕДИН АПОСТОЛ НА КРАСОТАТА”. Именно така – „ЕДИН АПОСТОЛ НА КРАСОТАТА” нарекох краткия си отзив за Атанас Смирнов, който бе публикуван в бр. 194 на в. „Земя” от 5 октомври 1993 г. Няма да го преразказвам, но ти го изпращам, за да го имаш...

А сега, когато ти пиша, душата ми трепти от съкровени вълнения, избухват забравени преживявания, прозвучават далечни гласове. И мигом

си спомням първата си среща с тебе в старопрестолния Търновград. Тогава бяхме ученици, пишехме своите „първи творби", бяхме вдъхновени, бодри, озарени от светли юношески мечти. Спомням си и твоето първо стихотворение „Среща", публикувано на 3 май 1956 г. по страниците на моя любим вестник „Борба", Велико Търново. Имаше някакъв особен символ в това, че стихотворението се наричаше „Среща". Чрез него и чрез други твои стихотворения аз се срещнах с един талантлив млад поет, наречен Николай Димков. Но понякога в живота нещата придобиват странни измерения. Нали древните са казали „Всичко тече, всичко се променя". Променихме се и ние, и нашите съдби. Житейските ни пътища се отдалечиха, срещите ни ставаха все по-редки.

Но повярвай ми: никога не съм забравял твоята усмивка, твоя мелодичен говор, твоя благ характер, твоята отзивчивост и съпричастност към съдбите на различни хора. Някои от тези прекрасни черти са отразени и възвисени в писмата на Атанас Смирнов. И аз напълно споделям твоята мисъл, че „…Смирнов беше притегателен център на хората, подвластни на перото, и през читалищния и домашния му кабинет са минали стотици творци - от начинаещи в литературното поприще до утвърдени и известни творци". Смятам, че ти бе един от изявените млади литературни творци. И през годините доказа тази своя дарба. Съкровен израз на тази благословена божа дарба е книгата ти „ПИСМА НА АТАНАС СМИРНОВ ДО НИКОЛАЙ ДИМКОВ". Според мен тази книга е един човешки и творчески подвиг. И светъл пример за дълбока и безкористна благодарност, така необходима в нашите трудни и сложни бездуховни времена…

Драги Николай, приеми моя сърдечен приятелски поздрав. Бъди жив и здрав! И както на 3 май 1961 г. ти пише бай Атанас Смирнов: Действувай!...

Сърдечни поздрави и светли пожелания и на Гинка!

Твой
Матей Шопкин

РЕЦЕНЗИИ

РУСИЯ И РУСКАТА ЛИТЕРАТУРА В ТВОРЧЕСТВОТО НА ВАЗОВ

Страшимир Цанов

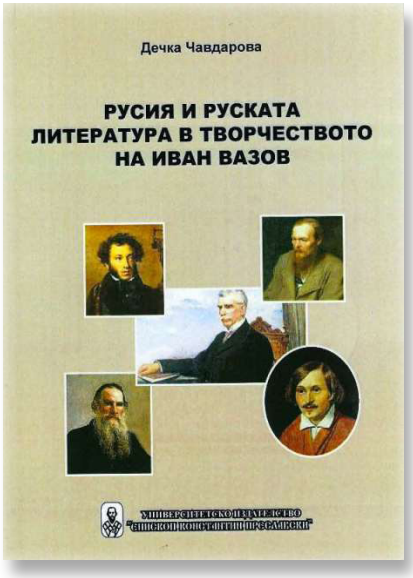

Дечка Чавдарова. Русия и руската литература в творчеството на Вазов. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“, 2015.

Всяка национална култура постоянно изгражда своята идентичност чрез диалога с другите култури. Възприемането, интерпретирането и оценяването на чуждото създават битието на своето. Именно познанието на *другия* води до познанието на *себе си,* както е в мъдрата хасидитска притча за равина Айзък, така обичана от Мирча Елиаде. За самопознанието на българската култура е изключително важно разбирането на нейния диалог с руската култура, разглеждането на образа на Русия в научната, публицистичната и, може би на първо място, в художествената литература. Защото именно въображаемите светове на писатели и поети най-дълбоко отразяват и пораждат представите за своето, чуждото и за това, което обединява сродствата и антитезите им в историята

Иван Вазов е „патриархът на българската литература”, ако не „идеологът”, то със сигурност един от идеолозите на нацията, неговото творчество едновременно регистрира и генерира както митове на българската култура, така и концепти на българската менталност. Точно затова книгата на Дечка Чавдарова е изключително необходима и за литературознанието, и въобще за хуманитаристиката. И определено е странно (поне на пръв поглед), че чак 120 години след легитимирането на Вазов като „народен поет” и 84 години след неговата кончина за първи път излиза цялостно изследване на една ключова за разбиране на твореца тематика – руската. Подчертавам думата *ключова*, понеже, ако Вазов е корифеят на националната идея в българската литература (а защо не и в културата ни въобще), именно отношението му към Русия и руската литература е съвкупността от ценностни позиции, която показва как позитивната и исторически обусловена в контекста на благодарността гледна точка за

друга страна и друг народ може да е **подчинена на патриотизма като практически безусловна вярност към своето, родното.**

Първата глава на изследването със своята пунктуалност, изчерпателност и задълбоченост, просто е обречена да стане задължителен текст за цитиране от всеки, който оттук насетне пише за българо-руския диалог във Вазовото творчество. Отбелязано и обяснено е толкова важното за писателя „русофил" съчетаване и оглеждане една в друга на българската и руската гледна точка за Русия. Дечка Чавдарова вниква в спецификата на Вазовия дискурс и подчертава, че авторът не може да остане в полето на един стил, че семантически функционално преплита в текстовете си вътрешната и външната гледна точка спрямо руската култура, позицията на руснака и тази на европееца или българина патриот.

Ако първата глава интерпретира битието на концепта Русия в творчеството на Вазов, то останалите своеобразно конкретизират измеренията му чрез „подконцептите", културните концепти, които са негови съставки. Москва, Петербург, Ана Каренина, Гоголевия свят на вещите, четящият човек, скуката – това са семантичните координати на Вазовия диалог с руската култура. Наблюденията на професор Чавдарова са точни, проницателни, те се съобразяват със спецификата както на произведенията на българския автор, така и на руската литература. Изключително интересни са наблюденията върху редуването на митологизиращи и дистанцирани, демитологизиращи погледи върху руската народопсихология и руското общество.

Много са изследователските открития и находки в текста на книгата. Ще се ограничa само с посочването на малка част от тях. Важен е акцентът върху това, че преди Боян Пенев Вазов утвърждава руската литература като образец за развиващата се българска литература, но насочва не към нейните религиозни идеи и мистика, а към естетическите й качества и реализма. В главата, посветена на *четящия човек*, има много продуктивни конкретни наблюдения, илюстриращи твърдението, че „концепцията на автора включва както идеята за руската литература като образец за българските писатели, така и представата за чуждостта на някои нейни явления за българския манталитет". Особено впечатлява разглеждането на Вазовата интерпретация на кореспонденциите между русизма *скука* и българската менталност. Много прецизно, с инструментариума на литературоведското и културологично мислене, са проблематизирани връзката език – менталност, преводимостта и непреводимостта в междукултурния диалог.

В заключение искам да изразя убедеността си, че „Русия и руската култура в творчеството на Вазов" няма да бъде просто поредната добра книга на съвременното българско литературознание. Книгата на Дечка Чавдарова има всички шансове да се превърне в явление в родната хуманитаристиката. Тя може да бъде полезна, да провокира раждането на идеи, да приканва към диалог литературоведи, културолози, социолози и всички, които имат потребност да осмислят творчеството на „патриарха".

РАЗЛИЧНИТЕ ЛИЦА НА ЧУДОМИР В СБОРНИКА „ЧУДОМИР И НАШЕТО СЪВРЕМИЕ“

Надежда Цочева

Чудомир и нашето съвремие. Изд. Рамита, 2015.

Критикът освен като представител на литературната институция (В. Стефанов), произвеждаща различни смисли, може в един по-артистичен естетически вариант да се възприеме и като фланьор-фотограф – рецензентът като вариант на самотния скиталец, разузнаващ, дебнещ и кръстосващ книжните пространства, посветен в удоволствията на наблюдението, търсещ и запечатващ нови лица, намиращ света „живописен“. В една история на лицето фотографията е като допълнение към окото на flaneura – за възторжения наблюдател е огромна наслада да си избере книга дом сред множеството, сред вълнението, сред мимолетното и безкрайното. Да бъде извън дома си и да бъде навсякъде у дома си, да бъде между книгите и хората и да остане невидим (С. Зонтаг). В този ред на мисли, обхождайки страниците на сборника, посветен на Чудомир, рецензентът, наблюдавайки различни живописни светове, разпознава различните лица на твореца: художник, музеен деятел, писател хуморист; систематизира разнообразните прочити-разночетения (културологичен, теоретичен, херменевтичен) и опити за навлизане в неговото творчество – през хумора, чрез пародиращия модел или трансгресивната пародийност (дистанциране от Бадевата рецепция за съчувстващия, добродушен смях), през полагането в културологични контексти (на времето, на критическата рецепция), през призмата на речевите стилове, чрез замълчаването като литературен и социален жест, чрез другостта – дневниковата форма за самоизразяване на свободомислието, през призмата на регионалното и космополитното, маргиналното. Сборникът е своеобразна културна археология – на музейните експозиции, дневници, спомени, маргиналните образи и тяхното битие в съвремието – социалност и литература, генеалогия и наследство (предшественици и продължители).

Сборникът „Чудомир и нашето съвремие“ започва със систематизиращия опит на Н. Георгиев да се ситуират автори като Чудомир в българското литературно пространство в контекста на дихотомиите: *високо-ниско, канонично-извънканонично, провинциално-столично* (*център–периферия*). Смеховата култура е отнесена към низовите редове на литературата, като се проследява нейната генеалогия – от Записките на З. Стоянов през разказите за един невероятен българин, през трагичната фигура на Р. Алексиев и се достига до Чудомир, като са посочени проблемите, които възникват при рецепцията

на подобни автори – другият, невписаният в „сериозната литература“, на поелата по трагичните пътища на проблематизираното българско битие литература – линията, очертана от „Тъгите ни“ до „Физика на тъгата“ да се гледа на живота през призмата на страданието, мъченичеството, меланхолното преживяване. Един друг поглед върху българското (българския характер и менталност) е другият, провинциалният Чудомир, ненамерил място в литературния канон, но живеещ чрез определени стереотипи и автостереотипи на българското. Тези проблеми са разпознати и детайлно коментирани от отделните текстове в сборника, обединени в няколко рубрики: „Пред дилемите на канона“, „Многогласният разказвач“, „Сред съвременници и потомци“, „Между Казанлък и света“, търсещи мястото на Чудомировите разкази в литературния канон, очертаващи проблеми на стила и наратива, съвременната рецепция и универсалното, непровинциалното у твореца.

В **първата рубрика** се откорява пренаписването на традицията от страна на твореца. **Р. Радев** търси пластичните и словесните измерения на добродушния смях в творчеството на Чудомир. Отчетен е приносът на Чудомир, както и на Р. Алексиев, благодарение на които през 30-40-те г. на 20 в. се променя естетиката на българския хумор - смехът от форма на критика се трансформира в начин да разберем себе си като състояние на духа, при която си дават среща наивистичното и добродушното. Без да следва естетически канони, за Чудомир изкуството трябва да открива човека такъв, какъвто е, а не да го променя. За тази цел той разчита на представяне на българина чрез характеристиките на смешното в профил и анфас, засилва сетивната природа на профила, смехът е видян като биография на героя, като гротесково се подчертава определена част, в съответствие с неговия нрав. **Р. Шивачев** откроява паралела между героите на Чудомир и Вазовите чичовци. Той извежда една обща линия от общата основа на мисленето на Националното при Вазов и Чудомир, но в различен литературен и естетически вид – пренасяне на типовете и нравите български от турско време в по-модерните времена. Героите на Чудомир не са организирани около един сюжетен център, а е конструиран пъстър калейдоскопичен свят от лица и случки в контекста на бита, героите са лишени от история, а са включени в различни случки, наподобяващи културата на анекдота. Вазовата картинност е заменена от Чудомировата фотография.

Кристина Йорданова се интересува от поетиката на Чудомировия разказ. Статията й е много добър опит да се представи Чудомировата естетика в контекста на смеховата култура, на социалистическия канон и на българската традиция, градяща колективната идентичност (мислеща българското през призмата на естественото, първичното). Изследователската започва наблюденията си с очертаване на рецепцията - усвояване на този феномен на междувоенната култура в един по-късен като типология период – интерес към Чудомировите разкази при социализма, сведени до масовата култура, но продължаващи да носят темата за преоткриването на българина, характерна за междувоенния период. Критическата рецепция на Чудомировото творчество търси генеалогията на образа в литературната класика, в чичовските модели, „Бай Ганьо“, фейлетоните на Алеко. Чудомир е разпознат през хумористичната антропология на българина – способността на българина да се надсмее над себе си. Поетиката на неговия разказ се основава на техниката на карикатурата, шаржа – това придава характер на скици на разказите, като се търси есенциалното у героя (обобщени черти на българина), употребен през комичното, през призмата на смеховата култура, сказа, като зад

делничното прозира неочакваното. Чудомировият герой е свързан с тази естетика на персонажа, трансформация на малкия човек от 19 в. Разказите му се движат между разказа и фейлетонната естетика, с типажа на развеселената колективна общност. Българинът е видян в категориите на низово-битовата култура. Коментира се доброто приемане на Чудомировите разкази в градската социалистическа култура като знак за виталност и първична жизненост, възприети като контракултура на скучния и монотонен очерков разказ за ежедневното (социалистически канон). Лявата критика вписва Чудомир в наложената традиция за автопрезентация на обикновеното, първично народното, естественото с пожелание да се изгради културният човек на новото време. Чудомир е вписан в естетиката на естествения човек (с усещане за извечност), на вечния българин – хитрец, чудак, провинциален егоист, но и наивен, добродушен. Свързва се и с носталгичните фигури на естествено българското.

М. Добрев и М. Танева коментират присъствието на художника Чудомир в карикатурния жанр на периодичния печат 1908-1915 (М. Добрев в „Ранните карикатури на Чудомир“), като се откроява промяната на интереса от политическата карикатура към обикновения човек; М. Танева в „Двете лица на хумора Чудомир – Н. Райнов“ търси общото при двамата автори, художници в една бохемска компания. Според нея творците поставят въпроса за културата на българина – етическа и естетическа чрез принципа на карикатурата и стилизацията, с което дефинират какво нашенецът не е. Тази особеност се възприема като оксиморон на времето, илюстрация на един от цивилизационните сблъсъци на времето (между селската и градската култура).

Всички изследователи търсят геналогията на смеха в българската традиция, като отчитат приноса на Чудомир при промяна на функциите на смеха; поставят в центъра на неговата художествена вселена своеобразната антропология на българина, спецификата на неговото изображение чрез възможностите на карикатурата, правят интересни паралели между хумориста и други представители на художествения елит.

Във **втората рубрика** „Многогласният разказвач“ интерес представляват наблюденията на Яни Милчаков върху народопсихологията и етнополитическата митология, намиращи се под Чудомировия присмех, на Пл. Шуликов от гледна точка на опозицията *столица – провинция*. **Я. Милчаков** предлага един много интересен културологичен (прочит на смеха на Чудомир) поглед върху Чудомир в контекста на Kulturkritik – културните диалози между Шпенглеровата елитарна вносна културна теория и високия образ на славянството и антиелитарната местна литература на Чудомир в междувоенния период; между вдъхновената от Шпенглер българска есеистика и Чудомир при очертаване образа на Българина – културен водач – представител на народа, по отношение на два мотива – рустикалния и варварския мотив. Чудомировият присмех е над визионерските образи и върху автори класици и съвременници. В контекста на двата типа рецепция – уникално явление, следващ традицията, Я. Милчаков представя идеята за следване-дистанциране от традицията – присмех над Вазов, Райнов, К. Христов и паралел със Св. Минков, подкрепена с илюстративен материал или с интересни паралели с теми табута за сексуалността на българина в междувоенния период.

Пл. Шуликов обглежда антиномичния модел *столица–провинция* в исторически, културологичен, социологичен план, свързвайки го с фукоистката интерпретация на трансгресията и после се насочва към мястото на Чудомир в така очертания контекст, наричайки го българския класик на неелитното слово. Разглежда

рецепцията през 30-те г., тръгвайки от Й. Бадев, който насочва критическия си поглед върху характера на смеха, човешката типология и езика на Чудомир (3 критически лайтмотива, визиращи липсата на сатирична агресия и дистанцираност от елитния център, като стилова алтернатива на високата речева норма, напомнящи Фуко). Чудомир осцилира между столицата и старославната провинция, схващани като нравствени и социолектни стилови маркери, полемизиращи помежду си стилове на живот. Антиномията *столица – провинция* е представителна за 30-те г. За културния конфликт между столица и провинция пише и К. Гълъбов (различни типове социално поведение, необвързани с географски топоси първоначално). Шеговито провокативно топическо съизмерване между столица и провинция, уплътнено чрез речевите стилове... трансгресивен либерализъм.

След културологичните прочити на Чудомир **В. Чернокожев и Л. Димитрова** се насочват към други форми на Чудомировото присъствие – дневника и спомена. В. Чернокожев в „Другият Чудомир – дневник 1947-67“ откроява чудото Чудомир – надмогване на традиционната котловинност, двумирие-двумислие в контекста на социализма. Чудомировият дневник се оказва неудобен, автентичен свидетел на самомитологизирането на системата и фалшифицирането на историята. Л. Димитрова – племенница на Чудомир – обръща внимание на семейния бит и традиция в творчеството на Чудомир, търси прояви на автобиографизъм (прототипи – майката, бащата, розобера...), талантът, формиран под влияние на неговите герои – от Турия.

В **третата рубрика** „Сред съвременници и потомци“ **В. Бонева** коментира в „(Дис)комфортът на книгата в музейния фонд“ критериите за (не)вписаността на книгата в масива от фондовите наличности на музейните институции, липсата на единен стандарт за определянето на един книжен артефакт като част от книжовното и литературно наследство. Коментират се институциализираните места на паметта като съхранител на литературната традиция – музеи, библиотеки, музейни експозиции, мемориални музеи (музеят на Чудомир в Казанлък), научноспомагателни фондове към музеите, във фондовете на библиотеките. Библиотеката на Чудомир е съхранила различни артефакти, които могат да придобият енигматична стойност, но липсва широк достъп до тях. Книгата е видяна като активен заселник в царството на музейността. Върху документални артефакти се основава и изследването на **Р. Пенчева** – „Документални свидетелства за приятелството на Ем. Станев и Чудомир“. Личните документи са видени като субективни извори. Ем. Станев цени хумориста Чудомир и способността да вникне и разкрие психологията на българина, докато Чудомир иронизира Станев в дневника си за типа личностно поведение, а не за творбите му.

Л. Малинова в „Някои наблюдения върху женските образи в разказите на Чудомир“ поставя въпроса *Как Чудомировите творби говорят за българката* – майката-мадона, жената-труженичка, мъжът, свързан с удоволствените пространства (кафенето, кръчмата) в творбите на художника. В контраст с Йовковите млади красиви жени, жените при Чудомир често са стари, люти, в пространствата на дома, двора, църквата, сред оживели патриархални нрави, трудолюбиви, но е представен и образът на клюкарката, даскалицата, в сферата на фейлетонното, образа на майка му. Представя не само регионалното, но вечното в многоликия портрет на жената. **Хр. Лазарова** в „Чудомировият чешит и съвременният маргинал. Литературни включвания и социални изключвания“ чрез смеха представя проблемите на българското общество и държава.

Проследявайки етимологията на думата *маргинал* – „край, граница“, се открояват Чудомировите герои – чешити, превърнали се в маргинали в съвременното общество – като отхвърленост от останалите в областта на образованието, морала и политиката. Разглеждат се образите на интелигента, клюкарката, депутата. Коментира се социалното изключване и маргиналните групи в съвремието. Свободата да казваш на хората това, което не искат да чуват – това постига Чудомир с творчеството си, създадено да се посмеем над себе си, макар тази черта да не е много характерна за българина. **Цв. Неделчева** в „Сопотският Чудомир Иван Фатев“ изследва характера на хумора, като се цитира Чудомир: „Хуморът е изкуството да живееш. Той се сили да свърже трагедията на живота с неговата комедия. Хуморът е смях, придружен от симпатия“ – хуморът като тема за творчество и вдъхновение. Ив. Фатев като Чудомр скицира своите типажи, празници, обичаи и обреди от Сопот; увековечава жизнерадостния народен хумор в калейдоскопа на творчеството си. Единство на писано слово и рисунки, краеведски изследвания.

В **последната рубрика** „Между Казанлък и света“ се откроява приносът на Чудомир като съхранител на националните традиции (М. Станева) и световната култура (изследването на Д. Чавдарова върху феномена *лъжа*), надмогването на регионалното чрез пътешествията по света (Ев. Борисова). „Фигурата на лъжеца в творчеството на Чудомир“ на **Д. Чавдарова** е задълбочен изследователски поглед към културните и естетически функции на лъжата в руската, световната и българската литература и по-детайлен паралел между Ел. Пелин и Чудомир: Благолаж – Лъжлив Съби. Откроен е изводът на Чудомир за измамата като черта на националния характер, но уловил и артистизма на естетическата лъжа, адресирана към всичко. В образа на Лъжлив Съби създава представата, че лъжата като черта на националния характер не може да остане в сферата на играта, на естетическото и се подчинява на житейската парадигма.

М. Станева в „Експозицията на музей „Искра“ по времето на Чудомир“ разглежда архиваря Чудомир, неговия принос с експозиционната му дейност като основна форма на комуникационна дейност с публиката в обогатяването на музейното дело при представяне на културата и традициите в казанлъшкия край – обновления, оформяне на отдели в експозицията за Руско-турската освободителна война, отдел за Стария Казанлък. Тук се проявява професионализмът на Чудомир и неговият критерий за художествено въздействие и естетика. Музеят става национален първенец по показателите културно-масова, експозиционна и събирателска дейност през 1956 и 57г.

Сборникът завършва със статията на **Е. Борисова** „Чудомир – пътеписец или провинциалистът-космополит“, търсеща паралелите между регионалното и универсалното, открити в допирните точки на пътя като географско преместване – пътуване по света. Коментира се провинциализмът като състояние на духа, характерно за уседналия тип и се оспорва тезата за Чудомир като регионален и провинциален автор и художник. Съставя се образът на един различен Чудомир, обладан от духа на пътешественика въз основа на пътеписи, писма, записки, пътни бележки, доклади, скици. Чудомир оценява творците по опита им от срещите със света. Интересно пътешествие – Македония, Италия, Париж, Истанбул, Белград, Русия, Германия, Златна Прага, Будапеща, Букурещ; през епистоларното, през шаржовете, карикатурите, бележниците, пощенските картички. Пътуването се оказва най-сигурният начин да заявиш и да намериш себе си.

Така сборникът обединява различните изследователски гласове в опита да

обхванат в цялост един колоритен творец, изявяващ се в различни сфери, пространства, чийто смях върху българските нрави е заразителен в опита да опознаем себе си. Този сборник ни кара да преоткрием един добре познат, но и непознат Чудомир с неговия принос към Националното и Универсалното.

ЗА ЛИТЕРАТУРАТА КАТО ЗА ЛИТЕРАТУРА

Младен Енчев

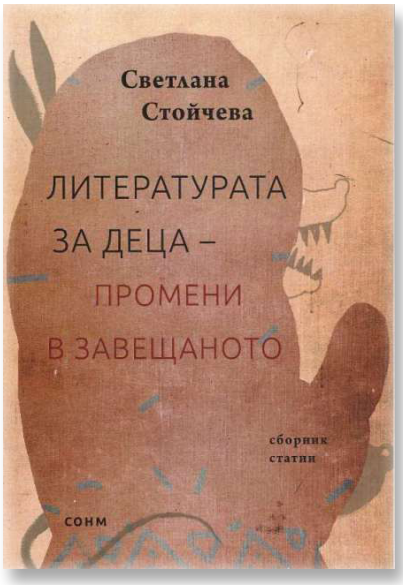

Светлана Стойчева. Литературата за деца – промени в завещаното. София: Сонм, 2014.

Констатацията, че литературата за деца не е сред любимите деца на науката за литературата, е колкото тъжна, толкова и банална. Нечистокръвното ѝ родословие, белязано от оскърбителната за репутацията на естетическото връзка между изкуство и педагогика, дълго време е определяло отношението към нея, отношение, движещо се от първоначалните литературоведски откази да бъде приета в семейството на изкуствата до периодично пробужданите тъмни съмнения в основанията за по-късното ѝ официално допускане там. При подобни обстоятелства да се пише за деца, както и да се пише за написаното за деца, дори и днес изглежда не особено престижно и затова книгите, които го правят талантливо, задълбочено и сериозно, заслужават специално уважение. У нас тези книги не са чак толкова много и по тази причина появата на *Литературата за деца – промени в завещаното* на Св. Стойчева трудно може да остане незабелязана. Това е третата книга на авторката и подобно на предишните две – *Приказките на Николай Райнов – между магията и декорацията(1995)* и *Приказката в българската литература през XIX век. Опит върху емпирията на приказката (2009)* – коментира проблеми на българската детска литература. За разлика от по-ранните новата не е монографична, а представлява сборник с писани в последните години статии, засягащи знакови за националната ни култура автори, творби, явления и процеси. Сред текстовете с концептуалността и дълбочината си се открояват *Белият приказен свят на Ангел Каралийчев, Разказите за деца на Дора Габе върху знаменателя на "звездните" детски въпроси, Прочит на Емилиян-Станевите "анималистични" разкази за деца, Жените демиурзи на социалистическия детски свят, От "Ние, врабчетата"(1968) до "кукувичата" книга на Йордан Радичков (1977), Детството по стратиевски – нашият живот в небето, Петте приказки на Валери Петров, Поезията на Иван Цанев за деца – диалектики.* Освен работите върху български автори в книгата като своеобразен сегмент са включени и по-общи статии по проблемите на фентъзи литературата, езиковите табута в най-новата детска литература, съвременните аспекти

на отношението автор – читател в словесното творчество за деца и др. Статиите са подредени не по реда на написването им, а съобразно литературно-историческата хронология на изследваните в тях предмети. Сама по себе си подобна организация на материала едва ли изненадва, но тук тя не произтича единствено от преобладаващата жанрова практика в изграждането на такива книги, а в особена степен и от цялостния замисъл, довел до раждане на сборника. Както подчертава заглавието му, той е замислен с диахронни амбиции, негова перспектива са наблюденията над промените в общата картина на българската литература за деца, появяващи се в нея под влияние на естетически, на социокултурни или пък на откровено политически фактори. Именно тази обща генеративна идея, тази, повече или по-малко забележима, историческа целенасоченост в стратегиите на отделните проучвания, времево рамкирани от своя материал между 20-те години на миналия век и началото на нашето столетие, превръща формално конкретните и завършени статии от сборника в един неформално цялостен текст. В неговите предели те се оказват както крайни и самодостатъчни, така и вторично отворени, готови да взаимодействат и действително взаимодействащи с обкръжението си. Независимо каква е тясната тематична ориентация на работата, независимо дали анализира междувоенната класика за деца в лицето на Ангел Каралийчев, Асен Разцветников, Дора Габе, дали разкрива особеностите на литературата ни за малките от първите "социалистически" десетилетия, или се спира на върховите й постижения при Йордан Радичков, Валери Петров, Станислав Стратиев и Борис Априлов, в крайна сметка с тази книга Светлана Стойчева дискретно или открито търси отговор на един и същ въпрос – кое е константното, вечното, устойчивото и трайното в литературата ни за малките и кое е онова, което най-лесно (а може би и най-често) се поддава на промени. Разбира се, това е логичният въпрос на може би всяко историческо проучване и неговият убедителен отговор сам по себе си е от изключително значение за историята на една национална литература. За авторката на *Литературата за деца – промени в завещаното* обаче преследването му не е просто реверанс към научната традиция, не е самоцел или още по точно, не е крайна цел на предприетите знимания. Отговорът й е необходим като ключ към отговора на един друг въпрос, може би също толкова немаловажен в чисто теоретичен план, но заедно с това и вече съдбоносен по отношение на същностната за детската литература функция на средство за общуване между поколенията. Способна ли е литературата за малките да пренася ценности през времето, да формира ценности, с които са възпитавани родителите им, в един свят, който без артикулирано да ги е отрекъл, тихомълком е преселил във фикционалния резерват на детската книга? В почти същия онзи игрови свят "науж", чиято измисленост е призвана да подчертае границите и характеристиките на реалността. Ключът е намерен, но ключалката се оказва повредена. Въпросът на авторката увисва с реторична многозначителност, в която ясно се долавя обезпокоителна доза съмнения. Сякаш съзнавайки пандемичния си потециал, той се опитва да овладее опасността от заразата, трансформирайки песимистичната си тревога в управляван от волята епатаж. Питането е продиктувано не толкова от скепсис, колкото от желанието за остра провокация. По тази причина негова цел е не резигнацията, а решението на проблема, а негов истински ефект - не стъписващото усещане за обреченост, а за закриляна надежда, че може би не всичко още е загубено. Иначе сборникът би следвало да се казва *Литературата за деца – отваряне на завещанието...* Пепел ми на езика.

При цялата си историческа дълбочина книгата на Светлана Стойчева всъщност е обърната към днешния ден. Тя е дискретно пронизана от вълненията ѝ, свързани с настоящото състояние на детската литература, но и със състоянието на цялото ни общество в онези негови сфери, засягащи отношенията между деца и възрастни. Работите на авторката са проява на излизащо извън пределите на професионалната ангажираност неравнодушно отношение към словесното творчеството за малките, на пристрастие и лична отговорност към трудностите, пред които то е изправено в съвремието. Вярна на изследователския си маниер, познат от досегашните ѝ книги, тя принципно отказва снизходителност на детската литература. Съобразявайки се със същностната ѝ ориентация към съзнанието на възрастово специфичен адресат, Светлана Стойчева я интерпретира с теоретичната дълбочина и критическата строгост, традиционно прилагани към т.н. литература за възрастни. Това е пряк израз на отношението ѝ към литературата за деца. Уважението, за което настояват най-добрите ѝ образци, изисква да се пристъпва към тях с адекватните за едно пълноценно изкуство изследователски нагласи. И за литературата, пък била тя и "малка", да се пише не по-различно, отколкото се пише за... литература.

БЪЛГАРИТЕ В УНГАРИЯ: КУЛТУРНА ПАМЕТ И НАСЛЕДСТВО

Валентина Ганева-Райчева

Венета Янкова. Българите в Унгария – културна памет и наследство. Издание на Републиканското самоуправление на българите в Унгария – Будапеща. София: Арка, 2014, 302 с.

„Кое е онова, което българите в Унгария считат за най-ценно свое достояние? Какво те искат да предпазят от забрава и да съхранят за идните поколения? Как – чрез какви образи, представи, символи и пр. – те изразяват своята българска същност? Кои са механизмите, формите и начините за поддържане на спомен за миналото на своите предци и за авторитетни личности образци? Кои са „носителите на паметта" за българското в днешно време? Как се изграждат, променят и съхраняват архиви на общността и „места на памет?" – отговор на тези въпроси представя монографичното изследване на Венета Янкова „Българите в Унгария: културна памет и наследство".

Както сама подсказва авторката, организацията на текста е в две части, които са взаимосвързани. В първата част поставените по-горе въпроси се разглеждат в теоретична перспектива в съответствие с търсенията на съвременната етнология, фолклористика и културна антропология. Втората част, озаглавена „Приложения", съдържа фрагменти или по-цялостни персонални наративи, които са важна аргументация на изследователските

тези (например фолклорните и топонимичните материали от „Думането" на градинаря" и „Български топоси в унгарското градско пространство").

Монографията е своеобразно продължение на рефлексиите на редица учени (историци, лингвисти, литературоведи, етнолози, фолклористи, социолози) за българската общност в Унгария, на саморефлексиите на българите, установили се в унгарската държава.

Какво е новото и приносното в този текст?

1. Изследването се ситуира в проблематиката, свързана с мобилността и трансграничните миграции – важна характеристика на съвременното общество и актуална изследователска област, в това число и за социалните и хуманитарните науки. Книгата се появява в контекста на повишения интерес към темата в България през последните години. Изследователските усилия на отделните учени са насочени към разкриване на различни аспекти на многоизмерния и динамичен миграционен феномен. Българските общности зад граница, резултат от различни миграционни потоци, също са в обсега на засилен изследователски интерес, който обхваща все по-големи пространства в различни континенти: Европа (Румъния, Сърбия, Украйна, Хърватия, Италия, Испания, Гърция, Чехия, Словакия, Австрия, Англия и др.), Америка, Австралия. В своите публикации авторите проследяват процесите, довели до формиране на мигрантските общности; анализират факторите, влияещи върху идентификационните стратегии и практики, като обръщат специално внимание на политическите и икономическите. Открояват модели и практики в конструирането на идентичността на българската диаспора; изследват участието на имигрантите в развитието на приемната страна, различия и тенденции вътре в общността, социалните мрежи, създадени от мигрантите, като капитал, връзките с местата на произход и заселване, формирането на транснационално поле и др.

В своята монография В. Янкова се фокусира върху културната памет на българите в Унгария като опора на българската идентичност в чужда етнокултурна среда, върху ролята на личността като „генератор на общозначими идеи за общността и преносител на хуманни ценности", върху политиките и механизмите за предаване и съхраняване на българското културно наследство и традиции. Водещи изследователския интерес са трайните ценности, пренесени през времето от поколения българи в Унгария, които осигуряват жизненост на общността.

2. Книгата е резултат от „горещо" проучване, осъществено в последните години (2008–2012) и представя актуалното състояние на общността и динамиката на културните процеси. В изследването се анализират процеси и тенденции, които обхващат не само територията на столицата Будапеща, а и други важни топоси на българите в Унгария – Дебрецен, Мишколц, Печ, Еделен, Фелшьожолца. Включването на нови изследователски терени е мотивирано от възможността да се уловят тенденции, свързани с развитието на общността, да се разширят наблюденията и „уплътнят" изводите за факторите, които поддържат българската идентичност. Авторката разширява и допълва наблюденията не само чрез включване на нови пространства, но и чрез представяне и анализ на нови свидетелства (биографични, устни и визуални).

3. Монографичното изследване е изградено върху ясна теоретична рамка в съответствие със съвременните теоретични разработки в науките за човека. В. Янкова стъпва на утвърдени концепти и теории, сред които тези за идентичността, за културната памет, за местата на паметта, за диаспорното съществуване, и фокусира изследването

си върху предаването на културна памет, като въвежда в научно обръщение нов, лично събран, материал. Биографичният подход, методът на устната история позволяват на авторката да очертае динамиката на социокултурните процеси, да уплътни писмените документални извори за близкото минало, да ситуира наблюдаваните явления в контекста на обединена Европа и съвременния свят, белязан от разширяващата се глобализация. С помощта на персоналните наративи тя показва как българското малцинство в Унгария помни и въобразява своето мигрантско минало, извежда емблематични образи и събития, откроява варианти на митологизация на миналото.

4. Определен принос на монографичното изследване са анализите за възникване на специфична митография за предците гурбетчии. В. Янкова показва убедително процеси и факти, които говорят за оценностяване на нравствения пример на българските градинари, осмислянето му като наследство, което общността трябва да съхрани през времето.

5. Важно място в изследването имат разсъжденията за миграцията в плана на индивидуалния житейски път. Чрез анализа на непосредственото автобиографично разказване В. Янкова добавя нови щрихи към профила на българската интелигенция и на българската жена в Унгария. Особено ценни са наблюденията върху представите за родното и родовото (образи, символи и др.) сред различни поколения българи в Унгария.

6. През жизнените светове и родовите съдби В. Янкова ни води към местата на памет и образите на българското. Разкрива ни мигрантския религиозен живот в Мишколц, тълкува посланията на мемоарната литература. Чрез усвоените пространства (пазар, българско училище, църква, културен дом) откроява съхранените в общностната памет образи на града и тяхната съдба в съвременността. Ценни са разсъжденията на авторката, че със създаването и утвърждаването на тези български места се извършват същностни промени в унгарското градско пространство.

7. Друг принос на монографичното изследване е привличането на фотоархиви и семейни албуми в анализа като визуален израз на социалната памет, за да се коментират социокултурни промени в общността, ролята на визуалните свидетелства за поддържане на родовите връзки и солидарност, за подпомагане на спомнянето и разказването за миналото. Ценни са наблюденията за изгражданите в настоящето устни и визуални архиви на общността като съществен аспект от културната памет. Интернет комуникацията се изследва като друга възможност за конструиране на колективна памет и поддържане на общност.

8. Специално внимание в изследването е отделено на фолклора, на танцовата активност и празничната сфера като съхранени традиции, като оценностено минало, легитимирано като наследство, което служи на днешния ден в ролята си на важен идентификационен ресурс и разпознаваема емблема на българското национално малцинство. С този раздел авторката постига една цялостна картина за общите ценности от миналото, които българите в Унгария се стремят да предадат на следващите поколения.

9. Публикуваните биографични разкази или фрагменти, културни текстове и данни за български топоси в градското пространство насочват не само към наследството на българските гурбетчии в спомените и представите на различни поколения. В личните разкази са видими индивидуалният стил и език на разказване, асоциативното мислене, емоционалната атмосфера, наративният контекст и предоставят възможности за изследване на средата, на отношението към разказването, позволяват ни да се докоснем

до „неповторимата атмосфера на „срещите-споделяне", сполучливо формулирани от авторката.

10. Изследването на В. Янкова е важна част от научния диалог за българите в Унгария. То не е само моментна снимка на състоянието на общността. Представените свидетелства от събеседниците (през техните собствени ценности и рефлексия за събития и хора от преживяното минало) чрез анализа на авторката очертават релевантна картина, извеждат тенденции и отварят нови изследователски възможности.

Книгата на В. Янкова представя едно проучване в дълбочина, в което са осмислени вътрешни и външни гледни точки. Авторката е умел и увлекателен разказвач, което е важно условие за възприемането на изследователските идеи и тези от максимално широк кръг читатели. Стъпка по стъпка тя ни въвежда и потапя в света и живота на българите в Унгария. Монографичното изследване внася определен принос в опитите да опознаем и разберем българите в Унгария, както и да имаме рефлексивен поглед към собственото си общество. То се включва и в по-широкия научен диалог за българската диаспора, за миграциите и мобилността – вътрешна (духовна) и външна (физическа, пространствена).

„Българите в Унгария: културна памет и наследство" на Венета Янкова е книга, написана с респект към делата на предците, с любов към разноликата общност на българите в Унгария, с уважение към усилията на институциите за съхраняване на наследеното от българските градинари и търговци, за поддържане на културната памет и идентичност на българите в унгарската държава. Убедена съм, че като изследване тя ще бъде оценена достойно от своите читатели (учени и представители на българската общност в Унгария) и ще бъде важен щрих, ново приближение към познанието и себепознанието на българското малцинство в Унгария.

ДА СЕ ПРОМЕНЯШ, ПОДСВИРКВАЙКИ СИ СЪС СВИРКА В УСТА

Юрий Проданов

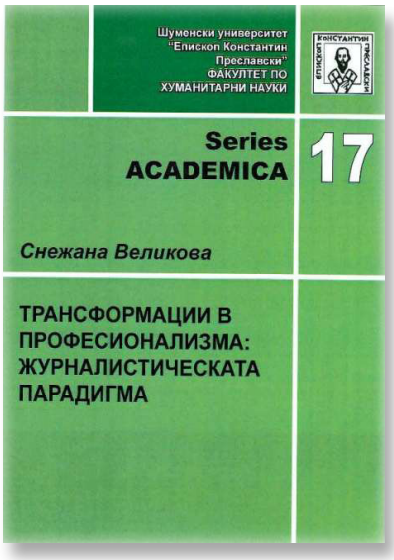

Великова, Снежана. Трансформации в професионализма: журналистическата парадигма. Шумен, 2015

Преди почти 400 години един пътешественик се разхожда по страниците на литературен лабиринт-роман със заглавие „Лабиринтът на света и раят на сърцето". Целта му е да разгледа метафоричните улици на света, представен като град. Всяка една от тях е обитавана от съсловие от хора, упражняващи някаква дейност-професия. Сред пъстрия калейдоскоп от човешки умения едно предизвиква внимание със странността, чрез която е описано. Хора със свирки в уста, вдигат шум и привличат вниманието към

себе си. Това са те – журналистите (в поменатата книга – novináře), а интересът на автора Ян Амос Коменски към тях подчертава, че една професия вече е станала неразделна част от човешкото всекидневие. И не само ще бъде все по-позната и търсена, но и ще се променя и ще налага присъствието се.

Този исторически екскурс е нужен единствено, за да стане ясно колко е необходимо не само да отчетем далечното минало на една професия, но и да проследим какво се случва с нея в момента – време, в което тя сякаш едновременно става толкова всеобхватна и доминираща, че е на път да...изчезне. Сигурно и точно поради тази причина изследването на Снежана Великова „Трансформации в професионализма: журналистическата парадигма" е толкова навременно в своята поява. Защото в същността си е сполучлив опит да се коментира журналистическата професия и журналистическия професионализъм от гледна точка на социологията на професиите – една почти неизследвана тема в българското медиазнание.

Още в началото Снежана Великова посочва мотивите, които налагат разглеждането на професионализма в една нова светлина, а именно слабото проучване в българските изследвания, както и необходимостта от преформулиране на понятието *журналистически професионализъм*. Още тук се прави преглед на българските публикации по темата и се коментират аспектите, в които се интерпретира журналистическата професия. Акцентът е поставен върху изследването на Е. Алфандари *За професионалния статут на журналистиката в България* и на *Журналистически професии – статут и динамика в България* с авторски колектив П. Филева, Л. Стойков, М. Нейкова, М. Манлихерова, М. Попова, Б. Златанов, които разглеждат професионализма основно като етическа категория. все още са твърде малко, и това я принуждава да се обърне предимно към англоезичната литература, посветена на заявената от нея проблематика.

Първата част „Професионализъм и депрофесионализация" има теоретичен характер. Коментират се концептите професия, професионализация, професионализъм, депрофесионализация, които според авторката *насочват към различни периоди и подходи в изследването на професията*. Представят се двете свръхпарадигми, в които се развиват концепциите за анализираните понятия – модернистичната и постмодернистичната – и се описват представителните изследвания по проблема – на Т. Парсънс, Е. Фрайдсън, А. Абът, М. Ларсън, Дж. Еветс, М. Нурдеграф и пр., както и основните направления в теоретизирането на професионализма – функционалното, професионалният проект, новия професионализъм, хибридните постановки за професионализмза и депрофесионализацията.

Втората част е посветена конкретно на журналистическия професионализъм. Очертават се параметрите на журналистиката като професионална дейност и основанията тя да се разглежда като професия. Фокусът на тази глава е поставен върху проблемните зони в журналистическия професионализъм – обективността, автономността, обществената функция. Специално внимание се отделя и на източника на професионализма – журналистическата общност. Посочва се невъзможността й да отговори по адекватен начин на промените, настъпващи с професията и да задържи контрола върху професионалния проект.

Тук се коментират и проблемите, свързани с журналистическата депрофесионализация, която има двойствен прочит – и като дестабилизиращ

фактор за професионалния проект, и като позитивен, водещ до промяна в самия професионален модел на журналистика, като „действа стимулиращо върху отмирането на едни професионални признаци и появата на нови, напр. развиването на аналитична журналистика в рамките на интернет платформата, която предоставя множество бази данни, позволяващи анализа на различни събития, идеи, явления, статистически данни и пр. Второ, като целенасочено се прилагат депрофесионализиращи практики за отваряне към аудиторията".

Най-стойностна е третата част, в която се предлага ново тълкуване на понятието журналистически професионализъм. Като се използват теорията за концептуалния плурализъм, теорията за юрисдикцията върху професионалното поле на А. Абът и разработките на М. Нурдеграф за хибридните форми на професионализъм, се предлага нов модел на журналистическата професионална логика, който включва четири структури – същинска, управлявана, организираща и съ-участническа. „Съ-участическият професионализъм" е категория, която за първи път се коментира в рамките на журналистическата практика. Същият модел се предлага и по отношение на журналистическата депрофесионализация. Като ценностното е, че двата концепта – професионализъм и депрофесионализация – се разглеждат като компоненти в рамките на един цялостна професионална парадигма.

Всяка част завършва с обобщения, които стоят в основата на заключението, очертаващо основните положения в разработката, както и основните изводи от предложените коментари. Впечатляваща е и приложената библиография, свързана с професионализма по принцип и в рамките на журналистиката.

Едно сериозно и задълбочено научно изследване не изключва емоционален ангажимент и отношение към наблюдавания обект. В този смисъл в цялостния замисъл и изпълнение на книгата „Трансформации в професионализма: журналистическата парадигма" личи тревогата на Снежана Великова към професия с почти петвековна славна история и неясно бъдеще. Затова напълно е разбираем критичният дискурс, в който попадат съвременните носители на журналистическия професионализъм. Защото в текста на книгата не присъства, но се усеща отговорното отношение на авторката към един професионализъм, осъществил се след времето на 12-ти век, в години в които вече терминът professio означава нищо повече от...обет. С други думи, да дадеш обет-обещание, че ще станеш част от група хора с особени знания и умения, която другите не притежават. И ще упражняваш тези умения единствено за честта и достойнството на професията. Нещо, което днес става все по трудно точно и поради трансформациите в професионализма и в журналистическата парадигма.

УЧЕБНИК ПО РУСКО СТРАНОЗНАНИЕ

Татяна Чалъкова

Стоянова Е. Страноведение. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2016. – 240 с.

В първите месеци на 2016 година излезе учебникътпорускостранознание(„*Страноведение*“) с автор проф. д-р Елена Стоянова. Учебникът се препоръчва за специалностите Руска филология, Руска филология с бизнес-комуникации, Приложна лингвистика (Английски и руски език, Турски и руски език) и Педагогика на обучението по български и руски език. В структурно отношение той е традиционен: състои се от три глави, които в текстовата си част формират компетенции за териториалното, държавното и политическото устройство на изучаваната страна, като основните акценти са върху нейната история и култура. От друга страна, учебникът изцяло се различава от традиционните учебници по странознание по редица параметри. Учебникът е ориентиран за студенти, които започват обучението си по руски език в посочените специалности от нулево ниво, затова текстовете се съпровождат със система от упражнения, част от които са предназначени да премахнат трудностите от езиков характер, а другите са насочени за формиране на културологична и лингвокултурна компетентност. В същото време в учебника е предвидена и система от упражнения, които са насочени за формиране на компетенции за разбиране на структурата на текстовете, тяхното съдържание, формиране на монологична и диалогична реч, умения за предаване съдържанието на текстовете, логично изразяване на собствени мисли, изводи, аргументация на изказването, вземане на участие в дискусия. По такъв начин се създават не само езикови и речеви компетенции, които са необходими в началния етап на обучението по чужд език (руски), но и се осъществява по-добро разбиране на текста.

Важен момент в чуждоезиковото обучение е запознаване на обучаемите с културната символика, запознаване с лингвокултурните концепти, реалиите на изучаваната страна. Още в първата глава се разглеждат въпросите за формиране на руската менталност в зависимост от нейните географски, териториални и климатични условия, подчертава се важната роля на отвореното широко пространство и свързаните с него културни концепти като *удаль, воля*, *простор, душа* и някои допълнителни компоненти като *безразсудство*, *бескорыстие*, описани от Д. Лихачов, а също така представите за света като *широко пространство, поле* и т.н. Обръща се внимание на ролята на географския фактор при формиране на руската менталност, описани от руския историк В. Ключевски и специално за ролята на гората, степта и реката, като се подчертава особената привързаност на русите към реките.

За усвояване на фактологичния материал допринасят интерактивни задачи, които насочват вниманието на обучаваните към възлови моменти на преподавания материал, предполагащи целенасочено търсене на информация, свързана с топоси и времеви характеристики.

Първата глава, насочена към формиране на знания за географските особености на страната, е богато онагледена с илюстративен материал, който представя територията на Русия, нейните сухопътни и морски граници. Информационният набор на изучавания материал е оптимален от гледна точка на приоритетните цели – формиране на фонови знания за географските особености, държавността и символиката, историята на страната и нейната култура. В рамките на кратки текстове е представена информация за разнообразието на географските особености и природните богатства на Русия, която носителите на руски език и култура получават в Русия в рамките на училищното образование. Използването на различни географски карти при изпълнение на задачите разнообразява учебния процес и в значителна степен спомага за фиксиране на вниманието, скоростта и ефективността на усвояване на фактологичната информация. Част от допълнителната информация е изнесена в рубриките *„Это интересно*“, където са представени ярки, впечатляващи факти, които присъстват и в следващите глави на учебника, изпълнявайки функция за разнообразяване и допълване на фактологията и представляват стимул за самостоятелно издирване на нова информация. Темата „Климат и природни ресурси на Русия“ допринася за формиране за обща представа за климата в Русия и нейните природни богатства, разнообразието на климата предвид природните зони на Русия, специфика на природните ресурси – като богатството на гори, водни ресурси, животински и растителен свят.

Във втората глава „Политическо и държавно устройство на Русия. Население“ се запазва структурното подреждане на основните и допълнителни текстове и се включват рубриките „*Это интересно*“. Схемата на държавната власт, представена от Е.Стоянова, значително улеснява възприятието на структурата и йерархията ѝ. Важно място се отделя на културните символи – герб, знаме и химн. Описани са промените в държавната символика, които се определят с различните преломни моменти в историята на Руската държава. Специално място е отделено за запознаване с руските празници и тяхната символика, особеностите на гражданския и православния календар, възприети в Русия, което има важно значение за формиране на културния фон на обучаваните. Информацията за населението на Русия формира представата за съжителство на голям брой различни етноси, богато културно многообразие, тяхната принадлежност км различни езикови групи и семейства, обръща се внимание на нови акценти на културното съжителство, свързано с трудовата и друга миграция на населението.

Специално внимание е отделено на темата „Градове и забележителности на Москва и Санкт-Петербург“. Наред с информацията за местоположението на различни градове, свързани с основаването и културно-историческото развитие на Русия се представя информация за числеността на населението в тях, промишлеността, културните и образователните институции: театри, музеи, картинни галерии, университети, спортни центрове и т.н. Акцентира се върху впечатляващи и ключови моменти от историята на Москва и Санкт-Петербург в контекста на общата история на Русия: история на възникване на Москва и Санкт-Петербург и дворцово-паркови

ансамбли и имения (Петродворец, Останкино, Кусково), архитектурните им особености и символи, история на създаване на университетите, изграждане на храмове, както и за най-значимите културни събития, свързани с тези градове.

Третата глава „Основни етапи на историко-културното развитие на Русия“ разглежда периодизацията в развитието на руската култура в исторически аспект като сред тях се открояват Киевска Рус, нейното население, а също така началото на династията на нейните управници, възникване на древната Руска държава, нейното устройство, закони, култура (влиянието на Византия и специфика на руската култура през този период). Дава се кратка характеристика на особеностите на руската култура, която се проявява в нейната бинарност, единство и борба на цивилизационните процеси, определени от борбата между културите на Изтока и Запада. В спектъра на избраните културно-историческите моменти, които се оказват ключови за по-нататъшното развитие на руската култура се включват татаро-монголското иго, възникване на Московската държава, управление на цар Иван III и Иван IV Грозни, а също така информация за руския бит през средновековната епоха, книгопечатането, архитектура, леярното дело и др., отделя се специално внимание за характеристика на „смутното време“ (размирно време).

В учебника е представена богато информация за ключовите моменти, които са определили по-нататъшното проевропейско развитие на Русия, нейното преобразуване в империя, осветени са приоритетни направления в реформаторската дейност на Петър I и Екатерина II, техния принос за развитието на просветата и културата, обръща се внимание върху формирането на руската менталност, новите стереотипи на поведение, като се акцентира върху борбата между традиционното и новото и специфичните „петровски“ методи за налагане на европейските културни модели, просветителските идеи на Екатерина II като основа за създаване на нов тип държавност.

Авторката успява да освети основните, знакови за руската култура, изкуство и литература периоди: разцветът на руската култура, изкуство и литература, която през XVIII век съпровожда прехода от стар тип религиозна, църковна култура към европейска, светска. Текстовете, включени в учебника, представят зараждането на руския театър, стиловете и особеностите на руската архитектура, живопис, скулптура, литература, създаването на нови учебни заведения. Следващите културно-исторически периоди основно се отнасят към управлението на руските царе. Представена е историческата роля на Александър I, една противоречива личност, победител в Отечествената война от 1812 г., защитник на демокрацията при запазване на просветен абсолютизъм и поетапно премахване на крепостното право, който през втората половина на управлението си военизира страната, създава условия за започване на репресии и с това предизвиква недоволството на народа и съпротивителните движения. Калейдоскопът на историческите събития включва управлението на Николай I, което се характеризира с жестокото потушаване на въстанието на декабристите, воденето на редица войни, част от които довеждат до завладяване на нови земи, а други са неуспешни (Кримската война 1853-1856 г.). В учебника се отделя внимание на формирането на движения в руското общество, насочени към промени както по пътя на европейското буржоазно развитие, така и към запазване на традиционния път за развитие на Русия. Е. Стоянова отново успява да избере най-впечатляващите събития, които характеризират епохата – движението на петрашевци, революционно-демократичната дейност на А. Херцен и Н. Огарев.

Руската култура през първата половина на XIX век се характеризира във връзка с процесите в руското общество. Като водеща се определя ролята на руската литература, която бележи динамични промени в художествените направления, преминаване от класицизъм към романтизъм, появата на реализма и развитието на критическия реализъм. Подчертана е и ролята на издателската дейност, вестници, списания, литературни алманаси, свързани с публикации на автори като А. С. Пушкин, И. А. Крилов, А. С. Грибоедов и др. Онагледяването на изложената информация с множество илюстрации, които подкрепят и създават положителни емоционални нагласи, спомагат ефективното усвояване на материала. Допълнителните текстове включват информация за развитието на руската наука, руските географски открития. Групирането на основни и допълнителни текстове и рубрики позволява да се задържи вниманието на обучаваните, да се избегне еднообразието и претрупване с информация.

Без съмнение, интересът на българските студенти ще бъде привлечен и от личностите на Александър II реформатор, известен като цар освободител, извършил радикална реформа – освобождаването на руските селяни от крепостното право и редица други реформи, които са се отнасяли към благоустройството, медицинското обслужване, университетска, съдебна и военна реформа и др., царят, който е изиграл ключова роля в Освобождението на България от османското владичество; от личности като Александър III миротворец и последния император – Николай II, разстрелян от болшевиките през 1918 г.

Историческата линия в учебника продължава с описанието на периодите, свързани с Октомврийската революция, гражданската война и сталинизма и последващото изграждане на тоталитарната държава, Великата отечествена война и победата 1941-1945 г., следвоенния период, периода на „затопляне“, на „застоя“, разпадането на СССР и развитието на Руската федерация в края на XX – началото на XXI век. Отличителна черта на изложението на авторката е липсата на прикриване на неприятни факти в руската история, а също така и подчертаване на героизма на обикновените хора по време на Великата отечествена война, желанието им да живеят в мир.

В учебника с вещина се прилага интердисциплинарен подход. Темите, които осветляват факти от културната история са тясно свързани със застъпените в учебните програми материали по руска литература и подпомагат учебния процес от гледна точка на чуждоезиковото обучение. Ако трябва да се определи учебникът, от гледна точка на интердисциплинарните му връзки, той трябва да бъде наречен „няколко“ в „едно“ – в него се залагат основите за бъдещи задълбочени занятия по руска литература, той изпълнява ролята на подпомагащо чуждоезиковото обучение, формира основни познанията за страната, създава представа за географските особености на Русия, набелязва параметрите на руската менталност, като и първоначални познания в областта на лингвокултурологията и лингвоконцептологията, обогатява речника на студентите с фразеологични изрази, свързани с руските културни реалии и исторически събития.

Правят впечатление изключително разнообразните задачи към всяка от темите, които, от една страна, спомагат за усвояване на информацията за страната, а от друга, формират умения и навици за езикови, речеви, лингвокултурни компетенции. Задачите и текстовете са подредени така, че обучаваният постоянно е привлечен

от нова, ярка информация и в същото време остава достатъчно време за нейното осмисляне, осигурява се моментално „схващане“ на информацията, обобщена в схеми, структурирана в таблици, рубрики. Подобно представяне на материала изисква голям авторски труд, осмисляне на необходимите връзки, предвиждане на асоциации и тяхното предизвикване, както и предизвикване на положителни емоционални нагласи, любопитство – всичко това, което превръща процеса на обучение в едно увлекателно пътешествие. А в основата на подхода, методиката стоят сериозни теоретични изследвания на авторката в различни области на филологическото знание, включително лингвокултурологията и когнитивистиката и нейния педагогически опит.

Всичко това ме кара да призова младите преподаватели по чуждоезиково обучение да обмислят създаването на подобен род учебници – иновативни, съдържателни, ефективни.

IN MEMORIAM

ПРОФ. Д.И.Н. ТОТЬО ТОТЕВ

„*Помнете вашите наставници ... и ... подражавайте на вярата им*" (Евр. 13:7).

На 6 декември 2015 г. на почти 85-годишна възраст напусна земния живот световно известният археолог, изкуствовед и богослов, дългогодишен авторитетен член на редакционния съвет на списание *Любословие*, проф. Тотю Тотев. Шуменската общественост, научната общност, църковните люде, университетските преподаватели и студенти се разделиха с човека и учения, отдал своята мъдрост и любов към хората, науката и Църквата. След извършеното опело в шуменския храм „Свето Възнесение" от мнозина свещеници, негови възпитаници и почитатели, в присъствието на неизчетно множество хора, беше погребан на 8 декември 2015 г. в алеята на бележитите шуменци. Проф. Тотю Тотев е роден на 22 декември 1930 г. в с. Кръшно, Поповска околия, в заможно семейство, което, освен всичко друго, умее да цени културата и образованието (със средствата на баща му и чичо му е построена гимназията в Попово, носеща името на цар Борис III). Средното си образование любознателният младеж получава в Шумен, град със здрави възрожденски и поствъзрожденски традиции. Решаващо значение за него имат неговите студентски години в София, където през 1956 завършва Духовната академия „Св. Климент Охридски". Бъдещият изследовател има благоприятната възможност да слуша лекциите на именитата генерация изключително ерудирани български богослови, между които и четирима академици: Иван Снегаров, Иван Гошев, Кръстю Миятев, Иван Марковски. Към тях заслужено трябва да се добавят и имената на известните професори богослови Боян Пиперов и Христо Гяуров. Т. Тотев получава солидни познания в областта на църковната археология и право, на историята на Църквата, на древните езици и култури; придобива и онова необходимо духовно възпитание, което по-късно ще го насочи по естествен начин към паметниците на старобългарската култура, ще направи възможно съпреживяването и одухотворяването на застиналите под неумолимия покров на времето реликти. Семейното възпитание, както и духовното образование, несъмнено са повлияли върху факта, да остане дълбоко вярващ християнин до края на земните си дни, редовно присъстващ на богослуженията в храма „Свето Възнесение" и даващ нагледен пример за църковно благочестие и богоугоден живот според Божиите заповеди.

От 1957 г. до 1961 г. е уредник на Археологическия музей в Плиска, а от 1962 г. завежда Археологическата база музей на БАН в Преслав. Директор е на филиала на Археологическия институт и музей на БАН в Шумен. Ръководи археологически

разкопки и проучвания в Плиска, Велики Преслав и на други паметници от епохата на Първото българско царство. От 1995 г. до 1999 г. е ректор на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“.

Автор е на монографии за Виница, старите български столици, преславската икона, преславското златно съкровище и на стотици научни студии и статии в световни издания. За цялостната си научна и преподавателска дейност е награден с орден „Стара планина“ – първа степен.

Професор Тотев е сред инициаторите за основаване на Катедрата по теология към Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, в резултат на което висшето богословско образование става достояние и в североизточния край на нашата страна. Благодарение на неговите усилия тази специалност се утвърждава, придобива авторитет и дава на страната стотици богослови, сред които са и десетки духовници.

Професор Тотьо Тотев несъмнено се нарежда сред ярките личности на нашето време с неизмерими заслуги за развитието на археологическата наука и за популяризирането на културното ни наследство, за което справедливо бе удостоен с високото звание „Почетен гражданин на Шумен“.

Животът и делото му на църковен човек с ярък дух и запомнящо се академично присъствие, остават нагледен пример за всеотдайност, както и образец за академизъм и изключителна професионална етика.

Бог да го прости и упокои в Своето царство!

Поклон пред светлата му памет!

Катедра по теология при Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“